Bilim ve Ütopya

Şubat 1996 Sayı: 20 — Aylık bilim, kültür ve politika dergisi — 75.000 TL

Aydın, akıl ve kültür üzerine tartışma

AYDIN METAFİZİKLERİ

Doğu Perinçek
Aydının, aklın ve kültürün idealleştirilmesi. "Yapay aydın- doğal aydın", "has aydın-düzmece aydın", "gerçek aydın" yanılsamaları. Doğu kültürü-Batı kültürü. Kültürün sınıfsal karakteri. Doğu-Batı ayrımının ideolojik karakteri. Doğu'nun dinamizmi. Komprador ideolojisinin aydın takımı. İnsanlığın ortak gelişme yatağı. İleri-geri diyalektiği. İki Batı iki Doğu. Türkiye'nin Batılılaşma çıkmazı.

Enis Batur
Aydınlaşan toplum.

İÇİNDEKİLER

KAPAK
AYDIN METAFİZİKLERİ
- **Doğu Perinçek**
  Aydının, aklın ve kültürün idealleştirilmesi. "Yapay aydın-doğal aydın", "has aydın-düzmece aydın", "gerçek aydın" yanılsamaları. Doğu kültürü-Batı kültürü. Kültürün sınıfsal karakteri. Doğu-Batı ayrımının ideolojik karakteri. Doğu'nun dinamizmi. Komprador ideolojisinin aydın takımı. İnsanlığın ortak gelişme yatağı. İleri-geri diyalektiği. İki Batı iki Doğu. Türkiye'nin Batılılaşma çıkmazı. 8
- **Enis Batur**
  Aydınlaşan Toplum 14

Prof. Dr. Neşet Çağatay
Akit gazetesine yanıt 15
Haluk Hepkon
Nasreddin Hoca fıkralarının halk kültüründeki kökleri 16
Levent Gedizlioğlu
Çeşme Yarımadası SİT kararları üzerine 19
Prof. Dr. Eren Omay
Sofistler: İlk sosyal bilimciler, ilk profesörler 20
Doç. Dr. Battal Çıplak
Türlerin ölümü 24
Doç. Dr. Kayahan Fışkın
Biyolojik açıdan ölüm ve ölümsüzlük 26
Ahmet İnam
Nice ölümlere! 27
Mustafa Topal
İnsanlaşma süreci ve düşüncenin kökeni 28
Dr. İrfan Erdoğan
Emperyalist çevre talanının mekanizmaları 30
Dr. Fikriye İnanç Baş
Alternatif tıp: seçenek mi yoksa yardımcı mı? 32
Muazzez İlmiye Çığ
Mezopotamya'da tıp 36
Prof. Dr. Hikmet Gökalp
Aksiyondan kurama yükselirken yolumuza çıkan engeller üzerine 39
Kürşat Başdemir
Kültepe'nin mirası 42
Dr. İrfan Erdoğan
Egemen gündem, din ve mücadeleci basın 44
Prof. Dr. Şafak Alpay
Paralellik aksiyomu üzerine 45
Ali Nesin
Matematik Sohbetleri 46
Çocuk ve Bilim 48
Prof. Dr. Cemal Yıldırım
Bilime İdeolojik bakışlar 50
İz bırakanlar/
Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in kaleminden
Osman Hamdi Bey 52
Yayın Dünyası 56
Yücel Çağlar
Bu gidişle tüm Kaçkarlar başınıza yıkılacak... 59
Bilim Gündemi 60
Bilim Sözlüğü 61
Satranç 62
Ödüllü Sözcük Bulmacası 63

TÜBİTAK'ta mesai saatleri Ramazan'a göre ayarlandı!

*Gebze'deki TÜBİTAK Araştırma Merkezi'nde, Ramazan dolayısıyla mesai saatleri değiştirildi. İlk kez böylesi bir uygulama yapılıyor. Merkez'de çalışan biliminsanları bu uygulamaya yoğun tepki gösterdiler. Aşağıda Merkez Başkanı **Ömer Kaymakçalan** imzalı duyurunun ve yazarımız Prof. Dr. **Ali Nesin**'in uygulamaya karşı çıkan dilekçesinin metnini sunuyoruz. Okurlarımızı bir bilim merkezinde yaşanan bu gerici uygulamaya karşı tepki göstermeye çağırıyoruz.*

DUYURU METNİ

"Ramazan münasebetiyle 22 Ocak 1996 Pazartesi gününden itibaren Ramazan Bayramına kadar mesai saatleri aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

1) Servisler ilk kalkış duraklarından yarım saat erken kalkarak en geç saat 08.00'de merkezde olacaktır. Mesaiye başlama saati 08.00'dır.

2) Öğle tatili 12.00 -12.30 arası yapılacaktır.

3) Servisler akşam saat 16.35'de hareket edecektir. Mesai bitimi saat 16.30'dur.

Gereğinin bu duruma göre yapılmasını ve herhangi bir aksamaya meydan verilmemesini rica ederim.

Ömer Kaymakçalan
Merkez Başkanı
DUYURU NO.: Mrk. Bşk. (96)-04-
DUYURU TARİHİ.: 09.01.1996
DAĞITIM: Tüm Personel"

ALİ NESİN'İN DİLEKÇESİ

"Ömer Kaymakçalan
Tübitak Gebze Müdürü
Sayın Ömer Kaymakçalan

Ramazan ayı süresince TÜBİTAK Gebze'de mesainin yarım saat erken başlayıp bir saat erken biteceğine ilişkin kararınızı hayretle ve üzülerek okudum. Böyle bir uygulama, hem bir devlet kurumu, hem de bir bilimsel araştırma merkezi olan TÜBİTAK'a hiç yakışmamakta ve laiklik ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Daha önceki yıllarda böyle bir uygulamaya geçilmediğinden, birdenbire, hangi nedenlerle bu yıl değişik bir uygulamaya gerek gördüğünüz doğrusu beni -ve kurumda çalışan birçok kişiyi- düşündürmektedir.

Aldığınız bu karar Türkiye'yi Atatürk ilkelerinden bir adım daha uzaklaştıracak, şeriatın kucağına bir adım daha yaklaştıracaktır. Köktendincilere, şeriat yanlılarına, laiklik düşmanlarına verilen ödünlere artık bir son verilmesi gerektiğini düşündüğümden, aldığınız bu karara uyamayacağımı, dolayısıyla Ramazan ayı süresince -servis her zamanki saatinde gelmezse- TÜBİTAK'a gelemeyeceğimi bildiririm.

Saygılarımla."

Tıp Dergileri Editörleri Toplantısı yapıldı

Türk Tabipleri Birliği tarafından düzenlenen Tıp Dergileri Editörleri Toplantısı 20 Ocak günü Ankara'da yapıldı. Toplantıya 40 dergi adına katılan 45 dergi sorumlusu, Türkiye'de yayınlanan tıp dergilerinin nitelik, finans, dil ve iletişim sorunlarını konuştular. Bu sorunların çözümü açısından dergiler arasında bir dayanışmanın gerekliliğinin vurgulandığı toplantıda, Türk Tabipleri Birliği'nin hekimler tarafından seçilen demokratik bir örgüt olarak düzenleyici rol üstlenmesi istendi. Gerek bilimin gelişmesi, gerekse hekimlerin sürekli eğitimi açısından önemli bir rol oynayan tıp dergileri, bundan sonra daha yakın iletişim içinde bulunmak ve bir çatı altında örgütlenmek hedefiyle toplantıdan ayrıldılar. Bu organizasyon içinde bulunmak isteyen dergilerin TTB ile iletişim kurmaları gerekiyor.

Öğretmen Dünyası 17. yaşına bastı

Ankara'da bir grup öğretmen tarafından yayımlanan bağımsız aylık meslek dergisi Öğretmen Dünyası, 17. yaşına bastı. Derginin yaş günü 12 Ocak günü bir araya gelen 200'ün üstünde eğitimci, öğretmen ve aydın tarafından bir yemekle kutlandı.

Ocak 1996 tarihli 193. sayısını yayımlayan dergi, 12 Eylül darbesinden dokuz ay önce Ocak 1980'de yayına başlamıştı. O günden beri, disiplinli ve ısrarlı bir çalışmayla yayınına tek bir sayı ara vermedi.

Öğretmen Dünyası, öğretmenlerin meslek, özlük ve yurt sorunları konusunda yazı yazma, bu anlamda politika yapma hakları olduğunda ısrar ediyor ve bu hakkı hayata geçiriyor. Öğretmenleri yazmaya teşvik ediyor. Bilgiyi, kendi meslek alanında araştırmalarla, sormacalarla, anketlerle üretiyor. 17 yıldır, derginin pek çok yazısı ve araştırması basına haber konusu olmuştur.

Öğretmen Dünyası "Halkçı eğitim"i savunuyor. Bunun unsurlarını şöyle sıralıyor; bağımsızlık bilincini pekiştiren, [illegible]rasız, demokratik, bilimsel, eşitleyici ve anadilde eğitim, öğretmenlerin eğitim yöneticilerini seçmeleri, öğretmenlerin grevli ve toplusözleşmeli sendika haklarına kavuşmaları ve sendikal birlik, grupçu anlayışlarla mücadele. Dergi son zamanlarda paralı eğitime ve eğitimde özelleştirmeye karşı etkili mücadele yürütüyor.

Bilim ve Ütopya

Gökyüzü Sanat Ürünleri Ltd. Şti. adına sahibi: Ferit İlsever
Yayın Yönetmeni: Ender Helvacıoğlu
Sorumlu Müdür: Metin Aktaş
Ankara Temsilcisi: M. Serhat Özyar **İzmir Temsilcisi:** Şenel Ergin
Avrupa Temsilcisi: Celal Aydemir Tel / Fax : (0049) 201 59 55 91
İstanbul: Firdevs Gümüşoğlu, Nalân Mahsereci, Rıdvan Ağurtay, Mehmet Perinçek **Ankara:** Çağatay Keskinok, Emel Oybak, Nejat Akfırat **İzmir:** Y. Savaş Emek
Reklam: Vildan Yıldırım **Dağıtım:** Hüseyin Yücebağ
Ankara Reklam: Süleyman Aytekin **Teknik Yönetmen:** Erdem Fırat

Yönetim Yeri ve Yazışma adresi : Yol Sok. Polat Celil Ağa İşhanı K.5 Mecidiyeköy / İstanbul Tel: (0212) 212 10 66 Fax: (0212) 288 48 05
E-mail adresi : <ender-sd@yunus.mam.tubitak.gov.tr>
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: Birleşik Basın Dağıtım

ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 400.000 TL.
1 Yıllık: 750.000 TL.
Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 60 DM.
Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 60 $
Abone olmak isteyenler, abone tutarını aşağıdaki hesap numaralarına yatırarak, yatırdıklarına dair belgeyi merkezimize postalayabilir veya fakslayabilirler.

Ender Helvacıoğlu:
Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi, Hesap No: 1071 343539.
DM Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 364536.
A. Coşkun:
Girokonto 6348 62-609
BLZ: 500 100 60
Postbank Frankfurt am Main

Bilim ve Ütopya'nın yazarları "Üniversite ve Bilim"i tartıştı

ODTÜ Atatürkçü Düşünce Topluluğu'nun 25 Aralık 1995, Çarşamba günü ODTÜ Mimarlık Amfisi'nde düzenlediği "Bilim ve Üniversite" başlıklı panelde tarihten günümüze üniversite sorunları tartışıldı ve bilimin örgütlendiği ve üretildiği yerler olarak üniversitelerin geleceğine ilişkin önerilerde bulunuldu. Dergimiz yazarları Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Doç. Dr. **Alâeddin Şenel**, Hacettepe Üniversitesi Biyoloji Bölümü'nden Prof. Dr. **A. Nihat Bozcuk**, ODTÜ Felsefe Bölümü'nden Prof. Dr. **Ahmet İnam** ve ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden Yard. Doç. Dr. **H. Çağatay Keskinok**'un konuşmacı olarak katıldığı paneli ODTÜ-ADT'den **Cem Kılınç** yönetti. 24 Aralık erken genel seçimi sonrası olmasına karşın, paneli 200'e yakın bir topluluk izledi.

İlk konuşmacı **A. Şenel**, ilkel toplumdan uygar topluma geçişte eğitimin geçirdiği evreleri anlatarak üniversite kavramının hangi toplumsal koşullarda ortaya çıktığını anlattı. Mezopotamya'daki Sümer tabletlerinden Eski Yunan'ın felsefe metinlerini, Fransa'da Napolyon dönemini laik eğitim kurumlarını, Osmanlı dönemindeki medrese eğitimine dek birçok eğitim anlayışını özetleyen konuşmacı daha sonra dinsel düşünüş evresinden bilimsel düşünüş evresine geçişte sınıflı toplumların rolüne vurgu yaptı. Bu kapsamda burjuvazinin bilim anlayışı ile işçi sınıfının bilim anlayışı arasındaki farka değindi ve yaşadığımız çağın yeni bir "bilim" çağından çok alınıp satılma ve pazarlanma özelliğinden ötürü bir "bilgi" çağı olduğunu belirtti. **Şenel** son olarak, ülkemizde üniversite anlayışını eleştirdi ve YÖK'ün olumsuz etkisine değindi.

İkinci olarak söz olan **N. Bozcuk**, esas olarak ülkemizde üniversitelerin içinde bulunduğu güncel sorunlara vurgu yaptı, bu sorunların aşılması ile bilimsel üretim arasındaki doğrudan bağlantıya dikkat çekti ve kimi çözümleri önerdi. **Bozcuk** ülkemizde bilimsel gelişme düzeyini sorgularken, **Atatürk**'ün Osmanlı'dan koparak gerçekleştirdiği Cumhuriyet Devrimi yıllarındaki bilim ve üniversite üzerine olan görüşlerini aktardı. Türkiye'nin yıllardır eksikliği duyulan bir bilim politikası olmamasına yolaçan sorunları özetleyen konuşmacı, 1983 yılında hazırlanmış olan ve 20 yılı kapsayan bir bilim politikasının ana ilkelerinden ve hedeflerinden sözederek bugün için bu hedeflerin uzağında bulunduğumuzu belirtti. Gençlerin de bundan dolayı çeşitli rahatsızlıklar içinde bulunduklarını, bunun da doğal olduğunu, asıl, rahatsızlık duymayan, her koşulda memnun olan, duyarsız bir gençlikten korkmak gerektiğini belirten **Bozcuk**, bilim alanındaki dinamizmin kaynağının da üniversitelerde bulunan gençler olduğunu söyledi. Konuşmacı, son olarak bilimsel bilgi üretimiyle kütüphane altyapısı arasındaki doğrudan bağlantıya vurgu yaptı ve ülkemizin üniversitelerindeki somut durum hakkında dinleyenlere zengin veriler sundu.

Daha sonra söz alan **A. İnam**, bugün için üniversite kurumunun düzene kenetlenmiş bir kurum olduğunu belirtti ve bu kurumun tarihsel kökeninde özerklik, özgürlük, bağımsızlık ve gerçeği arama kaygısı olduğuna dikkat çekti. Bu kökten uzaklaşan üniversitenin hem ülkede hem dünyada salt bir mesleki eğitim kurumuna indirgendiğine vurgu yaptı. Üniversite adının etimolojik kökeninde "evrensel olma, evrene ait olma" tanımlamasının yattığını belirten **İnam** artık birliğe, tekliğe değil, çeşitliliğe, çok renkliliğe vurgu yapan kurumlara bir anlamda "pluriversite"lere, "multiversite"lere gerekisinim olduğunu söyledi. Alternatif üniversiteler gereksiniminin varolanların kokuşmasından, akademik kadroların giderek siyasi eğilimlere göre dağıtılmasından dünyada varolan düzenin kültürümüze yönelik saldırısından korunma ihtiyacından ve dar görüşlü, sığ insanlar yerine geniş ufuklu, "hakikati arayan" insanlar yetiştirme zorunluluğundan kaynaklandığını belirtti. **İnam** son olarak, iktidarın sunduğu çerçevenin dışına çıkabilen, moda olan araştırmalar dışında çalışmaları yapabileceği laboratuvarlar bulan bilim insanlarının barınabileceği ortamlar oldukça bilimin ve üniversitenin geleceğine umutla bakılabileceğini söyledi.

Son konuşmacı **Ç. Keskinok** üniversitenin nasıl bir yer olması ve eğitimin neyi hedeflemesi gerektiği üzerinde durarak öğrencilerin sunulan eğitim programlarının ölçütlerinin ötesine geçerek düşüncelerini geliştirme şansı buldukları oranda amaçlarına ulaşabileceklerini söyledi. Çevresiyle uyum sorunlarını düşünsel çatışmalarıyla çözerek eleştirel bir kişilik kazanmanın önemine vurgu yapan konuşmacı, daha sonra üniversitelerin özerk olması gerektiğini belirtti. **Keskinok**, üniversitenin iktidardan veya statükodan yana olmasını benimsememekle birlikte bir toplumsal denetim altında tutulmasını da yanlış bulduğunu belirtti ve bunun YÖK'ün uygulamaya çalıştığı model olduğunu söyledi. YÖK döneminin üniversitelerin toplumsal süreçlerden en fazla uzaklaştığı, yabancılaştığı dönem olduğunu, akademik kadrolarla yönetici kadrolar ayrışmasının üst boyutlara vardığını, bunların ise üniversite yöneticilerinin eğitim ve araştırma faaliyetlerine yabancılaştırdığını belirtti. Eğitim ve araştırmanın ayrı ayrı faaliyetler olarak algılandığını, oysa bu süreçlerin kopuk değil, aksine içiçe geçmesi gerektiğini belirten konuşmacı hiyerarşik bir örgütlenme yerine temel birimleri esas alan demokratik bir yönetim modeli önerdi. **Keskinok**, son olarak, temel birimlerde bilimsel bilgi üretimini zorlamayan basit bir şemanın disiplinlerarası, ortak çalışmalarla güçlendirilmesi gerektiğine vurgu yaptı.

Toplantı daha sonra izleyicilerin konuşmacılara yönelttikleri soru ve görüşlerin ardından sona erdi. Bilim ve Ütopya dergisi olarak başta **Cem** ve **Eylem** arkadaşlarımız olmak üzere ODTÜ-ADT'ye böyle güzel ve önemli bir paneli düzenledikleri ve konuşmacı olarak dergimiz yazarlarını davet ettikleri için teşekkür ediyoruz.

Cezaevlerinde kendimizi üretebilmek istiyoruz

Mücadelede ve onun yarattığı gelenekte, kaygılara girişmeden ödediği bedellerin bilincinde bireyler olarak, yaşadığımız çağın gereksinimlerini ve bizlere yüklediği yükümlülükleri (sizler açısından da) biliyoruz.

Cezaevlerinde yer almak, öteden beridir uygulanan, insan haysiyetine ve gururuna yönelik açık saldırılarla kişiliksizleştirme, apolitik konuma getirtme savaşımına karşı çıkmaktır.

"Kimlik ve onur mücadelesinde, kendimizi her geçen gün üretmek ve ihtiyaç duyulan konularda, pratikte olunmamasına rağmen, düşünce fonksiyonuyla sınıf mücadelesinin içinde olmak istiyoruz."

Sınıf mücadelesinin bizlere yüklediği görevin kaçınılmaz oluşu, dünyada ve Türkiye konjonktüründe gelişen olayların yorumlarını öğrenebilmeyi gerekli kılıyor. Çabalarınız için teşekkür eder, kuvvetle ellerinizden sıkarım.

Zamir Karaağaç
Ceyhan Cezaevi

Tuna Deltası'nı, Alpleri anlatarak katılacağım aranıza

Ben de, Tuna Deltası'nı, Alpleri anlatarak katılacağım aranıza. Doğa ve bilimin dostlarını tanıtacağım gücüm yettiğince. Doğa sevdalısı Alp köylülerini görüntüleyeceğim. Tuna'nın içine edenleri yazacağım. Linz'de üç Bilim ve Ütopya abonemiz var, bunu daha da artırmak için çalışacağız. **Ali Osman Arslan/ Avusturya**

DUYURULAR... DUYURULAR... DUYURULAR... DUYURULAR...

4. Ulusal Tıbbi Biyoloji Kongresi

Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıbbi Biyoloji Anabilim Dalı tarafından düzenlenen 4. Ulusal Tıbbi Biyoloji Kongresi 24-28 Haziran 1996 tarihlerinde İzmir'de Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Kampüsü'nde yapılacaktır. Kongre sırasında önerileri doğrultusunda seçilmiş ana konularda konferans ve panellerin sunulması hedeflenmiştir. Posterlerin yanısıra kısa çalışmaların sözlü bildiri olarak sunulması düşünülmektedir. Ayrıca kongre sırasında, bilimsel kurul tarafından seçilecek olan üç araştırmaya "Prof. Dr. **Altan Günalp** Bilim Ödülü" verilecektir. Ön kayıt formunu doldurarak yazışma adresine gönderenlere Şubat 1996'da ikinci duyuru ile birlikte serbest bildiri özet formu ve konaklama bilgileri gönderilecektir. Serbest bildiri özeti göndermek için son tarih 17 Mart 1996'dır. Bu tarihten sonraki başvurular dikkate alınmayacaktır. Kayıt ücreti; 17 Mart'tan önce öğretim üyeleri için 100 USD, araştırma görevlileri için 50 USD, eşlik eden için 30 USD, 17 Mart'tan sonra aynı sıra ile 150 USD, 75 USD, 50 USD'dir. Ücret, Akbank Aşağı Ayrancı Şubesi hesap no:0009908-5/BU6/01'ya yatırılabilir. Kongre kayıt ücretine kongre üyeleri için kongre çantası ve kitabı, kongre süresince verilecek olan kahve ve öğle yemekleri, açılış kokteyli ve kapanış yemeği, eşlik edenler için ise açılış kokteyli ve kapanış yemeği dahildir. İstenildiği takdirde kayıt ücreti 17 Aralık 1996, 17 Ocak1996, 17 Şubat 1996, 17 Mart 1996 şeklinde taksitlendirilebilir. Yazışma adresi: 4. Ulusal Tıbbi Biyoloji Kongresi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Biyoloji Anabilim dalı, 35340, İnciraltı, İzmir. Faks 0232 259 05 41,

Sekretarya Tel: 0232 277 77 77/4620

X. Ulusal Astronomi Kongresi Eylül'de

X. Ulusal Astronomi Kongresi 2-6 Eylül 1996 tarihleri arasında İ.Ü. Fen Fakültesi'nde ve Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü'nde yapılacaktır. Kayıt sırasında öğrenciler dışındaki katılımcılardan 100.000 TL alınacaktır. Bildiri süresi en çok 20 dakikadır. İstanbul dışından gelecek katılımcılar için konaklama yerleri ayrılacaktır. Katılımcıların en geç 1 Şubat 1996 tarihine kadar Prof. Dr. **Hüseyin Menteşe** adına aşağıdaki adrese başvurmaları gerekmektedir. Haberleşme Adresleri;

Prof. Dr. **Hüseyin Menteşe** (Düzenleme Kurulu Başkanı), İ.Ü. Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü, 34452, Üniversite, İstanbul, Tel: 0212 522 35 97, 0212 528 38 47, Fax: 0 212 519 08 34.

Dr. **Engin Sözen**, B.Ü. Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü, P.K.13, 81221, Çengelköy, İstanbul, Tel: 0216 308 05 16, Fax: 0216 332 17 11.

SOS Akdeniz'den ekoloji söyleşileri

14 Şubat 1996 Çarşamba günü saat; 18.30'da Kıbrıs Şehitleri Caddesi Alsancak'da bulunan Tömer Konferans Salonu'nda SOS Akdeniz ekoloji söyleşilerinin ilki **Burçay Anger** tarafından gerçekleştirilecektir. Söyleşi "Doğa, toplum ve birey" konusunda olacaktır. Giriş ücretsizdir.

YKM Genç Kulüp'ün etkinlikleri

Yeni Karamürsel Mağazaları bünyesinde faaliyet gösteren YKM Genç Kulüp'ün organize ettiği "Zamanda Yolculuk" konulu söyleşiye ODTÜ Matematik Bölümü'nden Prof. Dr. **Tekin Dereli** konuk olacaktır.

Tarih: 8 Şubat 1996, Saat: 18.00-20.00, Yer: Milli Piyango Çekiliş Salonu.

Alman Kültür Merkezi'nde Çevre Sempozyumu

Alman Kültür Merkezi'nde, 10 Şubat'ta saat 13.00'de Çınarcık Belediyesi ve Konutbirlik işbirliğiyle "Evsel Atıklar Sorununun Kaynağında Çözülmesi" başlıklı bir sempozyum düzenleniyor. Sempozyuma, **Yücel Gürsel**, Konutbirlik Genel Başkanı **Oğuz Soydan**, Stuttgart Üniversitesi'nden Prof. Dr. **Oktay Tabasaran** katılıyor.

3. Ütopyalar Toplantısı 27-30 Nisan'da Datça'da yapılıyor

Giderek gelenekselleşen "Ütopyalar Toplantısı"nın üçüncüsü Kurban Bayramı'nda (27-30 Nisan arası) yine Datça'da düzenleniyor. Bu yıl SOS Akdeniz grubu ve *Bilim ve Ütopya* dergisinin ortak organizasyonuyla düzenlenecek olan toplantının sorumlusu Prof. Dr. **Şenel Ergin**.

Bu yıl çok daha düzenli ve içerikli bir çalışma hedefleniyor. Dört gün boyunca, Ekoloji, Kent, Aile, Sağlık ve Eğitim Ütopyaları konusunda oturumlar yapılacak. Ekoloji Ütopyaları oturumunun sorumlusu **Y. Savaş Emek**. Aile Ütopyaları oturumunun sorumlusu ise **Şenel Ergin**. Kent Ütopyaları oturumunun sorumluları da **Akın Atauz** veya **Funda Altınçekiç-Emel Göksu-Sezai Göksu** olacak. Eğitim ve Sağlık Ütopyaları oturumlarının sorumluları ise henüz belirlenmedi, öneriler bekleniyor.

Üçüncü Ütopyalar Toplantısı'na belirlenen konulardan biri veya birkaçında bildiri sunmak isteyenlerin, 15 Nisan'a kadar, sunuşlarını daktilo edilmiş biçimde *Bilim ve Ütopya* dergisinin İstanbul'daki merkezine veya SOS Akdeniz grubunun çıkardığı *Ağaçkakan* dergisinin İzmir'deki merkezine postayla veya elden ulaştırmaları gerekiyor. Adresler şöyle:

Bilim ve Ütopya dergisi: Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat: 5 Mecidiyeköy/İstanbul. Tel: 0212-212 10 66. Fax: 0212-288 48 05.

Ağaçkakan dergisi: Kıbrıs Şehitleri Caddesi No:96 Kat:7/701 Alsancak/İzmir. Yazışma adresi: PK 53 Konak 35252 İzmir. Tel ve Fax: 0232-422 52 40.

Bilim ve Ütopya dergisinin gelecek sayısında (Mart 1996) toplantı organizasyonu ile ilgili daha etraflı bilgi sunulacak.

Yaşamın her alanında olan matematiği öğrenmek istiyorum

İlk defa orta ikinci sınıfta matematik ile gerçek anlamda tanıştım ve ilk defa sevdim. İçinden hiç bir zaman çıkamayacağımı sandığım matematik bir anda anlaşılır oldu, yeni atanan matematik öğretmenimiz sayesinde. Öğretmenin yolunu biliyordu ve bende öğreniyordum. Tahtaya kalkmak için parmak kaldırmaya cesaret edebiliyordum. Çünkü aşağılanmıyordum, bilgisizliğim yüzüme vurulmuyordu. Problemler birlikte yüksek sesle çözülüyordu ve ben tek başıma başarmış gibi mutlu oluyordum. Bu mutluluk sadece yarım dönem sürdü. İkinci dönemde yeniden o klasik matematik öğretmeni geldi, sonuç farksızdı.

Ben matematiğin yaşamımızın her alanı ve her davraşınımızda olduğuna inanıyorum. Bu yüzden matematik eğitimi almak istedim, mümkün olmadı. Ders almayı düşündüm, o da olmadı. Ben artık 32 yaşında, bir çocuk annesi ve çok zor şartlarda yürütülen bir meslek sahibiyim. Ama hala matematik bilgimin olmamasından üzüntü duyuyorum. Ve bir boşlukta yaşadığım hissine kapılıyorum. Sanki yaşamın temel taşları yok ve ben kırılgan dallara tutunarak yaşıyor gibiyim.

Matematiği öğrenmem mümkün olmazsa hiçbir konuda başarılı olamıyacağıma inanıyorum. Ben kendisine birşey verememiş ve birçok şeyi aşamamış insanların çocuk sahibi olmasına da karşıydım. Kendisi okumamış insanların çocuk yetiştirebilmeleri mümkün mü?

Daha iyi şartlarda iyi bir mektup yazmak isterdim. Ama biliyorum ki, böyle olsun dersem bir daha iyi yapamam, şimdi içimden geleni şu an yazmalıyım.

Bilim ve Ütopya dergisine yeni abone oldum. Kendimle ilgili tek sosyal yaşamım, otobüs ve minibüslerde okunan kitaplar oluyor, ne bulsam aç kurtlar gibi okuyorum.

Ama yetmiyor, amaçsızlık kötü. Ya çalışıyor olmasaydım, ya bu kısa yolculuklar olmasa ne yapardım. Nasıl yaşar, nasıl ayakta kalabilirdim. 32 yaşında ve hala bir hiç olmak çok kötü. Var olmak istiyorum ve öğrenmek.

İstanbul'dan bir okur

Sevgiyi yıldızlara taşımak için yapılmalıdır, bilim

Bilim ve Ütopya'yı her ay beğeni ile okuyorum, taa Aydınlık gazetesinin eki olarak çıktığından beri... Bilim eğer "insan" için yapılıyorsa değerlidir. Kan ve gözyaşı için yapılıyorsa, yıkımdır. Aydınlık dolu bir gelecek için, sınıfsız topluma ulaşmak, sevgiyi yıldızlara taşımak için yapılmalıdır, bilim. Ütopyamız da bu olmalıdır.

Bu bağlamda dergi(miz), karanlıkları yırtarak insana ve evrene açılmış bir penceredir. Bu pencerenin bundan sonra hiç kapanmaması dileği ile...

Hüseyin Emiroğlu
Sivas

Bilim ve Ütopya'ya bazı eleştiriler

Bilim ve Ütopya'nın geçen sayısında yer alan "Hititler", "şeytan", "eski Türklerdeki kölelik", "Türkiye'de bilim yapılabilir mi" ve **İlhan Arsel**'in yazıları çok aydınlatıcı ve ilginç olanlardı benim için. Fakat "özgürlük", "bilgibilim" ve özellikle "konuşmanın evrimi", "insanın nasıl insan olduğu" yazıları ve davranışçı görüşü yansıtan ve ezilmişin ezileni ezmesini, ezilmişi suçlayarak anlamlandıran **Hüseyin Batuhan**'ın yazısı, bence, insanın örgütlü ilişkiler gerçeğine, insanın düşüncesiyle anlamlandırmaya çalışan burjuva biliminin yaklaşım tarzlarına örnektir.

Ayrıca, bana göre, yapay zeka doğal zekanın varlığını (ki beyin) belirtmenin ötesinde, fikirlerin zeka ürünü olduğunu anlatır (ki zekanın ürünüdür). Buraya kadar aynı fikirdeyim. *Bilim ve Ütopya*'nın geçen sayısında yukarıda sıraladığım yazılarda olduğu gibi, yapay zeka, burjuva biliminin sunduğu biçimde, fikir yaratımını zekaya bağlayarak toplumsal üretimden ayırır ve geri dönerek toplumsal üretimi "yöneten" olarak niteler. **Norbert Weiner**'in sistem teorisi, düzenli, görevsel ve birbirini tamamlayıcı bir biçimde çalışan, bütünlüğü anlatan homeastatis veya denge teorisinin uzantısıdır. Yapay zeka mekanik anlamda yapay insan zekasının yapay uzantısıdır. Bence yapaylık, zekanın kendisini, kendisinin ürettiğinde değil, zekanın insanın kendini sürdürme ilişkilerinde kendi kendisiyle ve dışla ilişkileriyle üretildiğinde aranmalıdır. Diğer tür aramanın tarihsel örnekleri bize kafatasçılığın, ırkçılığın teşvikini, ırkçı ve emperyalist koloniçi politikaların meşrulaştırılmasını (örneğin koloniciliğin "medeniyeti götürme" anlamına getirilmesini) anlatır. Bilgisayarın ürettiği bilgi, Mc Donalds'ın ürettiği Big Mac gibi, belli subjektif çıkarlar doğrultusunda standartlaşmış ve kompartımanlaşmıştır. Verilerin ortaya çıkaracağı yenilik programın karakteri ve kapasitesiyle sınırlıdır. Yapay zeka bilgisayarla sınırlanarak ve insan hizmetinde evrensellik görümü verilerek anlamlandırılmamalıdır. Çünkü böyle bir tanımlamanın, doğal zekanın (beynin) fiziksel biçimlenmesi ve bu biçimlenmedeki kıvrımları, büyüklüğü, gelişmesi ve patalojik belirtileriyle anlamlandırılması gerekir. Bu anlamlandırma da, günümüzün davranışçı psikolojisi, sosyal psikolojisi ve sosyal bilimlerinin ve bu bilimlerin hizmet ettiği egemen bir yapının getirdiği "hastalıklar"ın bireye yüklenmesini, bu hastalıklara başkaldıranların da zeka bakımından geri, uyum sağlayabilecek kapasitede olmama, uyma yerine başkaldırmaya başvuran patalojik zeka yapısına sahip olduğunu ileri sürerek, tedavi ve topluma yararlı insan yapma, yapamazlarsa hapis ve işkencelerle yola getirme politikalarını meşrulaştırır. Bu meşrulaştırmalar Türkiye dahil günümüzün egemen düzeninde yapılan uygulamalardır.

Bilim ve Ütopya'yı şöyle bir gözden geçirme ötesinde, ilk kez biraz daha ayrıntılı olarak okudum. Önemli bir soru: *Bilim ve Ütopya*'da yazılanlar Türkiye'nin bilime sol yaklaşımlarını mı, yoksa her fikri mi temsil ediyor?

Söylediklerim, umarım yapıcı eleştiri olarak nitelenir. Entelektüel bulutlardan aşağıya inmemiz, ideolojiden maddi ilişkilere eğilmemiz ya da hiç değilse fikirlerle olan sunumlarımızı tabanla ilişkilendirmemiz gerekir. Ücretli köleliğin insanlarına inmenin yolları araştırılmalıdır. Gerçi *Bilim ve Ütopya* bir gazete veya haber dergisi değil, fakat en azından öğrencilere yer ayrılması, çalışanların sorunlarıyla ilgili çalışanlardan yorumlar ve sunumlar alınması yolları aranmalıdır (Uzaktan düdük çalmak kolay!!! Hiç çalışmamaktan daha iyi değil mi?). İşçi sınıfının, köylülerin, göçebe işçilerin gerçek yaşamlarıyla ilgili hiç inceleme yok mu? Neden maddi koşullarla ilgili konular yerine ideolojik üst yapıyla ilgili konular ağırlıkta? Yoksa yanlış mıyım?

Dr. İrfan Erdoğan
(Ocak 1996, New York)

Herşey normal ve bilimsel. Ama...

Benzer koşullar benzer sonuçlar doğurur! Sanat tarihçilerinin ve arkeologların ilgi alanlarından biri de, farklı kültürlerin yarattığı sanat eserlerini incelemek, anlamak ve 'diğer' kültürlerle girdiği etkileşimi açıklamaya çalışmaktır. Bir biçemin, mimari formun ya da bir motifin kaynağı bulunmaya, kimin kimden etkilendiği, neyi, nasıl aldığı saptanmaya çalışılır.

Tufan mitolojisi bir çok destan ve mitolojide yer almaktadır. Bunlardan üçünü; Gılgamış Destanını, Hint Mitolojisini ve Eski Ahit'i ele alalım. Yaklaşık olarak Gılgamış Destanı M.Ö. 3000'lerde, Hint Mitolojisi 2000'lerde ve Eski Ahit M.Ö.100-M.S. 70'lerde Asya'da yaşamış olan; sırasıyla Sümerliler, Hintliler ve İsrailoğulları tarafından yazıldı. Bu durumda Hintliler ve İsrailoğulları Tufan'ı Sümerliler'den almışlardır diyebiliriz. Sonuca ulaştık ama benim kafamı kurcalayan bir şey var;

Önce bir bilgi;

"**Leonard Wolley**, British Museum ve Pennsylvaia müzelerinin görevlisi olarak 1922'de Ur kazılarına başladı. Birkaç yıl sonra da, Mezopotamya arkeolojisinin en önemli bulgularından birine rastladı: Kral Mezarları (...) Mezar gerçekten de tarih öncesi çağlardan kalmaydı. **Wolley** kazısını genişletti. Daha derin tabakalara inmeğe başladı ve çok geçmeden mezarların oniki metre altında bir kil tabakasına rastladı. İkibuçuk metre derinliğindeki tabaka, ne toprak ne de çömlek kalıntıları içeriyordu, tertemizdi. Besbelli bu tabaka bir sel baskınından arta kalmıştı. İkubuçuk metrelik bir kil tabakasını oluşturan bu sel baskını Gılgamış Destanı'nda ve Tevrat'ta sözü geçen Tufan efsanesinden başka bir şey değildi." (1)

Wolley sayesinde (Kitabı yazan **Erol Sever** sayesinde de) M.Ö. 3000'lerde veya öncesinde bir sel baskını olduğunu öğrenip düşünüyorum; Ur ve çevresinde bir sel baskını olmuş. Demek ki M.Ö. 3000'lerde çok yağmur yağmış, muhtemelen Dicle ve Fırat taşmış, yağmur etkisi altındaki yerleri sel altında bırakmış. Acaba yağmurun etkisi Hindistan ve İsrail'e ulaşmış mıdır? Hindistan ve İsrail'de yapılacak bir kazı M.Ö. 3000'lere ait bir kil tabakasıyla karşılaşmamızı sağlayabilir mi? Bu bölgelerde sel baskını yaşandıysa, insanlarda bıraktığı maddi, manevi izler kuşaktan kuşağa aktarılmamış mıdır? Hindistan'da muson yağmurları nedeniyle bugün bile büyük hasarlara yol açan sel baskınları olmakta. M.Ö. 3000'lerde sel baskınları olmuyor muydu?

Aynı ve ayrı sel baskını yaşayan farklı toplulukar yaşadıkları bu olayı yazılı ya da sözlü sanatlaştırmayacaklar mıdır?

Böylesi önemli bir olayın yazılı aktarıcılığını da yazıyı ilk bulan Sümerliler yapacaktır, doğal olarak. M.Ö. 3000'lerde Hindistan ve İsrail'de yaşayanlar da Tufanı yazıyı buluncaya kadar sözle sonra yazıyla aktaracaklardır.

Bir önerme; Hindistan ve İsrail'de yaşayanlar, Tufan'ı Sümerliler'den almamış, kendilerinin de yaşadığı bu önemli olayı destanlaştırmışlardır. Bu önermeyi yaparken derdim şu; toplulukların yaşadığı tarih ve bölgeler baz alınarak yapılan değerlendirmeler mantıklı olsa da, doğru olmayabilir. Her zaman bir etkileşim bir alışveriş olmak zorunda değildir.

Farklı koşullar da benzer sonuçları doğurabilir!

"Tarımda verimi artırmak yapılan çalışmalar sonucu, Mısır rahipleri ve memurları birer yetkin bilim adamı ve mühendis oldular. Matematik bilginleri geliştirdiler ve böylece, taşan Nil yatağına dönünce tarla sınırlarını kolayca saptayabildiler. Nil'in yıllık yükselme ve alçalma çevriminden mevsimleri ve birer yılın 365 gün olduğunu hesapladılar. " (2)

" Azteklerin dinsel inanışlarına ait sembollerin de bulunduğu bu takvimde en çarpıcı özellik, bir yılı 365 gün olarak kabul etmesidir. Yıl her biri 20 günden oluşan 18 Ay'a bölünmüştür. Ay ise beşer günlük dört haftadan oluşmaktadır. " (3)

Görüldüğü gibi farklı coğrafyada, farklı zamanda, farklı inanç sisteminde yaşamış, farklı iki kültür benzer sonuca ulaşmıştır. Farklı iki kültürün aynı sonuca (365 gün) ulaşabildiği gerçeği apaçıkken, benzer motifleri, sembolleri bulabilmeleri ve kullanmaları çok daha olasıdır.

Anadolu, Orta Asya ve Mezopotamya uygarlıklarında sıklıkla kullanılan bir motifle karşılaşırız: Tek veya çift başlı kartal motifi. Kartalın veya kartala çok benzeyen şahinin yaşayabildiği yerlerdeki toplumlar, birbirleriyle etkileşmeden kartal motifini kullanabilir. İnsan doğada en karmaşık organizmaya sahip canlıdır. İnsanın oluşturduğu uygarlık ve kültürde karmaşıktır. Bizdeki ilk ve kök saplantısı, belki de, bilinçaltımızdaki herşeyi yaratan bir ilk'in varlığı düşüncesinin yansımasıdır.

KAYNAKLAR

1) Erol Sever, Asur tarihi, Kaynak Yayınları, S.26-27, İst.1993.
2) Ron Carter, Uygarlık Tarihi, Yayınlayan Erol Erduran, Remzi Kitabevi, S.19, İst. 1981.
3) İlhami Buğdaycı, Bilim ve Teknik, Sayı 320, s. 32.

Ali Tarhan (TÜ Sanat Tarihi Bölümü 4. sınıf öğrencisi)/Edirne

Türkiye 'Bilim Kurgu' alanında bir iz oluşturmalı

Masamda konuk olan bir haber...

Amerikan uzay mekiği Endeavour'a ait astronotlar, uzayın dondurucu soğuğunu hissetirmeyen özel giysilerin içinde. İnşa ettikleri uzay istasyonuna, en yakınlarında bulunan parlak yıldız Güneş'in, uzayın karanlık boşluğuna yaydığı ışıma beliriyor ve renklenerek beni, hızla geçmişe döndürüyor...Büzülerek yoğunluğu artan bir yıldızın özelliklerini yaşamaya başlıyorum. Bir yandan, sadece arşivde kalan belgelerin aralarına sıkıştırdığımı anımsadığım iki kelimelik cümleyi arıyorum. O iki sözcüğün kısa aralıklarını ve daha çok girintilerinde yığılan tozları zaman zaman birkaç solukla üfleyerek, oluşan kuvvetin, olumsuzlukları darmadağın yaptığını anımsıyorum. İşte, "Astronot olacağım!" diye belirlediğim o iki sözcükten yükselen minik çığlıklar... O iki sözcüğü yerini bırakarak, yeni olanakları tasarlamak için, ziyaretime yeni bir nokta daha koymak istiyorum. Onları yine orada bırakmakla, belki de çığlıkları üzmüş olabilirim. Ancak, TC Kültür Bakanlığı'nın, 47. Uluslararası Frankfurt Kitap Fuarı Kataloğu'ndaki 168. sırada, Tükiye'de ilk bilimkurgu roman yazarı olarak tanıtılmamdan dolayı, onlar, keyif olgularını yaratıyor ve o tebessümü zaman ötesine götürerek, onu da evrimselleştirmenin ısrarlı tutumuna bulaşıyor.

Artık, insanlık deneyimine uğratabilmek için, onları, gelecekte düşündüren birıyim. Zihnimi eksen haline getiren cümle yine önümden geçiyor;"Ben, çizgilerin ulaşamadığı, sınırsız ve renkli bir sistemin dışında kaybolurum."

Toplumlarda önemli bir etki olan edebiyat yapıtlarındaki modeller, seçeneklerle bulunduğumuz parçacıklarda, bazıları, evreni, hep aynı ve kaygı ile görmez.

Bunun için, önce dünya standartlarına uygun bir taban, Türkiye'de de yapılanmalı. Ve Türkiye, artık "Bilimkurgu" sözcüğünün altında, derin bir iz oluşturmalı. Akıllardan, zaman ötesine ait, doğru saptanan nitelikler geçerek, hızlanan ve birleşen bir dünya yaratılmalı.

Çünkü o tasarımdan yoksun kalan bir düşünce, evreni kuşatan bir ses asla olamaz.

Fatih Çatallar (Bilim Kurgu Yazarı)

Anadolu'dan mektup

Sizler hep İstanbul'u, Ankara'yı zenginleştirin, onların çocuklarına her imkanı sunun, onlar için tartışma programları hazırlayın, Akdeniz, Ege, İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu için hiç bir şey yapmayın! Bizler hacıların, hocaların,temelreislerin yağmaladığı topraklarla özdeşleşe durup, hiç bir imkan almadan çocuk büyüte duralım, sizleri ise kitaplarda okuyup, televizyonlarda seyredelim. Güneş akşama kadar gökte yana dursun, hiç bir şekilde faydalanmayalım!

Ne de olsa, beyler, hanımefendiler tatil yapacaklar, yaşa gelip cinselliklerini yaşayacaklar, biz ise kış uykusuna yatıp, onları bekleyelim!

Onlar gelsinler, en ufak ayrıntılarına kadar bizleri kameralarına çeksinler, el değmemiş şelaleri gösterelim, bizlere birer şeker dağıtsınlar!

Sizler ise şehir havasında boğulup canavara yenik düşün.

Vahşi canavarın yumurtuları heryerde, kadın erkek ne bulsa yutuyor, yakında yumurtalar kırılacak, her yerde çocuk canavarlar dolaşacak!

Onlar ise ... onların çocukları Amerikalarda okuyacak, onlar bu kaldırımlarda yürümeyecekler! Biz çürüyüp yavrularımızı yeşilin bekçisi yapalım. Sizler ise kültürlene durun, bilim saraylarınızı hep İstanbul'a kurun!

Madem gelecek göklerde; biz sizi destekleriz, hiç bir değerimiz olmasa da gün görmüş insanlarız, vazifemizde bu zaten.

Sizleri destekleyen, okur anketine katılmayan alamancı kadın ressam...

(Çöpe atabilirsiniz...)

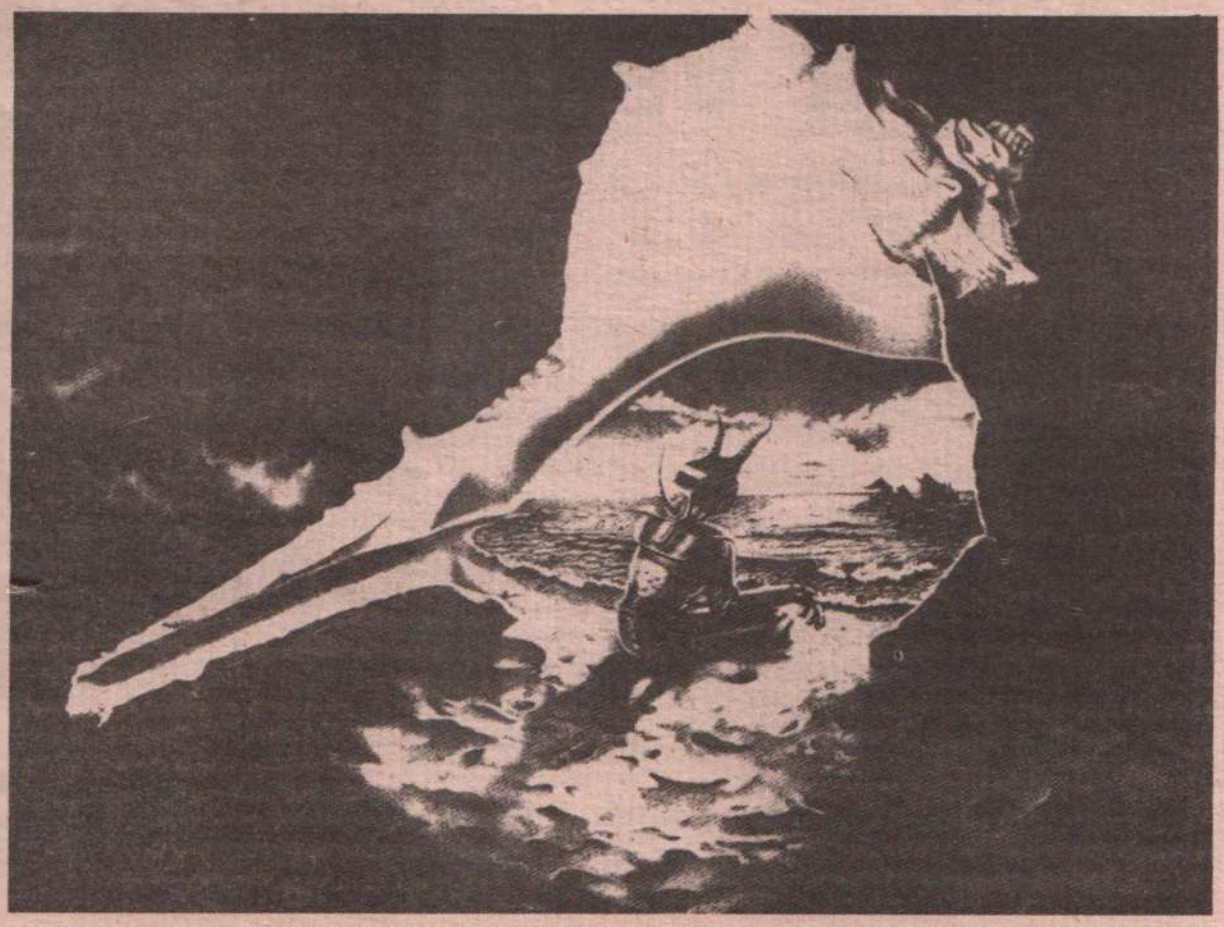

Basında Bilim ve Ütopya

Prof. Dr. Neşet Çağatay:

İslamda fuhuşa teşvik günah değil

İstanbul Haber Servisi- Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi Öğretim Üyesi Prof. Dr. **Neşet Çağatay**, İslam'da fuhuşa teşviğin günah sayılmadığını belirterek, İslam'da kölelik ve cariyelik arasında da bir ayrım olmadığını, ikisinin de aynı anlama geldiğini bilidirdi. Prof. Çağatay, **"Çok eskiden beri kölelik ve cariyelik ayrı bir sınıf olarak vardır ve bunlar İslam hukukuna göre maldırlar"** dedi. Başörtüsü konusunun da cariyelikle ilişkili olduğunu belirten Prof. Çağatay, hürlerin başörtüsü takma zorunluluğunun Mezopotamya'dan geldiğini söyledi.

Bilim ve Ütopya Dergisi'nin Ocak sayısında **"İslam'da kölelik, cariyelik ve fahişelik"**konularındaki çeşitli soruları yanıtlayan Prof. Dr. Neşet Çağatay, İslam'da kölelik ve cariyelik arasında bir ayrım olmadığını ikisinin de aynı anlama geldiğini belirtti. Çağatay, **"Çok eskiden beri kölelik ve cariyelik ayrı bir sınıf olarak vardır ve bunlar İslam hukukuna göre maldırlar"** dedi. Çağatay şöyle devam etti:

"Ne demek mal? Alırır, satılır, ırzına geçersiniz, fuhuş yaptırırsınız, para kazan bana getir dersiniz. Malda ne gibi tasarrufta bulunursan, köle ve cariyelerde de o tasarruflarda bulunabilirsin. Kur'an-ı Kerim'de de var bu. Kur'an, 'Eğer gönülleri yoksa bu işlerde kullanmayın, hatta fahişelik yaptırmayın' diyor. 'Eğer zorla yollarsanız onlar kendi rızalarıyla gitmediği için Allah onları affeder' Ama onu teşvik eden adam günahkârdır demiyor. Onu demesi lazım asıl onu demiyor."

5.1.1996 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde, "Prof. Dr. Neşet Çağatay: İslamda fuhuşa teşvik günah değil" başlıklı haberde, Bilim ve Ütopya'nın Ocak sayısının İslam'da ve Osmanlı'da kölelik-cariyelik konulu kapak dosyasında yer alan Prof. Dr. **Neşet Çağatay**'la söyleşi özet şekilde yer aldı.

Yine 6.1.1996 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde, Düşünce Her Yere Ulaşır başlıklı yazısında **Abdullah Rıza Ergüven**; "Günümüzde tin'in fotoğrafını çektiğini söyleyen kişiler, tin'i 'havada asılı duran insan'a bir şey olarak gösterirler. (Dr. Şükrü Günbulut, Bilim ve Ütopya)" şeklinde bir alıntıyı yer belirterek yapmış.

İnsanın atası bir bağırsak paraziti mi?

Çocukluğumdan beri atalarımın nasıl canlılar olduğunu ve hangi evrimsel süreçlerden geçerek bugünkü konuma geldiklerini merak ederdim.

İnsanoğlunun da üyesi olduğu ökaryot grubu canlıların ve atalarının prokaryotlardan nasıl bir süreç sonunda türediği ile ilgili bir yazı okudum. İlginç olan ve evrim teorilerini sorgulamama yol açan asıl neden, ökaryotların atasının giardia benzeri bir canlı olduğu tezinin evrim teorileri içinde ağırlık kazandığı bölümü idi. Giardianın bir bağırsak paraziti olduğunu okuyunca şaşırdım.

Kayalardaki radyoaktivite kalıntılarının incelenmesi sonucu dünyanın dört milyon yıldan yaşlı olduğu bulunmuştu. Var olduğundan beri milyarlarca canlı yaşam sürmüştü, bu yaşlı kürenin üzerinde. Bugün de yaklaşık olarak 30 milyon tür yaşamaktadır. Bizim atalarımızın atası, bu milyarlarca canlı içinden ola ola bir bağırsak kurdu değil miymiş? Gel de topraktan yaratıldığımıza inanma. Ne diyor kutsal kitap; "Yüce Allah bu alemi yoktan var etmiş, insan cinsinin ilk babası olarak Hz. Adem'i topraktan yaratmış ve onu ruhla, ilimle seçkin bir hale getirmiş, ve ona eş olarak Hz. Havva'yı yaratmıştır." Kulağa ne kadar da hoş geliyor!

Okumaya devam ettikçe istemesem de ikna olmaya başlamıştım. Benle birlikte tüm canlıların genetik kayıtlarının DNA'ya bağlı bir yöntemle çözülebildiğini öğrenerek çok şaşırdım. Canlıların evrimsel yaşı sır olmaktan kurtulmuştu. Biyologlar fosil kayıtlarının incelenmesinin dışında, yaşayan tüm canlıların taşıdığı genler üzerinde çalışmalar yaparak geçmişimizi inceliyorlardı. (Acaba UFO'lar dünyada kaos yaratması için biyologları bırakmış olabilirler mi?) Karşımıza genleriyle şu anda bilime birçok hizmet veren giardia lamblia çıkıyordu.

Gelelim büyük ata prokaryotlara. Neydi bu, yaşı neredeyse dünyanın yaşına eşit, okjisensiz ortamda bile oluşabilen, prokaryot denilen ilkel ve ilk canlı? Oksijenin canlıların evriminde rol oynamaya başlamasına kadar geçen 500 milyon yıl boyunca, dünyada yalnız başına sefa süren bu prokaryotlar, gen analizine dayalı sınıflandırmada yer alan ökaryotlar, arkaebakteriler ve öbakterilerin atalarıydı.

Prokaryotların sefaları uzun sürmedi. Bundan iki milyar yıl önce siyanobakteriler (prokaryotların asi bir türü) güneş enerjisini kullanarak fotosentez yaptılar ve atmosferin oksijenle dolmasına sebep oldular. Böylece oksijene bağımlı gelişmiş bir canlı türü olan ökaryotlar ortaya çıktı. Bir teoriye göre ökaryotlar oksijensiz canlılardı. Çünkü prokaryotlar dünya ile yaşıtken, ökaryotlar 1.5 milyar yıl önce ortaya çıkmışlardı. Eldeki en eski ökaryot fosili 850 milyon yaşındadır. (Fosil kayıtları da bu teoriyi destekliyor) Prokaryotlar hücre duvarıyla çevrilmiş, hücre çekirdeği ve organelleri olmayan canlılardı. Hücre ve çekirdek zarı olan ökaryot grubu içinde; fotosentez yapan kamçılı amip, mısır, kurbağa, insan, sıtma paraziti, amipli dizanteri ve diğerleri, bir de giardia lamblia sayılabilir.

Biyologlara göre giardia çok önemli bir canlı. Çünkü bu tek hücreli bağırsak paraziti, prokaryotlardan ökaryotlara geçişte rol üstlenen önemli bir canlıydı. DNA'sını inceleyen biyologlar onun büyük ata prokaryotlara yakın olduğunu bulmuşlar, onlara göre bu canlıyı asıl önemli hale getiren kromozomların tekil olması. İnsan hücresi de dahil ökaryotların büyük bir kısmının kromozomları çiftlidir. Bu durumda giardialar ayıklanma sürecinden rahatlıkla geçmişler. Bu süreçte yeni oluşumlar kazanırken aynı zamanda eski yeteneklerini de korumuşlar.

Yazının sonuna geldiğimde büyük bir ferahlık duydum. Çünkü ortak atamızın bağırsak paraziti olup olmadığına dair araştırmalar daha bitmemiş, yani kesinlik kazanmamış. Daha insanoğlu maymun sorununu çözememişken, nereden çıkıyor bu giardia lamblia!..

Dipnotlar: 1. Sözü edilen yazı, Bilim ve Teknik dergisinin Temmuz 1995 tarihli 332. sayısında (sayfa 64) yer olan Özgür Kurtuluş'un yazısıdır.

2. Kuran-ı Kerim'e ait olan alıntının kaynağı: Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslam İlmihali, Bilmen Basım-Yayım evi, s.515.

Nevriye Akagündüz

BİLİM VE ÜTOPYA'NIN 1 ve 2. CİLDİ ÇIKTI

Çoğu okurumuz *Bilim ve Ütopya* ile sonraki sayılarında tanıştığı için ilk sayılarımıza ilişkin yoğun bir talep alıyoruz. Özellikle ilk 6 sayı bizim de elimizde kalmamıştı. Bu talebi karşılayabilmek için tek çare olarak, ilk 10 sayıyı 1000'er adet yeniden basma yoluna gittik. Çok büyük bir maliyet gerektiğinden baskıyı siyah beyaz yapmak zorunda kaldık. Doğal olarak baskı ve fotoğraf kalitesi düşük oldu. İkinci cildimizi ise orijinal dergilerle yaptık. Birinci cilt ilk 10 sayıyı, ikincisi 11-18. sayılarımızı içeriyor. İsteyen okurlarımız, posta çeki veya banka hesabına her bir cilt için 750.000 TL. yatırarak ve yatırdığına dair belgeyi posta veya faksla bize ileterek (hangi cilt için yatırdığınızı özellikle belirtin) bu ciltlere sahip olabilirler. Yurtdışındaki okurlarımız için her bir cildin fiyatı 70 DM'dir. Belge elimize ulaşır ulaşmaz ciltler adreslerinize postalanacak. Ulaşabilen okurlar ciltleri dergi büromuzdan temin edebilirler.

Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi
Hesap No: 1071 343539
Döviz Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi
Hesap No: 1071 364536
Hesaplar **Ender Helvacıoğlu** adınadır.

Neden din tarihi araştırmalarına önem veriyoruz?

Ender HELVACIOĞLU

"Din araştırmalarına çok fazla yer veriyorsunuz" eleştirisi, *Bilim ve Ütopya*'ya zaman zaman yöneltilir. Kabaca formüle edersek, 'laikliğin burjuvazinin bir kavramı olduğu, dine karşı mücadelenin sosyalistlerin asli meselelerinden biri sayılamayacağı' biçiminde gündeme getirilir.

Doğrudur; laiklik kavramı, burjuvazi önderliğindeki halk kitlelerinin feodalizme karşı mücadelesi içinde ortaya çıktı. Tek tanrılı dinler; feodal sınıfların, kralların, padişahların ideolojisiydi. Yeni gelişen bir sınıf olarak burjuvazi ile efendilerin zulmü altındaki köylülük, feodallere karşı verdikleri sınıf mücadelesinde, ister istemez "Allahın hakimiyeti" ile çatışmak zorunda kaldılar. Hükümdar (padişah), "Allah adına" yönetiyordu. Hükümdarlığı devirmek isteyen dönemin halk sınıfları (burjuvazi ve köylülük), ideolojik alanda da bu "Allah adınalıkla" hesaplaşmak zorundaydılar. İşte laiklik kavramı bu sınıf mücadelesi zemininde ortaya çıktı. Gerçekten de laikliğin felsefi temellerini ortaya koyan Aydınlanma filozoflarının tümü, feodal düzene de karşıydılar. Bundan daha doğal bir şey de olamazdı.

Şimdi, bu tarihi olgudan yola çıkarak, laikliğin, burjuvazinin bir sorunu olduğu söylenebilir mi? Söylenemez. Neden?

Birincisi, laiklik ortaya çıkışından itibaren halkın talebidir. Halkın gerek ekonomik gerekse felsefi ve kültürel anlamda özgürleşmesi ve aydınlanması hareketinin bir parçasıdır. Tarihi anlamı budur.

İkincisi, feodal sınıfların yıkılışına önderlik eden devrimci burjuvazi bugün artık mazide kaldı. "Allah'a/Efendiye kulluğun" yerine "ücretli kulluğu" getiren burjuvazinin, "halkın aydınlanması ve özgürleşmesi anlamındaki bir laikliğe" ihtiyacı kalmadı. Dahası, din, günümüzde burjuvazi için, ücretli kulluğu sürdürebilmenin ideolojik payandalarından biri oldu. Burjuvazi devrimci olduğu dönemde, laikliği "din ile *dünya* işlerinin ayrılması" olarak tanımlamış, Allah'ı öte dünyaya göndermişti. Gericileşen burjuvazinin laiklik tanımı ise "din ile *devlet* işlerinin ayrılması"dır. Yani devlete laiklik, halka din. Marx'ın ünlü sözü kapitalist dönem için söylenmiş: "Din halkların afyonudur". Günümüz gerçeği şudur: Bugün laiklik mücadelesinin önderi burjuvazi değil, emekçi sınıflardır. (**Doğu Perinçek**'in, laikliğin tarihsel, toplumsal ve felsefi boyutlarını geniş olarak inceleyen "Kemalist Devrim-2 Din ve Allah" adlı eserini bu konuda derinleşmek isteyen herkese öneririz.)

Üçüncüsü; özellikle bizim gibi Demokrasi ve Aydınlanma devrimini tamamlayamamış (yüzyılın başındaki büyük atılıma rağmen), uluslararası kapitalizme bağımlı ülkelerde, laiklik, sadece ideolojik ve kültürel gündemin değil, siyasal gündemin de önde gelen sorunlarından biridir. Bugün Türkiye'de emekçilerin siyasal düzlemdeki mücadelesinin en önemli konularından biri laikliktir. Bu da doğal; çünkü Türkiye halkı kendi Ortaçağından kurtulma mücadelesi veriyor. Bu çatışmada ülkemizin burjuvazisi hangi saftadır? Laikliğin safında olduğu söylenebilir mi? Bırakalım son 15 yılı, son iki ayın gelişmeleri bile gerçeği kavramak için yeterlidir.

Bütün bu anlattıklarımızdan çıkan sonuç şudur: Bugün laiklik mücadelesi -bırakın burjuvazinin sorunu olmasını- burjuvaziye rağmen veriliyor.

"Laiklik bizim sorunumuz değil" diyen arkadaşlar, laiklik kavramını günümüz burjuvazisinin göstermeye çalıştığı biçimde (din ile devlet işlerinin ayrılması) anlıyorlar. Bu durumda laiklik, onların aslî sorunu olmuyor. *Bilim ve Ütopya* ise, laikliği halkın özgürleşme ve aydınlanma mücadelesinin bir parçası olarak ele alıyor. Aydınlanma günümüz Türkiyesi'nin yakıcı bir ihtiyacıdır. Bu nedenle din tarihi araştırmalarına geniş yer veriyor ve zaman zaman kapaktan işliyoruz.

Bu bağlamda bir soru da biz ortaya atalım: Ülkemizde devletin ve büyük medya tekellerinin yayımladığı bilim dergileri var. Hangisi; "İnsan Tanrıyı nasıl yarattı", "Kuran'ın yazarı Sumerliler", "Fransa'nın Turan Dursun'u Jean Mesli-er", "Allah'ın evrimi", "Turan Dursun'un başyapıtı: Kutsal Kitapların Kaynakları", "İslamda kölelik ve cariyelik" gibi konuları işleyebilir? Devletin veya burjuvazinin çıkardığı bilim dergileri bu tür konulara girebiliyorlar mı?

Bir medya tekelinin çıkardığı *Focus* dergisi, zaten araştırma alanını "Van Gölü canavarı", "UFO'lar", "yılbaşı sofrasının bilimsel hazırlanışı" gibi konularla sınırlamış! Kendisini "bilim değil bilgi dergisi" olarak tanımladığı için onu geçiyoruz. Ülkemizin bilim kurumu TÜBİTAK'ın çıkardığı *Bilim ve Teknik* dergisi ise, 1.5 yıl önce **Darwin**'in yaşamını konu alan bir makaleyi ve domuzlar üzerine bir araştırmayı bile yayımlayamamıştı. Daha iki ay önce **Turan Dursun**'un yeni gün yüzüne çıkan kitabını kapak yaptığımız sayının ilanını bin dereden su getirerek kabul edemeyeceklerini söylediler. Bu dergiyi çıkaran TÜBİTAK'ın Gebze'deki merkezinde Ramazan dolayısıyla mesai saatlerinin değiştirildiği haberini ve bu uygulamaya tepki gösteren dergimiz yazarı Prof. Dr. **Atl Nesin**'in dilekçesini bu sayıda "Forum" sayfalarımızda okumanızı öneririz.

İşte bütün bu örnekler, laiklik mücadelesinin günümüzde kimin sorunu olduğunu kendi alanımızda ortaya koyan olgulardır. Türkiye'nin kol ve kafa emekçileri, Aydınlanmadan ve emekten yana olan aydınlar, sosyalistler laiklik mücadelesi vermezlerse, onlardan başka verecek bir güç yok.

Bilim ve Ütopya dergisi, din'i sosyolojik bir olgu olarak ele alıyor. Din olgusunun nasıl ortaya çıktığını, kökenini, geçirdiği evreleri, ne tür işlevleri olduğunu, tarih boyu çeşitli dönemlerde toplumsal yaşamda oynadığı rolü, bilimsel araştırmalarla ortaya çıkarmaya çalışıyor. Yani din olgusunu, bilimin araçları ile ele alma perspektifini toplumda yerleştirmeyi hedefliyor. Bir anlamda, bugün okullarımızda okutulan din derslerine alternatif bir "Din Bilgisi ve Tarihi" dersi veriyor dergimiz. Vermeye de devam edecektir. Günümüz koşullarında Türkiye'de çıkan gerçek bir bilim dergisinin en önemli görevlerinden biri de bu olsa gerektir.

★ ★ ★

Dergimizin yazarlarından **İrfan Erdoğan**, "Forum" sayfalarına koyduğumuz mektubunda *Bilim ve Ütopya*'ya dikkate değer bazı eleştiriler yöneltiyor. Sayın **Erdoğan**, yazılarından da bildiğiniz gibi, kapitalist-emperyalist sisteme özellikle iletişim ve çevre alanlarında eleştiriler getiren değerli bir yazarımız. Mektubunda şu soruyu ortaya atıyor: "*Bilim ve Ütopya*'da yazılanlar Türkiye'nin bilime sol yaklaşımlarını mı temsil ediyor, yoksa her fikri mi temsil ediyor?"

Bilim ve Ütopya, herkesin bildiği gibi sosyalistlerin yönettiği bir bilim ve düşün dergisi. Fakat sadece sosyalistlerin yazdığı bir dergi değil. Bir cephe dergisi. Kendilerini değişik felsefi ve hatta siyasi akımlarla tanımlayan çok sayıda yazarın birlikte kotardığı ve yazdığı bir dergi. İşçi Partisi Başkanı **Doğu Perinçek**'ten, ilahiyat profesörü **Neşet Çağatay**'a; kendisini anarşist felsefeci olarak tanımlayan **Ahmet İnam**'dan, yeni-olgucu olarak tanımlayan **Yaman Örs**'e; sosyalistlerden Kemalistlere, yeşillere, feministlere kadar uzanan bir yelpaze. Fakat bu geniş yelpazede yer alan kişilerin ortak noktaları, daha doğrusu tuttukları bir saf var. Emperyalist Yeni Dünya Düzeni'nin bilim ve düşün alanındaki yansımalarına tavır almak, eleştiriler getirmek ve seçenekler üretmek. *Bilim ve Ütopya*'yı çıkarırken olabildiğince geniş, fakat sınırları kalın bir daire çizmek istedik. Sanıyoruz başardık da...

Yeni Dünya Düzeni'nin saldırısı öylesine yoğun ki, ülkemiz aydınlarını, hatta eskiden aynı düşünce akımında yer alanları bile ikiye bölüyor. Bu düzenin insanı olanlar bir tarafa, bu düzene direnenler bir tarafa. *Bilim ve Ütopya*, direnenlerin dergisi. İşte tüm ayrılıklarımıza karşın hepimizi birleştiren ve diğerlerinden ayıran kalın çizgi.

Erdoğan'ın sorusuna çok özet bir yanıt vermek gerekirse; aydınlanmadan, bağımsızlıktan ve emekten yana olan bilim ve düşün insanlarının kendi alanlarındaki sorunlara yaklaşımlarını yansıttıkları bir dergi *Bilim ve Ütopya*.

Peki, sanırım **İrfan Erdoğan**'ın yukarıdaki soruyu sormasına da yol açan bir eksiğimiz yok mu? Var: Tartışma (didişme ve çimdikleme değil, tartışma). Tartışma özürlü oldu Türkiye aydını. Bu *Bilim ve Ütopya*'ya da yansıyor. Oysa *Bilim ve Ütopya*'nın konuları ele alış tarzı, tartışmaya davet edici. Ele aldığı konuyu, sadece kuru kitabi bilgilerle değil, tarihi ve felsefi boyutlarıyla işleyen makaleler çoğunlukta. Üstelik birçok konuda zıt fikirlere sahip yazarları da var dergimizin. Buna ramen iç tartışma ve polemik istediğimiz düzeyde değil. Oysa tartışmalı ve fikirleri derinleştirmeliyiz. Bunu gerçekleştirebilirse daha da canlı olacak dergimiz. Belki bunu sadece dergi sayfalarıyla değil, değişik etkinliklerle sağlayabileceğiz.

Sayın **Erdoğan**; öğrenci yazarlara da yer verme, ideolojik üstyapıyla ilgili konuların yanında, maddi koşullarla ilgili konulara da yönelme uyarılarında ise son derece haklıdır. Kendisine tüm eleştirileri ve önerileri için teşekkür ediyoruz.

★ ★ ★

Dergimizin İzmir Temsilciliğini bu sayıdan itibaren 9 Eylül Üniversitesi öğretim üyesi yazarımız Prof. Dr. **Şenel Ergin** üstlendi. Birlikte çok güzel çalışmalar yapacağımıza inanıyoruz. Eski İzmir Temsilcimiz **Y. Savaş Emek** de katkılarını sürdürecek.

Gelecek ay buluşmak üzere dostlukla...

BİLİM VE ÜTOPYA İLE ÇALIŞMAK İSTER MİSİNİZ?

Bilim ve Ütopya, çeşitli üniversitelerden öğrenci ve araştırma görevlisi arkadaşlarla, değişik mesleklerden genç dostlarla birlikte çalışmak istiyor. Dergimize gönüllü olarak yardım edecek arkadaşlarla tanışmak istiyoruz.

Birlikte neler yapabiliriz?

★ Ay başında ve ortasında yaptığımız toplantılara katılabilir, derginin içeriğine ilişkin önerilerde bulunabilirsiniz.

★ *Bilim ve Ütopya*'da yayımlanmak üzere söyleşiler yapabilir, araştırma ekipleri içinde yer alabilirsiniz.

★ "Yayın Dünyası", "İz Bırakanlar", "Bilim Gündemi", "Tanıyalım", "Bilim Sözlüğü" gibi sürekli bölümlerimize katkı yapabilirsiniz.

★ Dergimiz adına yazarlarla ilişki kurabilir, görüşmeler yapabilirsiniz.

★ Karikatür ve desen çizebilirsiniz.

★ Çeviri yapabilirsiniz.

★ Dergiyi çeşitli çevrelere tanıtma çalışması içinde yer alabilir, abonelik için görüşmeler yapabilir, reklam bulabilirsiniz.

★ Derginin teknik sürecine (dizgi, tashih, mizanpaj, fotoğraf, son okuma) katkıda bulunabilirsiniz.

Kısacası, derginin hemen her sürecine katkı yapabilirsiniz.

Bilim ve Ütopya çalışması içinde yer almak istiyorsanız, İstanbul'daki merkezimizle ilişkiye geçin, tanışalım, birlikte neler yapabileceğimizi kararlaştıralım.

Genç dostlar; gelin birlikte çalışalım,
***Bilim ve Ütopya*'yı birlikte çıkaralım.**

Aydın kavramına sosyolojik bakış - 2

Aydın metafizikleri

Doğu PERİNÇEK

*Sayın **Doğu Perinçek**, "Aydın kavramına sosyolojik bakış" adlı çalışmasının ikinci bölümünü yoğun seçim çalışmaları dolayısıyla ancak elimize ulaştırabildi. Bildiğiniz gibi makalenin ilk bölümünü Kasım 1995 tarihli 17. sayımızda yayımlamıştık. **D. Perinçek** ilk bölümde, "aydın" kavramını tarihi boyutuyla birlikte teorik olarak inceliyordu. **Perinçek** şöyle yazıyordu: "Aydınların sınıfsal konumlarını, işçi veya sermayedar gibi, üretim sürecindeki yerleri belirlemez... Aydın, deyim yerindeyse ideolojik insandır. Homo economicus'a nazire homo ideologicus. İşçi ve sermayedar, hangi sınıfın üyesi olduklarını bilmeseler bile, o sınıfın üyesidirler... Aydın ise, hangi ideolojinin hizmetindeyse, o ideolojiye sahip olan sınıfın aydınıdır. Aydın, ideolojisini belirlerken, sınıfını da belirlemiş olur... İşçi, bilinçli olsa da olmasa da işçidir... Kendiliğinden aydın olmaz. Aydın, bilinçlidir. Aydını, bilinci, ideolojisi belirler... Aydının bilincini ve ideolojisini, ezen sınıflar da belirleyebilir, ezilen sınıflar da." **Perinçek**'in bu sayımızdaki makalesinin teorik temelini oluşturan söz konusu ilk bölümü, tüm okurlarımıza öneriyoruz. Böylelikle daha bütünlüklü bir okuma ve tartışma yapılabilir.*

Fotoğraf: Haluk Özlü (Kişiler, 1991, Eczacıbaşı)

I- AYDININ, AKLIN VE KÜLTÜRÜN İDEALLEŞTİRİLMESİ

A- AYDININ İDEALLEŞTİRİLMESİ

Birçok yazar ve aydınımız, nesnel ve dolayısıyla bilimsel bir *aydın* tanımı yapmadıkları için, "yapay aydın-gerçek aydın", "düzmece aydın-has aydın" gibi öznel değer yargılarından kaynaklanan sınıflamalara gidiyorlar.

Eğer aydına, herkes kendi ideolojisine göre, "olumlu" bir tanım yüklerse, dünya romanındaki aydın eleştirilerini nereye koyacağız?

Turgenyev'in Rudin'i aydın değil midir?

Gonçarov'un Oblomov'u aydın değil midir?

Dostoyevski'nin Ecinniler'de çizdiği ünlü komplocu Verkovenski aydın değil midir? (8)

Onlar aydın değilse, o büyük yazarlar kimi eleştirdiler?

"YAPAY AYDIN-DOĞAL AYDIN"

Selim İleri, "yapay aydın-gerçek aydın" ayrımını getiriyor. "Yapay aydın", **İleri**'ye göre, Tanzimat dönemiyle ortaya çıkan "batıcı, mutlak batı yanlısı" aydındır. Yazar, görüşünü açıklarken, **Ahmet Hamdi Tanpınar**'ın "Kolej ve Fransız mektebi mezunu mu bu cemiyette münevver olacak?" sorusuna gönderme yapıyor. (9)

Öyle görülüyor ki, **Selim İleri**, "yapay aydın" kavramını tanımlamadan sözün gelişi kullanıyor. Kavramın karşıtındaki sapma da, bunu doğruluyor. Yapay olmayan aydına "doğal aydın" denmesini bekliyorsunuz, karşınıza "gerçek aydın" çıkıyor. Oysa yapay olan her şey, gerçektir. "Yapay aydın" kavramına, bilimsellik bir yana, sözlük ve mantık sınırları içinde bile bir yer bulunamamıştır.

İleri, "yapay aydını" tanımlamak isterken, metafiziğe başvuruyor: Yapay aydın, "kendi olmaktan çıkmış, Batılı da olamamıştır."

Tanım mıdır bunlar? "Kendi" ne demektir? Madde değişince, "kendi olmaktan çıkar" elbette. Bizim kendimiz "İslam" ise, İslamdan önce neydik, "kendimizi" mi arıyorduk? İslam olunca "kendimizi" mi bulduk? Kabile toplumunun kültürü açısından bakarsak, İslam olmak da "kendimiz" olmaktan çıkmak değil midir? Batıcı aydın da şöyle demiyor mu: 'Avrupa Gümrük Birliği'ne girmekle iki yüzyıldır aradığımız kimliğimize kavuşuyoruz.'

Dünyada varolan her madde, bu arada toplumlar da, hem "kendileridir" hem de başka şeylerdir. **Heraklit**, "bir ırmakta iki kez yıkanılamayacağını" belirtirken, ırmağın saniyenin sonsuzda biri kadar zamanda "kendisi olmaktan çıktığını" anlatmıştı. "Kendisi olmaktan çıkmak", bir doğa gerçeğidir ve doğanın bir parçası olan toplumun gerçeğidir. Değişmek, "kendisi olmaktan çıkmak"tan başka bir şey değildir. Ve değişime direnenler, hep "kendi benliğimizi yitiriyoruz" feryadıyla ortaya çıkarlar. Buna rağmen, toplumlar kendileri olmaktan çıkar ve başka bir şey olurlar.

Özel mülkiyet ve ticaret toplumuna geçerek uygarlaşmak, kabile toplumu için "özbenliği yitirmek"tir. **Bilge Kağan**, *Orhun Yazıtları*'nda Türk budununa Ötüken ormanından ayrılıp Çin'e giderse, yokolacağını söyler. Aslında kastedilen, Çin'in gelişmiş ticaret uygarlığı içinde erimektir. (10)

Göçebe ve köylü kitlesi, Türk aristokrasisinin İslamlaştığı dönemde yine aynı tepkiyi gösterdi. Bin yıl sonra doğan Türkçülük ve Kemalizm, uygarlık yönündeki bu tarihsel sıçramayı, "özbenliği kaybetmek" olarak yorumladı.

Her toplum, "kendisi olmaktan çıkarken", aynı zamanda "kendisi" olur. Çünkü değişmeyen, sonsuza kadar süren bir "kendimiz" yoktur. Aslında "kendimiz" vurgusunun evrensel olanın üzerini örtmek gibi bir ideolojik yönü bulunuyor. Milliyetçi ideoloji, toplumların ortak insanlık yatağındaki gelişimini, bu vurguyla gözlerden kaçırmaktadır.

İkincisi, "kendimiz" vurgusunun, kapitalizm öncesi ya da milliyetçilik öncesi çağlarda da bir işlevi vardı: Varolan kurumları ve ilişkileri korumak.

Tanzimat'la ortaya çıkan alafranga aydının eleştirisi, toplumumuzun ufkunu açmak açısından kuşkusuz çok önemlidir. Ancak bu eleştiri, frenkleşen aydının "yapay" olduğu veya aydın olmadığı anlamına gelmez.

Öncelikle *burjuva demokratik devrimin aydını* ile *batı işbirlikçisi aydın* arasındaki karşıtlığı saptamalıyız. **Şinasiler, Namık Kemaller, Ali Suaviler, Tevfik Fikretler, Mustafa Kemaller, Mahmut Esat Bozkurtlar, Yusuf Akçuralar** ve **Sadri Ertemler**'in temsil ettiği Yeni Osmanlı-Jöntürk geleneği, Büyük Fransız Devrimi'nin yolunu izler. **Mustafa Reşit Paşalar**'dan **Ali Kemaller**'e uzanan Tanzimatçı-padişahçı-mandacı aydınlar ise, demokratik devrime karşı emperyalizmin ideolojik hegemonyasına hizmet verdiler. Ancak bu iki tip aydın da "yapay" değildir, toplumsal sürecin *doğal* ürünleridir. 1838 İngiliz Ticaret Sözleşmesiyle birlikte Osmanlı toplumu, bir sömürgeleşme sürecine girdi. Hem komprador aydını, hem de hürriyet ve istiklâl mücadelesi veren aydın, bu zeminde varoldular ve işlev gördüler. Sömürgeleşme süreci, kendi kapıkullarını yarattığı gibi, kendi karşıtı olan bağımsızlık ve demokrasi hareketine de neden oldu. Devrimci-demokratik *Batı* ile emperyalizm aşamasında dünya gericiliğinin merkezi haline gelen *Batı* arasındaki karşıtlıktır bu.

Romanımızdan örnek verecek olursak, **Recaizade**'nin "Araba Sevdası"nda, **Hüseyin Rahmi Gürpınar**'ın hemen her romanında ve **Yakup Kadri**'nin "Sodom ve Gomore"de çizdikleri frenkleşen işbirlikçi aydın tipi, ne kadar gerçekse, **Mithat Cemal**'in "Üç İstanbul" romanındaki o boyun eğmez devrimci aydın (Adnan) da o kadar gerçektir.

Selim İleri'de Adnan bey, daha somut söyleyelim Mustafa Kemal seçeneği yok. **Selim İleri**, bizi **Recaizade**'nin Felatun Bey ile Rakım Efendi seçeneklerine hapsediyor. Oysa frenkleşen aydın ile Osmanlı efendisi, aynı kapıya çıkar. Alafranga aydın ve geleneksel Osmanlı efendisi, kültürel düzlemde birbirinin karşıtıymış gibi görünürler, ancak siyasal düzlemde kol kola girerler. Çünkü Liberalizm, tekelci sermayeye bağlılığı nedeniyle, bizim gibi ülkelerde geçmişle hesaplaşan bir çizgide gelişmedi, tersine sırtını geçmişe yasladı. Tarihimize baktığımız zaman, liberal akımın bir ayağının Ortaçağ'da olduğunu görürüz. **Prens Sabahattinler**'den bu yana liberaller, gericilikle ittifak halinde oldular ve hep geleneğe sarıldılar. **Bayar-Menderesler**'in DP'si, **Demireller**'in AP'si, **Turgut Özallar**'ın ANAP'ı, **Çiller**'in DYP'si, **Boynerler**'in YDH'sı, hep sermaye tekelleri ile tarikatların ittifakına dayandılar.

İki yüzyıldır Türkiye'nin önündeki seçenekler, Felatun bey ile Adnan beydir. İki karşıt dünyanın aydınlarıdır bunlar: Batı'nın işbirlikçi aydını ve Türkiye'nin devrimci aydını. **Recaizade**'nin Felatun beyi sömürgeleşme yoluysa, **Mithat Cemal**'in Adnan beyi de bağımsızlık ve hürriyet yoludur.

Yalnız roman kahramanları değil, yazarlarımız da bu iki yoldan birini seçmişlerdir. Bir **Hüseyin Rahmi**, daha bu yüzyılın başında frenkleşmenin eleştirisini yapmıştır. Bir **Mehmet Akif**, daha bu yüzyılın başında "Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar" diyerek, emperyalizmin doğasını saptayabilmiştir. Kapitalizmin daha o zaman çürüdüğünü görmek, derin bir tarih bilincini yansıtıyor. Hele bugünkü Batı hayranlarına, yuppilere bakınca, bu tarih bilincini daha da önemsemek gerekir. İnsanlığın yüzyılı aşan emperyalizm deneyiminden sonra, o "tek dişi

kalmış canavar"dan özgürlük bekleyenler var. Bir **Hüseyin Rahmiler**'e ve **Mehmet Akifler**'e bakınız, bir de Batı kapitalizmine budalaca hayran aydınlarımıza. Felatun beyin üzerinde iğreti duran frenkleşme, yüzyıllık bir sindirim sürecinden sonra onların özkültürü olmuştur. Böylece frenkleşen aydın, bir karikatür olmaktan çıkmış, "yükselen değerlerin" yaratıcısı mertebesine ulaşmıştır.

Selim İleri, "yapay aydın" kavramını açıklarken, önce frenkleşen aydını eleştiriyormuş gibi bir izlenim veriyor. Ancak asıl hedef tahtasında; Adnanlar var, Mustafa Kemaller var, Nazım Hikmetler var; Jakoben veya sosyalist, Türkiye'nin devrimci aydını var. Nitekim yazının sonlarında devrimci geleneğin temsilcilerinden olan **Aziz Nesin**'in adresine bir ok yollanıyor. **Selim İleri**, geleneğe karşı çıkan devrimci tavırdan yakınmaktadır. Yazar, "eski kültürün sönmemiş birikimine sarılırken", liberal aydının Ezilen Dünya'daki tipik tavrını sergiliyor.

Gelenek, kuşkusuz bir kalemde çizilip atılamaz. Çünkü her ileri atılımın malzemesi, tarihin içindedir. Bir toplum, geleceğini, ancak geçmişte oluşturduğu birikimle yaratır. İşte burada, "hangi gelenek" sorusu gündeme gelir. Kulluk, kölelik, cariyelik, rıza, tevekkül, ikiyüzlülük, tabasbus, bağnazlık, şiddet, kırım: Bunların hepsi Osmanlı gerçekleridir ve gelenektir. Buna karşılık bizim başkaldırı, bağımsızlık, hoşgörü, paylaşma, kardeşlik geleneğimiz de var. Gericilik ile devrimci birikim arasında bir ayrım yapılmadığı zaman, geleneğe yapılan bütün vurgular, hep kulluk toplumunun özlemleriyle birleşmiştir.

"HAS AYDIN DÜZMECE AYDIN"

Aydının idealleştirilmesine **Enis Batur**, "Has aydın-düzmece aydın" ayrımıyla katkıda bulunuyor. **Batur**, kendi aydın tanımını bir soruyla açıklıyor: "Toplumun değişken değerlerine göre ikide bir yer, yön ve değerler sistemi değiştiren; gününün 'nimetlerinden' pay almayı ana ilkesi sayan; düşünceleriyle egemen gidişatın karşısında yer alıp yapayalnız kalmayı göze almaktansa, bukalemun benzerleriyle 'durum'a uygun yeni biçimler seçen kişiler aydın olabilirler mi?" (11)

Olurlar, oluyorlar ve olmuşlardır. Hakim sınıfların aydınları, "günün nimetlerinden", hisse senetleriyle değil, hisse senedi sahiplerinin ideolojisini üreterek pay alırlar. Özel çıkar ve kâr sistemine dayanan "egemen gidişatı", kültür ve sanat alanında meşrulaştırmak, onların işidir, işlevidir. Biz onları beğenmesek de, belli bir kültürü yeniden üretirler; aydındırlar.

Enis Batur, bir ahlâk ilkesine vurgu yapmak isterken, aydın gerçeğinden uzaklaşmaktadır. Aydın kavramının sınıfsal karakterini saptamadığı için, savunmak istediği ahlâk ilkesi (etik) de sağlam bir temele oturamıyor. **Batur**, bazı ahlâkî ipuçları yakalıyor; "günün nimetlerinden pay almayı" ana ilke olarak kabul etmiyor; "egemen gidişata karşı çıkmak" uğruna, gerekirse yapayalnız kalmayı bile göze almak gerekir diyor.

"Günün nimetlerini paylaştıran" sistem, kapitalist piyasa sistemidir. Sistem, nimetleri, kâr esasına göre paylaştırır. Bu nimet paylaşma sistemini yıkabilecek biricik güç ise, emekçi sınıflardır. Öyleyse, **Enis Batur**'un "has aydını", ahlâk ilkesini, ancak kapitalist sisteme karşı mücadele pratiğinde hayata geçirebilir. Üstelik yapayalnız da kalmaz.

"Has aydın-düzmece aydın" ayrımıyla, ahlâk ilkesi (etik), kendi toplumsal temellerinden ve kendi ideolojik bütünlüğünden koparılmaktadır. Böylece *has* ve *düzmece* tanımı, bir tarih gerçeğinin, bir toplum gerçeğinin üzerini örtüyor. Hakim sınıf aydınının karşısındaki seçenek, ezilen sınıfın aydını olmaktır.

"Has aydın" tanımını var eden, **Enis Batur**'un öznel değerleridir. O nedenle bu kavram, **Enis Batur**'un dünyasında geçerli olabilir. Ezilen sınıfın aydını olmak ise, nesneldir; kendisini toplumsal pratikle ortaya koyar; bu nedenle berraktır ve bilimsel bir ayrımın maddesini oluşturur.

"GERÇEK AYDIN"

Bir de **Ahmet Cemal**'in idealleştirdiği "gerçek aydın" var. Değerli çevirmenimiz, aydını şöyle tanımlıyor: "Günümüz dünyasında 'aydın', kendini dogmaların ve önyargıların değil, fakat kendi düşüncesinin eleştirel süzgecinin ve evriminin egemenliğine koşulsuz bırakmış 'her bireyin' taşıdığını kıvançla söyleyebileceği bir kimliktir ve bu kimliğin edinilmesinde önemli olan, ...dünyaya bakış biçimidir. ...Aydın'ın tek tanımı, 'düşüncenin evrimini yadsımayan kişi'dir." **Ahmet Cemal**'e göre, aydın kimliğini belirleyen, "dünyaya bakış biçimidir." (12)

Özeti, Rasyonalizmi benimseyenler "gerçek aydın" oluyor.

Peki **Yahya Kemal Beyatlı** aydın değil midir?

Hem "bey"dir, hem "atlı"dır, hem de aydın.

Peki, **Necip Fazıl Kısakürek**?

Ya **Hüseyin Hatemi**?

Nevzat Yalçıntaş ve **Ali Bulaç** aydın değiller midir?

Ahmet Cemal'in tanımına uymazlar, ama onlar da **Ahmet Cemal** kadar aydındırlar.

Ahmet Cemal, bilimsel bir aydın tanımı yerine, kendisiyle aynı dünya görüşünü paylaşanları aydın diye tanımlıyor. (13)

Bir kez bu tanım, yalnız "günümüz" için geçerli, bütün tarihsel dönemler için geçerli bir aydın tanımı yapılmıyor. O nedenle **Nedim** aydın değil mi, **Bâki** aydın değil mi, **Ebussuut Efendi** aydın değil mi diye soramıyoruz.

Daha önemlisi, bu tanımda aydının temel özelliği olan, işlevi ve rolü yok. "Düşüncenin evrimini yadsımayan kişi" aydın olarak tanımlanıyor. Örneğin, "düşüncenin evrimini yadsımayan" köşedeki manifaturacı, aydın oluyor. Bu tanıma giren yüzbinlerce insan var, ama hiçbiri aydın değil.

Aydın, belli dünya görüşüne göre tanımlanamaz; aşırı bireyci ve şüpheci dünya görüşüne sahip olanlarla sınırlanamaz. Feodal aydınlar da var, liberal aydınlar da var, sosyalist aydınlar da var. Öte yandan dogmatik aydınlar var, şüpheci aydınlar var.

Kaldı ki bu tanım, iddiasının tersine, kendisini dogmatizmden kurtarabilmiş değil. En büyük dogmatizm ve önyargı, bireyin kendisini kendi düşünce ve yetenekleriyle sınırlamasıdır. "Kendini ...kendi düşüncesinin eleştirel süzgecinin ve evriminin egemenliğine koşulsuz bırakmış olan kişi", nasıl olacak da dogmatizmden ve önyargıdan kurtulacak? Kendine bu denli hayranlık ve "kendi düşüncesinin eleştirel süzgecine" böylesine mahkûm olmak, önyargıların ve dogmatizmin en temel kaynağıdır. İnsan, ancak pratik içinde ve kendi dışındaki düşünceye açılarak ve en önemlisi doğru düşünceyi maddî gerçeklikte ve toplumsal pratikte arayarak ve sınayarak dogmatizmden kurtulabilir. Birey, hiçbir zaman doğruları "kendi düşüncesinin evriminde ve egemenliğinde" bulamaz. İnsan, ancak o evrim ve egemenliğe böyle aşırı güvenmediği zaman, diğer insanların birikimiyle temasa gelerek doğrulara göreli de olsa ulaşır. Ancak böyle düşünenler, önyargıları ve dogmatizmi aşamasalar da, yine aydındırlar.

B- DÜŞÜNCENİN VE AKLIN İDEALLEŞTİRİLMESİ

Ayrıca düşünce ile inanç arasındaki sınır, **Ahmet Cemal**'in söylediği kadar kesin değildir. Her inanç, başlangıçta bir düşüncedir. Düşünceyi inanç haline getirerek dokunulmaz kılan da, yine insan düşüncesidir. Bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri inançlar, insan düşüncesidir; belli bir toplumsal sistemin ideolojik hegemonyasının unsurlarıdır. Öte yandan her düşünce, yüzde yüz hakikat olduğuna kanaat getirdiğiniz andan başlayarak biraz inançtır.

Belli düşünce sistemleri, belli sınıfların toplum üzerindeki hakimiyetlerini pekiştirirler ve bu nedenle kaçınılmaz olarak inanca dönüştürülürler. Bu anlamda Şüphecilik, Akılcılık, Liberalizm ve Demokrasi gibi felsefe ve siyaset teorileri de, burjuvazinin hakimiyet sistemiyle bağlantılıdır ve dikkat edilirse inanç haline gelmişlerdir. Aydınlarımızın yazılarına bakıyoruz, şüpheciliğe toz kondurulmuyor, bir Akılcılık hayranlığıdır gidiyor, Akılcılık din olmuş. (14)

Kuşkusuz Akılcılık ve Şüphecilik, insanlığın dinsel dogmalardan kurtulmasında önemli roller oynadı; insan düşüncesini özgürleştirdi. Ancak Akılcılığın ve Şüpheciliğin idealizmi de, felsefe olarak dinlerin kapıkomşusu değil midir? İnsan aklını Allah'ın yerine koyduğunuz zaman, yeniden Allah'a ulaşmış bulunuyorsunuz. Unutmayalım Allah da, o yere göğe konmayan insan aklının icadıdır. Allahı icat eden insan aklı, daha sonra bu icadın gerçekler dün-

☞

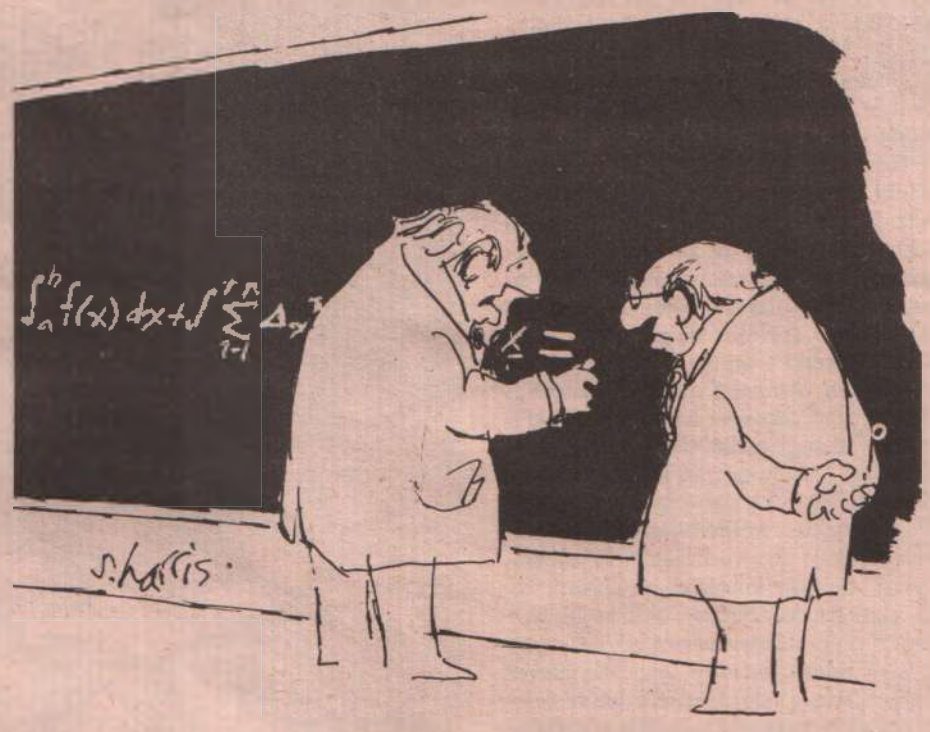

"Burası her zaman en nefret ettiğim bölümdür."

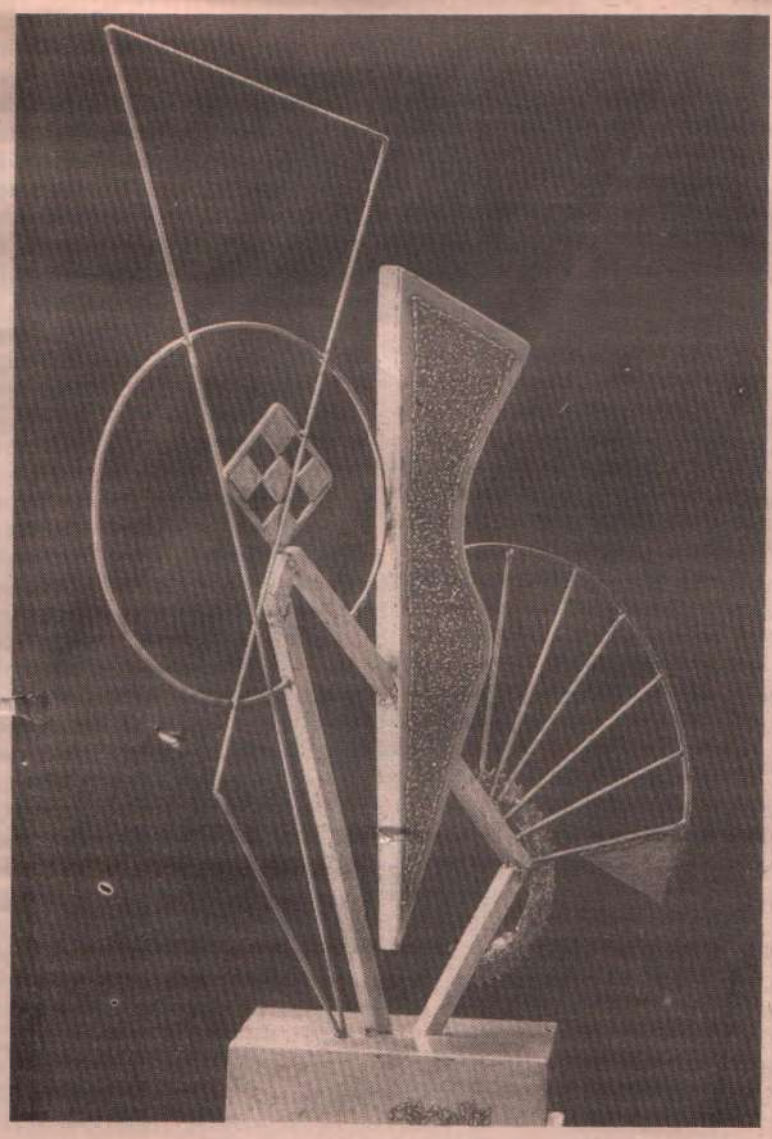

Roger Brule, L, Homme a la Bicyclette, 1990.

yasında açıklanamayacağını keşfetmiştir. Demek ki, toplumsal süreçten ve birikimden soyutlanmış insan aklına böyle aşırı güvenmenin sağlam bir gerekçesi bulunmuyor.

Çünkü *birincisi* insan aklı, insan deneyimiyle, bu deneyimlerde elde edilen bilgi birikimiyle sınırlıdır.

İkincisi, insan aklı, en sonunda sınıfın aklıdır. İnsanların, hele toplumla ilgili konularda, sınıflarından bağımsız bir akılları yoktur. Sınıfın aklı da, kendi ideolojik hegemonyasını sürdürmeye çalışır. Hiçbir sınıf, kendi çıkarlarının ötesinde bir insan aklına sahip değildir. Ve her sınıf, kendi aklını aydınları aracılığıyla topluma dayatır. Brecht, Ahmet Cemal'in çevirdiği "Me-Ti'nin Özdeyişler Kitabı"nda, "Akıllı kafalar" dediği aydınların işlevini şöyle açıklıyor: "Akıllı kafalar, gerek iktidardakiler, gerekse o kafaların sahipleri tarafından çok aptalca ve sürekli olması düşünülemeyecek savları ve kurumları desteklemeleri amacıyla kiralanır. En akıllı kafalar, gerçeğin bilinebilmesi için değil, gerçekten uzak olandan nasıl yararlar sağlanabileceğinin anlaşılması için çaba harcarlar. İstedikleri, kafalarından değil, midelerinden alkış toplamaktır." (Alan Yayıncılık, İstanbul 1977 s.24)

İşte soyut insan aklının sınırlarına gelmiş bulunuyoruz. İnsanlık, bu çemberden ancak sınıfların olmadığı bir dünyaya ulaşarak kurtulabilir. Bu durumda sınıfsız toplum amacı, gerçeğe ulaşmanın da bir yolu oluyor. Sınıflılık, insan aklına sınır koyuyor. Bu sınırdan kurtulmak için çıkış noktası, sınıfsız toplum için mücadeledir. Bu mücadelenin öğretisi olan Tarihsel Materyalizmin, insan düşüncesinin doruğu olmasının temeli buradadır.

Düşünce ile inanç arasındaki sınırı çizerken, dönüp dönüp soyut insan düşüncesinin gücüne vurgu yapmak, idealizmin çıkmazını ifade eder.

Doğruların biricik ölçütü; doğada maddedir ve yine doğanın bir parçası olan insan toplumunda ise, toplumsal pratiktir. Doğrular, düşüncede değil, olgularda aranır. Hele düşüncenin evrimini, Ahmet Cemal'in yaptığı gibi, "tek kesin gerçek" saymak, *inanç dünyasının* en büyük gafletidir. Yine düşüncenin gelişme dinamiğini "düşüncenin özünde" görmek, dünyanın "düşüncenin önderliğinde ve egemenliğinde ilerlediğini" varsaymak, dünyayı ruhların yönettiği düşüncesinin bir başka ifadesidir. Böyle toplumsal sınıflardan soyutlanmış bir soyut *düşünce*, bir *düşünce özü*, *ideal düşünce* vb yoktur. Bunlar, İdealizmin üretip durduğu "nane ruhu" gibi kavramlardır.

Doğru düşüncenin kaynağı, düşüncenin kendisi değil, üretim faaliyeti, toplumsal pratik ve bilimsel deneydir. Bu insan faaliyetlerinden kopardığınız zaman, düşünce, milyonlarca yıl geçse kendi "öz dinamiğiyle" gelişmez, evrilmez. Böyle doğadan ve toplumdan soyutlanmış, kendi kendine evrilen soyut bir düşünce yoktur.

Ahmet Cemal, düşünceyi idealleştiren felsefesine uygun olarak, demokrasinin ve laikliğin kaynağını da, düşüncenin evriminde görüyor. Oysa demokrasi ve laiklik, dünya ölçeğinde, sınıf mücadelesinin, toplumsal devrimlerin ürünüdür. Düşünce de, sınıf mücadelesi ve toplumsal devrimler zemininde gelişti.

Peki bir kesim aydın, soyut düşünce ve aklı niçin böyle putlaştırmaktadır?

Soyut düşünce ve akıl, burjuva aydınının sermayesidir; piyasaya sürdüğü maldır. Aydın, insanlığı soyut düşünce ve akıl önünde diz çökmeye zorlarken, burjuvazinin sınıf hakimiyet sistemini pekiştirir.

Ahmet Kuzik (Oyunlar 1993, Eczacıbaşı)

Aydın, soyut aklın temsilcisi olarak, burada rahiplerin rolünü üstlenmiştir. Zaten rahipler de, İlkçağın ve Ortaçağın aydınlarıdır. Soyut aklın egemenliği, doğrudan burjuvazinin egemenliğini propaganda etmez. Allahın egemenliği de, doğrudan efendinin egemenliği olarak takdim edilmiyordu. Ancak nasıl Allahın egemenliğinin arkasında toprak beyinin egemenliği varsa, soyut aklın egemenliğinin arkasında da burjuvazinin egemenliği vardır. Akılcılık (Rasyonalizm) dedikleri, işte bu egemenliğin felsefesidir.

İster rahip kimliğinde, isterse günümüzün kültür yaratıcısı kimliğinde olsun, aydın, hizmet ettiği hakimiyet sisteminin nimetlerini paylaşmaktadır. Burjuva aydını, soyut aklı ve düşünceyi göklere çıkarırken, bugün, 17 ve 18. yüzyıldan farklı olarak, sanıldığı gibi düşüncenin özgürleşmesi için mücadele etmiyor. Düşünceyi özgürleştirecek olanlar, özgürlükten yoksun olanlardır; artık emekçilerdir ve emekçi sınıfların aydınlarıdır. Düşünce özgürlüğü ve bütün özgürlükler, hakim sınıflar için sonuna kadar var. O özgürlüğe ihtiyacı olan, emekçi halktır. O nedenle günümüz dünyasında, hiç kimse emekçi sınıfların safında olmadan, özgürlüğün yanında olamaz.

C- KÜLTÜRÜN İDEALLEŞTİRİLMESİ

Aydınlar arasındaki tartışmada, "kültürsüzlük uçurumu"ndan söz ediliyor, bazı kültürler tırnak içine alınıyor, böylece o kültürlerin aslında kültür olmadıkları söyleniyor. Bazı toplumların "kültürsüz" olduğu vurgulanıyor.

Kültür de bir aydın metaı, bir aydın malı. O nedenle kültür ne kadar az bulunsa ve ne kadar göğe çıkarılsa, fiyatı o kadar yükseliyor.

Kültürün idealleştirilmesi de bir aydın metafiziğidir.

Aydın kavramı gibi, aydınların kültür kavramını da tanımlamadan tartıştıkları görülüyor. Birçok bilimadamı ve araştırmacımızın, kültür ve uygarlık kavramlarını bilmeden kültür ve uygarlık üzerine yazılar ve kitaplar yazdıklarına tanık oluyoruz.

Kültür öyle yere göğe konmayacak bir kavram değil, ilk insanla birlikte ortaya çıktı. Kültür, insanın atası olan hominidler'in bir türünden insana geçiş olayından beri var. Örneğin ağaçtan meyva toplamak, bir kültürdür. Taşları yontup alet haline getirmek bir kültürdür. Toprağı pişirerek tuğla yapmak, bir kültürdür. Mağara duvarına çizilen resim veya ava giderken yapılan dans da, belli bir kültürün ürünüdür. "Kültürsüz" bir toplum olamaz. Kültür yoksa, üretim yoktur ve toplum da yoktur. Dahası, kültür yoksa, insan yoktur. Kültür, doğaya insan müdahalesiyle başlar, üretimle başlar, insanla başlar.

Rene Magritte'dan

Uygarlık ise, tarih-öncesinde yoktu, tarihle birlikte ortaya çıktı. (15)

Bilindiği gibi, toplumlar, sınıflara bölündükten sonra tarih çağına girdi, başka deyişle uygarlaştı (civilisation). Uygarlığa geçiş ile özel mülkiyetin, ticaretin, meta ekonomisinin, devletin, ordunun, siyasetin, hukukun, ideolojinin, dinin ve sanatın doğuşu aynı zamana denk düşüyor. Uygarlık, toplumların sınıflara bölündükten sonraki kültürleridir. Kabile toplumunun uygarlığı yoktur ama kültürü vardır.

Kültürün kuşkusuz belli basamakları var. İnsanlık tarihinin gelişme yatağını veri alırsak, kültürün yokluğundan değil ama kültürün geriliğinden veya köleci, feodal, kapitalist, sosyalist karakterinden söz edilebilir.

Kültür nedir öyleyse?

Kültür, insan emeğinin ürettiği bütün maddî ve manevî değerlerin toplamıdır. Toplum tarafından yaratılan değerler yanında, bu değerlerin üretiminde, kullanılmasında ve aktarılmasında işe yarayan araçlar da kültür kapsamı içindedir. Toprağın ekilmesi ve yiyeceğin pişirilmesinden, maden cevherinin çıkarılıp işlenmesine, sanattan bilimsel çalışmaya kadar insan emeğinin ürünü olan bütün değerler, bir toplumun kültürünü oluşturur.

Toplumun maddî üretimi, üretim araçları ve deneyimi, maddî kültür kapsamı içindedir. Devlet ve hukuk düzeni, felsefe, bilim, sanat, ahlâk ve eğitim alanındaki faaliyet ve ürünlere ise, manevî kültür denmektedir. Kültür dendiği zaman, genellikle manevî kültür anlaşılmaktadır.

Kültür kavramı, başlangıçta insan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla toprağın işlenmesi anlamına kullanılıyordu: *Agricultura*. Daha sonra insanın, manevî ve zihinsel yeteneklerinin eğitilmesi ve yetkinleştirilmesine de *cultura* dendi. Kültür sözcüğünün bu anlamdaki kullanımına, Cicero'nun ünlü cümlesinde rastlıyoruz: "Cultura...animi philosophia est." (Kültür, felsefenin canıdır.) *Cultura* kavramının kapsamı, ilk kez 17-18. yüzyılda genişledi ve insanın çevresine ve doğaya kattığı her şeyi içine aldı. Bu anlamda kültür, değerli yazarımız Melih Cevdet Anday'ın da belirttiği gibi, insan yapısıdır, yapaydır. (16)

Tarihe baktığımız zaman, toplumların maddî üretimleri ile manevî kültürleri arasında bir bağlantı görüyoruz. Maddî üretim teknolojisindeki her sıçrama, manevî kültür alanındaki devrimlerin de temelini oluşturmaktadır.

İnsanlar, toplumsal üretim sürecinde, iradelerinden bağımsız, belirli ve zorunlu ilişkiler içine girerler. Bu üretim ilişkileri, maddî üretim güçlerinin belli bir gelişme aşamasına denk düşer ve topluma hakim olan manevî-kültürel yapının, ideoloji, siyaset, ahlâk ve hukukun temelini oluşturur. Maddî hayatın üretim tarzı, toplumun politik ve manevî süreçlerini belirlemektedir. Başka deyişle insanın var-

lığını belirleyen, bilinci değil, fakat tersine insanın bilincini belirleyen, onun toplumsal varlığıdır. Alt yapı-üst yapı ilişkisi dedikleri budur. Her ikisi birlikte, toplumsal kuruluşu veya başka deyişle toplumsal sistemi meydana getirir. Demek ki, bir toplumun maddî ve manevî kültürüne, bir bütün olarak toplumsal sistem denir. (17)

KÜLTÜRÜN SINIFSAL KARAKTERİ

Toplumsal sisteme damgasını vuran sınıf, hakim kültürün içeriğini de belirler. Hakim sınıfın manevî kültürünün pratik işlevi, emekçinin ürettiği değerlere sömüren sınıflarca elkonmasını haklılaştırmak ve güvence altına almaktır. Ezilen sınıf ise, kendi kültürünü, emeğinin ürünlerini koparıp alan hakim sınıfa karşı koyma çabası içinde geliştirir.

Kültürün içeriğini toplumsal sistem ve sınıflar belirliyor. Ancak farklı kültürler, genellikle coğrafya, kavim, ulus, devlet, din, mezhep, bölge, şehir ve yerleşim alanı adlarıyla belirtilir: Avrupa kültürü, Asya kültürü, Balkan kültürü, Kafkas kültürü, Yunan kültürü, Çin kültürü, Arap kültürü, Türk kültürü, Süryani kültürü, Latin kültürü, Emevî kültürü, Selçuklu kültürü, İslam kültürü, Hıristiyan kültürü, Ortodoks kültürü, Alevî kültürü, Doğu Karadeniz kültürü, İstanbul kültürü, gecekondu kültürü, kırsal kültür gibi. Bu adlandırmalar, kültürün üretildiği *alanı veya toplumsal çevreyi* açıklamak bakımından anlam taşıyor kuşkusuz. Ancak aynı adlandırmalar, sık sık kültürün sınıfsal karakterinin üzerini örtmek için kullanılmaktadır. Burjuva ideolojisi, kültürün sistemle ve sınıfla ilişkisini gözlerden kaçırmak için; coğrafya, kavim, millet veya çevre adlarını kullanmaktadır. Böylece aynı toplum içinde, karşıt sınıfların kültürleri inkâr edilmekte ve onları birleştiren tek bir ortaklaşa kültür varmış gibi gösterilmektedir. Tersi de olanaklı; aslında aralarında karakter farkı olmayan, ancak farklı coğrafyalarda veya farklı milletlerin hakim sınıflarına ait kültürler, farklıymış gibi yansıtılabilmektedir.

Belli bir kültürün üretildiği coğrafyayı, bölgeyi veya siyasal, dinsel ve ulusal çevreyi belirtmek için bu tür kavramların kullanılması doğaldır elbette. Ancak aynı kavramlar, kültürün karakterini açıklamada kullanıldığı zaman, ideolojik çarpıtmaların at oynattığı alana girilmiş oluyor. *Doğu kültürü-Batı kültürü, İslam kültürü-Hıristiyan kültürü* türünden ikililer ve *millî kültür* kavramı, bu alanda icat edilmişlerdir.

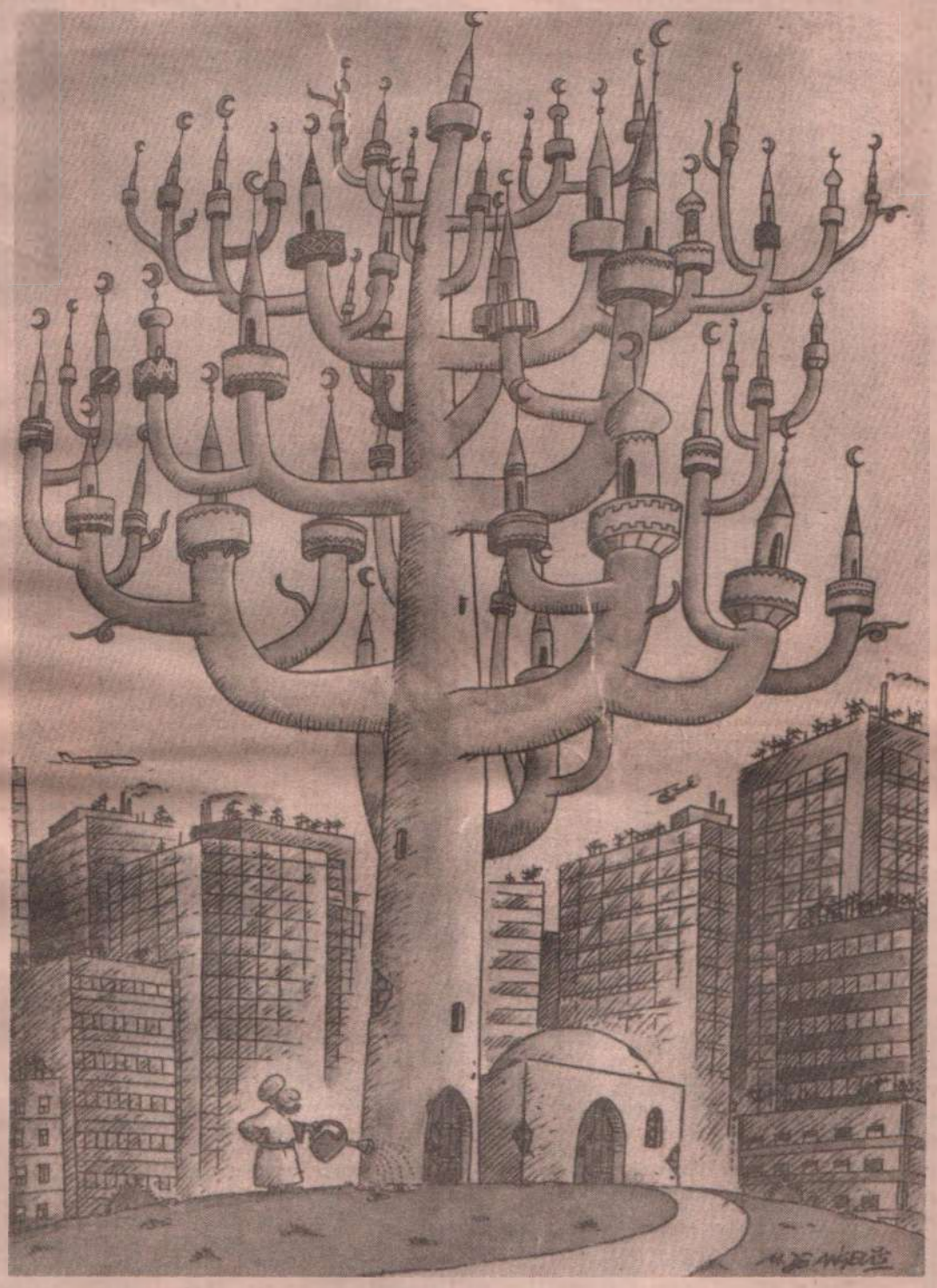

Marco de Angelis

II- DOĞU KÜLTÜRÜ-BATI KÜLTÜRÜ

DOĞU'NUN VE BATI'NIN KAPİTALİZM ÖNCESİ TİCARET KÜLTÜRLERİ

Eğer *tarih boyunca geçerli* bir Doğu sistemi varsa, *Doğu kültürü* kavramı da bilimsel bir içerik taşıyabilir. Yine *bütün çağlar boyunca sürüp gelen* bir Batı sistemi saptayabiliyorsak, *Batı kültürü*nden söz edebiliriz.

Coğrafya zemininde üretilen bu kavramın ne zaman ortaya çıktığını araştırmış değiliz. Özellikle son yüzyılların Batı yazınında, Doğu-Batı, Orient-Oxident, Sabah ülkesi (Morgenland)-Akşam ülkesi (Abendland) ayrımına sık sık rastlıyoruz. (Örneğin 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı toplumunu anlatan Avusturya'lı **Anton Graf Prokesch-Osten**'in kitabı: Abendland-Morgenland, Stiasny Verlag, Graz 1956.)

Ancak bu kavramlaştırmanın, çağımızda Doğu Roma-Batı Roma bölünmesi için bile kullanıldığı görülüyor. Yine İslam-Hıristiyan, Avrupa-Osmanlı, kapitalist Batı-ezilen Doğu, kapitalist blok-sosyalist blok ikilileri, bu kavramlarla karşılanıyor.

Batı'daki Yunan ve Roma uygarlıkları ile Doğu'daki Çin, Mısır veya Pers uygarlıkları özde farklı kültürleri yansıtmaz. Bunların hepsi de meta üretiminin belli coğrafyalardaki büyük ataklarıyla kurulan ticaret uygarlıklarıdır. Kabile toplumunun çözülmesiyle ortaya çıkan bu büyük imparatorluklara damgasını vuran, kulluk ve kölelik sistemidir. Kimisinde meta üretimi, daha köklü ve derin değişimlere yol açmış ve sömürülen sınıfı da alınır satılır mülk haline getirmiştir. Kimisinde ise, kölelik o denli yaygınlaşmamıştır. Buralarda, hakim sömürü ilişkisi, emekçinin efendisine kişisel bağımlılığı düzeyinde kalmıştır (kulluk). Hakim sınıfsal sömürü, Roma ve Yunanda köleliktir; Çin'den Mısır'a kadar uzanan Doğu'da ise, tartışmalı olmakla birlikte kulluk ağır basmaktadır. (18) Aralarındaki farklar, kölelik ilişkisinin yaygınlığına ilişkindir. Bu nedenle İlkçağın Doğu ve Batı uygarlıkları, temelde farklı sistemler (kültürler) değildirler.

DOĞU-BATI AYRIMININ İDEOLOJİK KARAKTERİ

Doğu-Batı kültürü ayrımının kendisi, "Batı kültürüne" aittir. Batı burjuvazisinin ideologları, Doğu-Batı ayrımıyla, Batı'ya özgü bir "ileriliği" ve Doğu'ya özgü bir "geriliği" insanlığın beynine yerleştirdiler. Bu kavramlaştırmayla, her toplumun erken veya geç yaşadığı sistemler arasındaki farkların üzeri örtülüyor; toplumların eşit olmayan gelişmesi ve tarihin seyri gözlerden kaçırılıyor.

Bu ayrımı yapanlar, "Doğu kültürünü" savunsalar bile, ayrımı yaptıkları anda "Batı kültürünün" hakimiyet alanına girmektedirler. Çünkü ayrımın kendisi ideolojiktir. Ayrım bir kez kabul edildi mi, Batı burjuvazisinin ideolojik hegemonyası altına düşülmesi kaçınılmazdır. "Doğu'lu" kimliğini benimseyen kültür adamları, bu nedenle belki de en Batıcı ideologlardır. Çünkü "Doğu'lu" olmak, kaçınılmaz olarak geri ve feodal olmakla özdeşleşmekte ve bu nedenle Batı işbirlikçiliğiyle bütünleşmektedir. Batı emperyalizminin Doğu ülkelerinde en çok Doğu'lulardan hoşlanmalarının ideolojik nedeni budur.

Doğu-Batı ayrımının ideolojik kaynağını açarsak, konu daha da berraklaşır. Batı toplumları, Doğu toplumlarından önce kapitalizme geçtiler. Ancak Ortaçağ'ın dünyasına baktığımız zaman, geri konumunda olan Avrupa'dır. O zaman Avrupa'nın niçin geri olduğu sorusuna yanıt aranıyordu. Örneğin ünlü gezgin **İbn Batuta**, 13. yüzyılda Avrupa'nın geriliğini coğrafya koşullarına bağlar. Geri denen Avrupa, birkaç yüzyıl sonra büyük tarihsel atağını yapacaktır. 19. yüzyılın dünyasında bu kez Avrupa'nın ileriliğinin nedenleri araştırılır. Böylece Avrupa-merkezli teorilerin zemini de oluşur.

Bu, öyle bir akımdır ki, Bilimsel Sosyalizmin kurucularını bile etkilemiştir. **Marx**, "Asyatik toplumdan" söz ederken, gerçi farklı bir üretim tarzına vurgu yapmamıştı, ancak bu kavramın kendisi Avrupa-merkezli idi. (19)

"Asya üretim tarzı" belirlemesi, bulanık ve ikircikli de olsa, sonuç olarak Asyalı toplumları insanlığın tarihsel gelişme yatağının dışında görme eğiliminden kaynaklanıyordu. Böylece Avrupa toplumu, insanlığın biricik gelişme yatağı ve öncüsü olmaktaydı. **Marx** ve **Engels**, Asya Üretim Tarzına vurgu yapmadılar, hatta hayatlarının sonuna doğru yönlerini Doğu'ya, Rus ve Çin toplumlarına çevirdiler. Ne var ki, **Marx** ve **Engels**'in Avrupa-merkezli eğilimleri, daha sonra öyle abartıldı ki, deme gitsin. Avrupa'nın ileriliğinin tarih içindeki nedenleri araştırılırken, Doğu toplumlarının geriliğinin kökleri de keşfedildi! Asya toplumlarının duragan olduğu, kendi iç dinamikleriyle kabuklarını kıramayacakları teorisi üretildi. Bu teorinin en ünlü temsilcisi **Karl August Witfogel**'dir. Hazret, "Doğu despotizmi" terimiyle aslında Doğu-Batı kültürü ayrımının kökenindeki "Batı üstünlüğünü" de açıklamış olur. (20) Emperyalist ideolojiye göre, Batı'nın köklerinde ne varsa, çağdaş uygarlığı beslemektedir; Doğu'nun geçmişi ise duraganlığı ve geriliği.

Bu ideolojik çarpıtmalar, zamanla Batı toplum biliminin ve tarihçiliğinin bir dalı haline getirilmiş ve adına da *Oriyentalizm* denmiştir. Bilimin sınıfsallığını kanıtlayan, bu kadar çarpıcı bir örnek az bulunur. *Oriyentalizmin* uzmanları, Doğu toplumlarına sürekli olarak, kendi kültürel geriliklerini ve çıkmazlarını öğretmişlerdir ve öğretmeye devam ediyorlar. Batı'nın "üstünlüğü" ve "ileriliği", geçmişin derinliklerine kadar götürülerek, bir tarih malzemesiyle desteklenir. Batı kapitalizmi, sahip çıktığı Yunan ve Roma mirasını, meta ekonomisinin biricik uygarlığı gibi gösterir ve Ezilen Dünya üzerindeki kültür hegemonyasının araçları haline getirir. Alafranga aydın, bu hegemonyanın kapıkulu olarak, Fransızcadan sonra Latince ve Yunanca derslerini sürdüre dursun, Eski Yunanlılar, Doğu dünyasının kültür alanı içinde olduklarını, kültürlerinin Mısırlı ve Fenikeli kaynaklarını biliyorlardı. Dahası Batı kapitalizmi, bu kültür mirasına, "İslam" diye anılan Ortadoğu'nun gelişmiş feodal uygarlıkları aracılığıyla sahip

☞

ları, insanlığın meta ekonomisine ilk sıçrayışlarıdır. Ancak bu meta ekonomisinin kapitalist meta ekonomisine sıçraması, Çin'de ve Mezopotamya'da değil, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da gerçekleşti.

Meta ekonomisinin köleci uygarlıklar yaratacak düzeyde derinleştiği, Yunan ve Roma uygarlıkları, Ortaçağ'da önder konumlarını İslam uygarlığına bıraktı ve o zaman kadar merkezde olan Avrupa bu kez, feodalizmin çevresi konumuna girdi. Arabistan'ın bir zamanki Bedevî göçebe toplumları, coğrafyalarından taşıp büyük devletler kurarak, büyük zenginlikleri biriktiren koşulları yarattılar; Emevî ve Abbasî uygarlıklarını kurdular.

Orta Asya'da neredeyse bin yıldır, ta Hunlardan beri uygarlığa sıçramanın beşiğinde kabile konfederasyonları kuran ve dağıtan Türk toplumları, Ortadoğu zemininde büyük feodal imparatorluklar yarattılar.

Ne var ki, kapitalizm, feodalizmin en ilerisinde olan Doğu'da değil, Ortaçağ'ın geri kalmış Avrupası'nda filizlendi.

Sosyalizmin ilk deneyimleri ise, Marx'ın düşündüğü gibi sanayinin en gelişmiş olduğu ülkelerde değil, emperyalizm çağında Rusya gibi kapitalizmin geri bir ülkesinde veya Çin gibi yarı-sömürge yarı-feodal toplumlarda gerçekleşti.

19. yüzyıldan bugünlere uzanan sürece bakarsak, devrim, Batı'dan Doğu'ya kaydı. 1640 İngiliz Devrimi, 1789 Büyük Fransız Devrimi ve hemen aynı dönemde Amerikan Devrimi, Batı'nın insanlığın öncüsü olduğu dönemin olgularıdır. Aynı gerçeğe,19. yüzyıl da tanık oldu. 1830, 1848 devrimleri ve 1871 Paris Komünü, hep Avrupa'da gerçekleşti. O zaman ileri atılımlarının merkezi Avrupa idi. Denebilir ki, 19. yüzyılda dünyanın siyasal haritası, Avrupa'dan ibaretti. Asya, Afrika ve Latin Amerika sömürgeydi ve uykudaydı.

Emperyalizm çağında, gelişme ekseni, artık emperyalist ve gerici karakter kazanan Batı'da değildir. Demokratik devrimler, Rusya ve Türkiye gibi Doğu'nun geri kalmış eski büyük imparatorluklarında gerçekleşir: 1905 ve Şubat 1917 Rus demokratik devrimleri, 1908 Jön-Türk Devrimi ve 1920-24 Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet devrimleri. (25)

İlk sosyalist devrim, kapitalizmin en geri ülkesinde olur: 1917 Ekim devrimi. Emperyalizm çağında devrim odağı, gelişmiş kapitalist ülkelerden emperyalizmin "zayıf halkası" olan Ezilen Dünya'ya kayar. Rusya'da proletarya devrimi, bu sürecin yeni başladığı bir sırada gerçekleşmiştir. Rusya, kapitalist ülkelerin en gerisiydi, başka deyişle ileri olanların en gerisiydi. Devrim öncesi Çin ise, ileri olanların en gerisi bile değildi; henüz kapitalizm aşamasına girememiş, kapitalistleşme sürecinin kenarında kalmış bir ülkeydi. 1949 Çin devrimi, bu özelliğiyle çağımızın tipik devrimidir. Kore, Vietnam, Küba, Nikaragua devrimleri de, Çin devrimi gibi, dünya devrim fırtınasının kapitalizmin merkezlerinde değil, kenarlarında estiğini gösterir. En ileri sayılan kapitalizmin merkezleri artık ileriyi değil, ilerlemenin ayakbağını temsil etmektedir. O nedenle kapitalizmin merkezleriyle bütünleşmeler, aslında gerilikle aynı kadere bağlanmak anlamına gelmektedir. Bir toplum, kapitalizmin merkezlerinin hegemonyasından kurtulabildiği, o hegemonyayı kırabildiği ölçüde ilerleme olanağına kavuşacaktır. Çağımızın bu büyük gerçeğini, yüzyılımızın başında **Lenin** çok özlü bir ifadeyle açıkladı; "Geri Avrupa, ileri Asya" dedi.

Thomas Enotta

İKİ BATI İKİ DOĞU

Bugün daha açık görülüyor, yarın çok daha açık görülecek: Batı, artık Roma'nın son zamanları gibi, çöken bir uygarlığın merkezidir. Doğu (bütün Ezilen Dünya'yı kastediyoruz) ise, bütün geri görüntülere karşın, geleceğin sosyalist uygarlığının beşiğidir.

Arkamıza dönüp, Doğu-Batı ayrımının serüvenine baktığımız zaman, tek bir Batı görmüyoruz. Son yüzyıllarda iki Batı var: Büyük Fransız Devrimi'nin, başka deyişle demokratik devrimlerin Batısı ve 20. yüzyılın emperyalist Batısı. Kısacası *devrimci Batı* ve *emperyalist Batı*. Bu iki Batı, birbirinin karşıtıdır.

Yine çağımızda tek bir Doğu yoktur. İki Doğu var. Biri, Ezilen Dünya'dır, ezilenlerin Doğusu'dur. Diğeri ise, kompradorların, feodallerin, aşiret reislerinin, şeyhlerin ve rahiplerin Doğusu'dur.

İki Batı ve İki Doğu aralarında birleşerek, iki karşıt cephe oluşturmazlar. Emperyalist Batı ile feodallerin ve kompradorların Doğusu işbirliği halindedirler. Buna karşı Devrimci Batı ile Devrimci Doğu birliktedir. Buradan da görülür ki, Doğu ve Batı kavramları, toplumsal süreçleri açıklamak bir yana, çarpıtıyor.

Batı ve Doğu'nun kendi içinde bölünmesini, en iyi, Anadolu İhtilali anlatır. Devrimci Doğu'nun temsilcisi olan Türkiye halkı, devrimci Batı'nın demokrasi yolunu izleyebilmek için hem emperyalist Batı'yla, hem de gerici Doğu'yla savaştı. Başını Mustafa Kemal olmak üzere Kemalist Devrim'in aydınları, bunun bilincindeydiler. Örneğin **Yusuf Akçura**, 1928 yılında, Kurtuluş Savaşının, "Doğunun dinsel, toplumsal ve siyasal istibdadıyla Batı emperyalizminin iktisadî zulmünün zincirlerinden kurtulmak" için yapıldığını belirtiyordu. (26)

Artık çağımızda, emperyalist Batı ile savaşmaksızın, onun hakimiyet sisteminden kopmaksızın, demokratik bir toplum kurma olanağı yaratılamaz. Batı ile savaşmadan kapitalistleşme yolu, 20. yüzyılla birlikte kapandı. Kapitalizm çağında, geriden gelen ülkeler, ileri kapitalist ülkeleri, kapitalist sistemin içinde geçebiliyorlardı. Eşit olmayan gelişme geçerliydi.

Kapitalist ülkeler emperyalist karakter kazanınca, tek bir dünya kapitalist sistemi oluştu. Emperyalist ülkeler, kapitalizmin çevresindeki ülkelerin kapitalist sistem içinde gelişme yollarını tıkadılar. *20. yüzyılda*, artık tek bir ülke gösterilemez, geriden gelip de ileri kapitalist ülkelere yetişmiş olsun. Bunun son örnekleri emperyalizm öncesinde, başka deyişle 19. yüzyılda kalmıştır. Arkadan gelip de gelişmiş kapitalist ülkeler arasına katılan son ülke, Japonya olmuşur.

Emperyalizm çağında Batı'yı geçmek için, Batı sisteminin dışına çıkmak gerekir. İnsanlığın bu yöndeki büyük atakları, Rus ve Çin devrimleridir. Sonuçları ne olursa olsun, Rus toplumu, Büyük Ekim Devrimi'yle sistemin dışına çıkarak, bir çok alanda Batı'nın kapitalist ülkelerini geçmiştir. Çin ise, 1949 yılında yüz milyonlarca insanın açlık içinde kıvrandığı bir ülke iken, bugün üretim potansiyeli olarak ABD'yi yakalamıştır ve geleceğin büyük sosyalist uygarlığının yolunu açmaktadır.

TÜRKİYE'NİN BATILILAŞMA ÇIKMAZI

Türkiye'nin yakın tarihi, Batılılaşma, daha doğrusu kapitalistleşme çıkmazını çok iyi kavratır. Emperyalist Batı-devrimci Batı çelişmesini, 150 yılı aşan bir süredir yaşıyoruz. Süreç göstermiştir ki, emperyalist Batı'yı, devrimci Batı'nın önder sınıfı ve ideolojisiyle altedemedik.

Başımızdan geçenleri şöyle bir hatırlayalım: Dış ticaret çağındaki kapitalizm, 1838 İngiliz Ticaret Sözleşmesi'yle ve Tanzimat'la başlayan süreçte toplumumuzun sanayileşme yönündeki bütün filizlenmelerini kırdı. Daha sonra emperyalizm aşamasına giren kapitalizm, bizim kapitalizm yolundan ileri bir ülke haline gelme yolumuzu bütünüyle kapattı. Kurtuluş Savaşı'na kadar süren bu batılılaşma süreci, aslında bir sömürgeleşme sürecidir ve varacağı yere varmış, 1919'da ülkemiz işgal edilmiştir. Türkiye, sömürgeleşmeye Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Devrimiyle yanıt verdi. Türkiye'nin genç burjuvazisi, emperyalist Batı'yı yenmek için, devrimci Batı'nın ideolojisini benimsedi. **Mustafa Kemal**, Türkiye Devrimi'nin "Büyük Fransız Devrimi'nin yolunu izlediğini" sık sık belirtmiştir. Oysa Devrimci Batı'nın yolundan giderek Devrimci Batı'ya ulaşmak artık olanaksızdı. Kemalist Devrim, bu olanaksız olanı denedi, ulusal kapitalizm yolundan çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma hedefine yöneldi. Ancak ulusal kapitalizmin yolu, uluslararası kapitalizm (emperyalist sistem) tarafından kesilmişti. Bu nedenle Kemalist Devrim, yarım kaldı, tamamlanamadı.

Ezilen Dünya'daki bu ileri atak, kuşkusuz önemli işler başardı. Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Devrimi, dünya gericiliğine önemli darbeler indirdi ve Türkiye halkının geleceği için büyük bir birikim yarattı. Şimdi emperyalizm, o birikimi yok

☞

etmek için harekete geçmiştir ve Türkiye'nin devrimle kazandığı kaleleleri birer birer yıkmaktadır. Türkiye halkı, bugün bağımsızlıktan, laiklikten, aydınlanmadan, millî ekonomiden elinde kalan ne varsa, onları savunmaktadır. Tanzimat'ın batılılaşma çizgisi, bu yüzyılın başında Kemalist Devrim'e yenik düşmüştü. Bu kez Tanzimat işbirlikçiliği, Kemalist Devrim'in kazanımlarını yıkıyor. Bu saldırıya karşı ulusal burjuvazi merkezli bir direnme görülmüyor. Artık bağımsızlık ve demokrasi mücadelesinin önderliği, işçi sınıfındadır. Bundan sonra Türkiye'nin bir kez daha ulusal kapitalizm yoluyla ilerleme çabasına girmeyeceği de ortaya çıkmıştır; çünkü devrimci bir burjuvazi yok. Emperyalizme karşı mücadelenin önderliğini üstlenen işçi sınıfı, demokratik halk devrimi aşamasından geçerek kesintisiz olarak sosyalizme geçecektir. Bu durumda geleceğin insanını, alafranga aydın veya yuppiler değil, emekçi aydını yaratacaktır.

DİPNOTLAR

8) Hasan Yalçın'ın Dostoyevski'nin aydın tiplerini ele alan yazısını okumalarını okuyucularımıza öneririm: "Dostoyevski'nin üç tiplemesi", Saçak, sayı 5.
9) Selim İleri, Cumhuriyet, 15 Ağustos 1995.
10) Bu konuda bkz. Doğu Perinçek, Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek, Aydınlık Yayınları, 3. basım, İstanbul, Ocak 1980, s.41 vd.
11) Enis Batur, Cumhuriyet, 3 Eylül 1995.
12) Cumhuriyet, 14 Eylül 1995.
13) Yazar ve şairlerimizin çoğu, "Benim dünya görüşümü paylaşanlar aydındır" anlayışındalar. Cumhuriyet gazetesi köşe yazarları arasındaki tartışma, bu tanımın yaygınlığını bir kez daha kanıtladı. Bu anlayışı, öteden beri özellikle Köy Enstitülü yazarlarımız heyecanla temsil etmişlerdir. Bir örnek için bkz. Turan Altuntaş, Aydın Kime Denir?, Beti Yayınları, Gaziantep, Mart 1991, s.8.
14) Aydın kavramını akılla değil fakat Akılcı olmakla açıklayan bilim dışı tanımlardan birine de Zülfü Livaneli'de rastlıyoruz: "Eğer bir kişi yaşamını aklı öne alarak ve her şeyi aklî melekelerine göre, bilgiye ulaşarak düzenliyorsa, bu onun yaşama metoduysa o kişi entellektüel'dir." (Milliyet, 8 Aralık 1994)
15) Mehmet Fuat, "'kültür' ile 'uygarlığın' eşanlamlı sözcükler arasına konduğunu" söylüyor. Bu iki kavram arasındaki ince ayrımın kentlere yerleşmeyle ilişkili olduğunu belirtiyor (Çağdaşımız Makyavel, Adam Yayınları, Mart 1992, s.18). Kentleşmenin birçok toplumda özel mülkiyetin yayılması ve sınıflaşmayla birlikte olduğu düşünülürse, bu saptamanın uygarlık kavramı çevresinde dolaştığı söylenebilir. Ancak uygarlığı belirleyen, kentleşme değil, özel mülkiyete ve ticarete geçiştir; başka deyişle sınıflaşmadır. Kentler de, bu süreçle bağlantılıdır kuşkusuz, ancak sürecin belirleyicisi değil, görünümüdür (tezahür).
Murat Belge'nin "Kültür ve uygarlık" başlıklı yazısında, bu kavramlar hakkında bilimsel bir tanıma ve kavrayışa rastlanamıyor (Cumhuriyet, 8 Aralık 1982).
Batı dilinden yapılan çevirilerde de kültür ve uygarlık gibi bilimsel terimler hep karıştırılmaktadır. Örneğin Engels'in ünlü 'Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni' adlı kitabının bütün basımlarında, "Tarih Öncesi Uygarlık Aşamaları" başlığı, eleştirildiği halde yerli yerinde oturmaya devam eder. Oysa doğru çeviri, "Tarih-Öncesi Kültür Aşamaları"dır (Almancası: Vorgeschichtliche Kulturstufen, İngilizcesi: Prehistoric Stages of Culture). (Sol Yayınları, Kenan Somer çevirisi).
Bu, bir çeviri hatası olmanın ötesinde, kültür ve uygarlık kavramının bilinmediğini gösteriyor. Oysa Engels, o başlığın altında tarih-öncesinde bir uygarlık bulunmadığını anlatır. Ama tarih-öncesinde bir kültür vardır. Kabile toplumunun bir uygarlığı yoktu, ama bir kültürü vardı. Uygarlık ve kültür kavramları için bkz. Doğu Perinçek, Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet, birinci basım, Temmuz 1986, s.84 vd; özellikle bkz. s. 90, dipnot 24.
16) Melih Cevdet Anday, "Eski Kültürümüz Dedikleri", Cumhuriyet, 22 Ağustos 1995.
17) Bu konuda ayrıntılı ve derin bir açıklama için bkz. Marx, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, Sol Yayınları, İstanbul, 4. baskı, Eylül 1976, Çev: Sevim Belli. Özellikle Tarihsel Materyalizmin veciz bir özetini veren önsöze bakınız.
18) Samir Amin, kapitalizm öncesindeki bütün sınıflı ve devletli toplumlara "haraçlı toplum" adını veriyor. Samir Amin'in Avrupamerkezli tarih teorisine yönelttiği köklü eleştiriler için bkz. Avrupamerkezcilik, çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1993.
Türk toplumlarının Orta Asya'daki gelişmelerini incelediğim zaman, ilkel komünal toplumdan, hakim bir kölelik ilişkisi yaşanmaksızın, feodalizme geçildiğini saptamıştım (Bkz. Doğu Perinçek, Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek, Aydınlık Yayınları, Üçüncü basım, İstanbul, Ocak 1980, s.17, s.34 vd, s.61 vd)
Bu konuda yine Samir Amin'le aynı yönde saptamalarda bulunan George Thomson'un Yunan ve Ege toplumları üzerine incelemelerine bkz.Tarih Öncesi Ege I, II, çev. Celâl Üster, Payel Yayınevi, İstanbul, Nisan 1983 ve Kasım 1985. Aiskhylos ve Atina, çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınevi, İstanbul Mart 1990.
Halil Berktay da, Kabileden Feodalizme başlıklı kitabında aynı sorunsalı ele alır ve benzer sonuçlara ulaşır: 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ocak 1989.
19) Marx'ın Rus despotluğunun Asya'lı kökeni üzerine yaptığı çalışmanın Türkçesi, Kaynak Yayınları tarafından yayınlandı: 18. Yüzyılda Gizli Diplomasi -Rus Despotizminin Asyatik Kökeni-, çev. Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 1992. Bu kitaba Doğu Perinçek'in yazdığı önsöz, Avrupa-merkezci bakışın eleştirisini içermektedir.
20) Bu konuda bkz. Doğu Perinçek, Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet, birinci basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Temmuz 1986, s.98 vd. Ayrıca bkz. "Politik Toplum ve Sivil Toplum" başlıklı bölüm, s.11 vd. Ayrıca bkz. Doğu Perinçek'in Marx'ın 18. Yüzyılda Gizli Diplomasi -Rus Despotizminin Asyatik Kökeni- adlı kitabına yazdığı önsöz, özellikle "Asya ve Avrupa Penceresi" başlıklı bölüm, s.32 vd. (çev. Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 1992).
21) Martin Bernal, Black Athena adlı kitabında, Batı kapitalizminin bu ideolojik açıkgözlülüğünü "Antik Yunan'ın tezgahlanması" diye niteliyor. Yunan uygarlığının Asyalı ve Afrikalı kaynaklarını inceleyen bu önemli kitap, yakında Kaynak Yayınları tarafından yayınlanacak. Bu konuda bkz. Samir Amin, age, s. 50 vd; s. 98 vd. Bilim ve Ütopya dergisi, bu kitabı önümüzdeki sayılarda özetleyecek.
22) "İHD yönetimi bağımsızlıkçılığa saldırdı", Aydınlık, sayı: 442, s.6. "NGO'lar Amerika'nın oltasına bu kez takılmadı!", Aydınlık, sayı: 433, s.3. Doğu Perinçek, "Vatansızların vatanı: IMF'nin kucağı", Aydınlık, sayı: 428, s.10-11. Ve benzeri yorum ve haberler.
23) Muazzez İlmiye Çığ'ın bu konuyu aydınlatan eserini okumalarını bütün okuyucularımıza öneririz: Kur'an İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 1995.
Yine bkz. Erol Sever, İslamın Kaynakları, cilt 1, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1995.
24) Kemalizmin düşünürleri de, Cumhuriyet'in devrimci döneminde, Doğu-Batı ayrımını, sistemler arası çelişme temelinde açıklıyorlardı. Örneğin Ahmet Ağaoğlu, Doğu uygarlığını sultanlık, Batı uygarlığını ise millî hakimiyet olarak niteliyordu. Ağaoğlu'nun 5 Eylül 1923 günlü Vatan'da yayınlanan "Garp ve Şark" başlıklı yazısının bütünü için bkz. Mehmet Kaplan ve arkadaşları, Atatürk Devri Fikir Hayatı I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.83 vd.
25) Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı bizim pişmemiş "solcularımız" horgörse dursunlar, Komünist Enternasyonal [illegible] Programı, Türkiye'nin "burjuva milli devrimini", Ekim Devrimiyle ve diğer devrimlerle birlikte, "dünya devriminin halkalarından biri" olarak kabul eder. Bkz. Komünist Enternasyonal Programı, Aydınlık yayınları, İstanbul, Mayıs 1977, s.29.
26) Türk Yılı, İstanbul 1928, s.53-56'da yayınlanan "Türk Kudreti: Mustafa Kemal" başlıklı bu önemli yazının tamamı için bkz. Mehmet Kaplan ve arkadaşları, Atatürk Devri Fikir Hayatı I, s.220 vd.

Aydınlaşan toplum

Enis BATUR

Zaman, beni artık içi boşalan demiyeceğim ama, içi eksilen, eksilmeye yüz tutan bir kavram olan "aydın"dan uzaklaşmaya, onun yerine, "aydın yanları ağır basan birey"ler üzerinde düşünmeye, söz almaya sürükledi.

Bunun, *"Alternatif: Aydın"* başlıklı kitabımın bazı denemelerinde kuşatmaya çalıştığım "yarım aydın" ile karıştırılmasını istemem: O, aydın gibi görünmeye kalkışan toplumsal figürler için kullandığım bir tamlamaydı. "Aydın yanları olan birey" dediğimde, kendini tam aydın saymayan, öyle sunmaya girişmeyen insandan yola çıkıyorum.

Ona biraz daha yaklaşmadan önce, tam aydın ile ilgili birkaç söz etme gereğini duyuyorum, yeniden: Aydın kavramının doğum tarihi olarak kabaca Dreyfus olayını milat noktası seçiyoruz -şüphesiz, 'muadil'ini Antik çağda da Erasmus'un (Bruno'nun, Thomas More'un...) çağında da görmekle birlikte. Dreyfus davasından başlayarak, yaklaşık yüz yıllık bir döneme mührünü vuran "asri aydın"ın portresi karşımızda beliriyor: Başkalarının (bir kesimin, sınıfın ya da kitlenin) doğrularını savunmak adına öne çıkan, gerektiğinde kendi varlığını tehdit altına sokan, gerçeği aydınlığa çıkarmak uğruna didinen biri(leri).

Kısa tarihi, onu ille de romantik bir optikten okumamızı engelleyecek türden tabaka farklılaşmaları gösteriyor: Örgütlemeyi de örgütlenmek gibi öğrenmiş, öğrenebilmiştir; kalemi bırakıp silahı aldığı gibi, silahı almayı yadsıyıp sözünü eylem aracı kılabilmiş; doğal yeri saydığım muhalefetten iktidara tırmandığında, gözünü kırpmadan tornistan kararı alıp iktidar nimetlerini elinin tersiyle geri çevirebilmiş; Sık sık kabuk, deri değiştirmiş ve hem kahraman, hem kalleş olarak etki alanını güçlendirdiği ya da yok ettiği görülmüştür.

Nicedir (neyse ki) pusula, kible olmaktan çıkmıştır. "Asri aydın"ın misyonu bir bakıma bütün pozitif ve negatif versiyonları ile karşı karşıya gelindiği için tamamlanmıştır. Bir bakıma da, kendi özelliklerini kısmen insanlara yüklediği için.

Ingram Pinn

Ben buna, kitlenin aydın refleksleri geliştirmesi, diyorum. Metin Göktepe olayına bakalım. Eskiden, böyle durumlarda, sessiz kalmayı yeğleyen bir kitle adına söz alan kişiler aydın kimliğiyle öne çıkarlar, iktidarın üzerilerinde odaklaşan yaptırımlarını onlar göze alırlardı. Çıkışları zaman zaman sessiz kitleyi harekete geçirir, zaman zaman da yapayalnız kalırlardı. Bugün, Metin Göktepe cinayetinin, konuşmayı göze alan birkaç aydın tarafından değil de, sayıları küçümsenemeyecek ve gitgide arttığı görülen bir kesim tarafından etkin biçimde takip edilmesi, vandal iktidarın böylece sıkıştırılması, "aydın yanları ağır basan birey"lerin bu toplumda çoğaldıklarının göstergesidir.

Bu gelişmenin en yapıcı işaretiyse, tavır alan ve tavrının sahibi kalmakta kararlı görünen toplulukların susturulmasının, bertaraf edilmesinin çok daha güç olmasıdır. Tam aydın, ayrıksı bir figür olarak, bedel ödemek üzere öne çıktığında sahiden de bedeli öder ve sessizce taçlandırılırdı. Toplulukların aydınlaşması değişimi, dönüşümü hazırlayacak bir enerji üretir. Tek tek aydınların etkili olma çabalarına oranla çok daha anlamlı ve kalıcı sonuçlar doğurur ve onları birbirlerine bitiştirir.

Değişecekse böyle değişir toplumlar.

GELECEK SAYILARDA

Ulusal kültür-Evrensel kültür. Yabancı kültür. Aydınlar ve iktidar. Devrimci sınıf-Devrimci aydın. Sosyalizmde aydın. Aydının dönüştürülmesi. Neo-liberal aydın. Aydın tipleri.

Prof. Dr. Neşet Çağatay'ın Akit gazetesine yanıtı

"İftiranın cezası da 80 değnektir!"

Bilim ve Ütopya dergisinin Ocak 1996 tarihli 19. sayısında benimle yapılan röportaj bazı çevreleri rahatsız etti. İslamcı *Akit* gazetesinin değişik tarihlerdeki nüshalarında benim aleyhimde yazılar yayımlandı. Güya *Akit* muhabiri bana telefon etmiş ve ben *Akit*'in sorularını cevaplamamışım. Benden bilgi almak istemiş de ben onlarla konuşmamışım. Bu tamamen yalandır. Bu konuda kimse bana telefon açıp görüşme talebinde bulunmamıştır. *Akit* gazetesi, Kuran-ı Kerim'e dayanarak belirttiğimiz konulara "uzman" gözüyle cevaplar verdiğini iddia etti. "Ne Kur'an'da ne sünnette cariyelerin fuhuş aracı olarak kullanıldığına dair bir hüküm yoktur. Bunu iddia eden olsa olsa din cahili olur" deniyor. Bunlara önerim aşağıda sıraladığım kaynakları at gözlüklerini çıkararak okumalarıdır.

Nur suresinin 33. ayetinde, *"Evlenme imkanı bulamayanlar ise Allah lütfu ile kendilerini varlıklı kılıncaya kadar iffetlerini korusunlar. Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve cariyelerden) mükatebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinin bir hayır (kaabiliyet ve güvenilirlik) görüyorsanız hemen mükatebe yapınız. Allahın size vermiş olduğu maldan siz de onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi fuhuşa zorlamayın. Kim onları zor altında bırakırsa, bilmelidir ki zorlamalarından sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir"* deniyor. Ayrıca zorlayanlara da herhangi bir ceza öngörmüyor.

Yine Kur'an-ı Kerim'in Nahl suresinin 75. ayetinde, *"Allah hiçbir şeye gücü yetmeyen başkasının malı olmuş bir köleyle katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? Doğrusu hamd Allaha mahsustur fakat onların çoğu (bunu) bilmezler."* deniyor. Bu gazeteciye soruyorum: Olmayan bir şey için Kur'an-ı Kerim'de bu ifadelerin bulunması nedendir?

Türk Tarih Kurumu yayınlarının arasında 1994 yılında yayınlanan **Osman Çetin**'in *"Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sonuçları (1472-1909)"* adlı eserinin 95. sayfasında 16. yüzyılda yazılan bir belgede şöyle yazıldığı aktarılıyor: *"Köle pazarlarının kurulduğu bir devirde Müslümanlar gibi Zımmilerin (gayri müslümlerin) de köle ve cariye satın almaları son derece tabii idi. Ancak bir İslam devletinde Müslüman bir cariyenin Zımmiler tarafından satın alınmasına göz yumulacak mıdır?"* Daha önce gayrı müslümlerin cariye almaları yasak değildi. Ancak 16. yüzyılda bu belge ile yasaklanıyor. Bu belge de gösteriyor ki, İslam'da köle ve cariyeler maldır.

Ayrıca; Diyanet İşleri Başkanlığı eski Müşavere Kurulu Başkanı rahmetli **Osman Keskioğlu**'nun 1969'da ilk basımı yapılan *"Fıkıf Tarihi ve İslam Hukuku"* adlı eserinin 196. sayfasında başlayan *"Kölelik ve Esirlik"* bölümünü ve 227. sayfasında başlayan *"İslam'da Aile Hukuku"* bölümünü ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın 1986 yılında yayımladığı *Örnek Fasikül*'ün 126. sayfasındaki **Muhammed Hamidullah** tarafından kaleme alınan köle maddesini okumalarını öneriyorum.

Köle ve cariyeler sadece İslam hukukuna göre değil, o devirde dünyada varolan diğer hukuklarda da maldır. Bu sadece İslam'a özgü değildir.

C. Brockelmann'ın "İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi" adlı eserinde Türkçeye çevirdiğim metindeki "seksen kırbaç" ibaresine gelince:

Bu gerçekten bir hatadır. Yıllarca AÜ İlahiyat Fakültesinde, İslam Tarihi, İslam Mezhepleri Tarihi ve İslam Hukuku derslerini okutmuş, bu konularda pek çok makale yazmış olan ben, bu hatayı yapamam, yapmadım.

İlkokulu, memleketimizde eğitimin eski harflerle yapıldığı dönemde bitirdiğimden, o harflerle yazmak bana kolay gelir. O yazıyı steno gibi kullanırım ve bütün yazılarımın müsveddelerini bu harflerle yazarım. O koca kitabı çevirirken de müsveddeleri eski yazılarla yaptım.

Eserin basıldığı 1950'li yıllarda, Tahran Üniversitesi'nin davetlisi olarak İran'a gitmek zorunda olduğumdan, eski harflerle yazılmış metinden daktilo edecek bir kişi aradım. O yazıyı, bu konuları bilen yaşlı bir kişi buldum, metni kendisine verdim, düzeltmeleri de o yapacaktı; zaten başka yapacağım bir şey de yoktu. Rahmetli o kişi, herhalde zina suçunun cezasını seksen değnek sandığından o notu eklemiş. Dikkat edilirse ben 108 kadar olan dipnotların numaralarını hep devam ettirmişimdir. Esere böyle bir işaretle not yazmadım.

Kendim için eserden aldığım gerekli bilgileri, daha önceden asıl metinden alıp fişlediğimden çevirdiğim metinleri okumadım. Hiçbir dostum ya da iyi niyetli hiçbir okuyucu da dikkatimi çekmedi. Şimdi 45 yıl sonra bunu gören bir akıllı, mal bulmuş mağribi gibi gazetesine yazmış, hayali sorular icat etmiş. Bana kimse bu ya da buna benzer bir soru sormadı. Bu gazeteciyi, yazısında adları geçen kimseleri tanımam, onlarla da hiçbir konuşmam olmadı. Bu iftiradır, yalandır, yazan da yalancıdır.

Ben o zamandan beri bu tür konular üzerine pek çok makale, yazı yazdım. Hiçbirinde böyle bir şey yoktur. Yazdığım yazıları ana kaynaklardan kontrol ederim.

Yine aynı muhterem gazeteci, köle, cariye konularını ele almış. Kaynağını soruyor. Bunları mahalle imamları bile bilir. Bilmiyorsa biraz önce yazdığım kaynakları, genellikle Arapça-Osmanlıca karışık yazılmış olan **İbrahim Halebi**'nin eserini okusun. Okuyabilir, anlayabilirse.

Bunları bilmedikleri için bana iftira ediyorlar. İftira cezası da Kur'an-ı Kerim'de 80 değnektir. Kur'an-ı Kerim'de, kısas dışında en yüksek iki sopa cezasından biri 100 değnek zina, ikincisi 80 değnek iftira cezasıdır.

Burada şunu da eklemek istiyorum: Bilindiği gibi Osmanlı Sultanları, 1517'de **Yavuz Sultan Selim**'in Mısır'ı almasından sonra aynı zamanda halife, ya da bütün müslümanların dini lideri oldular. Yani Osmanlı ülkeleri 1517-1926 arası 400 yıl halife tarafından yönetilmiştir. Ama bu uzun sürede, hatta **Fatih Sultan Mehmet** döneminden beri durum böyle iken Osmanlılarda sanırım zina cezası için yüz sopa vurulduğuna dair tek örnek bile yoktur.

Osmanlılarda zina eden kişi önce, evli ya da bekar olarak ele alınır. Evlilere, eşi olduğu halde neye zina etti diye daha fazla para cezası verilir. Ondan sonra zina edenler, fakir, orta halli ve zengin olarak üçe ayrılır, mali gücüne göre para cezası verilir. Bu uygulama Kur'an'ın Nur suresinin ikinci ayetinin uygulanmadığığı gösterir. Çünkü Kur'an'da bu suç için para cezası verilir diye bir şey yoktur. Bu uygulama ile şeriata aykırı davranılmıştır.

Sayın gazeteci bunun da kaynağını ister tabii. Yavaş yavaş bunları öğrenecek veya öğrenmeden başkalarına iftira edecek, düzmece mülakat senaryoları uyduracak. "15. ve 16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları" (1. cilt) adı altında 1943 yılında yayınlanan aşağı yukarı 600 sayfalık eserdeki 107 tane Osmanlı Örf Kanununa (Kavanin-i Örfiye) bakmasını öneririm.

Öte yandan cariyeler için zina cezası yüz değnek değil 50 değnektir. Kuran-ı Kerim'in 4. suresinin 25. ayetinde şöyle buyurulur:

"İçinizden imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınız (sayılan) cariyelerinizden alsın. Tanrı sizin imanınızı iyi bilir. Hep aynı köktensiniz. Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost da tutmamaları ve sahiplerinin izni ile onları (cariyeler) nikahlayıp alın, mihirlerini de normal miktarda verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara hür kadınların cezasının yarısı (uygulanır). Bu (cariye ile evlenme izini) içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Tanrı çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."

Sayın iftiracı gazete yazarına arz olunur.

İftiracı Prof'a uzman tokadı

7 Ocak tarihli Akit gazetesinde Prof. Dr. Neşet Çağatay'ın geçen sayımızda çıkan söyleşisine yanıt verildiği söyleniyor. Ama yazı tam tersine itiraflardan ibaret.

İftiracı Prof. din cahili

6 Ocak 1996 tarihli Akit gazetesi.

Bu kadar da olmaz!

1 Ocak 1996 tarihli Akit gazetesinde Neşet Çağatay'ın "İslam Milletleri ve Devletler Tarihi" adlı kitabın çevirisinde tahrifat yaptığı ileri sürülüyor. Neşet Çağatay yukarıdaki yazıda konuya açıklık getiriyor.

Nasreddin Hoca fıkralarının halk kültüründeki kökleri

Haluk HEPKON

Toplumsal belleğimizde yaşayan en hatın sayılır fıkra külliyatının Bektaşilere mal edilmesi, şüphesiz ki, raslantı değildir. Gerçekten de halk kültürümüzde yer alan fıkraları incelediğimizde; bunların önemli bir bölümünde Batınî motiflerle karşılaşırız.

Bu olgunun başlıca iki nedenini şöyle sıralayabiliriz:

Birinci olarak; bugün halk kültürü olarak adlandırabileceğimiz hemen hemen ne varsa yüzyıllar boyunca Batınî akımların açtığı kanallar sayesinde nefes alabildi. İşte bu yüzden **Yunus Emre**'yi, **Karacaoğlan**'ı, **Kaygusuz Abdal**'ı, **Pir Sultan Abdal**'ı, **Nesimi**'yi çıkarttığımızda halk kültüründen geriye pek bir şey kalmadığını görüyoruz. Doğal olarak fıkra geleneğimizde de Batınî motifler sık sık kullanıldı.

İkinci olarak; halkımız yüzyıllar boyu sadece fıkralar yoluyla kendisini çevreleyen düzeni ve onun savunucularını doğrudan doğruya hicvetme olanağını buldu. Kitle iletişim araçlarının olmadığı dönemlerde feodal üretim ilişkilerine karşı eleştirilerini bu nükteler yoluyla yayabildi. Toplumsal sisteme karşı eleştirilerini Batınî akımlar aracılığıyla ifade eden halkın, yine bu toplumsal düzeni hicvetmek için bulduğu fıkralarda Batınî motiflere başvurması son derece doğaldı.

Aslında halk ve Batınî akımlar, Sünni İslam anlayışını, dolayısıyla feodal üretim ilişkilerini hicvederken; fıkra dışındaki araçları da kullandılar. **Kaygusuz Abdal**'ın, **Azmi**'nin ya da **Kazak Abdal**'ın tanrıyı hicveden dizeleri buna örnektir. Ama yine de halkın toplumsal eleştirilerini dile getirme noktasında en önemli görev fıkralara düştü.

NASREDDİN HOCA KARAKTERLERİ

Fıkralar hakkında bu kadar laf edildiğinde; akla doğal olarak **Nasreddin Hoca** gelecektir. Gerçekten de **Hoca**, fıkra geleneğimizin en önemli kahramanıdır. Oldukça geniş ve şimdiye kadar yeterli biçimde tasnif edildiğini söyleyemeyeceğimiz bir fıkra külliyatı, halk tarafından ona bağlanır.

Burada araştırılması gereken; **Nasreddin Hoca**'nın tarihsel kişiliğinden çok, ona mal edilen fıkralardaki motiflerdir. Zaman içerisinde farklı kültürlere ait birçok fıkranın **Hoca**'ya aitmiş gibi gösterilmeye başlanması son derece doğaldır. Önemli olan halkın **Hoca**'yı algılayış biçimidir. Zaten sözkonusu yakıştırmaların asıl nedeni de bu algılayıştır. Aşağıda göstermeye çalışacağımız gibi, **Hoca**'ya mal edilen fıkraların hatırı sayılır bir bölümü dolaylı ya da dolaysız bir biçimde Batınîliğin izlerini taşımaktadır.

Nasreddin Hoca ile ilgili fıkraları incelediğimizde karşımıza bir çok karakter çıkar. Bir kısım fıkralarda hükümdarlarla dalga geçen ya da onlara dalkavukluk eden bir tip vardır. **Timur** ile ilgili fıkralar buna örnektir.

İkinci tür fıkralara göre **Hoca** fakir bir din görevlisidir. Yalan söylemekten, hırsızlık yapmaktan çekinmez. Kimi zaman kadılık yapar. Yerleşik kent kültürüne ait olduğu hemen fark edilen bu türde göze çarpan şey onun Sünnî bir karaktere bürünmesidir.

Üçüncü tür fıkralarda ise, yukarıda da belirtildiği gibi, açıkça Batınî motiflerle karşılaşırız. **Hoca** karşımıza neredeyse bir derviş olarak çıkar. Geçmişte meczuplara, dervişlere mal edilen sözkonusu fıkraların kahramanı zamanla **Nasreddin Hoca** olmuştur. Hatta bazı eserlerde adı diğer Batınî dervişlerle birlikte anılır. Bu tür fıkraların kökeni, aşağıda göstermeye çalışacağımız Batınî geleneğe dayanır.

BEKTAŞİ FIKRALARI

Bu tür fıkralardan bahsedildiğinde ilk akla gelen, doğal olarak Bektaşi fıkralarıdır. Kuşkusuz bu fıkralar içinde, farklı kanallardan süzülerek gelenleri de vardır. Halkın kolektif belleği; belli bir sürenin sonunda içkiyle ilgili olan ya da softalarla dalga geçen neredeyse her fıkrayı Bektaşilere mal etmiştir. Bu doğal sürecin sonunda karşımıza oldukça geniş bir fıkra külliyatı çıkmakta.

Bu fıkraları incelerken yanıtlamamız gereken ilk soru bunların ne kadar Bektaşiliğe ait olduğudur. Bilindiği gibi Bektaşiliğin bir tarikat haline gelişi ancak 16. yüzyılda gerçekleşti. Oysa Bektaşilere mal edilerek anlatılan fıkraların çoğu; bu tarihten önce de bilinmekteydi. Hatta bu fıkraların önemli bir bölümü -bazı ufak farklarla da olsa- resmi tarihçilerin Türklerin Anadolu'ya geliş tarihi olarak kabul ettiği 1071'den önce de biliniyordu. Batınîliğin 1000 yıldan daha da geriye uzanan köklü bir geçmişe ve esas olarak kavimsel (veya etnik) ya da bölgesel değil de sınıfsal bir karaktere sahip olduğu anımsandığında; bu olgu daha iyi anlaşılabilir. Bu yüzden sözkonusu fıkraları sadece Bektaşilere aitmiş gibi düşünmek yanlış olacaktır.

Kuşkusuz; Bektaşi fıkraların bir kısmı, sadece Bektaşilere değilse bile, Anadolu'ya aittir. Örneğin Bektaşinin "Ben yoksul bir adamım. İçki bulursam içki içerim; and bulursam and içerim" demesini hatırlayalım. Buradaki kelime oyunu; sözkonusu fıkranın ilk defa Türkçe konuşan birileri tarafından söylendiğini gösteriyor.

ATTAR VE 'KUŞ DİLİ'

Nişabur doğumlu olduğu tahmin edilen **Feridedin-i Attar** yaklaşık 12. yüzyılda yaşamıştı. Batınî akımlar için son derece önemli bir kişi olan **Attar**'ın en önemli eseri (Kuş dili) "Mantık al-tayr"dır. **Attar**'ın bu eserinde 'vahdet-i vücud' anlayışını dile getirişi; benzerleri arasında belki de en yetkin olanıdır.

Attar'ın "Mantık al-tayr"ında ve diğer eserlerinde yer alan bazı hikayelerin halk tarafından Bektaşilere mal edilen fıkralarla olan benzerliği, bizlere sözkonusu Batınî gelenek hakkında değerli bilgiler veriyor. Aradaki tek fark, **Attar**'ın anlattığı fıkralardaki kahramanların genellikle "meczup, divane ya da derviş" diye nitelendirilmeleridir. Bu nitelemeler o dönemlerde sapkın akımlara mensup kişiler için kullanılıyorlardı. **Fuat Köprülü** bu sözcüklerin yerine 12. ve 13. yüzyıllarda "abdal" kelimesinin kullanılmaya başlandığını söyler. (1)

Mantık al-tayr'ın 23. bölümündeki hikayelerin Bektaşi fıkralarına benzerliği çarpıcıdır. Örneğin ilk hikayede; bir meczubun Amit isimli Horasan emirinin kullarını gördükten sonra tanrıya "Ey yüce arzı tutan Tanrı, kula bakmayı bari Amit'ten öğren" deyişi anlatılır. **Mevlana**'nın Mesnevi'sinde (2) de yer alan bu fıkra; Bektaşinin Mısır Hidivi'nin adamlarını gördükten sonra tanrıya "Bir Mehmed Ali Paşa'nın; bir de senin kuluna bak" deyişini hatırlatıyor.

Aynı benzerlik bu bölümde anlatılan diğer hikayeler için de geçerlidir. Örneğin bir viraneye sığınmak isteyen meczubun, kafasına taş düşmesi üzerine tanrıya kızması ya da çocuklar tarafından atılan taşlardan saklanmak için girdiği yerde başına dolu taneleri isabet eden bir meczubun tanrıya önce sövüşü daha sonra da af dileyişi; hep Bektaşi fıkralarında rastladığımız motiflerdir.

Bu bölümdeki diğer hikayelere gelince... Bir başka hikayede uyuduğunda, komşusundan ödünç aldığı eşeği kurtlar tarafından parçalanan bir kişinin komşusuna "Eşeğin parasını; o kurtu aç olarak ovalara başıboş salan ödesin" demesi anlatılır.

Bu bölümdeki son hikaye ise şöyledir: Günün birinde Mısır'da bir kıtlık çıkar; yol insan ölüleriyle dolar. Bunu gören bir meczup da tanrıya "Ey dünya ve din padişahı, verecek rızkın yoksa bari az yarat" diye seslenir. Bu hikaye de bir başka Bektaşi fıkrasına benzemekte: Bektaşinin biri, çamurdan adam şeklinde heykelcikler yapıyormuş. Birisi bu durumu görüp, "Erenler" der. "Yarın kıyamette bunlar senden can isteyecek". Bunun üzerine Bektaşi de "Allah gibi yaratıp rızkını vermedikten sonra can vermekten kolay ne var?" diye yanıt verir.

Attar'ın aynı eserinin 25. bölümündeki son hikaye de bir başka Bektaşi fıkrasını anımsatır: "Bir sofi, arada bir çamaşır yıkamaya kalktı mı hava bulutlanır, bütün alem kapkara kesilirdi. Buluttan, yağıştan yüzlerce derde giriyordu ama elbisesi de adamakıllı kirlenmişti. Çaresiz çöven almak için bakkala gitti. Derhal hava bulandı, bulutlandı. Sofi dedi ki: "A bulut, neden peydahlandın? Yürü git... Ben kuru üzüm alacağım". (3)

Bu hikayede yağmur yağdırmak isteyen köylülere; "Kaç vakittir benle zıt gidiyor" diyerek üzerindeki hırkasını veren ve onu yıkayıp, kuruması için asmalarını isteyen Bektaşinin fıkrasına benziyor.

Attar'ın hikayelerindeki meczuplar, tıpkı fıkralardaki Bektaşi gibi, tanrıyı hicvetmeye bayılırlar. İşte bir başka örnek: Günün birinde çıplak bir derviş, tanrıdan giyinmesi için bir elbise vermesini ister. Bunun üzerine kendisine on gün beklemesi söylenir. On gün sonra yoksul bir adam dervişe eski bir elbise verir ama bu elbisede yüzlerce yama vardır. Bunun üzerine derviş şöyle der: "Ey sırları bilen Tanrı, bu hırkayı, bana vaad ettiğin günden beri dikmekle mi meşguldün? Hazinendeki yeni elbiseler galiba yandı ki bunu dikmek icabetti! Nihayet yüz bin yamayı bir araya getirip diktin, bu cüppeyi yaptın... İyi ama bu terziliği kimden öğrendin sen?" (4)

MEVLANA VE ATTAR

Batınî fıkra geleneğinin Anadolu'daki ilk halkalarından birisi **Mevlana Celaled-**

din Rumi'dir. Attar gibi ünlü bir sufinin Celaleddin Rumi tarafından bilinmesi son derece doğaldı. Zaten Mevlana da eserlerinde Attar'dan övgüyle söz eder. Mevlana'ya göre, Attar 'söz mülkünün padişahı'dır.

Mevlana'nın, eserlerinde Attar'ın hikayelerine yer vermesinden; bu tür nüktelerin o dönemlerde Anadolu'da ve Konya'da bilindiği anlaşılıyor. Mevlana'nın yaşadığı çağa bir göz attığımızda bunun nedenini hemen anlarız. Moğol istilasının birçok kültür merkezini yerle bir ettiği bu dönemde güvenli sayılabilecek birkaç yerden birisi olan Konya'ya sığınan insanların sayısı oldukça kabarıktı. Dolayısıyla Konya'daki düşünsel ve dinsel yaşantı bir hayli canlıydı. Kentte yaşayanlar Farsçanın yanı sıra Rumca ve Türkçeyi de kullanıyorlardı.

Bu yüzden Mevlana'nın eserlerinde farklı kökenlere ait birçok hikaye vardır. Örneğin yine Mesnevi'de geçen "Kamışın türküsü"nde kullanılan motifler ünlü "Midas'ın kulakları" masalını andırır. Kral Midas'ın yaşadığı rivayet edilen Gordion'un Konya yakınlarında olduğu hatırlandığında; bu benzeyişin nedeni de anlaşılacaktır. İşin tuhaf tarafı hemen hemen aynı motiflere sahip bir başka hikayenin de Muhammed'in yeğeni ve damadı Ali hakkında anlatılmasıdır.

MESNEVİ VE HOCA

Farklı kökenlerden gelmelerine rağmen Mesnevi'de işlenen bu hikayeler sayesinde Nasreddin Hoca fıkralarının kökeni ile ilgili ipuçları da elde edebiliyoruz.

İlk olarak Mesnevi'de yer alan bir hikayeye göz atalım. (5) Bu hikaye Nasreddin Hoca'nın ünlü bir fıkrasıdır: Adamın biri yolda yürüyen Hoca'nın ensesine bir şaplak atar. Bunun üzerine Hoca şikayetçi olur ve beraberce kadıya giderler. Hoca bakar ki; kadı açıkça karşı tarafı tutmakta. En sonunda kadı, adamdan Hoca'ya 6 kuruş vermesini ister. Cezanın hafifliği bir yana; adam yanında bu paranın olmadığını söylediğinde, kadı parayı toplama bahanesiyle gitmesi için adama izin verir. Bunun üzerine Hoca ve kadı adamın dönüşünü beklemeye başlarlar. Bir süre sonra adamın geri gelmeyeceğini anlayan Hoca, kadının ensesine kuvvetli bir şaplak atar ve "Ben gidiyorum. Adam geldiğinde 6 kuruşu sen alıver" der.

Bu konuda Mesnevi'de yer alan bir diğer örnek ise "Kedi buysa et nerede; yok bu etse kediye ne oldu?" fıkrasıdır. Yine Mesnevi'deki Cuha öyküleri sözkonusu ilişkinin bir başka biçimidir.

Bu örneklerden birisine de Attar'ın "İlahiname" isimli kitabında raslıyoruz. Burada mancınık taşıyla yaralanan bir gencin hikayesi anlatılır. (6) Genç; kendisine nasıl olduğunu soran arkadaşına şu yanıtı verir: "Yahu sen deli misin? Sana da bir mancınıktan bir taş rastlasaydı, arkadaşının ne halde olduğunu bilirdin. Fakat ömründe bir taş bile yememişsin, ne bileceksin?". Attar'ın aktardığı bu hikayeyle; Nasreddin Hoca'nın ünlü 'damdan düşenin halini damdan düşen anlar' sözü arasındaki benzerlik hemen fark ediliyor.

Şimdi Hoca'ya mal edilen fıkraları incelemeye başlayabiliriz.

HOCA'NIN İLK HALİ

Hoca'nın nükteli kişiliği ilk olarak Ebul Hayr Rumi'nin 1480'de yazdığı Saltukname'de anlatılan bir hikayeyle karşımıza çıkar. Buradan Hoca'nın kişiliğinin 15. yüzyılda, yani Mesnevi'nin yazılışından yaklaşık olarak iki yüzyıl sonra belirginleşmiş olduğunu anlıyoruz. Hoca'nın

fıkralarını derleyen en eski eser ise 1571 tarihli "Hâzâ Hikayet-i Kitab-ı Nasreddin"dir. Yani neredeyse bir yüzyıl sonrasına aittir. Bu nedenle Hoca ile ilgili en eski kaynak olan Saltukname'de anlatılan hikayenin özel bir önemi vardır.

Birincisi; hikayeye göre Hoca 'keramet sahibi' bir kişi olarak gösterilir ki bu olgu diğer fıkralarında çizilen 'köy imamı' tipiyle uyuşmamaktadır. İkincisi; Hoca'nın karısı da, tıpkı kocası gibi, keramet sahibidir. Eve gelenler Hoca'yı bulamadıkları takdirde onun duasını da alabilirler. Yani bu fıkralardaki kadın figüran değildir. Daha sonraki dönemlere ait fıkralarda bir yandan Hoca'nın 'keramet sahibi' kişiliğinin; diğer yandan da karısının oynadığı rolün giderek zayıfladığını görüyoruz.

Bir başka önemli nokta da şudur: Saltukname'ye göre Nasreddin Hoca, Seyyid Mahmud Hayranî'nin bir dervişidir. Bu da Hoca'nın Batınî bir kökene sahip olabileceğine işaret ediyor. Çünkü Mahmud Hayranî, Ahmed Eflaki'nin ünlü eseri "Ariflerin Menkıbeleri"ne göre Mevlevi'dir. Hayranî'nin Bektaşi Vilayetnamesi'nde de bahsi geçer ve bir ziyareti sırasında Hacı Bektaş'ın ululuğunu kabul ettiği ifade edilir. (7)

"... Nasreddin Hoca'nın bir gün, ben öldüm diyerek boş bir mezara girmesi, gece mezarlıktan geçen fincancı katırlarını ürkütmesi, fincanları kırılıp dökülen mal sahiplerinin Hoca'yı döğmeleri, ertesi gün süklüm püklüm evine dönen Hoca'nın 'Ahrette ne var?' diye soranlara, 'Fincancı katırlarını ürkütmezsen birşey yok' cevabını verişi tasavvuf görüşüyle açıklanmış, bu olay (Mutu kable entemutu- ölmeden önce ölünüz) hadisine bağlanmış...". (8)

Yine Hoca'nın kıyameti soran karısına "Sen ölünce küçük kıyamet; ben ölünce büyük kıyamet" deyişi de; Şeyh Bedreddin'in Varidat'ında geçen "Eğer sen dilersen, ölen birisi için kıyameti koptu diyebilirsin" cümlesini andırır.

HOCA'NIN BATINİ FIKRALARI

Hoca'nın, İslam'ın ortodoks yorumunu ve onun temsilcilerini hicveden fıkraları genellikle Bektaşi fıkralarını andırır. Pertev Naili Boratav'ın bu konudaki görüşleri şöyle:

"Pek çok nükteleri Bektaşi, Nasreddin Hoca ile paylaşmıştır. Örneğin Bektaşi'nin 'Fırıncıdan al, bakkala ver' diyerek bir haksızlığın giderilmesi için tanrıya pratik bir yol gösterip işin içinden sıyrılması; 'Tanrı misafiriyim' diye evine gelen adama caminin yolunu göstermesi; münasebetsiz bir yerde kazılmış olan çukura düşmesi üzerine kendisini dikatsizliğinden, tedbirsizliğinden ötürü tenkit edenlere, 'Çukuru kazanın hiç mi suçu yok' karşılığını vermesi; tanrıdan binecek bir şey istediği yorgun bir anında, zorba sipahinin genç tayını taşımak zorunda kalması; Ramazan'da rakı içtiği için beşyüz sopa cezasını uygulamaya kalkan Yeniçeri Ağası'na 'Ya hiç sopa yememişsin; ya da sayı saymayı bilmiyorsun' demesi; pekmezinden çokça içen Bektaşiye 'Fazla içme için yanar' diye öğüt veren hasise 'Allah kimin içinin yandığını bilir' karşılığını vermesi... kimi aynen, kimi de biraz farkla Nasreddin Hoca için de anlatılır." (9)

Bir yandan Hoca'ya diğer yandan da Bektaşilere atfedilen diğer fıkralar ise şöyledir: "Ya secdeye kapanıverirse", "ışığı gören dışarı fırlıyor", "heybeyi kesip torba yapacaktım", "sözümden dönmüyorum". (10)

Bu tür fıkralarda Nasreddin Hoca'yı dini dogmalarla dalga geçerken görürüz. Fıkıh kitaplarına ancak çocuğunu uyutmak için başvuran Hoca, softaların tartışmalarını da önemsiz bulur. Örneğin kendisine ölüyü gömmeye giderken tabutun sağında mı, solunda mı, önünde mi yoksa arkasında mı durmak lazım gelir diye soranlara "İçinde bulunma da neresinde bulunursan bulun" yanıtını verir. Yine Hoca'ya göre abdest alırken dönülmesi gereken yer de çıkartılan elbiselerin bulunduğu yerdir.

Hoca'nın keramet sahibi olduğunu iddia edenlerle de arası iyi değildir: Bir gün, yedinci göğün serhaddine kadar uçtuğunu anlatan Derviş Şeyyad Hamza'ya Hoca "Hiç o zaman yüzüne gayet yumuşak, yelpaze gibi'bir şey dokunur mu?" diye sorar. Şeyyad "Evet, Hoca Efendi" deyince, Hoca da "İşte o bizim eşeğin kuyruğudur" diye yanıt verir.

Hoca'nın dini ibadetlere bakışında da bir serbestlik vardır. Örneğin abdest aldığı nehir pabucunu sürüklemeye başlayınca yellenerek "Al abdestini; ver pabucumu" demekte bir sakınca görmez. Kabir meleklerini "Burası eski mezar; beni daha önce sorgulamıştınız" diyerek kandırabilmek için; eski bir mezara gömülmeyi vasiyet eder.

Ramazanı ancak bir küpe attığı taşları sayarak hesaplar. Kavukta herhangi bir keramet olmadığını bilir. Kendisiyle dalga geçmek için, kaybettiği eşeğinin kadı olduğunu söyleyenlere "Gerçektir; zira ben ders verirken kulaklarını dikerek dinlerdi" diye yanıt verir.

Hoca evine gönderilen bir tepsi baklavayı paylaştırmak için ailesini etrafına toplar ve onlara sorar: "Allah payı mı istersiniz; kul payı mı?". Tabii ki herkes Allah payı'na talip olur. Bunun üzerine Hoca kimine bir, kimine iki dilim baklava verir. Bazılarına da hiç vermemeyi tercih eder. Hoca'nın tepsinin yarıdan fazlasını kendisine ayırdığını görenler; ona neden böyle yaptığını sorarlar. Hoca da "Eğer kul payı isteseydiniz, hepsini eşit paylaştıracaktım. Ama Allah payı istediniz; ben de böyle yaptım. Allah da kimine az verirken, kimine çok vermiyor mu?" der.

Kısacası tıpkı etrafındakilere "Allah yapısı" diye yabani yemişleri veren; kendisi ise aşılanmışlarını yiyen Bektaşi gibidir Hoca.

ABDULLAH ÇELEBİ'NİN 'LETAİF'İ

Nasreddin Hoca fıkralarının Batınî kökenlerini incelerken göz atılması gereken bir başka kaynak da Lamiizade Abdullah Çelebi'nin 'Letaif' (Latifeler) isimli eseridir. Bu eserde geçen fıkraların bir çoğuna daha eski kaynaklarda rastlamak mümkün. Bu kitabın asıl önemi sözkonusu fıkraları toplu halde bulundurması ve bunların yaklaşık 16. yüzyılda aldıkları biçim hakkında bizleri bilgi sahibi yapmasıdır.

Eserin birinci bölümünün ikinci kısmı meczuplara ait fıkralara ayrılmıştır. Bu bölümde geçen birçok meczup fıkrası; sonradan Nasreddin Hoca'ya atfedilmiştir. Bu fıkraların Nasreddin Hoca'ya ait olması mümkün görünmüyor; çünkü aynı

☞

kitapta **Hoca**'ya ait başka fıkralara da yer verilmiştir. Demek ki sözkonusu fıkralar o dönemlerde **Hoca**'ya değil Batınî akımlara ilişkin anlatılıyorlardı.

Örnek olarak 51. latifede doğrudan doğruya **Nasreddin Hoca**'dan söz edilirken; 52. latifenin (herkes aynı yöne gitseydi dünyanın dengesi bozulurdu) kahramanı bir divane olarak gösterilmiştir. Yine **Attar**'ın kitaplarında yer alan başka latifeler de bu kitapta mevcuttur.

60. latife (bir pul eksik verirsiniz) oldukça ilgi çekicidir. Buradaki kahraman "**Merzifonlu Horasani Dede**" isimli bir 'divane'dir. İsimden kahramanın sapkın bir akıma mensup olduğu kuşkuya yer vermeyecek bir biçimde ortaya çıkmakta. Ama daha önemlisi; bu fıkranın hem **Nasreddin Hoca**'ya hem de Bektaşilere mal edilmesidir.

Bu benzerliği en iyi anlatan yine **Hoca**'ya atfedilen bir başka fıkradır.

" 'Dağ yürümezse abdal yürür' atasözü de abdalların keramet ehli geçindiklerini, ince bir istihza ile geleceğe aktarmadadır. Hatta **Nasreddin Hoca**'ya da atfedilen bir fıkraya göre kendisinden keramet istenen, karşıki dağı çağırıp getirmesi dilenen **Hoca**, dağa, 'Gel ya mübarek' demiş ama dağda bir hareket görünmeyince de dağa doğru yürümeye başlamış; 'Nereye gidiyorsun erenler?' diyenlere de 'Dağ yürümezse abdal yürür' cevabını vermiş." (11) Burada gerek konudan gerekse de kullanılan deyimlerden abdallara ait fıkraların zamanla nasıl **Hoca**'ya atfedildiğini görmek mümkün.

HOCA TUHAF BİR İMAM

Nasreddin Hoca'yı zaman zaman yalan söyleyen, hırsızlık yapan, bilmediği konuları hazırcevaplılığıyla geçiştirmeye çalışan biri olarak gösteren fıkraları incelerken; yine Letaif'e başvuracağız.

Lamiizade kitabının üçüncü bölümüne yazdığı önsözde "Bugünün insanlarının latifeleri ve zamanın aşağılığı hakkındadır" der.

Bu bölümde yer alan ve sonradan **Hoca**'ya atfedilen fıkralarda **Hoca**'nın ismi doğrudan doğruya geçmez. Örnek olarak 98. latifeyi (eşeğin kitabın sayfaları arasındaki arpaları yemesi) ele alalım. Buradaki kahraman bir 'danişmend', yani bir medrese mezunudur. Bu bölümde aktarılan fıkralara göre sözkonusu danişmendler arada sırada hırsızlık yapmakta bir beis görmeyen fakir din görevlileridir.

Buradan yola çıkarak **Hoca**'yı bir din görevlisi gibi gösteren fıkraların, en azından bir bölümünün, 16. yüzyılda eklendiğini varsayabiliriz. Örneğin **Lamiizade**'nin aktardığı bir latifede (tek ayağım abdestsiz) cahil bir köy imamı olan kahraman; aradan geçen üç yüzyıl sonra **Nasreddin Hoca**'ya dönüşür. (12)

Bu türe giren fıkralardaki kahramanın özelliklerini belirtmiştik. Şimdi de tüm bu anlatılanlarda gerçek payı olup olmadığına bakalım. **Lamiizade**'nin kitabının bu bölümüne yazdığı önsöz gerekli ipuçlarını vermekte. Onun yaşadığı dönem incelendiğinde; bu fıkralara konu olan din adamları hakkında önemli ipuçları bulunacaktır. Gerçekten de bu dönemde bozulmaya yüz tutan düzen yüzünden medreselerde okuyan öğrenciler ve din görevlileri arasında büyük huzursuzluklar ortaya çıkmış; çeteler halinde örgütlenen suhteler Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yağma hareketlerine girişmişlerdi. Sözkonusu fıkralar bir anlamda işi güpegündüz ev basmaya kadar vardıran bu kişilere karşı duyulan tepkiyi ifade etmektedir. (13)

SİVRİDİLLİ BİR "DALKAVUK"

Hoca'ya atfedilen fıkralar arasında bir başka tür daha vardır. **Timur**'u ya da Selçuklu ileri gelenlerini konu alan bu fıkralarda **Hoca** sivridilli bir dalkavuğa dönüşmüştür. Aslında bu fıkralar, aşağıda gösterilmeye çalışılacağı gibi, bir başka geleneğin izlerini taşımaktadır. Zaten sadece **Hoca** ve **Timur**'un farklı zamanlarda yaşamış olması bile; bu tür fıkraların gerçekte farklı bir kökene sahip olduğunu gösterir. Örneğin Letaif'den, **Hoca** ile **Timur** arasında hamamda geçtiği anlatılan olayın gerçek kahramanının şair **Ahmedî** olduğunu öğreniyoruz. (14)

Aslında bu fıkralardaki motiflere daha çok Halife **Harunreşid** zamanında yaşadığı rivayet edilen **Ebu Nuvas**'a ya da **İncili Çavuş**'a atfedilen fıkralarda raslıyoruz. Bu da gayet doğaldır. Genellikle söz oyunlarına dayanan bu fıkra geleneğinin saray merkezli olması gerekir.

HOCA VE FARKLI KÜLTÜRLER

Hoca'ya atfedilen fıkraların bir diğer özelliği ise benzerlerine daha yerleşik ve kentleşmiş kültürlerde de raslanılmasıdır.

"99'a da razıyım" fıkrası Almanya, Macaristan, Çekoslovakya, Rusya, Yunanistan ve Porto Riko'da; "doğuran kazan" fıkrası Almanya, Romanya, Sırbistan, Hindistan ve Endonezya'da; "Şeftali yerine inciri hediye götürdüğü için şükretme" fıkrası ise İngiltere, İtalya, İsveç ve Macaristan'da aynen anlatılmaktadır. (15)

Hoca'ya atfedilen fıkraların benzerlerine komşu kültürlerde de rastlıyoruz. Cuha fıkraları bu açıdan bakıldığında özelikle önemlidir.

Araplara ait olan bu oldukça eski fıkra külliyatına göre; **Cuha** aptal görünen, ama aslında çok zeki bir adamdır. Ona atfedilen fıkralar genellikle söz oyunlarına dayanır. Bu fıkralardan bazıları; **Hoca**'ya yakıştırılanların aynısıdır. Bunlar arasında ilk akla gelenleri şöyle sıralayabiliriz: "leyleği kesip biçerek kuşa benzetme"; "doğuran kazan", "Bana mı inanıyorsun yoksa eşeğe mi?", "Eğer et buysa kedi nerede; yok bu kediyse ete ne oldu?", "Ya içinde ben olsaydım"... (16)

Cuha ve **Nasreddin Hoca** fıkraları arasındaki benzerlikler sayılamayacak kadar çoktur. Arap ve Anadolu halkları arasındaki alışverişte; hangi fıkranın nereden nereye aktarıldığını kesin olarak söylemek oldukça güç görünüyor. Yine de konunun ve çıkabilecek sonuçların çekiciliği göz önünde tutulduğunda bir deneme yapmak istenirse; **Hoca**'nın nükteli kişiliğinin belirginleşmeye başlamasının ancak 15. yüzyılda gerçekleştiği unutulmamalıdır. Oysa Anadolu'da Cuha fıkraları daha önceki tarihlerde de biliniyordu.

Bunun en iyi kanıtı yine Mesnevi'de yer alan ve içerisinde **Cuha**'nın da ismi geçen bir hikayedir. Bu hikayeye göre genç **Cuha** bir gün babasıyla yolda yürürken; yanlarından bir cenaze alayı geçer. **Cuha** cenaze sahiplerinin ölenin arkasından "Gittiğin yer de od yok, ışık yok, yiyecek yok" diyerek ağladıklarını duyunca; babasına anlatılan özelliklere bakılırsa cenazenin kendi evlerine gitmekte olduğunu söyler. Bu fıkranın hemen hemen aynı biçimde **Nasreddin Hoca** için de anlatıldığı anımsanırsa; sözkonusu köken tartışmasına bir parça olsun açıklık getirilebilir.

DİPNOTLAR

1) Bkz. Prof. Dr. Fuat Köprülü, Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, abdal... Köprülü'ye göre abdal kavramı ilk ortaya çıktığı miladi 9. yüzyılda daha farklı bir anlam taşıyordu.
2) Mesnevi, MEB Yayınları, C.5, s.259, b.3165.
3) Feridedin-i Attar, Mantık al-tayr, MEB Yayınları, C.2, s.75.
4) Aynı hikaye için bkz. Lamiizade Abdullah Çelebi, Latifeler, s.100, 69. Latife, 1001 Temel Eser, Tercüman Yayınları, İstanbul 1978.
5) Mesnevi, C.6, s.119-126.
6) Feridedin-i Attar, İlahiname, MEB Yayınları, s.140.
7) Aktaran: Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre Divanı ve Risaletü'n-Nushiyye, s. XI, Der Yayınları, İstanbul, 1991.
8) Mehmet Önder, Nasreddin Hoca, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.104-105, İstanbul, 1971.
9) P. N. Boratav, Folklor ve Edebiyat 2, 1982, Adam Yayınları, s.323.
10) Aktaran: Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, Türk fıkraları ve Nasreddin Hoca, s.117-118, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1992.
11) Abdülbaki Gölpınarlı, Tasavvuf'tan dilimize geçen deyimler ve atasözleri, s.7, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1977.
12) Karşılaştır Letaif, s.155; L.105 ve Fevzi Halıcı, "Şair Burhaneddin'in Nasreddin Hoca'nın fıkralarını şerheden eseri" (Letaif-i Hace-i Nasreddin Rahmetullahi aleyh), s.38, L.99, Atatürk Kültür Merkezi Yayını-sayı 77, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
13) Bkz. Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları", s.153-171, Cem Yayınevi, Eylül 1995.
14) Letaif, s.44.
15) Sakaoğlu, s.118
16) Saim Sakaoğlu, s.119-120; ayrıca bkz. 1001 Gece Masalları, 'Özdeyişler ve nüktelerin ustasından bazı latifeler ve nükteler', c.15, s.74-92, Afa Yayıncılık, çeviren: Alim Şerif Onaran... Buradaki fıkralar karşılaştırıldığında görülecektir ki; aradaki ilişki benzerliğin çok ötesindedir. Kaldı ki Arap kültürüyle Hoca'nın bu tür fıkraları arasındaki ilişkilere tek delil de Cuha fıkraları değildir. Sözgelimi 1001 Gece Masalları dikkatle okunduğunda; Hoca'nın çalınan eşeğine tekrar pazarda rasladığında "Yine mi anneni kızdırdın" diye sorması türünden birçok örnekle daha karşılaşıyoruz.

Nasrettin Hoca'nın doğuran kazan hikayesini temsil eden bir heykel. (Heykeltraş Şadi Çelik, Akşehir Belediyesi)

Çeşme yarımadası SİT kararları üzerine

Levent GEDİZLİOĞLU (*)

İzmir'de Çeşme Yarımadası SİT alanlarını genişleten son İzmir 1 numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu kararları kamuoyunda yoğun tartışmalara neden oldu.

Gelin, tartışma konusu yapılan alanda, birlikte bir yolculuk yapalım. İlk yolculuğumuz otoyolu kullanmadan Narlıdere ve Kirizman'ı geçerek Urla İskele'ye olsun. Urla İskele'ye vardıktan sonra çevredeki yapılara dikkat ederek, Çeşmealtı'na doğru gidelim ve Çeşmealtı'na vardıktan sonra Güvendik'e çıkalım. Burada ormanı didikleyen zengin malikanelerin arasında bulacağımız bir boşluktan denize doğru bakalım. Eskinin küçük sahil yerleşmesi yerine, denize doğru uzanmış küçük bir yarımada üzerine yapılı apartman lojmanları ve ormanı kemiren büyük bir kent banliyösü görürüz.

YAPILAŞMA BASKISI

Buradan ayrılıp Seferihisar'a yönelelim. Seferihisar'ı geçip askeri alanlara doğru yolculuğumuzu sürdürelim. Bu alanda yoğun bir yapılaşma ile karşılaşmayız. Ancak Seferihisar'ı biraz geçtikten sonra yolda durup, sağdaki tepeyi aşıp denize doğru baktığımızda gözlemimizde ne kadar yanılmış olduğumuzu fark ederiz. Çünkü tepe ile deniz arası, askeri bölge sınırına kadar kum tanesi gibi, "ikinci konut", "tatil konutu" denen türden yapılarla dolmuştur. Neredeyse denize girmek olanaksız.

Geri dönüp Çeşme'ye doğru gidelim. Son rampayı aşıp, Çeşme-Ilıca'yı ilk gördüğümüz noktada Ilıca'ya doğru şöyle bir bakalım. Bütün bir ovanın yapılarla dolup Alaçatı ile birleşmiş olduğunu görürüz. Ayrıca denizin kaybolmuş olduğunu... Çeşme, Paşalimanı, Dalyan vb. yerlerde de durum farklı değildir.

Şimdi bir de Çeşme'ye yeni otoyoldan gidelim. Narlıdere istihkam viyadüklerinden sonra Çeşme'ye kadar, bu yolun yapımı nedeniyle tahrip edilen ormanlık alanları görürüz. Şimdilerde bu otoyolun sağında solunda yakınındaki araziler yeni sahipler bulmakta ve sahipli araziler de el değiştirmektedir. Neden? Otoyolun varlığı ve onun yaratacağı "gelişmeler"le olası rant alanları olarak değerlendirilmeleri nedeniyle. Bütün o otoyol çevresinde, kamunun hissedemediği, gözleyemediği, korkunç bir yapılaşma baskısı var.

YAPILAŞMA GELECEĞİMİZİ TEHDİT EDİYOR

Şimdi bu manzaradan hoşnut muyuz? Birlikte gözlemlediğimiz bu görüntü, ülkemiz açısından olumlu anlamda bir gelişme midir? Oh ne iyi, inşaatlar yapılıyor, inşaat malzemesi piyasası, üretimi gelişiyor, büyük bir istihdam kaynağı yaratılıyor türünden şeyler mi söylüyoruz? Bu manzara ülkemizin refah seviyesinin yükselmekte olduğunu mu gösteriyor? Bu yapılar ülkemiz insanlarının mutluluklarını artıran mekanlar olarak mı görülmektedir? Eğer bu manzaradan memnun isek ve bunu ülke ekonomisine bir katkı olarak değerlendiriyorsak, tartışmaya gerek yok. Çeşme Yarımadası SİT kararları yanlıştı deriz. Çünkü bu kararlar, yapılaşmanın aynı hızla sürmesine engel olan kararlardır.

Ben bu manzaradan memnun değilim. Memnuniyetsizliğimin iki önemli nedeni var. Birinci neden, gözlediğimiz yapılaşma, tarım alanı, bağ, bahçe, orman, tarih, arkeolojik alan, sahil demeden, bu alanlarda bizim ve gelecek kuşakların yaşamını tehdit eder boyutta tahribat yaratıyor. İkinci neden, bu yoğun yapılaşma, yurt ekonomisine olumlu bir katkı değil, tersine, senenin iki, üç hadi bilemediniz dört ayında kullanılıp, diğer sekiz ayında kullanılmayan atıl kapasitedir. Özellikle sanayi yatırımlarını engelleyen, hatta turizme zarar veren, bir ölçüde kara paranın aklandığı, atıl kapasite yaratan, değerlerin yitirilmesine ve boşa harcanmasına neden olan israftır. Buralara harcanan paraların tarıma, sanayiye, turizme, eğitime, vb. aktarılamıyor olması bir kayıptır. Yurt topraklarının heder edilmesidir.

SİT KARARLARI ENGELİ

Bu olumsuzlukları durdurma amacına yönelik olduğu için Çeşme Yarımadası SİT kararlarını doğru buluyorum. İçinde taşıdığı bazı olumsuzluklara ya da zaaflara rağmen, yukarıdaki manzaranın olumsuz olduğunu düşündüğüm için.

Söz konusu SİT kararları, İzmir Koruma Kurulu'nu oluşturan beş üyesinden birinin muhalefetiyle alınmıştır. Başta İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı **Burhan Özfatura** olmak üzere bazı ilçe belediye başkanları, bazı yayın organları, SİT kararlarının dört kişi tarafından masa başında rastgele alındığı havasını yaymaktadır. Oysa Kurul üyelerinin bu kararları almasından önce bakanlığa bağlı bir ekip bu alanda hava fotoğrafları da alarak bir inceleme ve saptama çalışması yapmış, bu çalışma sonucu bir rapor hazırlamış ve Kurul bu çalışmaya göre karar almıştır.

Çeşme'den bir görüntü.

Yarımada'da bütün o yoğun tatil siteleri, ikinci, üçüncü konut yığınağı yanı sıra, Karaburun kavşağında Yüksek Teknoloji Enstitüsü kuruluyor. Ayrıca Alaçatı'da Teknopark ve Dalyan'da Ege Üniversitesi kampüsü kurulması planlanıyor. Bütün bu eğitim kurumları, genel ülke eğitim planlaması açısından, arazi kullanma kararlarıyla, tamamen parçacı, bütünden kopuk, keyfi kararlar sonucu kurulmaktadır. Ben konumuzla ilgili olan yönüne değineceğim. Birileri çıkıyor, Yarımada'da bir yeri çevreliyor ve "biz buraya Yüksek Teknoloji Enstitüsü ya da üniversite kampüsü kuracağız" diyor. Yapılaşma baskısı, yeşil alan vb. türden şeyler söylendiğinde, "... efendim cahillik" ya da "sorumsuzluk". Bu kuruluşlar Yarımada'da nasıl bir nüfus hareketi yaratacak? Sözü edilen nüfus yalnızca burada eğitim görecek olan öğrenci, eğitim veren öğretmen ve personelden ibaret değildir. Bu işlevin, bu alana çekeceği, bunların dışındaki nüfus nedir? Bu nüfusun gereksinimleri nelerdir? Bu gereksinimleri karşılayacak kentsel donanımlar, mekanlar, alanlar nelerdir ve bütün bunlar nasıl ve ne kadar alan gerektirmektedir?

Yarımada'nın kaldıracağı optimum nüfus potansiyeli nedir? Yarımada için "Eşik" çalışması yapılmış mıdır? Böyle bir planlama, çalışma yapıldığı yönünde bir şey yok. Bütün bu yerleşme faaliyetleri, bütünsel bir planlama faaliyeti sonucu alınmadığından keyfi davranışlardır. Ve konumuz olan SİT kararları, bu tür keyfiliklere engel oluyor. SİT kararları, aslında "tüm yarımadayı içine alan bir plan yap" talimatı anlamı taşımaktadır. Bu talimat esas olarak Bayındırlık Bakanlığı'na ve bu bakanlık marifetince ilgili belediyeleredir.

Türkiye genelinde ve özellikle Özal iktidarıyla yoğunlaşan bir yağma ve tahribat yaşanmıştır ve hâlâ yaşanmaktadır. Bu tahribatın dışında kafasına esen Alacatı'da Çeşme'de üniversite kampüsleri yaratmaktadır. Plan içindeki yeri, değerlendirmesi, getireceği alt yapı değişiklikleri, fizibilitesi, oluşturacağı nüfus hareketlenmeleri, taşıyacağı nüfus ve bu nüfusun yaratacağı gereksinimler, bu gereksinimlerin yaratacağı yapılaşma, plan bütünü, ülke bütünü içinde değerlendirilmeden böylesine parçacı kararlar son derece zararlı ve hatalı tutumlardır. İzmir 1 Numaralı Koruma Kurulu'nun aldığı SİT kararları baştan beri anlattığım yanlış, çarpık ve zararlı oluşumları engelleyici bir karardır -geç kalınmış olsa da-. Ve yürekli, yurtsever, bilimsel ve de "zararın neresinden dönülse kârdır" anlamı taşıyan bir karardır.

SİT KARARLARININ ZAAFLARI

SİT kararlarında bazı zaaf ve hatalar yok mu? Kararların şeffaf ve demokratik bir süreç izlenerek alınmamış olduğu söylenebilir. Bu zaaftan dolayı bazı kayırmalar yapılmış olabilir. SİT alanı içinde olması gereken bazı alanlar, SİT kapsamına alınmamış olabilir. Ya da kurunun yanında yaşın da yanacağı türden hak kayıplarına neden olmuş olabilir. Bütün bunlar, SİT kararının, korumaya yönelik olduğu gerçeğini gölgeleyebilir ama ortadan kaldırmaz. Çünkü andığım türden zaaflar, teknik olarak giderilebilir. SİT kararları değişik dereceler içermektedir. Kamuoyunda yaratılan "artık çivi bile çakılamayacak" kaygısı yersiz bir kaygıdır. Sorun çivinin çakılmayacağı değil, çivinin nasıl ve ne kadar çakılacağıyla ilgilidir. Değişik dereceler içeren kararlar 1/25000 ölçekli harita üzerinden alınmıştır. Öncelikle bu 1/25000 ölçekli paftalar 1/5000 ölçeğine aktarılacak ve daha sonra da ilgili belediyeler ve Bayındırlık Bakanlığı marifetince 1/1000 ölçekli uygulama imar planlarına dönüşecektir. Bu ölçek değişiklikleri, yalnızca paftaları büyüterek, kopya etmek demek değildir. Her bir ölçek değişikliği, SİT kararlarının genel anlayışıyla çelişmeyen yeni karar çözüm ve tasarımlar içerir. İşte olduğu iddia edilen zaaf ve hatalar, bu süreçte adım adım giderilebilir.

YARIMADANIN PLANI YAPILMALIDIR

SİT kararlarından sonra yapılması gereken şey, tüm Çeşme Yarımdası'nı içine alan bir plan elde etmektir. Orman ve orman tahsis alanları (Ülkemizin ormanlık alanlarının giderek azaldığı bir gerçektir. Bu nedenle orman tahsis alanlarının ormancılık bilimine uygun bir şekilde genişletilmesi gerekir), yerleşik alanlar ve bu yerleşik alanların gelişme (mücavir), yapılaşmanın olamayacağı tarım alanları, turizm alanları ve milli park olmaya aday alanlar, doğal ve tarihi-arkeolojik SİT alanları bu plan marifetiyle belirlenmelidir. Bu planın elde edilmesini ve ilgili eşgüdümü sağlayacak olan (arazi üzerindeki değişik alanlar, değişik bakanlıkların ilgi alanına girdiği için eşgüdüm gerekmektedir) kurum da Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'dır. Bu plan aslında yasal bir zorunluluktur, ayrıca yasa, alınan SİT kararlarından sonra bu plan için de bir süre belirlemiştir. Bu planın oluşturulmasına kadar yapı yasağı konması gerekir. Tabi ki imar planları mevcut olan yerleşim alanları bu yapı yasağı dışında kalır. Ayrıca acil gereksinimleri karşılamak üzere, ilgili yasada da anıldığı üzere, plan elde edilene kadar, "geçici yapılaşma koşulları" da belirlenmelidir. Bu plan aleni olmalıdır.

SİT kararlarından sonra yapılması gereken şeyin bütün bunlar olması gerekirken, "sosyal demokrat" Kültür Bakanı Sayın **Fikri Sağlar**, bu olumlu gelişmeyi sağlayıcı kararları alan Koruma Kurulu üyelerini görevden almıştır. Görevden alınan kurul üyeleri, İzmir'de hafif raylı sistemin Konak ve Fevzipaşa bulvarında viyadükler üzerinde gitmesine engel olmuş ve metronun yeraltına girmesini sağlamıştır. Bu gelişmeden dolayı, İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı **B. Özfatura** Kurul üyelerine karşı saldırıya geçmiştir. Özellikle son SİT kararlarından sonra, kendisini ilgilendirmediği halde, sayın **Özfatura** saldırılarını yoğunlaştırmış ve Kurul'un kapanması gerektiğini bile söyleyebilmiştir. "Sosyal demokrat" Kültür Bakanı sayın **Fikri Sağlar**'ın Kurul üyelerini görevden alması, herhalde sayın **Özfatura**'yı pek sevindirmiştir.

(*) Mimar

Sofistler: İlk sosyal bilimciler, ilk profesörler

Prof. Dr. Eren OMAY

"Kişilerin ancak adı üzerinde uyuştukları sofist denilen adamların ne olduğunu anlamak kolay iş değildir."
Platon

SOFİST SÖZCÜĞÜNÜN ANLAMI

"Sophos" Yunanca çok eski bir sözcüktür. Bilge anlamına gelir. "Sophistes" sözcüğü de aynı anlama gelir [**Laertius** (1)]. Örneğin **Herodotus** ve **Aristo** yedi bilgeyi "sophistai" diye adlandırır [**Freeman** (2)]. Düşünürler, "sophos=bilge"u değişik şekilde tanımlamışlardır. Örneğin, **Pindar**'a göre; doğal olarak bilen sophos (bilge)dur. Derin bilgiyi öğrenerek elde edenler bilge (sophos) değildir. **Aeschylus**'a göre; sadece bilen değil, bilgisi yararlı olan "sophos"dur [**Guthrie** (3)]. Bu iki sözcük, zamanla farklı anlamlar kazandı. Örneğin, **Homer**, bu sözcükleri "bir zanaatda üstad" anlamında kullanıldı. Ona göre; Tanrı Apollon, lir çalmada "sophos=üstad" idi. "Sophos" ve aynı anlama gelen "sophistes" sözcüğü zeki ve kurnaz anlamında da kullanıldı. Örneğin, **Aeschylus, Sofokles, Euripides, Prometheus**'i çok kez "sophistes" sözcüğü ile niteleddiler.

Antik Yunanlılar'a göre; şair pratik tavsiyelerde bulunan, nasihat veren eğitim görevi alan kişidir. Örneğin, ünlü yasa koyucusu **Solon** şairdi. **Hesiodos**'un "İşler ve Günler" isimli eseri manzumedir ve çiftçilere tavsiyelerle doludur. **Parmenides, Empedokles** de şairdi. MÖ 5. yüzyıl yazarları şairdi ve eğitimin görevleri olduğuna inanırlardı. **Aristofanes** bir oyununda şöyle der: Okul çocuklarının öğretmenleri vardır. İnsanların öğretmenleri de şairlerdir. Şairlere "sophistes" denirdi. Bu nedenle, "sophistes"in bir öğretmen olması gerektiği düşünülürdü [**Guthrie** (3)]. 5. yüzyıl sonunda, "sophistes" sözcüğü "profesyonel öğretmen" anlamında kullanıldı. **Sokrates**'in yaşadığı dönemde, sözcük ücret karşılığında ders veren profesyonel eğiticiler sınıfının adı oldu.

SOFİSTİN TANIMI

Ksenofon, sofist'i şöyle tanımlar: Bilgilerini, isteyenlere para karşılığında satan kişiler.

Platon (4), sofist için altı tanım vermiştir:

1) Sofist, fazilet öğretimi perdesi altında, para kazanmak için, asil ve zengin gençler peşinde koşan bir avcıdır.

2) Sofist, fazilet üzerine söz ve öğretim alışverişi yapan ilim bezirganıdır.

3) Sofist, toptan ve perakende ticaret yapan bir adamdır, sattığı mallardan ruh gıdasını alır. Bunlar da bilgilerdir. O bunları şehir şehir taşır.

4) Sofist sanatı eski bir sanattır, insanları terbiye eder.

5) Sofist, Eristik sanatı ile kazanç sağlayan profesyoneldir.

6) Sofist, çürütme yoluyla ruhu bilgisizlikten temizler.

Platon (4), bu tanımları yaptıktan sonra, sofistin son ve genel bir tanımını verir: "... İmdi, konuşmada hokkabazlık yaparak çelişmeye götürücü sanat, sözde bilgelik altında iki yüzlü olan ve öykünme sanatı içine giren sanat bölümüdür. Öykünme sanatı, görüntü oluşturan etkiliğin bölümü olarak resim yapan etkinlikten; genellikle meydana getirme sanatının tanrısal olmayan, insansal bölümünden ayrılmış etkinlik olarak kendini ortaya koyar. Halis sofistin bu soy ve kandan türemiş olduğunu söyleyen, her bakımdan, tam gerçeği söylemiş olur."

Atina Okulu. (Rafaello'nun eseri)

Sofistlerin önderi **Protagoras** sofisti şöyle tanımlar:

"Biz kapının eşiğini atladıktan sonra bir süre bu tabloyu seyrettik, sonra **Protagoras**'a doğru ilerledik, 'Şu gördüğün **Hippokrates** ile seni görmeye geldik' dedim.

- Benimle özel olarak mı görüşmek istersiniz, yoksa herkesin önünde mi?

- Bizce fark etmez, ama niçin geldiğimizi dinle de sen karar ver buna.

- Neden geldiniz peki?

- Şu gördüğün Hippokrates Atinalıdır, **Apollodoros**'un oğludur, önemli, zengin bir ailedendir; yeteneklilikte yaşıtlarının hiçbirinden aşağı kalmaz. Devlette önemli bir görev elde etmek istiyor sanırım ve bunu başarmak için en iyi yolun senden ders almak olduğuna inanıyor; bu konuda bizimle özel olarak mı, yoksa öbürlerinin önünde mi konuşmak uygun olur sence?

- Benim hesabıma gösterdiğin bu sakınganlık çok doğru **Sokrates**; çünkü büyük şehirlere, gençlerin seçkin tabakasını, daha iyi yetiştirmek için, ister genç ister yaşlı olsun bütün akrabalarını ve yabancıları bırakıp da ona bağlanmaları gerektiğine inandırmak için gelen bir yabancı, evet, bunu yapan bir yabancı, uluorta konuşmamalıdır; bu meslek, kıskanılmasına, kin beslenmesine, tehlikeli tuzaklar kurulmasına yol açar çünkü.

Bence, sofistlik mesleği eskidir; ama başlangıçta bu meslekle uğraşanlar, hor görüldüğü için çeşitli kılıklar, peçeler altında gizlemiştir onu: Bazıları **Homeros, Hesiodos, Simonides** gibi, şiirin peçesi altında, bazıları **Orpheus, Musaios** ve çömezleri gibi sır ve kehanet peçesi altında; hatta Taranto'lu **İkkos** ve bugün hâlâ yaşayan, rakipsiz bir sofist olan Megara asıllı Selymbria'lı **Herodikos** gibi bazılarının da beden eğitimi perdesi altında gizlediklerini fark ettim. Hemşeriniz büyük sofist **Agathokles** ile Keos'lu **Pythokleides** ve daha birçoğunu da müzik perdesi altına saklanıyor. Tekrarlıyorum, bütün bu insanlar kıskançlıktan korunmak için bu sanatların arkasına saklanmışlardır. Bense, bu konuda onlarla aynı düşüncede değilim, hedeflerine kesinlikle ulaşamadıklarına inanıyorum çünkü sitelerde iktidarı ellerinde tutan insanlar, bu ince aldatmacaları yutmazlar; halk ise, zaten hiçbir şeyin farkına varmaz, yöneticilerin kendisine söylediğini tekrarlar ancak. Başarmak mümkün değilken kaçak bir köle gibi saklanmaya çalışmak ve ister istemez yakalanmak, çılgınca bir davranıştır; üstelik düşmanlığı artırmaktan başka işe yaramaz; halkın bizden şikayetlerine müzevirlik de eklenmiş olur çünkü.

Bu yüzden ben bambaşka bir yol izliyorum: sofist olduğumu, insanları eğittiğimi itiraf ediyorum; önlemimin onlarınkinden daha iyi olduğuna itirafın, inkardan daha iyi olduğuna inanmaktayım. Bu önlemden başka, daha bazı önlemler sayesinde ve tanrının yardımıyla, kendimi sofist diye tanıtmanın başıma açabileceği dertlerden kaçınabildim. Oysa yıllardır bu meslekteyim, içinizde babası yaşında olmadığım kimse yok; bu yüzden siz de isterseniz sorularınızı burada herkesin önünde konuşmak kadar hiçbirşey hoşnut edemez beni.

O zaman, kendisi için geldiğimizi gösterip, **Prodikos** ile **Hippias**'ın önünde böbürlenmek istediğini anladım ve 'Öyleyse bizi dinlemeleri için **Prodikos**'u, **Hippias**'ı ve yanlarındakileri de çağıralım mı' dedim. 'Evet' dedi. 'Oturarak konuşmamız için sıraları dizelim mi' dedi **Kallias**. Herkes benimsedi bu düşünceyi. Hepimiz, bilginlerin konuşmasını dinlemek sevinciyle sıralarla, döşekleri **Hippias**'ın çevresinde (sıralar orada duruyordu çünkü) düzenledik. O sırada **Kallias** ile **Alkibiades** de, yatağından kaldırdıkları **Prodikos**'la çevresindekileri getiriyorlardı.

Hepimiz oturunca **Protagoras** aldı sözü: 'Sokrates, herkes toplandığına göre, az önce şu delikanlıyla ilgili birkaç söz söylediğin konuyu şimdi tekrarla' dedi.

Cevap verdim: '**Protagoras**, deminki gibi ziyaretimizin amacını söylemekle başlayacağım. **Hippokrates** senden ders almakla ne kazancı olacağını öğrenmek istiyor. Söyleyeceklerimiz işte bu kadar.'

Bunun üzerine **Protagoras**, 'Delikanlı, benden ders almakla ne kazancın olacağını söyleyeyim' dedi. 'Benim yanımda bir gün geçirdikten sonra olduğundan daha iyi olarak döneceksin eve, ertesi gün de aynı şey olacak; böylece her geçen günle daha iyiye doğru ilerleyeceksin.'

Bu açıklamayı duyunca tekrar söz aldım: 'Söylediğin olağanüstü bir şey değil, tersine doğal bir şey; çünkü bu yaşınla, bu bilginle sana da bilmediğin bir şey öğretseler sen de daha iyi olurdun. Sorduğum bu değil. Sözgelişi **Hippokrates** ansızın isteğini değiştirip, Atina'ya yeni gelen bir genç; Herakleia'lı **Zeuksippos**'a bağlanmak hevesine kapılsa, şimdi gelip seni bulduğu gibi onu bulsa ve senden az önce işittiği gibi ondan da öğreneceği şeyler sayesinde daha iyi olup ilerleyeceğini duysa ve 'Hangi konuda daha iyi olacağımı ileri sürüyorsun? Hangi konuda ilerleyeceğim?' diye sorsa, **Zeuksippos** 'Resimde' cevabını verecekti. Gene tutalım ki, Thebai'li **Orthagoras**'a bağlansa, **Orthagoras** ona aynı vaatlerde bulunsa, o da her gün onun yanında bulunmakla hangi konuda daha iyi olacağını sorsa, **Orthagoras**, 'Flavta çalma sanatında' diye cevap verirdi. Sende bu delikanlıya ve onun adına soru soran bana böyle cevap ver. **Hippokrates**, **Protagoras**'a bağlanmakla yanında geçireceği ilk günden başlayarak daha iyi olacak ve gün geçtikçe ilerleyecek ama nede **Protagoras**? Hangi konuda?'

Protagoras beni dinledikten sonra cevap verdi: 'Soru sormayı çok iyi biliyorsun **Sokrates**, ben de iyi sorulmuş sorulara cevap vermeyi severim. **Hippokrates** bana gelmekle, öbür sofistlere bağlananların çektikleri sıkıntıları çekmeyecek; öbür sofistler aşırı yorar gençleri; gençler sanatlarla ilgilerini kestikleri halde sofistler, onları, istemedikleri halde gene bu sanatlara sürükler; hesap, astronomi, geometri, müzik öğretirler.' Bunlara söylerken **Hippias**'a bakıyordu. 'Benim yanımdaysa tersine yalnız öğrenmek için geldiği bilimi öğrenecek; bu bilgi ona ev işlerinde evini en iyi yönetme biçimini öğretecek olan, sitenin işlerinde de onun en iyi konuşup, davranan kimse haline gelmesini sağlayacak olan temkinliliktir.

- Düşünceni iyi izledim mi bilmem? Sanırım siyaset sanatı demek istiyorsun; iyi yurttaş yetiştirmeyi üstüne alıyorsun, dedim.

- Tam üstüne bastın **Sokrates**: öğrettiğim bilim bu işte dedi." [**Platon** (5)].

Yaptığı tanımlar, **Platon**'un sofistleri aşağıladığını, küçültmek istediğini ortaya koymaktadır. Bu çok doğaldır. Çünkü **Platon, Sokrates** ve **Aristotales** sofistlere savaş açmıştı. Bu savaş sofist sözünün günümüze kadar gelmiş olan aşağılayıcı anlamının nedenidir.

Sofistlere karşı açılan bu savaş çok etkili olmuştu. O kadar ki; sofistlere, bugün ünlü bir şarkıcıya duyulan hayranlığa benzer hayranlık duyan sofist hayranlarından

birine, sofist olması önerilmiş olsaydı utancından kıpkırmızı kesilir, bunu kabul etmezdi [**Lange** (6)].

Platon'un sofistleri yermesini açıklayan çeşitli nedenler ileri sürülmüştür. **Gökberk** (7)'e göre; **Platon** ile **Aristoteles**'in sofistlerde yerdikleri başlıca nokta, bunların para karşılığında ders vermeleridir. Ücret karşılığında ders vermek, **Platon**'a göre, çıkar gözetmeyecek bir araştırma olması gereken felsefenin, bilimin haysiyetine aykırıdır.

Sofistlere karşı olan sadece **Platon** değildi. Toplumun bazı kesimleri sofistlerden nefret ederlerdi. Çünkü, Yunanistan'ı dolaşarak ders veren ve büyük servet kazanan sofistler ünlendi. Ünleri, inanılmaz bir hızla her tarafa yayıldı. Öğretim tarzları moda oldu. Öğreti ve görüşleri, toplumun en yüksek sınıflarında gündelik konuşmaların konusu oldu. Bu yeni birşeydi. Bazı toplum kesimleri bu yenilikten hoşlanmadı. Örneğin, Maraton'da Persler'e karşı savaşmış eski savaşçılar, onları görünce nefretle başlarını sallıyorlardı [**Lange** (6)]

Weber (8)'e göre, sofistlerin aşağılanmasının nedeni onların elastik ahlak ilkeleri ve dine karşı çıkmalarıdır. Sofistleri yeniden saygınlığa kavuşturmak için **Hegel** ve izleyenleri gayret göstermiştir. Önyargısı olmayan çağdaş filologlarla birleşerek sofistlerin daha adil bir biçimde değerlendirilmeleri için çalıştılar. İngiliz düşünürleri de, örneğin **Lewes**, **Grote** sofistlerin şerefini savundular [**Lange** (6)].

SOFİSTLERİN DÖNEMİNDE EKONOMİK VE SOSYAL ORTAM

Pers savaşlarının sonu ile Peloponez Savaşı arasındaki dönemde Yunan sitelerinde büyük gelişmeler meydana geldi. Siteler arasında en başarılı olan Atina'dır. Atina, o dünyanın yıldızıdır. Atina'da sanayi ve ticaret hızla gelişti. Atina, bu dönemde, metal işlerinde, özellikle silah yapımında, mobilyacılık ve çömlekçilikte uzmanlaştı. Atina'da patronların ve ailelerinin bizzat çalıştığı birçok küçük atölye vardı. Bu atölyelerde bir veya iki köle yardımcı olarak kullanılırdı. Gemi yapımı da gelişmişti. Küçük atölyelerin yanı sıra köle çalıştıran büyük işletmeler de ortaya çıktı. Üretimin çoğalması, zanaat ve ticaretle uğraşan toplum katmanlarını güçlendirdi. Bu katmanların arasında çelişki olmasına karşın, ticaret ve sanayinin gelişmesi ortak çıkarları idi. Özellikle deniz gücüne dayanılarak yapılan fetihler, tüccarlara yeni pazarlar açtı, özgür halkın zenginleşmesine neden oldu [**Diakov-Kovalev** (9)].

Ticaret ve sanayideki gelişmeler, bu gelişmelerin emperyalist boyutlara ulaşması, Atina toplumunda önemli sosyal ve siyasal değişikliklerden biri idi. Atina'daki demokrasiyi, bu demokrasinin yıldızı **Perikles** şöyle anlatır:

"Bizim komşularımızın yasalarına benzemeye çalışmayan bir siyasal sistemimiz vardır. Başkalarını taklit etmektense, onlara örnek oluşturuyoruz. Sistemimize, azınlık değil çoğunluk tarafından yürütüldüğü için demokrasi deniyor. Özel anlaşmazlıklarımız olduğunda, yasalar herkes için haklarda eşitliği sağlar. Fakat kamu alanında, bir bireye verdiğimiz değer, statüsünden değil, becerisinden kaynaklanır. Yoksul bir kimse de, devlete verebileceği bir hizmet varsa, itibarı yoktur diye hizmetten alıkonamaz. Ortak konularımızı özgür insanlara yakışan bir biçimde yönetiriz... Özel işlemlerimizde de birbirimizi incitmeden biraraya geliriz. Kamu yaşamımızda yasalara uymamazlık etmeyiz, çünkü biz hem yöneticilerimize, hem de yasalara karşı saygılıyızdır -özellikle bizi haksızlıklardan koruyan ve yazılı olmadığı halde uyulmaması ayıp olarak kabul edilen yasalara... Güzelliği sevmemiz bizi savurgan kılmaz; bilgeliği sevmemiz bizi gevşetmez. Zenginliği övünmek için değil, daha iyi işler gerçekleştirmek için kullanırız. Yoksulluğa gelince, yoksul olduğunu itiraf etmek ayıp değildir; daha ayıp olanı yoksulluktan kurtulmak için çalışmaktan kaçınmaktır. İnsanlarımız hem özel, hem de kamu işlerini birlikte yürütmeyi becerebilmektedir ve çalışan diğer kişiler de, hükümetleri hakkında yeterli bilgiye sahip olabilirler. Çünkü, yalnız biz, yönetime katılmayan bir kimseyi, kendi işine baktığı için övmek yerine, yararsız bir insan olarak kınarız [**Lipson** (10)].

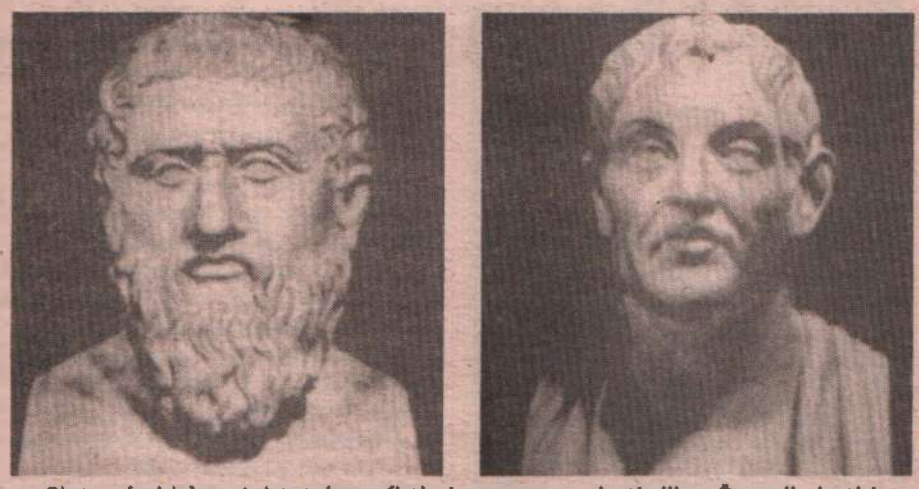

Platon (solda) ve Aristoteles sofistleri acımasızca eleştirdiler. Önemli eleştiri noktalarından biri sofistlerin ders karşılığı para almasıydı.

Demokrasinin gelişmesi, aristokrat kültürü yetersiz duruma düşürdü. Aristokratik kültürün yerine yeni bir kültürün gelişmesi gerekti. Bu gereksinme sofistleri yarattı [**Şenel** (11)]. Sofistlerin en önemli üyesi ve ilk sofist **Protagoras**'tır. Bu nedenle bundan sonraki bölümde **Protagoras**'ın yaşam öyküsü ve felsefesi verilmiştir.

PROTAGORAS'IN YAŞAM ÖYKÜSÜ

Aristoteles'in öğrencisi **Herakleides**'e göre **Protagoras**, Abdera'lıdır. Komedi yazarı **Eupolis**'e göre Teos'ludur. **Platon** (5) ve **Laertius**'a (1) göre Abdera'lı olduğu kesindir. **Kranz** (15)'a göre; **Protagoras**'ın yurdu Teos'dur. Abdera, tanınmaya başladığı şehirdir. Babasının adı, bazı kaynaklara göre **Artemon**, bazı kaynaklara göre; **Maeandrius**'dur [**Laertius** (1)].

Protagoras'ın doğum ve ölüm tarihleri tartışmalıdır. **Platon** (5)'a göre; kırk yıl çalıştıktan sonra; yetmiş yaşında öldü. Bazı kaynaklar **Protagoras**'ın 90 yaşında öldüğünü ileri sürer [**Laertius** (1)]. Konunun uzmanları, **Platon**'un savını, yani **Protagoras**'ın yetmiş yaşında öldüğünü kabul ederler [**Freeman** (2)]. **Apollodorus**, **Protagoras**'ın yetmiş yaşında öldüğünü kabul eder ve (MÖ 444-41) yılında kırk yaşında olduğunu söyler [**Freeman** (2)].

Buna göre; **Protagoras**, MÖ 484 yılında doğmuş, 414 yılında ölmüştür. Fakat bu yıllar, **Platon**'un **Protagoras** adlı diyalogundaki bir toplantıda söylenenlerle çelişir. Toplantıda; **Sokrates**, **Hippias**, **Prodikos** ve **Perikles**'in oğulları ve **Alkibiades** vardır. **Protagoras**, bu topluluğa şöyle der: "Oldukça yaşlıyım, hepinizin babası yerindeyim." Bu toplantı yaklaşık MÖ 432 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarih toplantıda bulunanların yaşlarına uyar. Fakat, **Protagoras**'ın MÖ 484 yılında doğduğu kabul edilirse, toplantı sırasında 52 yaşında olması gerekir. 52 yaşındaki **Protagoras**'ın kendisini, 37 yaşındaki **Sokrates**'in babası yaşında sayması mümkün değildir. Bu konuda yapılan araştırmalar **Protagoras**'ın MÖ 484'den önce doğduğunu, MÖ 490 yılının doğruya en yakın doğum tarihi olduğunu ortaya koymuştur [**Freeman** (2)].

Protagoras'ın yaşamının ilk yılları hakkında iki öykü anlatılır. Bu öykülerden birine göre; **Protagoras**'ın babası Abdera şehrinin en zenginiydi. Yunanistan'ı işgal eden Pers kralı **Serhas**'ı evinde misafir etmişti. Kral **Serhas**, gösterilen konukseverlikten hoşnut kaldı. Karşılık olarak, **Protagoras**'ı eğitmek için beraberindeki bilgelerden birini görevlendirdi [**Freeman** (2)].

Diğer öykü şudur: **Protagoras** odun taşıyan hamaldı. Odunları çok düzgün desteklediğini gören **Demokritos**, onunla konuşmaya başladı. Zekasından çok etkilendi. **Protagoras**'ı sekreter olarak yanına aldı. Edebiyat ve felsefe öğretti. Bu öykünün kaynağı **Epikür**'dür. Öykünün çıkmasının nedeninin **Protagoras**'ın hamal semerini keşfetmesi olduğu ileri sürülür [**Freeman** (2)], [**Laertius** (1)].

Platon, bu filozofun ilk yıllarının basit bir yaşam olduğu konusunda fikir beyan etmez [**Freeman** (2)].

Bu çelişkili öykülerden anlaşılmaktadır ki, **Protagoras**'ın yaşamının ilk yılları, **Demokritos** ve diğer Abdera'lı filozoflarla ilişkisi hakkında bilgi yoktur [**Freeman** (1)].

Protagoras, 30 yaşında öğretmenliğe başladı. Önce, Abdera ve yakınındaki yerleşim yerlerinde gençlere gramer dersleri verdi. Daha sonra tüm Yunanistan'ı dolaştı ve para karşılığında ders verdi [**Sena** (1)].

Laertius (1)'a göre; **Protagoras**, ücret karşılığında ders veren ilk öğretmendir. **Platon** (4)'un *Protagoras* adlı eserinde ise **Sokrates** şöyle der: "... sonra kendine o kadar güveniyorsun ki birçokları gibi bilgini gizleyecek yerde çekinmeden bütün Hellas'a açıkça yayıyorsun; sofist adını yükleniyorsun, eğitim ve erdem öğretmeni olduğunu söylüyorsun. Üstelik de derslerine karşılık ilk kez ödenek almak cüretini gösteriyorsun."

Protagoras'ın ücreti yüksekti: **Freeman** (2)'ın yaptığı hesaba göre; **Protagoras**'ın diksiyon kursu için aldığı ücret, 50 dolardı. Sicilya'daki bir öğretim turundan kazancı 15 bin dolardı.

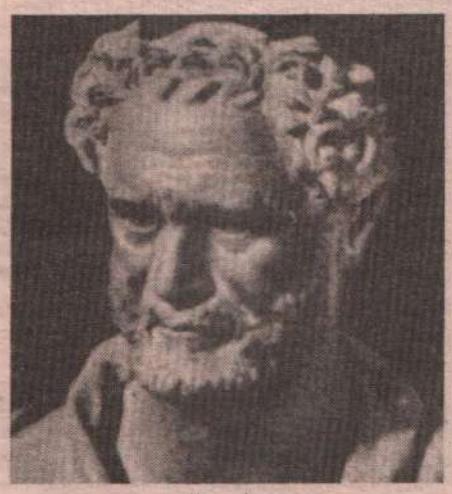

Demokritos, ilk sofist Protagoras'ı yanına sekreter olarak almıştı.

Bu konuda, **Platon** (4)'un *Protagoras* isimli eserinde **Sokrates** ile arkadaşı şöyle konuşur:

"- Evet **Sokrates**, bilgisini benden esirgeyecek gibi geliyor bana.

- Amma yaptın... parayla onu kandırmaya bak, seni de bir bilgin yapar çıkar.

- İş ona kalsın. Doğrusu ne kendi paramı, ne de arkadaşlarımınkini ondan esirgemem."

Eğer öğrenci verilen dersin istenen ücret değerinde olmadığını düşünürse, zorlanmazdı. Yargıcın önünde yemin eder ve uygun gördüğü ücreti öderdi [**Freeman** (2)].

Bu konu ile ilgili şu öykü anlatılır: "Öğrencisinden ücretini istedi. Öğrencisi henüz dava kazanmadığı için ödeyemeyeceğini söyledi. **Protagoras**, ödemelisin dedi. Çünkü, sana karşı dava açar, kazanırsam ücretimi alırım. Eğer sen kazanırsan, ücretimi ödemek zorundasın, çünkü sen dava kazanmış olursun" [**Laertius** (1)].

40 yıl hocalık yapan **Protagoras** böylece büyük bir servet sahibi oldu. **Platon** (14), *Menon* isimli eserinde bu servet hakkında şu bilgiyi veriyor:

"Bildiğim bir şey varsa o da, **Protagoras**'ın tek başına, bunca güzel eserin yaratıcısı meşhur **Phidias**'la birlikte daha on heykeltraşın kazanabileceğinden daha fazla zenginlik elde etmiş olduğudur..."

Protagoras'ın serveti konusunda **Russell** (13) diyor ki: "**Platon**, modern anlayışa göre oldukça züppeliğe kaçan bir biçimde, sofistlerin ders vermek için para almalarını eleştirir. **Platon** yeterli varlığa sahipti ve görünüşe bakılırsa, kendisi gibi varlık sahibi olmayanların gereksinmelerini anlayamıyordu. Tuhaf olan, aylığını geri çevirmek için hiçbir neden görmeyen modern profesörlerin **Platon**'un bu sert eleştirilerini tekrar etmesidir."

Platon'un *Protagoras* isimli eserinden iki grup öğrencisi olduğu anlaşılmaktadır. Gruplardan birini, zengin ailelerin politikacı olmak isteyen çocukları, diğerini sofist olmak için ders alan öğrenciler oluştururdu [**Guthrie** (3)].

Protagoras, Atina'yı birkaç kez ziyaret etmiştir. **Platon** (4), iki kere ziyaret ettiğini ima etmektedir. Üçüncü bir ziyareti de olasıdır [**Freeman** (2)]. **Protagoras**, Atina'da ün kazandı. **Perikles**'in çevresine girdi. Onun arkadaşı idi. Yasal sorunları tartışırlardı. **Plutarch**, bu tartışmalara örnek verir:

"Bir atletizm yarışmasında, yarışmacılardan birinin attığı cirit birisine çarptı ve ölmesine neden oldu. **Perikles** ile **Protagoras**, bu olaydaki yükümlülüğün, cirite mi, ciriti atan atlete mi, yarışmayı düzenleyenlere mi ait olduğunu bütün gün tartışmışlardır. Bu tartışmanın ana konusu felsefenin neden sonuç ilişkisi problemiydi." [**Guthrie** (3)]

Perikles, **Protagoras**'ı sayar ve değer verirdi. **Protagoras**'ı Thurioi kolonisinin anayasasını yapmakla görevlendirmesi **Perikles**'in ona verdiği değeri gösterir. Güney İtalya'daki Sybaris kolonisini Krotoniates'ler yıktılar. Sybarisliler, Atina ve Sparta'dan yardım istediler. Sparta yardımı reddetti. Atinalılar büyük bir istekle yardım ettiler. Yunanlıları yeni koloniye katılmaya çağırdılar. Böylece, Sybaris'in yıkıntıları üzerinde bir Yunan kolonisi, yani, Thurioi şehri kuruldu. **Protagoras** bu şehrin anayasasını yaptı [**Guthrie** (3)].

Protagoras da **Perikles** için diyor ki:

"Genç ve güzel olan çocukları ongün içinde -MÖ 430'da meydana gelen salgında- ölünce asla sarsılmadı, acısına metanet-

☞

le dayandı. Bu, onun halk arasındaki ününü artırdı. Çünkü, onun acılarına erkekçe dayandığını gören herkes bu gibi işlerde kendi çaresizliğini pek iyi bildiği için onun yüksek duygulu, yiğit ve kendine hakim biri olduğunu düşünüyordu." [**Sena** (12), **Kranz** (15)]

Çok sayıda eski kaynak **Protagoras**'ın ölümüyle ilgili bilgi verir. Bu bilgiler, sadece ayrıntılarda farklıdır [**Guthrie** (3)].

Bu bilgilere göre; **Protagoras**'ın "Tanrılar hakkında" isimli kitabının başlangıcı dinsel duyguları incitti. Bu nedenle, **Protagoras** suçlandı ve mahkeme kararı veya mahkemesiz oylama ile Atina'dan sürülmesine karar verildi. Bu kitabın kopyaları toplatıldı ve pazar kurulan meydanda yakıldı. Bazı kaynaklara göre; **Protagoras**'ı suçlayan Dörtyüzlerden **Pythodorus** idi. Fakat bazı kaynaklar, suçlayanın **Euathlus** isimli bir kişi olduğunu ileri sürer. Bu kaynaklara göre; **Euathlus**, **Protagoras**'ın öğrencisi idi ve aralarında ücret konusunda anlaşmazlık vardı.

Atina'dan kovulan **Protagoras** Sicilya'ya kaçarken bindiği gemi battı. Bazı kaynaklar ise 90 yaşında seyahat ederken öldüğünü söyler [**Freeman** (2), **Sena** (12), **Laertius** (1)].

PROTAGORAS'IN ESERLERİ

Protagoras'ın en az iki kitap yazdığı kesindir. Bu kitapların adları, *Gerçek* ve *Tanrılar Hakkında*'dır. **Platon** (5)'un *Gerçek* adıyla bahsettiği bu eserin adı, MS 3. yüzyılda yaşamış filozof **Sekstus**'a göre *Yanlışlanabilir Tezler*'dir. **Freeman** (15), bu eserin adının *Varlık Hakkında* olabileceğini yazar. Fakat, MS 3. yüzyılda Roma'da yaşamış olan araştırıcı ve yazar **Prophyny**, *Varlık Hakkında* isimli eseri okuduğunu, kitabın bazı parçalarını hatırladığını söyler. Bu yazara göre; **Platon**, **Protagoras**'ın bu eserdeki fikirlerini eserlerine aktarmıştır. **Laertius** (1)'a göre; Atina'dan sürülmesine neden olan *Tanrılar Hakkında* adlı eseri topluluk önünde okunan ilk kitabıdır. **Laertius** (1), **Protagoras**'ın başka eserlerinin isimlerini de verir. Bu eserler şunlardır: *Tartışma Sanatı*, *Güreş* (söz, fikir)*ve Diğer Sanatlar Hakkında*, *Matematik Hakkında*, *Devlet* (Anayasa)*Hakkında*, *İhtiras* (Tutku) *Hakkında*, *Erdem Hakkında*, *İnsanoğlunu Yanlışları*, *Şeylerin Antik Sırası* (Orijinal Sosyal Yapı), *Hades'te Oturanlar* (Cehennem Hakkında), *Kurallar* (Tavsiyeler), *Çelişik Tezler*, *Ücret Davası* (Ücret hakkında hukuksal konuşma).

Kesin olmamakla beraber *Eristik* (Didişim) *Sanatı* ve *Büyük Tez* başlıklı iki eseri daha olduğu söylenir [**Freeman** (15)]. Bazı kaynaklara göre; **Platon**, *Devlet* adlı eserinin girişini, **Protagoras**'ın *Çelişik Tezler* adlı kitabından almıştır. Bu intihal (eserden çalma) suçlamalarının nedeni **Platon**'un sofistlerle alay etmesi olabilir.

Çelişik Tezler iki cilt idi. *Eristik Sanatı* retorik konusunda yaptığı çalışmalardan biri olabilir.

Bu eserlerin bir kısmı farklı kitaplar olmayabilir. **Platon**'un tartışmak için seçtiği veya zikrettiği kitap parçaları olabilir. Örneğin, *Tartışma ve Diğer Sanatlar* isimli kitap, **Platon**'un "Sofist" adlı eserinde verdiği **Protagoras**'ın görüşleri olabilir. "Şeylerin Antik Sırası", **Platon**'un "Protagoras" adlı kitabında, Protagoras'ın anlattığı ve büyük bir olasılıkla onun kitaplarından alınmış mitosdur. **Laertius**'un verdiği kitap adları, **Protagoras**'ın retorik teknikleri hakkındaki teorilerini açıklayan örnekler olarak yazılmış önemli tartışmalar olabilir. Örneğin, "Ücret hakkında hukusal konuşma" **Protagoras**'ın, daha sonra **Antiphon** tarafından yazılmış bir konuşması olabilir [**Freeman** (2)].

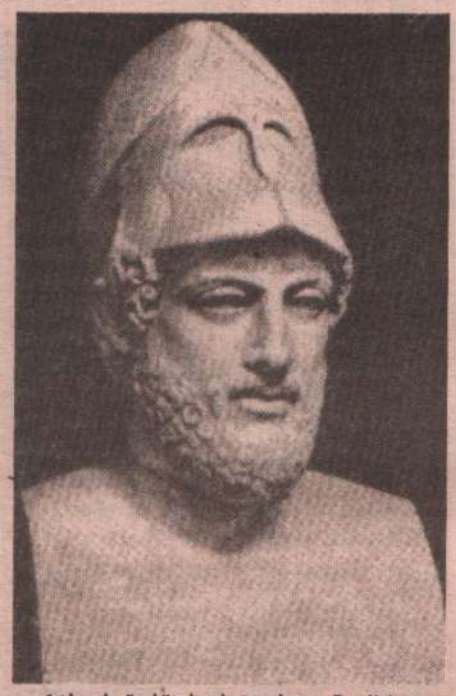

Atinalı ünlü devlet adamı Perikles Protagoras'ın iyi arkadaşıydı.

PROTAGORAS'IN ESERLERİNDEN GÜNÜMÜZE ULAŞAN PARÇALAR

1) "Gerçek" isimli eserinden: Her şeyin ölçüsü insandır, var olan şeylerin varlıklarının, var olmayan şeylerin yokluklarının ölçüsüdür.

2) "Büyük tez" isimli eserinden: Öğretim yetenek ve çalışmaya muhtaçtır. Öğrenmeye gençken başlamak gerekir.

3) "Tanrılar hakkında" isimli eserinden: Tanrılar hakkında bilgi edinmede çaresizim, ne var oldukları, ne de var olmadıkları, ne de ne şekilde oldukları üzerine çünkü bilgi edinmeyi engelleyen çok şey vardır: duyularla algılanamamaları, insan hayatının kısa oluşu.

4) Herşey hakkında birbiri ile çelişen iki fikir (söz) söylemek mümkündür.

5) Teğet çembere bir noktada değmez. Doğru boyunca birçok noktada değer.

6) Uygulamasız sanat, sanatsız uygulama hiçbir şeydir.

7) Derine inilmedikce, eğitim ruhda kök salmaz.

8) Herhangi bir şey bana nasıl görünürse benim için böyledir, sana nasıl görünürse yine senin için de öyle. Üşüyen için rüzgar soğuk, üşümeyen için soğuk değildir.

9) Saygısız ve hukuktan habersiz kişiyi devlet, salgın hastalığı yok eder gibi yok etmelidir [**Freeman** (16), **Kranz** (15)].

PROTAGORAS'IN FELSEFESİ

Protagoras'ın felsefesi hakkında yapılan açıklamalar, onun günümüze ulaşan ünlü parçasına dayanır [Guthrie (3)].

"**Protagoras**'ın eserlerinden günümüze ulaşan parçalar" başlıklı bölümde 1. sırada verilen bu parçayı tekrar gözönüne alalım: "Her şeyin ölçüsü insandır, var olan şeylerin varlıklarının, var olmayan şeylerin yokluklarının ölçüsüdür."

Platon (17), *Theaitetos* adlı diyaloğunda, bu parçayı şöyle yorumlar:

"Sokrates: Onun için, sorunu yeniden ele al, bilginin özünü tayin etmeye uğraş. Fakat buna yetkili olmadığını sakın bir daha söyleme. Çünkü tanrı ister, sen de gayret edersen, başarabilirsin.

Theaitetos: Mademki bu kadar candan teşvik ediyorsun, Sokrates, içimdekini, her ne olursa olsun, söylemeye çalışmamam ayıp olurdu. Böylece düşünceme göre bir şey bilen kimse bildiğini algılar. O halde, şimdilik görünürde, bilgi algıdan başka bir şey değildir.

Sokrates: İşte, doğrusu, iyisi de budur, oğlum. İnsan düşüncelerini böyle açıkça söylemeli. Ama haydi bunun gerçek bir ürün mü yoksa kof bir görünüş mü olduğunu birlikte inceleyelim. Duyumun bilgi olduğunu iddia ediyorsun, değil mi?

Theaitetos: Evet

Sokrates: Muhakkak ki bilgi için hiç de kötü bir tanım vermedin tersine, Protagoras'ın da verdiği tanım budur. Yalnız o aynı şeyi başka şekilde söylüyordu. O, her şeyin ölçüsü insandır, var olan şeylerin varlıklarının, var olmayan şeylerin yokluklarının ölçüsüdür, diyordu. Bunu herhalde okumuşsundur, değil mi?

Theaitetos: Kuşkusuz. Hem de birçok defalar.

Sokrates: O, şöyle bir şey kastetmiyor mu: şeyler bana nasıl görünüyorsa öyle, sana nasıl görünüyorsa öyledir? Oysa ben de senin gibi insanım.

Theaitetos: Evet o böyle düşünüyor.

Sokrates: Bilge bir adamın anlamsız bir şey söyleyeceği de kabul edilemez. Onun için Protagoras'ın düşüncelerini izleyelim. Esen aynı rüzgarın içimizden bazısını üşüttüğü, bazısını da hiç üşütmediği, bazısına hafif, bazısına da sert geldiği çok kere olur, değil mi?

Theaitetos: Kuşkusuz.

Sokrates: Böyle olunca rüzgarın kendisine soğuk ya da soğuk değil mi diyeceğiz yoksa Protagoras'a uyarak üşüyenlere göre soğuk, ötekiler için de böyle olmadığını mı söyleyeceğiz?

Theaitetos: Sonuncuyu söyleyeceğiz.

Sokrates: Demek ki iki taraftan her birine de böyle görünecek.

Theaitetos: Evet

Sokrates: Böylece bu "görünme", algılamak oluyor.

Theaitetos: Evet, böyle oluyor.

Sokrates: O halde sıcak ve buna benzer bütün durumlarda görünüş ile duyum aynıdırlar, çünkü herkes onları böyle algılıyorsa herkes için de böyle olacaklardır.

Theaitetos: Kabul ediyorum.

Sokrates: Duyum, öyleyse, daima varlığa dayanır, yanılmaz. Yalnız, bu hal, duyum, bilgi olunca gerçekleşir.

Theaitetos: Öyle görünüyor."

Protagoras'ın savından ve **Platon**'un bu savı yorumlayışından anlaşılmaktadır ki; **Protagoras**'a göre bilgi; bilen ve bilinen, özne ve nesne arasında bir ilişkidir. Bilginin kaynağı algılardır. Eğer duyuların sağladığı veriler reddedilirse; hiçbir şeyin bilgisi olamaz. Şeylerin bize nasıl göründükleri duyumlarımıza bağlıdır ve bu görüntü, elimizde olan biricik veridir. O halde sadece genel ve zorunlu nitelikleri ile göz önüne alınan insanlık değil zamanın herhangi bir noktasındaki birey, şeylerin ölçüsüdür [**Lange** (6), **Thomson** (18)].

Protagoras hakkında yapılan bu yorumlardan şu sonuç çıkarılabilir: **Protagoras**'ın öğretisi kuşkucudur. Duyuların aldatıcılığına dayanır [**Russel** (13)].

Protagoras'ın şüpheciliğinin kaynağı **Herakleitus** olur. **Herakleitus**'un "herşey akar" önermesi **Protagoras**'ın çıkış noktasıdır [**Windleband** (22)].

Platon (17), bu konuda diyor ki:

"Sokrates: Karit'ler hakkı için, büyük bir bilge olan Protagoras kuşkusuz bunu bizlere, halka, sadece bir bilmece şeklinde söylemiştir. Buna karşılık müritlerine de gerçeği gizlice söylemiş olmasın?

Theaitetos: Bu konuda ne düşünüyorsun, Sokrates?

Sokrates: Sana bunu anlatmak istiyorum, söyleyeceklerim hiç de basit şeyler değildir. İmdi, hiçbir şey, kendiliğinden olmadığı gibi, kendiliğinden bir şey de değildir ve 'bir şey' veya 'herhangi bir nitelik' ifadeleri hiçbir şey için doğru değildir; büyük dediğin, küçük de görünebilir. Ağır dediğin hafif de görünebilir; böylece gider; çünkü hiçbir şey ne bir şeydir, ne de herhangi bir niteliğe sahiptir. Her şey, belki de, yer değiştirme, hareket ve birbiriyle karışma sayesinde olur, ki biz buna yanlış olarak varlık diyoruz. Çünkü bir şey var değildir, tersine, her şey sürekli oluş halindedir. Parmenides bir yana bırakılırsa, sırasıyla bütün bilgeler: Protagoras, Herakleitos, Empedokles ve şairlerden şiirin her iki türünde en ustaları, komedide Epikharmos, trajedide Homeros bu konuda aynı düşüncededirler. Homeros: Okianos tanrıların yaratıcısı, Tetys de anneleri, sözcükleriyle her şeyin akıştan ve hareketten meydana geldiğini ifade etmiştir. Ne düşünüyorsun, bunu demek istemiştir, değil mi?"

Günümüze ulaşan 4 ve 8 nolu parçalardaki önermelerden çıkan sonuç şudur: **Protagoras**'a göre duyularla elde edilen bilgiler kişiden kişiye değişir. Bir kişinin gördüğü şey tek gerçektir. Bu nedenle, gerçek dünya herkes için farklıdır. Herkes için doğru genel bilgi mevcut değildir. Her insanın kendisine göre doğru bilgisi vardır. [**Guthrie** (3), **Birand** (20)] **Protagoras**

Atinalı öğretmen ders veriyor.

hakkında bilgi veren kaynakların tümünün anlaştığı bu yorumlara dayanarak denebilir ki; **Protagoras**'a göre bilgi rölatifdir (göreli) [**Sena** (12), **Stumpfl** (21)].

PROTAGORAS VE BİLİM

Protagoras, doğa felsefesi ile ilgilenmemiştir. Kendinden önceki felsefenin başlıca konusu olan "Kosmos" problemi, **Protagoras**'ın problemi değildi. Onun problemi "insan" idi. Diğer yandan, **Protagoras**'ın bilgi teorisi şüpheci ve rölatifdir. Felsefesi ve bilgi teorisinin bu özellikleri, **Protagoras**'ın doğa bilimlerine ilgi duymamasına neden oldu. Doğa bilimlerinin herhangi bir dalına katkıda bulunmadı.

Matematiğe ve diğer bilimlere karşı idi ve önem vermezdi. [**Platon** (5)] **Protagoras**'a göre gerçek olan görüngüdür. Bu ilkesi nedeniyle; **Protagoras**, matematikçilerin tanımladığı çember kavramını reddetti, somut çemberin gözönüne alınması gerektiğini ileri sürdü. Çemberin teğete bir nokta değmediğini teğet boyunca değdiğini iddia etti [**Freeman** (2)].

Sofistler, gerekli bilgileri ve söz söyleme sanatını öğreterek öğrencilerini politikaya hazırlıyorlardı. Bu nedenle, insanın psikolojik yönü ile ilgilendiler ve psikolojiye ilgi duydular. Psikoloji ile ilgili görüşler ileri sürdüler [**Gökberk** (7)]. Örneğin, **Protagoras**'a göre; ruh göğüste bulunur ve algıdan ayrı olarak var olamaz [**Freeman** (2)].

Sofistler, dilbilgisi üzerinde de çalışmışlardır. **Protagoras** bu konuda ilginç çalışmalar yapmıştır. Sözcüklerin doğru kullanılmasını araştırmış, isimlerin türlerini, fiilin zamanlarını, cümlenin temel şekillerini ilk defa o saptamıştır [**Guthrie** (3), **Gökberk** (7), **Laertius** (1), **Aristoteles** (19)].

Antik çağda, yasaları Tanrıların yaptığı inancı egemendi. Yasa koyucular, anayasa düzenleyenler, Tanrıların emirlerini bildiren ve uygulamaya koyan elçilerdi. 5. yüzyılda bu düşünce sarsıldı ve yasaların belli ihtiyaçları karşılaşmak için düzenlenmiş insan eseri kurumlar olduğu kabul edildi. Yasalar bir topluluğun üyeleri arasındaki sözleşme diye yorumlandı. Bu düşüncenin ilk taşlarını koyan Sofistlerdir [**Guthrie** (3)].

Sofistler, gezginci hoca olarak, birçok yerler görmüş, bu arada, devlet şekillerinin, hukuk düzenlerinin, toplulukla ilgili olan diğer sosyal şartların, devirden devire ve şehirden şehire değiştiğine tanık olmuşlardı. Bunların, her devirde ve her ülkede başka bir şekil aldığını göz önünde tutmuşlardı. İşte, bütün bu gözlemler sonucunda, insanlıkla ilgili olan bütün kurumların, insanlar tarafından meydana getirilmiş olduğu düşüncesine varmışlardır. Ancak, insanları, bütün bu kurumları meydana getirmeye götüren sebepler nedir? [**Birand** (20)]

Protagoras, bu soruya bir masalla yanıt verir: "- Kabul ediyorum Sokrates, dedi. Ama bunu yaşlı bir adamın gençlere anlattığı bir masal şeklinde mi, yoksa soruyu adım adım tartışarak mı göstereyim? Toplatıdakilerin çoğu konuyu istediği gibi incelemesini söylediler. 'Sanırım bir masal dinlemek daha hoşunuza gidecek' dedi.

- Bir zamanlar tanrılar vardı ama ölümlü türler henüz yaratılmamıştı. Yaratılmaları için kaderin saptadığı an gelince, tanrılar onları toprak, ateş ve bu ikisiyle karışabilen maddelerle yer altında şekillendirdiler. Gün ışığına çıkarılacakları an yaklaşınca, Prometheus ile Epimetheus'u her birine gerekli yetenekleri dağıtma işiyle görevlendirdiler. Ama Epimetheus, Prometheus'tan bölüştürme işini kendine bırakmasını istedi: 'İşim bitince gelir gözden geçirirsin' dedi. İzni alınca bölüştürme işine koyuldu ama bazılarına güç veriyor hız vermiyor, bazılarına ise hız veriyor güç vermiyordu; bazılarına silah verdi, bazılarına vermedi, ama korunmaları için başka güçler buldu. Küçük bir bedene yerleştirdiklerine kaçmak için kanat ya da yeraltında sığınak veriyor, iri bedenlileri korumaya ise bu irilikleri yetiyordu; bu dengeleme yöntemini bütün hayvanlara uyguladı. Bütün bu önlemler, türlerin yok olmasının önüne geçmek içindi. Ama onlara birbirlerini yok etmelerini önleyecek bu güçleri verdikten sonra, Zeus'un mevsimlerine dayanabilmelerini de sağlamaya çalıştı; bunun için soğuktan ve sıcaktan koruyacak, uyurken doğal yorgan yerine geçecek kalın derilerle, sık tüylerle kapladı bedenlerini. Ayrıca her birine ayakkabı olarak ya tırnak takı ya da kansız, kalın deriler verdi. Sonra her türe ayrı besinler buldu: Kimine yerin otlarını, kimine ağaçların yemişlerini, kimine ağaçların köklerini verdi; hatta bazılarına besin olarak başka hayvanların etini verdi, ama türlerin tükenmesini önlemek için yiyenlerin az, yenenlerin çok üremelerini sağladı. Ne var ki, pek derin düşünceli olmayan Epimetheus dikkat etmeden elindeki bütün güçleri hayvanlar için harcamış, ama geriye

Öğrencileri ile gezerek söyleşen bir filozof.

insan ırkı kalmıştı; ne yapacağını bilemiyordu. Bu sıkıntılı halinde, Prometheus bölüştürmeyi gözden geçirmeye geldi; hayvanların çok iyi donatıldığını, ama insanın çıplak, ayakkabısız, örtüsüz, silahsız olduğunu gördü.

Oysa toprağın altından gün ışığına çıkarılması gereken gün yaklaşmaktaydı. Bunun üzerine, insana kendini koruması için verecek şey bulamayan Prometheus, Hephaistos ile Athena'dan ateşle birlikte sanatlar bilgisini (ateş olmaksızın sanatlar bilgisi hem imkansızdır, hem de yararsız çünkü) çaldı ve insana armağan etti. Böylece insan, yaşamını korumasına yarayacak bilimi edinmiş oldu, ama siyaset bilgisine sahip değildi; Zeus'un elindeydi bu bilgi. Prometheus da, Zeus'un oturduğu akropolise girecek zaman bulamamıştı: zaten çevresinde bir yığın korkunç nöbetçi beklerdi. Athena ile Hephaistos'un sanatlarıyla uğraştıkları ortak çalışma yerine gizlice girmeyi başarıp tanrıdan ateş kullanma sanatını, tanrıçadan da onun uğraştığı sanatı çalıp insana armağan etti. İnsan yaşaması için gerekli şeyleri işte böyle elde etti. Sonradan Prometheus'un, Epimetheus'un yanlışı yüzünden yaptığı hırsızlık için cezalandırılacağı söylenir. İnsan, tanrısal payını alınca, önce tanrılarla arasındaki yakınlık yüzünden, bütün hayvanlar arasında tanrının varlığına inanan tek tür oldu, tanrılara sunaklar ve heykeller dikti; sonra, çok geçmeden, elindeki bilim sayesinde konuşmayı, eşyaya ad takmayı; ev, giyecek, ayakkabı, yatak yapmayı ve besinlerini topraktan çıkarmayı başardı. İnsanlar bu kaynaklarla başlangıçta birbirlerinden ayrı yaşıyorlardı, şehirler kurulmamıştı; bu yüzden hep, onlardan daha güçlü olan vahşi hayvanların pençeleri altında can vermekteydiler. Ellerindeki sanatlar yaşamalarına yetiyor, ama hayvanlara karşı savaşta yetersiz kalıyordu; çünkü parçalarından biri de askerlik sanatı olan siyaset sanatına sahip değillerdi henüz. Bunun sonucunda bir araya toplanıp şehirler kurmak, kendilerini güvenlik altına almak istediler. Ama bir araya toplanınca, siyaset sanatına sahip olmadıkları için, birbirlerine kötülük ettiklerinden yeniden ayrılıyor ve yok olup gidiyorlardı. Irkımızın yok olmasından korkan Zeus, bunun üzerine, Hermes'e sitelerde kural yerine gelmesi ve insanları dostluk bağlarıyla birbirine bağlaması için doğruluk ve utanmayı götürmesini söyledi. Hermes, insanlara doğruluk ve utanmayı nasıl bölüştüreceğini sordu Zeus'a. 'Sanatların bölüştürüldüğü gibi mi bölüştürmeliyim? Sanatlar, hekimlik sanatındaki usta tek bir insan, meslekten olmayan birçok kimseyi tedavi edecek şekilde bölüştürüldü; öbür zanaatçılar için de böyledir bu. Doğruluk ile utanmayı da böyle mi dağıtmalıyım insanlar arasında, yoksa hepsine mi bölüştürmeliyim?' 'Hepsine', diye cevap verdi Zeus. 'Hepsi payını alsın; çünkü bu erdemler, sanatlar gibi yalnız bazı insanlarda bulunursa, şehirler ayakta duramaz. Sonra da şu yasayı koy benim adıma: utanma ve doğruluktan nasibi olmayan her insan, toplum için bir bela sayılacak, öldürülecektir.'

İşte Sokrates bu yüzden Atinalılar ve öbür Yunanlılar, söylediğin gibi, söz konusu mimari ya da başka bir meslek olunca, akıl verme işinin küçük bir azınlığa düştüğünü düşünüp bunlardan olmayan birinin fikir yürütmeye kalkışmasını hoş görmüyorlar; bence de haklıdırlar. Ama temeli doğruluk ve ölçülülük olan siyaset sanatından söz açıldı mı, herkesin düşüncesini söylemesini kabul etmekte haklıdırlar, çünkü herkesin yurttaşlık erdeminde payı olması gerekir; olmazsa site de olmaz" [**Platon** (5)].

Birand (20), bu parçaya dayanarak **Protagoras**'ın toplum sözleşmesi kuramını ifade ettiğini söyler. **Guthrie** (3) de bu düşünceye yakındır. **Protagoras**'ın toplum sözleşmesi kuramını ifade ettiği tartışmaya açıktır. Fakat, **Protagoras**'ın din ve toplum üzerine düşündüğü kesindir.

SONUÇLAR

Sofistlerin dönemi ile 18. yüzyıl Aydınlama çağı arasında gerek tarih dokusu gerek düşünce yapısı bakımından esaslı bir benzerlik ve yakınlık vardı. İlkin, her iki çığır da, yani gerek Sofistler devri, gerek 18. yüzyıl Aydınlanma çığırı, her ikisi de metafizik bir felsefe devrinin ardından ortaya çıkmışlardır. Her iki çığır da kendilerinden önceki felsefe sorularını bir yana bırakıp, zamanın siyasi ve sosyal konularını ele almışlardır. Her iki çığır da geleneğe ve boş inançlara karşı savaş açmıştır. Bu düşünce hareketleri, toplulukla, ahlakla ve siyasetle ilgili olan bütün kurumların, insanlar tarafından meydana getirilmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bundan dolayı, insanlar tarafından meydana getirilen bütün bu kurumlar, gene insanlar tarafından değiştirilip düzeltilebilirler. Gerek Sofistler, gerek 18. yüzyıl Aydınlanma düşünürleri, toplulukla ve topluluk düzeni ile ilgili yeni bir düzeltme çığırının hazırlanmasını sağlayan düşünürlerdir [**Birand** (20)].

Özellikle **Protagoras** Yunan felsefesi tarihinde önemli ve unutulmaz bir çığır açar. Çıkış noktası olarak nesneyi, dış doğayı değil, özneyi, insanın akli özünü alan ilk filozof odur. **Protagoras** insan sözcüğü ile insanlığı değil bireyi düşünmüştür. Eğer birey yerine insanlığı ele alsaydı, **Kant**'ın kuramsal felsefesinin öncüsü sayılabilirdi [**Lange** (6)].

Sofistlerden önceki felsefe objeye (nesne) dış dünyaya yönelmişti. Sofistler ise özneye (süje) yöneldiler. Böylece, felsefeyi tek boyutlu olmaktan kurtardılar [**Gökberk** (7)].

Sofistler, mantık biliminin öncüleridir. Filoloji ve dilbilgisinin yaratıcılarıdır [**Weber** (8)].

İlk sofistlerin, özellikle **Protagoras**'ın çalışmaları ciddidir. Fakat, bu çalışmalarda olumsuz sonuçlara imkan tanıyabilecek tohumlar da eksik değildi. Bilginin relatifleştirilmesi, söylevin gücünün büyütülmesi bazı sofistlerin yalnız bilimi değil, yaşamı tehlikeye sokan sonuçlara varmasına neden oldu [**Gökberk** (7)].

Sofistler, Pragmatizmin de öncüleridir. Pragmatizmin kurucularından biri olan **Schiller**, kendini **Protagoras**'ın ardılı (halefi) sayardı [**Russell** (13)].

KAYNAKLAR

1) Laertius, D.: Lives of Eminent Philosophers, vol.II, Harvard University Press, 1970.
2) Freeman, K.: The Pre-Socratic Philosophers, Oxford: Basil Blackwell, 1966.
3)Guthire, W. K.C.: A History of Greek Philosophy, vol.3, Cambridge Uni.Press, 1975.
4) Platon: Sofist, MEB Yayını, 1967.
5) Platon: Protagoras, ME. yayını, 1965.
6) Lange, F. A. : The History of Meterialism Kegan Paul (London) 1925.
7) Gökberk, M.: Fe.sefe Tarihi, Bilgi Yayınevi, 1967.
8) Weber, A.: Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, 1964.
9) Diakov, V.-Kovalev, S.: İlk Çağ tarihi, V yayınları, 1987.
10) Lipson, L.: Demokratik Uygarlık, Türkiye İş Bankası Yayını, 1984.
11) Şenel, A.: Eski Yunanda eşitlik ve eşitsizlik üstüne, Ankara Üni., 1970.
12) Sena, C.: Filozoflar Ansiklopedisi, 3. Cilt, Remzi Kitabevi, 1976.
13) Russel, B.: History of Western Philosophy, George Allen.Unwın Ltd, 1961.
14) Platon: Diyaloglar (Menon), Remzi Kitabevi, 1989.
15) Kranz, W.: Antik Felsefe, Edebiyat Fak., 1976.
16) Freeman, K.: Ancilla To The Pre-Socratic Philosophers, Oxford-Basıl Blackwell-1971.
17) Platon: Diyaloglar (Theaitetos) Remzi Kitabevi, 1986.
18) Thomson, G.: İlk Filozoflar, Payel 1988.
19) Aristoteles: Retorik, Yapı Kredi Yayınları, 1995.
20) Birand, K.: İlk Çağ Felsefesi Tarihi, Ankara Üniversitesi, 1964.
21) Stumpf S. E.: Philosphy, McGraw-Hill 1989.
22) Windleband, W.: History of Ancient Philosoply, Dover Publications, 1956.

Türlerin ölümü

Doç. Dr. Battal ÇIPLAK(•)

"Ne ölümden korkmak ayıp
ne de düşünmek ölümü"
Nazım Hikmet

Yaşamın karşıtı olan ölüm genelde biyolojik varlıklar için kullanılır. Ancak, günlük yaşantımızda bu kavramı canlı dışındaki soyut veya somut birçok şey için de kullanırız. Günlük konuşmalarımızda bir insanın ölümü, bir ideolojinin ölümü, bir makinenin ölümü gibi birçok ifadeye rastlarız. Bu veya benzeri ifadelerin işaret ettiği ortak bir nokta vardır. Bu ortak nokta, kavramın yakıştırıldığı canlı, nesne veya soyut ifadenin fonksiyonunu yitirmiş olması ve bir sistem olarak varolma sürecini tamamlamasıdır.

ÖLÜM KAVRAMI ÜZERİNE

Çevremizdeki canlı veya cansız varlıkları veya maddi bir temele dayanan soyut kavramları, özellikleri ve bu özelliklerine bağlı fonksiyonları ile tanımlarız. Sözü edilen somut veya soyut olgu kendine has nicel ve nitel özelliklerini gösterdiği sürece vardır. Bu özelliklerini yitirdiği zaman ölmüştür. Bir hücre işlevini yitirdiği zaman ölmüştür veya birçok hücre ile organize olan bir organizmanın (canlının) hücreleri, işlev görmediği zaman organizma ölmüştür.

Nasıl çok hücreli bir birey hücrelerden oluşuyorsa tür de bireylerin oluşturduğu bir topluluktur (populasyon). Bir türün bireyleri belli bir ortamın ekolojik koşulları ile barışık (uyum içinde) yaşarlar. Aynı gen havuzunu paylaştıklarından benzer yapılara sahiptirler. Tür olmanın temel bir özelliği, populasyonun kendisini oluşturan bireyler vasıtasıyla süreç içinde devamlılığının sağlanmasıdır. Bireyler yok olduğunda, populasyon da yok olacaktır. Başka bir deyişle nesil verilemeyecek (nesil tükenmesi), yani doğa tarafından soğurulacaktır (extintion).

Bu tanımlama bir noktayı ön plana çıkarmaktadır. Ölüm maddi bir yok olmayı değil fonksiyonların yitirilmesini ve sürecin tamamlanmasını ifade eder. Fonksiyonel durumdaki maddi varlık ölümden sonra parçalara ayrılmadan, aynı şekilde kalabilir fakat, fonksiyon veya fonksiyon bağımlı özellikleri göstermediğinden ölüdür.

Ölüm kavramı, fonksiyonun veya varolmasını tanımlayan özelliklerin yitirilmesi ve var olma sürecinin tamamlanması şeklinde tanımlandığında, biyolojik anlamda tam değil fakat daha kolay tanımlanabilir. Tek hücreli bir canlıda (her hücre bir birey) hücre fonksiyonunun durması, ölümü getirir. Çok hücreden oluşan bir canlıda tek tek hücrelerin ölümü olabilir. Bu hücrelerin fonksiyonları diğer hücrelerle devam ettirilebilir ise birey ölmemiştir. Yani, hücre ölümü bireyin ölümü demek değildir. Fonksiyonlar diğer hücrelerce devam ettirilerek bireyin varlığı sağlandığında birey vardır ve fonksiyoneldir. Ancak, tüm hücrelerin birden veya kısmi hücre ölümüne bağlı olarak fonksiyonlarını yitirmesi işlevsel bireyi tanımlayacak özelliklerin ortadan kalkmasına neden olur ve bireyin ölümü gerçekleşir. Bir tür için aynı çıkarsama, türün yerine çok hücreli bir birey ve bireyler yerine hücreleri yerleştirerek yapılabilir.

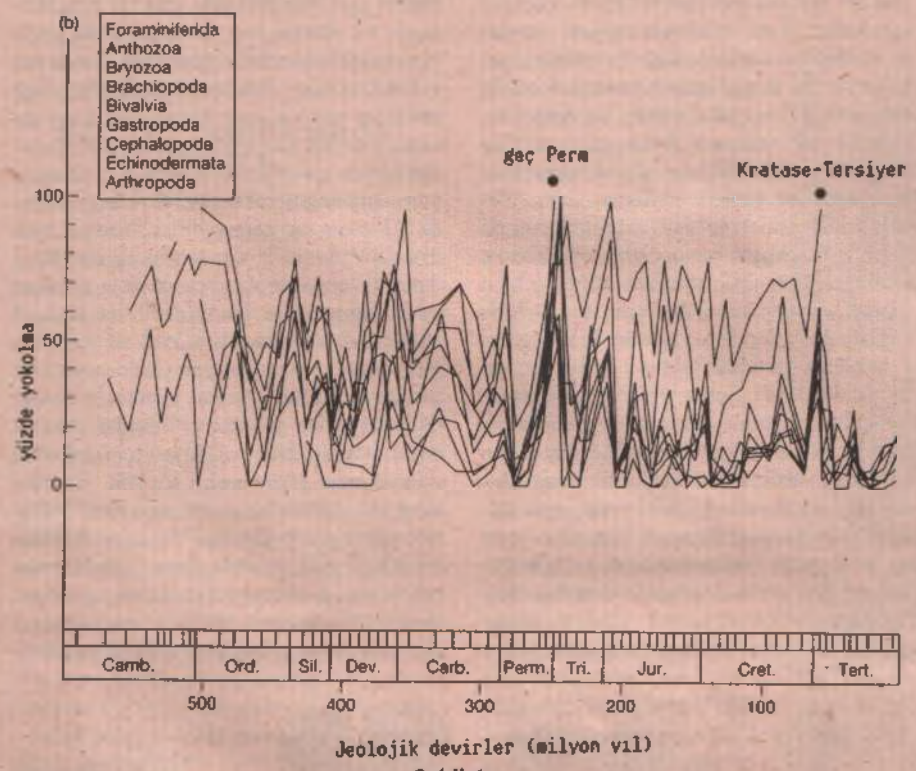

Şekil-1:
Jeolojik zamanlar boyunca yok olan tür sayılarının zamana göre yüzdeleri

CANLILARDA HER ORGANİZASYON SEVİYESİNDE ÖLÜM VARDIR

Bir hücreli organizmalarda ölümün tanımlanması zordur. Bakteri, amip veya kamçılı hayvan gibi herhangi bir tek hücreli canlının, çevrenin yok edici bir faktörü (biyotik veya abiyotik) devreye girmedikçe, organizasyon ve fonksiyon olarak yok olması sözkonusu değildir. Yok edici bir faktör devreye girmedikçe, bir hücrenin ömrünü tamamlaması, ancak hücre döngüsü içinde iki yeni hücreye ayrılması ile mümkündür. Bu tür canlılarda normal ömür uzunluğu iki hücre bölünmesi arasındaki zaman olarak tanımlanabilir. Tek hücreli canlılarda türün devamlılığı sürekli ikiye bölünmelerle sağlanır. Bu durumda organizasyon özellikleri ve fonksiyonlar, kesikliğe uğramadan yavru hücrelerde devam ettirilir. Aynı şekilde kütle olarak da devamlılık sözkonusudur. Organizasyon ve fonksiyonların yitirilmesi, doğal ancak normal yaşam döngüsü dışındaki koşullarla meydana gelir. Bir bakteri kültürüne antibiyotik eklendiğinde direnç gösteremeyenler fonksiyonlarını yitirirler ve canlılığın temel niteliği olan devamlılık gerçekleştirilemez. Direnç gösterenler ise fonksiyonlarını yitirmezler, organizasyon ve devamlılıklarını sürdürürler. Organizma için yaşanabilir koşullardan (biyotik veya abiyotik) her hangi birisinin değişmesi normal ömür uzunluğu (yaşanabilir koşullardaki tam ömür uzunluğu) dışındaki ölümü getirebilir.

Çok hücreli bir canlının süreç içerisindeki devamlılığı farklı şekilde sağlandığından bunlarda durum değişiktir. Bireyde, nesillerin oluşumunu ve bu yolla türün devamlılığını sağlayan "ihtisaslaşmış" bir grup hücre (üreme hücreleri) vardır. Diğer hücreler (doku hücreleri) bireyin varlığı ile ilgili iken üreme hücreleri türün varlığı ile ilgilidir. Üreme hücreleri ile türün devamlılığını sağlayacak genetik bilgi bir sonraki nesile emanet edilir. Doku hücreleri ise bireyin bireysel organizasyon ve fonksiyonlarından sorumludur. Bireyin ölümü doku hücrelerinin tümünün veya diğerlerinin fonksiyonlarını da etkileyecek bir grup hücrenin fonksiyon görmemesi sonucu ortaya çıkar. Genetik bilgi ile saptanan tam ömür uzunluğu (yaşanabilir koşulların devamlı olması koşuluyla) sonucunda, birey önce fonksiyonlarını sonra organizasyonunu yitirir. Bireyin sonsuz devamlılığını sağlayacak herhangi bir mekanizma sözkonusu değildir. Olumsuz dış koşullar sözkonusu olduğunda, çok hücreli bir birey tek hücrelilerdeki gibi normal ömür uzunluğunu tamamlamadan ölüm gerçekleşebilir. Türün devamlılığı, üreyebilen bireyler tarafından sağlanır. Çok hücreli bir bireyin fonksiyonel üreme hücreleri varsa o bireyin ve ait olduğu türün de döl veren nesilleri vardır.

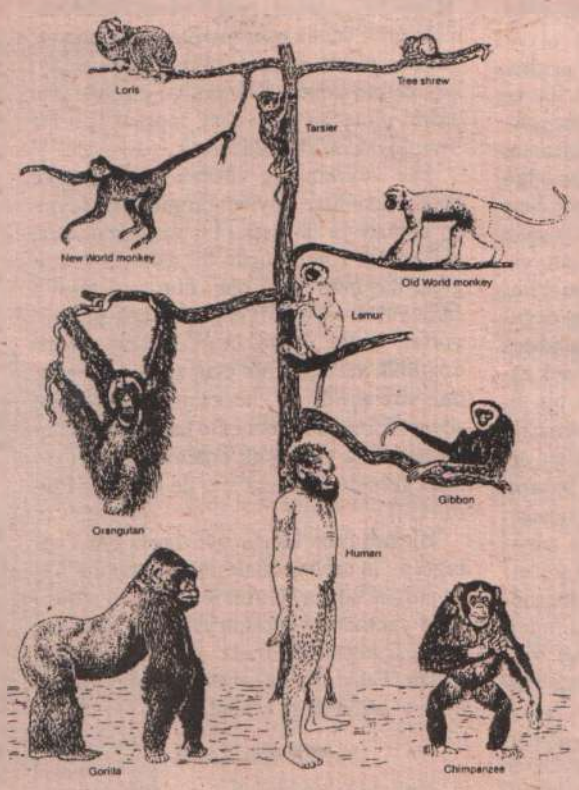

Primatların çeşitlenmesi

Bir hücrede fonksiyonların bazılarının yitirilmesi doğruca ölümle sonuçlanmayabilir. Aynı şekilde çok hücreli bir bireyde bir grup hücrenin yitirilmesi bireyin ölümünü getirmeyebilir. Bir tür çok sayıda organizmadan oluşur. Bunların bir kısmı normal ortalama ömürlerini tamamlamadan doğal veya yapay yollarla elenebilir. Hatta, bunların bir kısmı türün devamlılığına herhangi bir katkıda bulunmadan ölebilirler. Bir türün populasyon içindeki ölüm (mortalite) hızı üreme hızından yüksek ise, bu durum zamanla populasyonun azalması ve ortadan kalkmasına neden olur. Nesiller arası temsilcilerin veya bunların fonksiyonel üreme hücrelerinin yok olması sonuçta türün temel biyolojik niteliklerinden biri olan devamlılık (üreme yoluyla) fonksiyonunun ortadan kalkmasına neden olur. Bu da türün ölümünü getirir.

Her canlı türü belirli koşullarda ortaya çıkar. Canlının ortaya çıktığı koşullar, o canlının devamlılığının sağlanabileceği koşullardır. Türün biyolojik bilgileri ile ortamın biyotik ve abiyotik koşullarının paralelliği (doğal denge), türün devamlılığını sağlar. Türün özelliklerinin ve çevre koşullarının karşılıklı değişebilirlik sınırları vardır. Canlı taşıdığı veya sonradan kazandığı özelliklerle çevre koşullarındaki değişimleri bertaraf edebilirse devamlılığını sağlar. Eğer çevresel faktörler tolere edilebilirlik sınırları dışında değişmişse ve populasyon bu yeni koşullara uyum sağlayacak yeni özellikler kazanmamışsa mortalite hızı yükselecek ve yok olma yönünde bir sonuca varacaktır. Kısaca türün ölümü gelecektir. Yaşanabilir koşulların yaşanamazlık yönündeki değişimleri ne kadar şiddetli ve fazla ise ölüm (yok olma) o kadar yüksek oranda ve kısa zamanda gerçekleşecektir. Örneğin, yerkürenin II. Zaman'dan III. Zaman'a geçişi ile yerkabuğu, iklim ve canlı formasyonunda meydana gelen değişimler binlerce sürüngen (özellikle dinozorların) türünün ölümüne neden olmuştur *(Şekil-1)*.

Gözlemlediğim bir örnekle bir türün nasıl yok olabileceğini aktarmaya çalışalım. Tarımsal araçların az geliştiği dönemde Malatya ovasında her alan rahatlıkla sürülememekteydi. Tarım araçlarının gelişimi her tarafın kolaylıkla sürülmesini sağladı. Bunun sonucunda o alanda yaşayan yabanıl bitki ve hayvan türlerinin yaşam alanları sınırlandı. O bölgede saptanmış olunan bir *Salvia* (Ballıbabagiller) türünün de yaşama alanı sınırlandı. 1994 yılında literatürde verilen alandan bu türü toplamaya gittiğimizde bir hayli aramadan sonra, ekilip biçilen alanlar arasında, sabanın (pulluğun) giremediği bir suakarı izi civarında oldukça dar bir alanda, çok az sayıda bitkiye rastladık. Bir miktar tohum toplamak istedik. Ancak, tohumların bir böcek tarafından yenmeye başlandığını ve çok az sayıda sağlam tohum bulunduğunu gördük. Bitki dar bir alanda kalmıştı ve nesil verecek araçları (tohumlar) başka bir canlı tarafından yok edilmekteydi. Bu türün, en azından Malatya populasyonunun yok olma ile karşı karşıya olduğunu gördük.

Evrende hiç bir şey değişmez değildir. Populasyon zamanla kazandığı yeni özellikleri ile değişime uğrar ve hatta başlan-

gıçtakinden farklı yeni nitelikler kazanabilir. Bu yeni özellikleri ile tekrar tanımlanması (yeni bir tür olarak) gerekebilir. Bu evrilme olayıdır. Evrilme ile, yok olanların yanında, başlangıçtan bu yana canlılığın devamlılığı sağlanmıştır. Çünkü doğada ölüm ve yaşam zıtlığı birlikte varolmuştur. Hatta, ölen bir canlı, kalıntıları ile başka bir canlıya hayat verecektir. Bir organizmanın kalıntısı ile varlığını sürdüren birçok çürükçül organizma vardır. Ayrıca çürükçül organizmalar ölü kalıntısındaki organik maddeleri ayrıştırarak ekolojik madde döngüsüne kazandırır ve ayrışmış maddeler tekrar yeni bir canlının bünyesine geçerek ona hayat verir.

Evrimsel süreçte geriye bakıldığında, eldeki veriler birçok canlı türünün ölümünü göstermektedir. **Simpson**, "*nesil tükenmesi olayının genel bir olay, nesil devam ettirmenin ise istisnai olduğunu*" belirtmektedir. Geçmiş jeolojik devirlerde belirli bir zaman aralığında var olmuş, fakat bir noktada oluştuğu koşulların kendi uyum sınırlarının dışında değişmesi sonucunda yok olmuş canlı türleri oldukça fazladır. Dünyanın geçmişinde bu olaylar defalarca gerçekleşmiştir. Hatta, toplu yok olmaların ortalama 26 milyon yılda bir gerçekleştiğini savunanlar da bulunmaktadır.

KİMLER NE ZAMAN VE NE KADAR ÖLDÜ?

Dünyada günümüzden yaklaşık iki milyar yıl öncesinden beri canlılığın var olduğu kabul edilmektedir. Hatta, 3.5 milyar yıllık kayaçlar arasında prokaryot (ilkel hücre) benzeri formlara rastlanıldığı bildirilmektedir (**Ridley** 1993). Gelişmiş hücre (ökaryot hücre) ise daha yenidir. En fazla 1.5 milyar yıl (belki daha sonra) kadar bir geçmişe sahiptir. Çok hücreli formların ortaya çıkışı ise gelişmiş hücrenin ortaya çıkışından sonradır. Ökaryot bir hücreliler ve çok hücrelilerin belirgin olarak çeşitlenmesi günümüzden 700 milyon yıl kadar öncedir. **Demirsoy** (1984), ölümü simgeleyen bir ölü kalıntısı (ceset, naaş, leş vb.) kavramının çok hücrelilerle ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu çeşitlenme öncesi ve sonrasında sayısız (en azından bizim tam olarak bilmediğimiz) canlı türü ortaya çıkmış, belirli bir süre varlıklarını devam ettirmiş, bir kısmı günümüz canlı çeşitlerini verecek kökleri oluşturmuş ve diğerleri (belki **Simpson**'un dediği gibi çoğunluğu) yok olmuştur. O dönemde onlar için ölüm kavramını kullanacak olan *Homo sapiens* türü bulunmamaktaydı. Başka bir deyişle insan türünün tanımladığı ölüm kavramı değil, doğal yasaların belirlediği ölüm gerçeği yaşanmıştır.

Canlı formlarının farklılaşarak yeni formlar vermesi, bunlardan türevlerin çeşitlenmesi, bir kısmının türevleri ile varlıklarını devam ettirmesi ve hatta bazı türev formlarının da yok olması doğanın bir gerçeğidir. Günümüzden en azından 1 milyar yıl önce ortaya çıkan ve büyük bir çeşitlenme gösteren binlerce tek hücreli hayvan daha sonraki dönemlerde ortadan kalkmışlardır. Bir hücrelilere ait 20.000 kadar fosil tür (eldeki bilgilere göre) bilinmektedir. Bunların büyük çoğunluğu Foraminifera (güneşsiler) ve Radiolaria (ışınsılar) gruplarına aittir. Prekambriumda (570 milyon yıl önce) ortaya çıkan medüzler kendi dönemlerinin hakimi olmuş ve bu dönem medüz devri olarak adlandırılmıştır. Kambriyende (günümüzden önce 550-425 milyon yılları arası) çok sayıda Trilobit (ilkel eklembacaklı) türü ortaya çıkmış ve sonra yok olmuşlardır. Bazıları zaman içinde sürekli yeni formlara evrimleşerek günümüzün en zengin grubunu vermiştir. Sonraki eklem bacaklıların da birçok türü yok olmuştur. Örneğin 4000 kadar kabuklu fosili bilinmektedir. Ancak, Trilobitler eskiden yaşadıklarını bize haykırırlarmış gibi, bir temsilcileri (atnalı yengeci) çok az değişerek günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Fosil zenginliği fazla olan diğer bir grup da yumuşakçalardır. Şimdiye kadar saptanmış olunan 350.000 kadar yumuşakça (Mollusca) fosil türü bilinmektedir. Bu sayı bugün yaşayan yumuşakçalardan (90.000 kadar) daha fazladır.

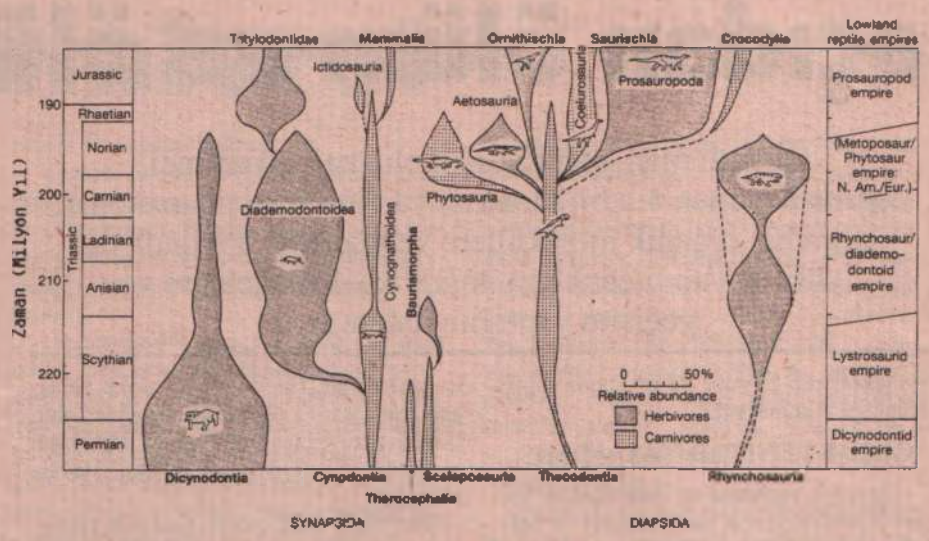

Şekil-2: Trias'ta oransal olarak sürüngenlerin çeşitlenmesi ve yok oluşları

Tüm bu yok olmalara rağmen canlılık, kalanlarla çeşitlenerek ve hatta yeni kazanılan özelliklerle daha karmaşık formlar vererek devam etmiştir. Ordovisiende (yaklaşık 400 milyon yıl önce) zırhlı balıklar (Ostracodermi) ortaya çıkmış ve yok olmuşlardır. Ancak, zırhlı balıklar Silurda (350 milyon önce) çeşitlenecek ve dünyadan kısa bir sürede ortadan kalkacak olan Placoderm balıklarına da köken teşkil etmişlerdir. Bunlar aynı zamanda günümüz balıklarına ve çift yaşamlılara da köken teşkil etmişlerdir. Doğanın bir gerçeği olan çeşitlenme durmamıştır. Belirttiğimiz bu gruplar birkaç ara kademe üzerinden, yokoluş hikayeleri en ilginç olan dev sürüngenleri vermiştir. Dev sürüngenler (dinozorlar) çeşit ve kütle olarak dünyayı yaklaşık 130 milyon yıl egemenliklerinde tutmuş ve sonunda yok olmuşlardır. O dönemde yaşamış ve günümüze kadar varlıklarını devam ettirememiş herbiri birçok tür içeren 1300 kadar cins (17 kadar takım) bulunmaktadır. Çünkü, bu hayvanlar oluşmuş oldukları ilk koşullarda meydana gelen değişmelere (yerkabuğu hareketleri, iklim değişimleri ve yeni canlı formlarının ortaya çıkması gibi) uyum gösterecek özelliklere sahip olmadıklarından varlıklarını sürdürememiş ve yok olmuşlardır *(Şekil-2)*. Sürüngenlerden uyum gösterebilen sadece 5 takım (yılan, kertenkele, kaplumbağa, timsah ve tepegözlü *sphenedon*) ise varlıklarını devam ettirmişlerdir.

YOK OLAN İNSAN TÜRLERİ

Yokoluşla ilgili en ilginç örneklerden birini Hominidae (insangiller) familyası oluşturmaktadır. Bu familyanın kökleri çok kısa bir süre önce (4-3.5 milyon yıl kadar) ortaya çıkmışur. Bunlar birçok türe farklılaşmıştır ve bunlardan sadece *Homo sapiens* türü varlığını sürdürmektedir *(Şekil-3)*. Hominidae ailesi *Australopithecus* cinsi ile başlar. Bu cinsin *A. afarensis*, *A. aethiopicus*, *A. africanus*, *A. robustus* ve *A. boisei* olmak üzere 5 türü bulunmaktadır. Bunlardan *A. afarensis* türünün *Homo habilis*'e (Homo cinsine ait ilk tür) köken teşkil ettiği kabul edilmektedir. *Homo habilis*'in ortaya çıkışı günümüzden 2.7 milyon yıl kadar öncesi gibi kısa bir süredir. *Homo erectus* yaklaşık 2 milyon yıl kadar sonra *H. habilis*'in devamı olarak ortaya çıkar. H. habilis türü 1.3 milyon yıl kadar yaşadıktan sonra yerini *Homo sapiens*'e (modern insan) bırakır. Modern insanın günümüzden 500.000 yıl kadar önce ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Hem *Homo erectus* hem *Homo sapiens* türlerinden çeşitlenen ve yok olan birçok insan formu (tür veya alttürü) bulunmaktadır. Bunların en çok bilinenleri *Homo sapiens neanderthalensis* (Neandertal adamı) ve *Homo sapiens fossilis*'dir (Cro-magnon adamı). Bu iki formun günümüzden 50.000 yıl kadar önce ortadan kalktığı kabul edilmektedir.

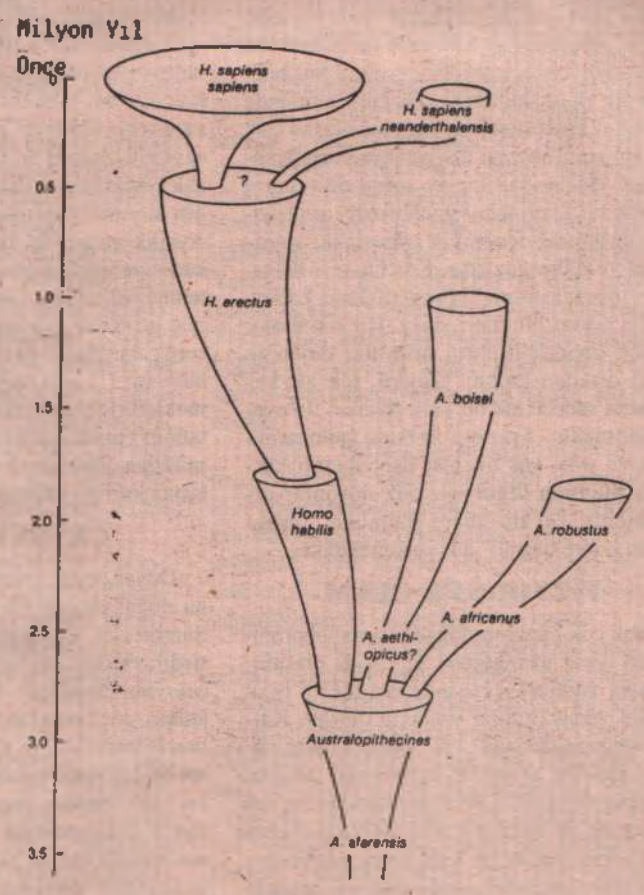

Şekil-3: İnsan türlerinin zamana göre evrimi

YOKOLUŞLARIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

İnsan türlerinin ortaya çıkması ve yokolması, canlılığın jeolojik geçmişinin uzunluğu yanında ihmal edilebilecek derecede kısa bir süredir. Geçmişte yaşamış ve yok olmuş diğer canlı formları ve kısa sürede insan türlerinde meydana gelen çeşitlenme ve yok olma bize çok şey düşündürmelidir. *"Her tür belirli koşullarda ortaya çıkar. Koşullar ve o türün taşıdığı özellikler devam ettikçe tür devam edecektir (doğal dengenin devamı). Koşullar değişmişse ve de türün gen havuzuna bu değişimleri bertaraf edecek yeni özellikler eklenmemişse, tür ölüme mahkumdur (doğal dengenin bozulması)"* Günümüzde insan türünün ekosistemdeki davranışı dikkate alındığında, kendi eliyle yok olma sürecini hızlandırdığı açıkça söylenebilir. İnsan eliyle yaratılan değişimler diğer tüm canlı türlerini etkilemektedir. Bu açıdan şu an doğada insan kadar etkili başka bir tür yoktur. Son iki yüzyıllık zaman diliminde nesli tükenen türlerin sayısının, insan türü ortaya çıkmadan önceki herhangi iki yüzmilyon yıllık zaman dilimindekinden kat kat fazla olduğu tahmin edilmektedir (**Işık**, 1976). Bu tahribat devam ederse, insan, çok kısa bir süre yaşamış ve yok olmuş bir canlı türü olarak, jeolojik tarihteki milyonlarca diğer tür arasındaki yerini alacaktır.

Türlerin yokoluşu (nedense ölüm kavramı pek yakışmıyor) konusuna farklı bir bakış açısı getirmek amacıyla, yukarıda sadece bazı örnekler verilmiştir. Bunların dışında saptanmış olan fakat burada verilmeyen veya saptanamamış çok sayıda tür vardır. Yok olmuş türlerin tümü bize fosil temsilciler bırakmamışlardır. Bu konuda geriye yönelik bilgiler ancak izi kalan formlardan edinilebilmektedir. İzi kalmayanları değerlendirme imkanına sahip değiliz. Ancak bilgilerimiz, geriye yönelik olarak yok olanların yaşayanlardan daha çok olduğunu söyleme imkanı vermektedir. Kısaca **Simpson**'ı haklı çıkarmaktadır.

"Ne ölümden korkmak ayıp ne de düşünmek ölümü" ama *"kendi türünden veya başka bir türden bir canlıyı öldürmek veya öldürmeyi düşünmek çok korkunçtur"*

Bir gerçeği gözardı edemeyiz. İnsan türü doğal beslenme davranışını sürdürmek zorundadır. Tek besin kaynağı diğer canlılardır. Ancak, doğadan aldığımızı doğa kendi kendine yerine koymalıdır. Eğer doğa kendi kendine bunu yerine koyamıyorsa biz koymalıyız veya almamalıyız.

NOT: Katkılarından dolayı Prof. Dr. **Kani Işık**'a teşekkürlerimi sunarım.

(*) Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü.

KAYNAKLAR

1) Ridley, M.; Evolution, Blackwell Scientific Publication, Boston 1993.
2) Strickberger, M. W.; Evolution, Jones and Bartlett. Boston 1990
3) Demirsoy, A.; Kalıtım ve Evrim, Meteksan, Ankara 1984.
4) Işık, K.; Doğal Alanların ve Türlerin Korunması İnsanlık İçin Neden Önem Taşır, TÜBİTAK Bilim ve Teknik, 6-9 1976.
5) Lewin, R.; Human Evolution, Blackwell Scientific Publication, Boston 1992.
6) Demirsoy, A.; Yaşamın Temel Kuralları Cilt III/Kısım I Omurgalılar (Amniyota), Meteksan, Ankara 1987
7) Demirsoy, A.; Yaşamın Temel Kuralları Cilt III/Kısım ı, Omurgalılar (Amniyota), Meteksan, Ankara 1992.
8) Demirsoy, A.; Yaşamın Temel Kuralları Cilt II. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, A:41 Meteksan, Ankara 1982.

Biyolojik açıdan ölüm ve ölümsüzlük

Doç. Dr. Kayahan FIŞKIN(*)

Önemli olan, canlılık için oluşan mükemmel organizasyonun tek bir elektron ya da pozitrondan atoma, atomdan organik moleküllere ve hücreye, sonunda da yüksek yapılı canlılara doğru nasıl bir gelişim ve geçişim yaptığını anlamaktır.

Canlılar; bitkiler, hayvanlar, monera, protista ve mantarlar olmak üzere beş ana grup altında sınıflandırılırlar. Canlıların kimileri tek, kimileri organize olmuş hücre topluluklarından, kimileriyse dokulardan ve organ sistemlerinden meydana gelmişlerdir. Ancak, önemli olan, canlılık için oluşan mükemmel organizasyonun tek bir elektron ya da pozitrondan atoma, atomdan organik moleküllere ve hücreye, sonunda da yüksek yapılı canlılara doğru nasıl bir gelişim ve geçişim yaptığını anlamaktadır.

Big-Bang ile ortaya çıkan evrenin bir parçası olan dünyamızın, oluşumu ile birlikte kazandığı her kimyasal ve fiziksel özellik, yeryüzüne uygun yaşam koşullarının oluşmasına ve oluşan canlıların yaşamasına özgül bir ortam hazırlamıştır. Zaman zaman yeryüzü şartlarında meydana gelen köklü değişiklikler, bazen yeni türlerin oluşması veya çeşitlenmesi, bazen de bir ya da birkaç türün topluca yokolması sonucunu doğurmuştur. Yeryüzünün ekolojik şartlarında meydana gelen hızlı değişiklikler, bir türün yaşlanmasına bile fırsat vermeden tümüyle ortadan kalkmasına neden olabilmektedir.

İNSAN ÖLÜMÜNÜ HAZIRLAR MI?

1722 yılında Hollandalı kaşif **Jacop Roggeveen** Pasifik Okyanusu'nda 100 kilometrekarelik bir ada olan Easter'i buldu. Adanın yüzeyi sadece küçük çelimsiz otlarla kaplıydı. Oysa, adanın toprak katmanları ve katmanların polen zenginliği incelendiğinde, çok önceleri dev palmiyelerle kaplı olduğu anlaşılıyordu. İskelet fosillerinden ise 5000-20000 kadar insanın yaşamış olduğu tahmin edilmekteydi. İnsanlar, balık tutmak ve ısınmak için yüksek yapılı palmiyeleri kesmişler, yerine yenilerini yetiştirmemişler, hızlı nüfus artışına uygun bir ziraat geliştirmemişlerdi. Hayvanların evcilleştirilmesinde ise sadece tavuk için çaba sarfetmişlerdi. Bulunan insan kemiklerinin incelenmesinden anlaşıldığı gibi adada hiçbir bitki türü, kesilecek hayvan ve palmiye kalmayınca insanlar birbirlerini yemişler, böylece adanın flora ve faunası hemen hemen yokolmuştu. Easter, insanların çevreyi ne denli kötü kullandıklarının ve kendi ölümlerini ne şekilde hazırladıklarının ibret verici bir örneğidir. Günden güne silahlanan, her yeni gün bir başka nükleer santralın açıldığı ve kontrolsüz sanayi ürünlerinin atıklarını içeren baca gazlarının, sıvısal ya da katı maddelerin kirlettiği, asit yağmurlarıyla devamlı yıkanan dünyamızı yakın bir gelecekte aynı son beklemiyor mu?

Canlıların ölümünü hazırlayan bir başka etmen de sosyo-ekonomik koşullardaki gerileme veya bozulmalardır. Gelişmiş toplumların beslenme ve stres atma koşulları ömür uzunluklarını pozitif yönde etkiler. Böyle bir toplumda genel olarak dengeli beslenme, müzik, resim, heykel gibi plastik sanatlarla ilgilenme, spor için belirli bir zaman ayırma, ortalama ömür uzunluğu artırmaktadır. Doğal olarak, gelişmiş toplumların hijyenik ortam düzeyinin ve sağlık kuruluşlarının toplumdaki işleyiş kalitesinin de ortalama ömür uzunluğu üzerinde pozitif etkide bulunduğunu gözardı edemeyiz. Günümüzde ekonomik darboğaz nedeniyle az gelişmiş ya da gelişemeyen toplumların, olanaklarının boyutu ve ortalama ömür uzunluğu bilinmektedir.

ÖLÜM YENİ BİR YAŞAM MI?

Biyolojik yaşlanma ve ölüm yeni bir yaşamın başlangıcının hazırlanması ve sağlanmasıdır. Olgunlaşan canlılar yaşlanmalarına değin oğul döller verirler ve soylarının devamı için gereken görevlerini tamamlarlar. Öldüklerinde toprak ve suya karışıp çürükçül mikroorganizmalar tarafından parçalanıp en küçük yapıtaşları olan monomerlerine kadar ayrışacaklardır. Organik ve anorganik bu birimler ya bakterinin ya da bir bitkinin yapısal elemanı veya fonksiyonel bir bileşeni olarak yepyeni bir hayata katılacaklardır. Katoliklerin çok katlı lahit mezarlara konserve yöntemi ile bıraktıkları ölüleri ne yazık ki bu biyolojik döngüye katılamamaktadır. Öldüğünü söylediğimiz canlıların biyolojik yapıtaşları bir bitkiden bir hayvana veya bir insana geçerek bu döngüyü sürdürecektir. Yani, ölüm yeni bir yaşamın başlamasına ve gelişmesine neden olmaktadır.

PROGRAMLANMIŞ HÜCRE ÖLÜMLERİ

Belirli morfogenetik olaylar, bölgesel hücre gruplarının ya da daha geniş kapsamlı taslakların ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşebilir. Sinir sistemini oluşturan sinir hücreleri ağı (nöron ağı), hücresel ölüm düzeyinde, omurgalılar için özel ve çok çarpıcı bir örnek oluşturur. Merkezlerden alınan uyarıları aktivite gösterecek hücrelere ileten sinir hücreleri (motor nöronlar), embriyonik gelişim süreci içerisinde nöral tüp adını verdiğimiz ve daha sonra omurilik adını alacak olan yapıdan hızla gelişerek kas hücreleri ile birleşirler. Çok sayıda nöron tek bir periferal kas hücresi ile ilişki kurabilir. Doğum sırasında bebeğin kas hücreleri bireysel olarak çok sayıda sinir hücresi ile bağlantı kurmuştur. Fakat, doğumdan bir ay sonra nöronların büyük bir kısmında metabolizma artıklarının birikmesi nedeniyle işlevsizlik, zayıflama ve ölüm gözlenir. Kas hücresi ile sadece bir tek motor nöron ilişkide kalana değin nöron ölümleri sürer. Bir tek motor nöron dışındaki diğer nöronlar dejenere olup ortadan kalkar. Çünkü, tek bir kas hücresi sadece tek bir sinir hücresi ile uyarılabilmekte, uyarıma katkıda bulunamayan ve aynı kas hücresi ile bağlantı kurmuş bulunan diğer işlevsiz nöronlar ölmektedir. Bu tip hücre ölümüne, "programlı hücre ölümü" adı verilmektedir.

FİZYOLOJİK ÖLÜM

Pek çok canlının doğada ya da laboratuvarda ömür uzunluğunu saptamak olasıdır. Yaşam süreleri içerisinde erginleşip oğul döller veren canlılar yaşlanıp ölürler. Kalbin durması memeli bir canlının ölüm nedeni olabilir, ancak bu durum asla ölümün simgesi değildir. Kalbin duruşundan hemen sonra ilk üç dakika içerisinde kalp masajı ya da elektroşok ile kalp çalıştırılabilirse, tüm vücut dokuları oksijensiz ve besinsiz kalmaktan kurtulur, vücut sağlıklı yaşamına geri döner. Gecikme bazı doku ve organların hasarına veya ölümüne neden olur. Çünkü sözü edilen doku ya da organların hücreleri *fizyolojik ölüm* sonucu işlevsiz kalmıştır.

Fizyolojik ölüm gerçek ölümdür. Hücrelerin çevrelerinden almaları gereken yaşamsal unsurlardan yoksun kalmaları, hücresel bir odacık olan lizozomların zarlarının parçalanıp içerilerindeki parçalayıcı-yıkıcı enzimlerin hücrenin stoplazmasına dökülmesine neden olur. Sonuç, hücrenin kendi kendisini eritip yoketmesidir. Bu olay "otolizis" adını alır ve hücresel gerçek fizyolojik ölüm de budur. Memeli vücudunun dokularına oksijen gitmemesi, enerji üretiminin son bulmasına, kas hücrelerindeki kasılma yeteneğini sağlayan protein iplikçiklerinin kitlenmesine ve *Rigor Mortis* adı verilen ölüm sertliğinin oluşmasına neden olmaktadır. Otolizis sonucu kitlenen protein molekülleri de eritilip parçalanacağından, bir süre sonra vücut yumuşayıp pelte kıvamını alacaktır.

KURBAN VE AV

Tanrılara tarih öncesi çağlarda insanlar ve hayvanlar adanırdı. Günümüzde de dinsel kurallar gereği pek çok sayıda hayvan adak olarak öldürülmektedir. Tarımsal üretim ile yerine konulabilen ve dinsel kurallar gereği yaşamına son verilen çok sayıdaki hayvan, sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı sağladığında olumlu katkılarıyla anılmaktadır. Buna karşın çoğu kez, kesilen hayvanların organları, derileri, hatta bütünüyle hayvanın kendisi değerlendirilemez. Bu dini kurallar, ekonomik kayıplara yolaçtığından, sadece hayvanların ölümüne neden olduklarından eleştirilmektedir.

Avcılık onuru ile simgeleşen hayvanlarımıza av hayvanı adını vermiyor muyuz? Avcılık adı altında doğanın masum hayvanlarını öldürüp bir bakıma doğayı ve ekolojik sistemi bozmuyor muyuz? Kelaynak kuşlarının, Anadolu engereğinin, kekliğin soyunu kurutmak üzere değil miyiz? Avcılık insanlığın ilkel döneminden kalma, kadınına gücünü gösterme ve ailesinin beslenmesini sağlama yollarından biridir. Aynı güç gösterisi günümüz gelişmiş toplumlarında da görülmekte, öldürdükleri her av hayvanı (!) için büyük ücretler ödeyebilmektedirler. Böylece bastırılmış egolarını tatmin etmektedirler. Av hayvanı avcısı tarafından öldürülerek aslında insanların egolarına kurban edilmektedir.

ÇEVREYE UYUM

Doğal çevre koşullarına uymayan canlılar doğal elenme ile yokolup soylarını sürdüremezler. **Darwin** ve **Wallace**'ın geliştirdikleri Evrim Teorisi her türlü tutucu çevrenin eleştirileri ve yıpratma çabalarına karşın güçlenmekte ve yepyeni bulgularla desteklenmektedir. Çölde yaşayan canlıların baskın renklerinin sarı renk olması, başka renklerdeki canlıların çöl ortamına uyum gösteremeyip elenmeleriyle açıklanır. Bu gözlem de Evrim Teorisi'ni desteklemektedir. Başka bir deyiş ile, her canlı bulunduğu çevreye ve şartlarına uyum göstermelidir. Çağdaş teknik olanaklar insan açısından ekosistem üzerinde de olanaklar sağlamıştır. Uzay yolculukları, ayda yürüyüş, denizin derinliklerinde dolaşma insanın çevre koşullarına uyum sağlamada ne denli yetenekli olduğunu kanıtlamaktadır. İnsan beyninin bu denli yetenekli oluşuna karşın, bir yandan da insanlık yoğun bir ekolojik kriz ile karşı karşıyadır. Tüm dünyanın Easter adasına dönüşme tehlikesi vardır.

Temiz bir çevrede oksijenli solunum yaparak yaşayan her canlı doğal olarak enerjisini üretirken, istemeden oksijen türevleri adını verdiğimiz radikalleri oluşturur. Radikaller hücrenin protein, nükleik asit gibi yaşamsal elemanlarına ve mitokandri adı verilen enerji üretim merkezlerine zarar vererek yaşlanmasına ve ölmesine neden olurlar. Radikal oluşumunu hızlandıran sigara, alkol, pestisitler, gereksiz ilaç kullanımı, aşırı protein, stres ve düzensiz aktivite yaşlanmayı ve ölümü de hızlandırabilir.

ÖLÜMSÜZ CANLILAR

Bir bakteri bölünerek çoğaldığı için ölümsüzlüğü yakalamış canlı olarak yorumlanmaktadır. Virüsler doğada kristal halde hiçbir aktivite göstermeden çok uzun süre kalabilmekte veya canlı bir konakçı hücrenin genomuna kendi genlerini bağlayarak lizojenik enfeksiyon ile gerekmedikçe çoğalmadan durabilmektedirler. Ölümsüzlüğü yakalamış diğer bir canlının da virüsler olduğu fikri gelişmektedir.

İnsanlar çok eski tarihlerden bu yana ölümsüzlüğü yakalayabilmek için çeşitli uğraşlar vermiştir. Günümüzde de bu konuda çeşitli araştırmalar sürmektedir. Aynı uğraşlar, insanlarla birlikte yaşayan diğer tüm canlıların ömür uzunluklarının uzatılması için verilse, yine insan ömrünün uzamasını sağlayacak ekolojik denge kurulabilir mi? Rockefeller Üniversitesi'nden yapılan açıklamalar, *Ides of March* (Mart'ın onüçü) adı verilen yöntemle kan hücrelerinin genetik analizinin yapılarak bir insanın ne kadar yaşayacağının saptanabileceği doğrultusundadır. Bu kan testi, "Apo E geni" adı verilen genden üretilen "Apolipoprotein E lipoprotein"in saptanmasına sağlamaktadır. "Apo E geninin insanlarda E-2, E-3 ve E-4 adı verilen üç değişik tipi bulunmaktadır; E-2 genine sahip olan bireyler yüzyıldan fazla yaşayabiliyor, E-4 genine sahip olanlar ise uzun yaşayamıyorlar" denmektedir. Bir yandan da genetik bozuklukların giderilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir. Ancak gen yolu ile sağaltımın gerçekleşmesine ilişkin bir altyapı henüz oluşturulamamıştır. Bilimadamları bu zorlukların aşılıp genetik bozuklukların giderilebileceğine, ölümsüzlük geninin oluşturulması yerine daha sağlıklı yaşlanmayı sağlayacak ve hastalıkları en aza indirecek biyoteknolojik çalışmaların sürdürülmesi gerektiğine inanmaktadırlar.

(*) Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü.

KAYNAKLAR

1) Prof. Dr. Ali Demirsoy; Yaşamın Temel Kuralları, Genel Biyoloji-I/Genel Zooloji-I, Hacettepe Üniv. Yayınları, 1985.
2) Doç. Dr. Mine Kışlalıoğlu, Prof. Dr. Fikret Berkes; Ekoloji ve Çevre Bilimleri, Remzi Kitabevi, 1994.
3) Smith and Wood; Cell Biology, Chapman and Hall, 2-6 Boudray Row, London SE1 8HN, 1993.
4) Alberts, B., et al. Molecular Biology of the Cell, 2nd ed., Gorland, NewYork, p.1126.

Nice ölümlere!

Ahmet İNAM

"Sabanı ölünün kemikleri üzerinden geçirin"
W. Blake

"Ölüm", ölümsüz bir kavram. Evrende devinim var. Can var. Canın, canlılığın olduğu yerde ölüm. Ölüm devinim demek, değişim. Kimi nesneler, insanlar, durumlar ortadan kalkmalı ki değişim oluşabilsin. Ölüm olmalı ki, tazelenme, canlanma, dirilik gerçekleşebilsin. Gerçekliğin bir yüzü dirim, diğer yüzü ölüm.

UNUTTURULAN ÖLÜM

Böyleyken, neden unutturuluyor bize ölüm? Neden ölümden kaçılıyor? Neden ölüden korkuluyor? (Bir yazımda söylemiştim: Sevgilinizle uzun süren sevişmelerinize ara verdiğinizde, morga birlikte gidip ölülere bakıp gelecek, sevişmeyi sürdüreceksiniz.) Ölümden, ölüden korku, hayattan korku değil midir? Ölümsüz, ölümün yok sayıldığı, unutulduğu, unutturulmaya çalışıldığı hayat, hayat mıdır?

Aşinalıkların, alışkanlıkların yaşandığı dünyada, insan hiç ölmeyeceğini, yaşadığı güvenli, keyif verici anların hiç bitmeyeceğini sanıyor. Ölümün soluğunu sırtımızda duymadığımızda, yaşadığımız anların doyumsuz derinliklerini kavrayabilmemiz oldukça zorlaşır. Ölüm, bir kırbaç bu anlamda. Bizi yaşadığımızın olanca zenginliği ile donatan bir güç. Uyandıran. Sarsan. Uyuşukluğumuzu önleyen.

Yaşamanın sıradanlığı, "ölümü" içine almamasıyla başlar. Sıradan yaşam, sıradan ölümle içiçedir. Sırası gelince doğulur, sırası gelince ölünür. Sıradan yaşam yokoluşu kavrayamaz. Ölümü de yaşamın içine katar. Ölümü yaşamlaştırır. Mezartaşı yapar, cenaze törenlerine dönüştürür; gazete ilanları kılığına sokar.

Ölüm hayatın bir parçasıdır, bir diğer anlamda: Öte dünyanın kapısı. Ölür, bu dünyadan öteye geçersiniz. Yok olma yoktur. İnsan yaşarken de vardır; öldükten sonra da. Ne var ki, ötede ceza ve ödül vardır. Ceza almadan, ödüle kavuşmak için, "usulüne uygun" yaşamak gerektir.

Yok olmanın ortadan kalktığı, yaşamın doluluğu içinde düşündüğümüz ya da birtakım dinlerde olduğu gibi farklı yaşamlar arasında "geçiş" olarak anlaşılan ölüm, yok olmanın amansız sancısına karşı insanın içini doldurduğu ölümlerdir, sanıyorum.

Yok olmayı unutmak istiyoruz. Yok olabileceğimize inanmak istemiyoruz. Tanrılı ya da tanrısız dinlerin bir işlevi de bu: Ölüm korkusunu yenebilmek.

Bu amaçla, yok olmayı yok edecek zaman anlayışları geliştiriyoruz. Örneğin zaman dönüp duruyor. Ölüyoruz, diriliyoruz yeniden; bir kez daha ölüyoruz, bir daha diriliyoruz. Ya da, zamanın hiç akmadığı bir dünyaya geri dönebileceğimizi düşünüyoruz.

Çağımızda egemen düzenin çarkı yaşamın içine gömüyor bizi. Ölümü televizyon ekranlarında, sinema perdelerinde görüyoruz. Ölen yakınlarımızın ölümüne böylesi bir medya etkisiyle tepki duyuyoruz. Yok olma bize unutturuluyor! Ölenin ölmediğini düşünüyoruz. Ölse de kalbimizde yaşayacağını. Birgün "gittiği yerden" geri dönmeyeceğini biliyoruz. "Anısını" yaşatmaya çalışıyoruz. Zamanla anılar unutuluyor. Ölenin yokluğu unutuluyor. Düzen, yoklukları doldurarak, insanı alışkanlıklarının akışında, başkaldırmadan yaşayıp gidivereceği bir yaşama doğru itiyor.

Zaman zaman "beyhude"lik duygusu yaratılarak, hayatın ve ölümün anlamsızlığı vurgulanıyor. Sıradan insanlar yaratmanın yollarından biri de o. Ölümün düşündürücü, ürpertici yanı yok ediliyor. Yozlaştırılıyor.

Hayatı sürekli devingen kılan güç olan ölüm, bize kendimizi sürekli olarak yenilememizi, geçiciliğimizi gösteriyor. Yaşanan ölüm şokları, ağır yaralar açabilir duygu dünyamızda; hayatın anlamını, dostluğun düşmanlığın, tutkunun, inancın, inançsızlığın anlamını yeniden gözden geçirmemize yardımcı oluyorsa önemlidir.

Yitirmeyen bulamaz. Yok olmayı gözönüne almayan varolamaz. Yok olmaya karşı sigorta şirketi aramak bir yanılgıdır; hiçbir inanç sistemi böyle bir sigorta şirketi görevini yüklenmemelidir. İnanmak bir risktir. Kesin bir bilgiye sahip olur gibi imana sahip olamayız. İmanın belirsizliğini yaşayamayan imanını yaşayamaz. Dogmatik, fanatik saplantıların sağlar gibi göründüğü güvenceden ürkmelidir.

AŞK VE ÖLÜM

"Ölüm sırdaş. Sevginin sırdaşı. Neden bilinmez aşık olunca, vurulunca gönül; önce ölüm gelir oturur akıl tahtına. Aşk ölümü düşündürür. Ölüm aşka hakkını verir. Sır hem ikisinde, hem de ikisinin ilişkisindedir." Sevgili bir dostum, mektubunda böyle yazıyor.

Aşk, bir doruk yaşantı. Güçlü, sarsıcı. İçinde yaşamakta olduğumuz olağan anlam çerçevelerinin dışına çıkan, onları altüst edebilen yaşantılar yumağı.

Aşk olağana, alışılmışa, onların uyuşuk yaşantılarına karşı. Tıpkı ölüm gibi. Ölümün ve aşkın sarsıcılığı, önümüze açtıkları boşluklardan, uçurumlardan geliyor. Aşk yaşamayı, sereserpe varolmayı, bir fışkın gibi göğe tırmanmayı içeriyor. İnsanın varlığı yüreğinde duymasının en çarpıcı biçimlerinden biri. Varlığın sınırında durmasının. Ölümün sınırında. Aşk, doruklara tırmanan varlık yaşantısının ölüme değen sınırında.

Ölüm yaşanıp anlatılacak bir yaşantı değil. Ama, yaşarken duyulabilir. Ölmeden ölümü tadabilmenin olanağı vardır: Yaşantıların sınırını duyabilmek. Aşk, bir doruk, bir sınır, bir uç yaşantı olduğu için ölümün sınırındadır hep.

Neden, gönül vurgun yeyip, aşık olunca, ölüm gelir oturur düşüncemize? Bitişi, sona erişi düşündüğümüz için. Gerçekten, yaşananın "bir kezlik", "biricik", "bir daha tekrarlanamayacak" olduğunu anlamak, yaşananın "bir daha geri gelmeyeceğini" kavramak ölümün kıyısına getirir insanı. Derin ve zengin yaşantıların doruğa ulaşmış bilinçlerinde "ölüm" tadılır. Ölmeden, ölümün tadılmasının en çarpıcı yollarından biridir bu: Yaşadığının biricikliğini kavrayarak yaşayabilmek. (Yoksa, ölümün trafik kazaları, ağır ameliyatlar gibi "ölüme yaklaşıp geri dönmekle" tadılabileceği söylenir. Arabası uçurumdan yuvarlanan biri, hayatının "bir film şeriti gibi" gözünün önünden geçtiğini söyler. Bu tür deneyimlerin, yaşantı olarak kendi başlarına anlamları olsa da "ölüm"ün, "yok oluşun" anlamı kavramada fazlaca etkili olacaklarını sanmıyorum.)

Doruk yaşantıların ölüme meydan okuyuş olmasını açıklamaya kalktığımızda da aynı çizgiye geliriz: Kimselerin kolay kolay tırmanamadığı doruğa ulaşmaya çabalarken, atlatılan tehlikeler, yaşanan güçlükler, her an karşımıza çıkabilecek ölümü korkusuzca göğüsleyebilme yürekliliği, zor yaşantıların, henüz ölümle bitmemiş, ama her an bitebilecek heyecanını duyurur bize.

Bir aşkın şiddetini neresinden anlarsınız? Ölümü duyurmasından. Ölümü tattırmasından. ("Söz ver bana, ölmeyeceğim değil mi?" diyordu, sevgilisine yazdığı mektupta.)

ÖLÜME TAVIRLAR

Canlıların ölüm karşısındaki tavırlarından öğrenecek ne çok şey var. Yaşarken, içinde bulunduğumuz kültürün etkisiyle geliştirilen ölüm tutumlarımızı gözden geçirdiğimizde kiminin öbür canlı türleriyle benzerlik gösterdiğini görürüz. Canlıların ölümle olan ilişkilerinde, onları ölümden alıkoyan, canlılıklarını sürdürmelerine katkıda bulunan bir "güç" olduğu düşünülmüş. (Bergson'un *elan vital*'i, yaşama atılımı gibi...) Cân, insanlarda ve bazı hayvanlarda kendi ölümüne karar verebiliyor. Freud gibi kimi düşünürlere göre ölüm, çoğalma, varolma içgüdüsüyle birlikte, canlı organizmada bir içgüdü olarak bulunuyor.

Toplum, ölüm karşısındaki tutumlarımızı belirliyor. Ölüm toplumun yaşaması için düzenlenmesi gerekli bir kültür kurumu olarak çıkıyor karşımıza. Ölülerin gömülmesi, ölüm sonrası törenler, ölüm öncesi toplum bireylerini ölüme hazırlama genellikle dinin üstlendiği görevler.

Verilen mesaj, kapitalist düzenin çarkı içinde genellikle şöyle: Ölünce, yok olmayacaksın korkma! Mezartaşlarının bu açıdan incelenmesi öğretici olacaktır: Geride kalanlara, "ayağınızı denk alın, yaşıyorum diye sevinmeyin, siz de öleceksiniz. Bir mezartaşı olarak görüp beni küçümsemeyin" denilir. "Ben bu yandayım, toprağın altında, üstünde olanlar, siz de bir süre sonra geleceksiniz." Zengin, olanağı olanlar, gerek basındaki ölüm ilanlarında gerekse mezartaşı yazılarında ölülerinin dünyayla olan güçlü bağlarını vurgulayarak, kayıplarından duyulan acılarını azaltmaya çalışmaktadırlar. Hayatta kalanların ölüm karşısındaki tavırlarına dikkat edin: Cenaze törenleri bir güç gösterisi haline getirilmektedir. "Sevdiğimizi, yakınımızı yitirdik ama, gücümüz hâlâ yerinde" denmektedir.

Ölüm bir kayıp. Bu kayıbı ortadan kaldıracak, kalanları düzenin gerektiği yönde yönlendirecek düzenlemeler iktidarın ölüm yönteminin temel ilkesini oluşturacaktır.

Bu doğrultuda, insana, ölümü "doğal" karşılama öğretilecektir. Yaşamın bir parçası da ölümdür. "Hak vâkî" olur; ölür insanlar. Doğum ne denli doğalsa, ölüm de o denli doğaldır. Yitenin ardından üzüntü duyulur ama bu üzüntü abartılmaz. "Hayat devam etmektedir." "Ölen ölür, kalan sağlar bizimdir."

"Ölüm korkusu" ölümü unutup, yaşamaya sıkı sıkıya, gözü kapalı bağlılıktan kaynaklanır genellikle. Bir alışkanlık haline gelen yaşamdan vazgeçmek çok zordur. Eşyaya, mala mülke, paraya bağlılık, ölümü, hayatın korkunç gerçeği haline getiriyor: "Alıştığımız birşeydi yaşamak." Neden bitti? Neden bitiyor?

Ölüm sonrası hayata inandığımızda, ölümün bir yok olmayış, hayatın bir başka boyutta devamı olarak görülmesinin verdiği huzurun yanında, sorguya çekilmenin kaygısının yarattığı huzursuzluk da önemli oluyor. Ölüm belirsiz bir gelecek: Yok olacak mıyız? Yok olmayacaksak, cezalandırılacak mıyız? Ödülümüz ne olacak?

Nasıl yaşadık? Hakkını verdik mi yaşamımızın? Veriyor muyuz? İnsanın kendini sorguya çekebilmesinden daha etkili bir sorgu yok. Sorgulama gücümüz, sorgulamadaki başarımız: Hayatı nasıl yaşadığımız, değerlerimizin ne olduğuyla yakından ilgili. Ölüme hazırlık da burada önemli oluyor. "Hazırım ölebilirim" diyebilmek. Borcum yok. Görevlerimi yaptım. Yaşamın gerektiğini yaşadım.

Ölüm! Ölüme nasıl hazırlanmalı?

ÖLÜME HAZIRLIK

Sevdiklerimiz her an ölebilir. Sahip olduğumuzu sandığımız herşeyi birdenbire yitirebiliriz. Ölüm her an kapıda.

Ölmemenin garantisi yok. Öleceğiz. Öyleyse nasıl yaşamalı?

Ölüm kokuşmuş olanın, tükenmişliğin, cansızlığın, etkisizin ortadan kalkması ise, yaşarken birçok kez ölmemiz gerektiği anlaşılıyor. Ölelim: Değişelim. Bir dostumun mektubunda yazdığı gibi: "Nice ölümlere, nice aşamalara..."

Birçok yaşamımız var. Son kez ölüp de, bedenimiz bu dünyadan gitmeden, epey ölüyoruz. Ölebilirsek. Yani, değişiyoruz, farklı yaşamlar deniyoruz. Eskilerini bırakabiliyoruz. Bu anlamda ölüm yaşarken, gerçekleştirmemiz gereken bir çaba. Yaşarken ölebilirsek, öldüğümüzde yaşayabiliriz.

Öldüğümüzde yaşayabilmek, bizi düşünen, duyan, anlayanların dünyalarında yaşayabilmektir. Bu anlamda ölümsüzlük, ölümlülerin bizi unutmamalarıyla olanaklı. Artık kimse bizi yaşamaz olunca, ölüyoruz tam olarak.

Ölüme hazırlık, yaşamaya hazırlıktır. Yaşamasını bilmek, ölmesini bilmeyi gerektiriyor. Nice ölümlere, nice doğumlara! Hayatımızın sürekli yenilenmelerle dolu olması dileğiyle!

İnsan nasıl insan oldu - 2

İnsanlaşma süreci ve düşüncenin kökeni

Mustafa TOPAL

İnsanın evrimleşme sürecinin sağlıklı bir açıklamasının yapılamamasının önemli nedenlerinden biri insan ve insan düşüncesi konusundaki yanlış-bulanık görüşlerdir. Söz konusu bulanıklığın esas nedeni ise insanın neliği konusuna bağlı olarak insan ve hayvan arasındaki biyolojik-kültürel ilişkinin farklı değerlendirilmesidir. Bu konuda insanı sıradan bir hayvan olarak ele alan ve herşeyi biyolojik mekanizmalarla açıklamaya çalışan mekanik-indirgemeci yaklaşım kadar, insanın biyolojik-genetik yapısını gözardı ederek insanı hayvanlardan tümüyle ayıran, onu biricik kültür varlığı olarak ele alan ve insan faaliyetlerinin benzersizliğini öne süren insanmerkezci (antroposentrik) yaklaşımın da büyük rolü vardır. Oysa insanı sıradan herhangi bir hayvan gibi ele almak ne kadar yanlışsa insanın sonuçta bir hayvan olduğunu unutmak da o derece yanlıştır.

Bu ikinci yaklaşım herşeyden önce evrim yasalarının inkarı anlamına gelir. Eğer öne sürüldüğü gibi bazı insan davranış ve faaliyetlerinin hayvanların davranış ve faaliyetleriyle hiçbir ilgisi yoksa o zaman insanın bu özelliklerinin nasıl ortaya çıktığını evrim yasaları açıklayamaz demektir. Oysa canlıların evriminde bir önceki basamağın izini taşımayan, kendisinden önceki malzeme ve bilgileri kullanmayan hiçbir organ, işlev ya da süreç yoktur. Evrimde geçerli olan "omne vivum ex vivo (her canlı bir canlıdan gelir)" ilkesi aynı zamanda canlılar dünyasında herşeyin birbirine bağlı, nedensel ve hiyerarşik bir gelişme içinde net bir seyir izlediği anlamına da gelir. Özetle evrim ne sıçrama, ne devrim, ne kopma, ne de aniden-nedensiz ortaya çıkan bir organ, yapı ve işlev tanır.

Bu ilkeye tanıklık edecek sayısız örnek vermek mümkün. Bugün her ilkokul çocuğu resimli biyoloji ansiklopedilerinde balık yüzgecinin, kurbağanın perdeli ayağı, kaplumbağa ayağı, ördek ayağı, kertenkele ayağı, uçan kertenkelenin perdeli ayağı üzerinden kuş kanadına nasıl dönüştüğünü izler. Kuşkusuz bu aynı süreç temelde insan organları için de geçerlidir. İnsanın akciğerleri sudaki ilk atalarından balığın yüzme baloncuğunun evrimleşmesinden başka birşey değildir. Yine balığın solungaçları sürüngen ve kuşların salyangozumsu işitme kanallarına, oradan da memeliler üzerinden insan kulağının yapı malzemesine dönüşmüştür. Yani insanın işitme organları da aslında balık solungaçlarının evrimleşmiş halinden başka bir şey değildir. Birçok kişiye inanılmaz gibi gözükse de aynı durum göz için de geçerlidir. Euglena tipindeki ilkel canlıların mekanik yoldan hareketini sağlayan basit kamçı organını, evrim, memelilerin görme hücrelerinin temeli olarak ele almış ve insan gözünün ağ tabakasındaki kon ve baton hücrelerinin çubuk ve şeritleri biçiminde kullanmıştır. Tabii ki yaklaşık üç milyar gibi uzun bir sürenin sonunda!

HAYVANLAR DÜŞÜNÜYOR MU?

Bütün organlar ve organ işlevleri için geçerli olan evrim yasaları beyin ve beyin işlevleri içinde geçerli midir? Bir başka deyişle insan beyniyle hayvan beyni arasında sadece bir nicelik (derece) farkı mı var? Hayvan da insan gibi, düşük bir düzeyde de olsa, bir bilince ve akla sahip mi? İnsanların bazı evcil hayvanlara sirklerdeki özel beceri sahibi eğitilmiş hayvanlara ya da TV reklamlarındaki "sanatçı" hayvanlara hayran olarak sık sık "ne kadar akıllı, tıpkı insan gibi" demelerine bakılarak yukarıdaki sorulara genelde olumlu yanıt verildiği sanılabilir. Oysa gerçekte durum hiç de böyle değildir. İnsanların ezici çoğunluğu hayvanların bir bilince ve akla sahip olduklarını kabul etmez. Onlara göre hayvanlar bazı hareketleri basitçe "öğrenirler", yani onlara koşullanarak, alışırlar. Çünkü hayvanlar konuşamadıkları için düşünemezler. Düşünmediklerine göre akılları da yoktur vb. Bu itirazların sokaktaki insanın ilk aklına gelen rastgele düşünceler olmadığını hemen belirtelim. Bu düşünceler sayısız biliminsanı ve düşünürün de savundukları görüşler olduğu için bu derece yaygındır. Ülkemizde yaygın olarak başvurulan bir kaynakta şunlar yazıyor:

"Dilsiz hiçbir düşünce olmaz... En gelişmiş bir hayvan bile çocuğuna hiçbir bilgi veremeden ölür. İnsanlar çocuklarına 20 milyon yıllık bir bilgi bırakırlar... En eğitilmiş bir hayvan bile dilini kullanamadığından başka bir hayvanı eğitemez." (1)

Tabii bu söylenenlerin tümü de yanlış. Çeşitli bilim alanlarında elde edilen veriler yukarda söylenenlerin hepsini boşa çıkartıyor. Ana-babalarının eğitiminden yoksun bırakılan maymun yavruları bırakalım maymuna özgü sesler çıkartmayı ve maymunca davranışlarda bulunmayı, en temel biyolojik gereksinimlerini bile gideremez halde birer pelteye dönüşürler. Çeşitli maymun gruplarının doğal ortamlarında incelenmesiyle elde edilen bilgiler maymunların son derece gelişmiş toplumsal bir yaşamlarının olduğunu, birbirlerini eğittiklerini, yeni buluşlar yapıp bu buluşları başkalarına öğrettiklerini ortaya koyuyor. Gözlenen bir maymun bir gün yapraklarından temizlediği bitki sapını tükürüğüyle ıslatıp böcek yuvalarına sokarak yapışan böcekleri avlamayı keşfeder. Daha sonra bu buluşunu başkalarına da öğretir. Ama yeterli sabrı olmayanlar öğrenemezler. Bir başkası kurak bir yaz mevsiminde bir ağaç kütüğü dibindeki suyu uzanıp içmeye çalışır. Tüm çabalarına karşın deliğin dar olması nedeniyle suyu ağzıyla içemez. Bu sefer söz konusu maymun ağzında iyice çiğnediği yapraklardan bir süngerimsi topu yapar. Bu süngeri suya batırır ve suyu emerek susuzluğunu giderir. Kısa sürede bu yöntemi sürüdeki tüm hayvanlar uygular ve kurak mevsimi rahatça atlatırlar. Yine bir başka maymun toz toprak içindeki tahıl tanelerini suyla yıkayarak ayıklamayı keşfeder ve bunu diğerlerine de öğretir vb. Kısacası bilim bugün hayvanların düşünebildiklerini yalnızca gözlemsel verilerle değil başka çalışmalar ve laboratuvar deneyleriyle de kanıtlamış durumda. Bunun anlamı ise evrim yasalarının diğer organ ve faaliyetler için olduğu kadar beyin ve beyin faaliyetleri için de geçerli olduğudur. Diğer bir deyişle, insan beyni, beyin faaliyetleri ve bilinci nitelik olarak hayvan beyninden ve hayvan bilincinden tümüyle ayrı değildir. Kuşkusuz daha gelişmiş, daha yetkin ve daha yüksek bir düzeydedir ama temel aynıdır. İnsanın evrendeki biricik akıl (bilinç) sahibi varlık olduğuna inananların kavramaları için bu sonucu şöyle ifade etmek de mümkün: İnsan beyni ve bilinci, hayvan beyni ve bilincinin evrimleşmiş bir halidir! Bu gerçeğin kabullenilememesinin temelinde insanı evrendeki biricik üstün varlık olarak ele alan insanmerkezci önyargı yatar. Bu önyargı geçmişte öylesine etkiliydi ki içlerinde **Marx** ve **Engels**'in de bulunduğu sayısız büyük zeka, bilincin yalnızca insana özgü birşey olduğunu düşündüler. Böylece insanı ve insanın evrimini anlama ve açıklama konusunda yanılgıya düştüler.

Hayvanların düşünemediğini söyleyen görüşün yukarda sözü edilen maymun faaliyetleriyle ilgili yorumu şöyledir: Bu tür faaliyetleri yöneten gerçek düşünce değildir. Bunlar olsa olsa bir aslanın su içmeye gelen geyiklere pusu atarken gösterdiği dikkat ve ustalık türünden faaliyetleri yöneten içgüdüsel "düşünceler"dir. Bunlar temel-biyolojik gereksinmeleri karşılamaya yönelik, somut amaçlı, deneme-yanılmaya dayalı ve üretici olmayan hayvansal "bilincin" sonuçlarıdır. Bunların insani bilinçle ilgisi yoktur vb. Aşağıdaki örnek ışığında bu itirazı kısaca ele alalım.

Bir kuşbilimcinin odasının ortasında kapısı açık bir kuşkafesi vardır. Bakıcıların elinden ezilmiş solucan yemeyi çok seven örümcek kuşları kafese rahatça girip çıkmaktadır. Kuşlardan birisi kafesin içindeyken bakıcısı sevdiği solucanlardan birini alıp kafesin açık kapısının tam karşısındaki taraftan kuşa gösterir. Yemi birden karşısında gören kuş hemen kafesin arkasına gelir. Tellerden geçmek ve yemi almak için didinmeye başlar. Hayvan uğraşıp durur ama geri dönüp karşısındaki açık kafes kapısından çıkmayı bir türlü akıl edemez. Oysa bakıcı elindeki solucanla belli bir uzaklığa kadar gerileyince kuşun tavrı birden değişir. Kuş hemen açık kafes kapısına yönelir. Kafesten çıkıp kafesi dolanır ve bakıcının eline doğru uçar. Bu deney onlarca kez başka kuşlarla da denenmiş ama sonuç hiç değişmemiştir. Kuş çok sevdiği yemi hemen kafesin arkasında gördüğünde, besini derhal ele geçirme dürtüsü harekete geçtiğinden, yani hayvan içgüdüsel davranışın yoğun baskısı altında bulunduğundan, yemi bildiği yoldan ele geçirmeyi akıl edemeyecek kadar çaresizdir, ama yem uyarısı tamamen kaybolmasa bile zayıflamaya başlayınca bu kez öğrendiği deneyimsel davranış, içgüdüsel davranışın hegemonyasını kırmakta, kuş kafesin önündeki açık kapıdan çıkabileceğini düşünmektedir. Teknik dille bu durum şöyle ifade edilebilir: Davranışı yönlendiren ilkel sürüngen beyin (beyin sapı= reptilian korteks) olduğunda hayvan içgüdüsel davranırken, devreye beyin kabuğu (neokorteks) girince davranış öğrenmeye (düşünmeye) dayalı bir şekle dönüşür.

BİLİNCİN ÖZÜ

Böylece bizi insanın evrimi konusundan uzaklaştırmış gibi gözüken bu konuyu neden uzattığımız şimdi daha iyi anlaşılabilir. Soyutlama yeteneği olarak düşünce ya da bilinçten bugün bilimin anladığı şudur: bilinç, organizmanın dış dünyadan kendisini yalıtarak bağımsızlaşması ve otomatik tepkilerin üzerinde kendi başına tepkiler verebilme yeteneğidir. Kuşkusuz bu tanım tümüyle insan bilincini tanımlamaz ama insan bilincinin kökünü ışık tutan, gökten zembille düşmeyen evrimsel bir sonuç olduğuna işaret eden bir tanımdır. Herhangi somut bir uyarı ya da etkiye bağlı olarak beyin sapının (ilkel beyin) kendiliğinden ve otomatik olarak gündeme gelen tepkilerinin olduğu yerde bilinçten sözedilemez. Karanlıkta yılanın, kedinin ve insanın gözbebeği büyür ve soğukta kıllar dikleşir vb. Bunlar bilinçsiz hareketlerdir. Konuya bu açıdan bakıldığında bir sürüngenin bilinci yoktur. Çünkü onun tüm davranışlarını ilkel beyin yönetir, sürüngenin tüm davranışları dış ortama bağlı olarak etki-tepki davranışlarıdır. Hatta gezip dolaşması bile... Hava soğuduğunda sürüngen soğukkanlı olduğu için uyuşup olduğu yerde kalır. Bu sürüngen tonlarca ağırlıkta dev bir dinazor olsa bile!

Oysa memeliler sürüngenlerden farklı olarak vücut ısılarını sabit tutabildikleri, kendilerini çevreden yalıtabildikleri için, yani sıcakkanlı oldukları için, çok daha "özgürdür"ler. Dolayısıyla bazı bakımlardan maymun tıpkı sürüngen gibi doğanın esiri, ona karşı etki-tepkiyle yanıt veren bir hayvan konumundaysa da, yine de bazı konularda maymun sürüngenden çok farklıdır. Çünkü maymun kendisini doğadan yalıtıp, doğaya karşı soyutlayabilir. Böylece çevrenin koyduğu sınırları aşabilir. Yukarıdaki örneklerdeki maymunların bu yetenekleri olmasaydı onlar ağaç kütüklerindeki suyu içmez ve kuraklıkta ölür giderlerdi. Bir kertenkelenin bu türden bir problemi çözme şansı yoktur. Çünkü kertenkele beyninde bilinç üretecek beyin katmanları gelişmemiştir. Bugün kertenkele ile maymun arasındaki zihinsel farkı yaratanın, maymun beyninin sahip olduğu, kuşlarda ise azçok gelişmiş olan beyin kabuğu olduğunu biliyoruz. Bu durumda kertenkeleyle maymun beyni arasındaki farka rağmen ikisine de "hayvan beyni işte" demek doğru olmaz. Dolayısıyla insan bilinciyle maymun bilincini kıyaslarken dikkatli olmak, kertenkeleyle maymun arasındaki evrimsel ilişkiyi maymunla insan arasında da gözetmek zorundayız. Aradaki farklar bir yana işin özünün aynı olduğunu, kertenkeleden farklı olarak örümcek kuşu, maymun ve insan bilincinin evrimin

yüksek bir ürünü olan bilincin değişik aşamaları olduklarını unutmamak gerekiyor.

Kuşkusuz bir kuşun bilinci son derece ilkel bir bilinçtir. Ama yine de burada organizmanın kendisini çevreden yalıtabilme yeteneğini görmek gerekiyor. Kendisiyle dış dünya arasına mesafe koyabilme: işte bilincin özü budur!

"En büyük dahi düşünürün faaliyeti de yakından bakıldığında ilkece, kendisinden önce ve de çağdaşları arasından hiç kimsenin başaramadığı biçimde kendisini 'çevreden' uzaklaştırabilme, kendisi ile 'çevre arasına' uzaklık koyabilme başarısından başka birşey değildir. Somut bir veriden, yanıltıcı aldatıcı bir çevre uyarısından mümkün olduğu kadar az etkilenme anlamında bir kendini yalıtma faaliyetidir bu. Böylelikle çevrenin farklı görünen fenomenleri arasındaki ortak yanı görmeyi, göze yansıyan aldatıcı görüntünün ardındaki, yüzeyin gerisindeki, bağlayıcı, ilkece en zıt yasayı yakalamayı başarır." (2)

DİL VE BİLİNÇ

İnsan beyni kendinden önceki gelişme uğraklarında yaratılmış olan hayal kurma, anımsama, soyutlama vb. faaliyetlerini biraraya toplamış ve bunlardan yetkin bir sonuç çıkarmıştır. Bilinç sahibi insanın karşısında artık sabit şeyler vardır. Hayvan için şeyler, çevreden gelen duyum uyarılarıyla birlikte vardır. Duyum uyarılarının dışına çıkma ve soyutlama hayvanda arızidir, tek tek olaylarla ilgilidir, geçicidir. Oysa insan beyninde, beynin yaşlı ve ilkel bölümü sadece tehdit edici ya da çekici olgulara işaret eden çevre uyarılarını haber verip bunlara uygun dolaysız tepkileri harekete geçirirken, soyutlama yeteneğine sahip olan neokorteks kendinden bağımsız, kendi dışında varolan nesnel bir dünyanın, somut gerçek nesnelerinin niteliksel özgünlüklerini kaydedip düzenleyebilmektedir. Böylece neokorteks sayesinde insanın karşısına sabit-değişmez şeyler çıkabilmekte, bu ise onları adlandırmanın koşullarını yaratmaktadır. Nesnelerin; uyarımların bizde bıraktığı etkilerden bağımsız bu sabitliği bizim onları tanımlamamızı, onlarla özdeş olmasalar da onları kavramsallaştırarak adlandırmamızı sağlar. Bu ise temsilci kavram -sözcük- yaratmadan, yani dilin yaratılmasından başka bir şey değildir. İlk insanımsı atalarımızın soyutlama yeteneklerinin ve bilinçlerinin dili yaratması için aradan milyonlarca yıl geçtiğini bugün biliyoruz.

Bu söylenenlerden sonra Marx ve Engels'in şu sözlerinin tümüyle yanlış olduğu açığa çıkıyor:

"Dil, bilinç kadar eskidir. Dil, gerçek, pratik, öteki insanlar için de ilk kez varolan bilinçtir ve tıpkı bilinç gibi dil de, ancak, öteki insanlarla ilişkiler gereksinmesiyle, zorunluluğuyla ortaya çıkar." (3)

Dil ve düşüncenin birlikte ortaya çıktıkları tezinin yanlışlığını Marx-Engels düşünce sistematiği içinde kalarak ve onların terminolojisinden yola çıkarak da göstermek mümkün. Çünkü dayandıkları el-emek teorisi zorunlu olarak bu çelişkiyi içinde taşır. Bilindiği gibi Marx'a göre soyutlama yeteneği, yani yapılacak bir hareketi (eylemi) sonuçlarıyla zihinde tasarlayıp işe başlama yalnızca insana özgüdür. Verdiği ünlü bir örnekte en kaba inşaat ustasını balarısı ya da örümceğin mükemmel işçiliği ile kıyaslar. Hayvanların içgüdüsel olarak çalıştıklarını, yaptıkları işleri önceden tasarlayarak yapmadıklarını, oysa inşaat ustasının önceden kafasında bir ev tasarımı bulunduğunu, bu yüzden de yalnızca insanın düşünebildiğini söyler. Marx'ın bu yaklaşımı insanın hayvandan ayrılışını bilinçli üretim faaliyetine bağlayan el-emek teorisiyle uyum içindedir. Bu teoriye göre insanı hayvandan ayırdeden belirleyici gelişmeler; dik yürüme, elin ortaya çıkışı ve gelişmesi ve bunların sonucu olarak iri bir beyinle birlikte dil ve düşüncenin ortaya çıkışıdır. Görüldüğü gibi bu teoriye göre düşüncenin ortaya çıkışı evrimin son aşamasındadır.

Bilindiği gibi çalışma ve alet kullanma yalnız insana özgü faaliyetler değil. Birçok hayvan değişik araçları kullanarak birşeyler üretebilir. Zaten Marksistler de insanla hayvanı ayırdeden esas faktörün alet kullanma değil alet üretme olduğunu söylerler. Çünkü alet yapmak demek doğada olmayan birşeyi yaratmak, yani doğanın yarattığının karşısına insanın yarattığı birşeyi çıkarmak demektir. Açıktır ki bu ifade yukarda sözünü ettiğimiz organizmanın kendini doğadan yalıtarak bağımsız davranabilme yeteneğinin (soyutlama yeteneğinin) bir başka şekilde dile getirilişidir. Elemek teorisi alet yapmak için insanın dik yürümesini, bunun sonucu olarak ellerin serbest kalmasını, el parmaklarının hassas, her yöne hareket edebilen oynak bir şekle bürünmesini, özellikle de başparmağın gelişmesinin gerektiğini söyler. Kuşkusuz bunlar alet yapmak için gerekli fizyolojik koşullardır.

Ancak hepsi bu değil! İnsanımsıların (Hominidlerin) aleti net ve üç boyutlu olarak görecekleri gelişmiş bir görme sistemi ve beyinde ilgili gelişmelere de sahip olmaları gerekiyordu. En önemlisi, bu insanımsıların herhangi bir taş parçasını bıçak ya da mızrak ucu haline getirebilmesi için o aracın son halini elindeki taş parçasının içinde önceden hayal etmesi, yani tasarlaması gerekiyordu. Marx'ın ifadesiyle insanımsının soyutlama gücü, yani düşünme gücü olmalıydı. Bu durumda el-emek teorisinin dil ve düşüncenin evrimin ilerleyen bir döneminde, dik yürüme ve elin ortaya çıkışından milyonlarca yıl sonra ortaya çıktığı iddiasıyla alet yapma yeteneği arasında bir çelişki ortaya çıkıyor. El emek teorisi ya insanımsıların düşünmeden alet yaptıklarını öne sürmek ya da insanımsıların daha sürecin başında düşündüklerini kabul etmek zorundadır. O zaman da, düşünceyi el ve çalışmanın yarattığı iddiasından vazgeçecektir. (4)

Öte yandan son yıllardaki yeni bulgular el-emek teorisinin açmazlarını son derece artırmıştır. Bilindiği gibi insan türünün evrimi tek bir çizgide gelişmedi. Başlangıçta insan ailesi birçok türden oluşuyordu. Ancak birisi dışında -Homo sapiens sapiens dışında- diğer türlerin hepsi evrimsel süreçte yokoldular. Geçmişte Hominid ve Pongidae ayrımının 15 milyon yıl önce olduğu sanılıyordu. Oysa bugün bu yol ayrımının yaklışık 5 milyon yıl önce gerçekleştiği tahmin ediliyor. İnsan ailesinin ilk cinsi -türü değil- Australopithecuslardır. Australopithecuslar birçok bakımdan bize benzeseler de maymuna daha çok benzerler. 4-5 türe ayrılan Australopithecusların belirgin özellikleri iri bir yüz, iri altçene ve küçük bir beyin hacmidir (400-500 cm^3) ki bunların hiçbiri belirgin insan özelliği değildir. Ama bütün bu farklılıklara karşın Australopithecuslar insanın atası sayılırlar, çünkü rahat bir şekilde dik yürüyebiliyorlardı. Elde fosili bulunan en eski tür Australopithecus anamensis'tir. 4.2 milyon yıl önce yaşamış olan bu tür iki ayak üzerinde rahatça yürüyor ve ellerini serbestçe kullanıyordu. Meyve, fıstık, yumurta ve böcek yiyerek besleniyordu. Ağaçlara rahatça tırmanıyor ve işin ilginci geceleri ağaç üzerinde uyuyordu. Böylece insanlaşmanın ilk işareti olarak kabul edilen dik yürümenin tarihi 2-3 milyon yıldan 4.2 milyon yıla gerilemiş oldu.

Öte yandan son bulgular aletler konusunda da geçmiş bilgileri değiştirdi. Eskiden alet kullanmanın nispeten yakın bir dönemde günümüzden 1 milyon yıl önce Homo habilis ile birlikte ortaya çıktığı sanılıyordu. Oysa Etyopya'da Omo Vadisi, Zaire ve Malari'de bulunan bazı taş aletlerin 2.5 milyon yıl önceye ait olduğu anlaşıldı. İnsanımsıların taştan önce sopa, boynuz gibi nesneleri alet olarak kullandıklarını, bu nesnelerin çürümeleri nedeniyle geride iz bırakmadıklarını da gözönünde tutarsak alet kullanmanın tarihinin 3 milyon yıldan da önceye gittiği söylenebilir. Bütün bu bulguların anlamı şudur: İnsanımsılar milyonlarca yıl hem ağaçlar üzerinde rahatça dolaşıp geceleri ağaçta uyuyarak, hem dik yürüyerek, hem alet yaparak ve hem de düşünerek yaşamışlardır. Dolayısıyla el-emek teorisinin birbirinden kesin çizgilerle ayırdığı ağaçtan yere inme ve dik yürüme, elin ortaya çıkışı ve alet kullanma, düşünce ve dilin ortaya çıkışı sıralaması doğru değildir. Bunların hepsi -dil hariç- uzun bir dönem yaklaşık 2 milyon yıl birlikte varoldu. Buraya kadar söylenenlerden kolayca anlaşılabileceği gibi insanın nasıl insan olduğunu açıklamak için hareket edilecek öncüller geçmişte yapıldığı gibi herhangi bir insan merkezci önkabul ya da önyargı olamaz. Her türden kurgu, varsayım ve "ilke"yi bir kenara bırakarak doğabilimlerinin ortaya koyduğu somut veri ve bulgulardan hareket etmek zorundayız. Örneğin belli bir amaca ve hedefe ulaşmaya çalışmak, ortam ile uyum sağlamayı öğrenmek, öğrendiğini sınamak, bunları başkasına öğretmek, deneyimleri bellekte toplamak, hayal gücünü kullanmak ve yaratıcı buluşlar yapmak... Bütün bu beceri ve yeteneklerin yalnızca ve yalnızca insana özgü özellikler olduğu inancıyla yola çıkan birisinin bir hayvan türü olarak insanın hayvan atasından nasıl geliştiğini açıklaması mümkün değildir.

Hayvanlarda zekanın başta gelen dört belirtisi yeni bir davranış biçimi ortaya koymak, belli bir davranışı öğrenmek, hatırlamak ve belli bir davranış göstermek üzere şartlanmaktır. Şartlandırmadan anlaşılan ise ödüllendirme ya da cezalandırma yoluyla hayvana belli bir davranışın öğretilmesi, yani şartlı refleks oluşturmadır. Hayvanlar dünyasında görülen en basit öğrenmeye mercanların akrabası olan poliplerden (hidra) örnek vermek mümkün. Deniz tabanına yapışık olarak hareketsiz bir şekilde duran ve laleye benzeyen bu ilkel hayvanın üst tarafında ahtapot kollarına benzeyen dokunaçlar vardır. Bu dokunaçlar çevredeki nesnelere yapışarak onları polipin ağzına atar, Polipin sevdiği besinler su piresi gibi küçük canlılardır. Dokunaçlarına uzatılan filtre kağıdı parçalarını polip hemen ağzına atar, ama az sonra besin olmadığını anlayıp kağıdı dışarı fırlatır. Beş gün kadar bu deney sürdükten sonra polip filtre kağıdını artık ağzına almaz. Demek ki polipin bir belleği var ve filtre kağıdını anımsıyor. Bu deney bırakıldıktan 6-10 gün sonra bile polip filtre kağıdını anımsayabilir. 10. günden sonra polipi tekrar aldatmak mümkündür. Çeşitli hayvanlarla yapılan deneyler balıklardan arılara, fareden köpeğe kadar bütün hayvanlarda bir belleğin olduğunu, bu hayvanların çeşitli davranışları öğrendiklerini ve bunları belli bir süreye kadar anımsadıklarını ortaya koyuyor. (Ayrıntılar için bkz Cumhuriyet Bilim ve Teknik, sayı 448-449).

Dolayısıyla akıl (zeka) denilen zihin durumunun evrimin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan bir ürün, ama belli bir geçmişe ve maddi temele sahip bir ürün olduğunu kabul etmek gerekir. Bugün için evrimin en üst düzeydeki sonucu olan insan bilincinin adım adım gelişen evrimsel bir sürecin eşsiz -ama biyolojik kökenli- bir ürünü olduğu kavranmadan insanın nasıl insan olduğu açıklanamaz.

DİPNOTLAR

1) Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi, Cilt I, Remzi Yayınevi.
2) Hoimar Van Ditfurth, Dinazorların Sessiz Gecesi Cilt II, s. 216, Alan Yayınları.
3) Marx-Engels, Alman İdeolojisi s.56, Sol Yayınları.
4) Ekonomide geçerli emek-değer teorisine doğa bilimlerinin verilerinden "güzel" bir kanıt oluşturduğu için el-emek teorisinin Marx ve Engels'e cazip geldiği söylenebilir. Bu durum, aynı zamanda her türden öğretinin nesnel yanlar kadar öznel-keyfi yanlar da içermek zorunda olduğunun göstergesidir.

Emperyalist çevre talanının mekanizmaları

Dr. İrfan ERDOĞAN

Çevre sorunu, kapitalist sistemdeki egemenlik ilişkilerinin en açık şekilde kendini gösterdiği önemli mücadele alanlarından biri haline gelmiştir. Çevre bozulması hemen herkesi etkileyen bir oluşumdur, fakat çevre kirliliğinin yaşandığı, tehlikeli atıkların atıldığı, kirli suların kullanıldığı ve içildiği, tehlikeli kimyasal ilaçların serpildiği ve kullanıldığı, bacalarından zehir saçan fabrikaların kurulduğu yerlere bakarsak, bu alanların yoksun ve yoksul bırakılmış kitlelerin yaşadığı bölgeler olduğunu görürüz. En kötüsü, en çok etkilenen de, en çok soyulanlar olmaktadır: Doğa ve doğaya bağlı olarak yaşayan insan ve diğer varlıklar.

ORMAN EKOSİSTEMLERİNİN TALANI VE SONUÇLARI

Kapitalist kalkınmayla başlayan ve emperyalist sömürüyle çapını genişleten çevre talanı, flora (çiçek, bitki), fauna (hayvan) ve orman ekosistemlerindeki faaliyetleriyle çok ciddi bir çevre ve insanlık krizine neden olmuştur. Bu ekosistemler ekonomik bakımdan çok önemli faydalara sahiptir. Bu faydaları şöyle özetleyebiliriz:

Gen kaynağı: Ormanlar; türler, habitatlar ve gen çeşitliliklerini içerir. Bunlar muhtemelen ormanların en değerli kaynaklarıdır ve ormandaki yaşamı ve gelişmeyi sağlarlar.

Su kaynağı: Ormanlar yağmur suyunu emerler ve yavaş yavaş ırmaklara bırakırlar. Böylece sel oluşmasını önlerler ve kurak aylar için su tutarlar. Geri bırakılmış ülkelerin yüzde 40 kadarı, topraklarını ve hayvanlarını sulamak için ormandan gelen suya bağımlıdır.

Su havzaları: Ormanlar toprağın nehirlere karışıp erozyonla ortadan kalkmasını önlerler. Nehir yataklarının taşınan topraklarla dolması, her yıl 6 milyar dolarlık hidroelektrik ve sulama suyu kaybına neden olur.

Balık üretim alanları: Ormanlar nehirlerdeki, göllerdeki, haliçler ve kıyı sularındaki balıkların yaşama ortamlarını korurlar.

İklim: Ormanlar iklimi dengede tutarlar. Son yıllarda yoğunlaşan tropik ormansızlaşma, tehlikeli global ısınmaya yüzde 25 katkıda bulunmaktadır.

Canlı yaşamın korunması ve iyileştirmesi: Ormanlar oksijen üretir, karbondioksit tüketir. Toz süzer, baca gazlarını, bakterileri ve virüsleri bağlar. Çevresindeki havayı serinletir; şiddetli ultraviyole ve radyasyondan çevresini korur. Ağaç kökleri ile toprak tutularak toprak kaybı önlenir.

Yerel ekonomik yaşam kaynağı: Ormanlar, yakınında yaşayan halk kitleleri için beslenme, sağlık, hammadde ve geçim kaynağı olarak kritik öneme sahiptir. Bugün ise uluslararası sömürünün/talanın yoğunlaştığı alanlardan biri haline gelmiştir. Tropikal bitkiler ilaç endüstrisi için yılda milyarlarca dolarlık gelir kaynağı demektir. Ağaç kesimi dışındaki orman ürünlerinin ticareti, örneğin kamış ticareti, yılda 3 milyar dolarlık bir endüstridir (**Elizabetsky**, 1991; **Beer** ve **McDermott**, 1989; **Durning**, 1994).

Onbinlerce yıllık kullanıma rağmen, bu yüzyılın başına kadar orman ekosistemlerinin sadece yüzde 2'si tahrip edilmişti. Bu yüzde 2'nin büyük bölümünü Avrupa'nın, Orta Amerika'nın, Çin'in, Hindistan'ın, Kuzey Amerika'nın doğu kısımları oluşturuyordu. 1950'den sonra ormanların ve flora/faunanın tahribi büyük ölçüde arttı. Japonya'da, Filipinler'de, Güneydoğu Asya'da, Orta Amerika'da, Afrika'nın en güneyinde, Kuzeybatı Amerika'da, Güney Amerika'nın doğusunda, Amazonlarda, Alt-Sahra Afrika'da geniş ormanlık alanlar yok oldu. Orta Avrupa'nın ormanları asit yağmuru ve hava kirliliğiyle zehirlenerek ölmeye başladı. Malezya, Kanada ve Sibirya'da da benzer bir tahribat yaşandı. 1990'lara gelindiğinde, varolan toprakların sadece yüzde 26'sı ağaçlı olarak kalabilmiştir. Mevcut ormanların dörtte üçü bazı orijinal ağaç türlerine sahiptir. Geri kalanı ticari tomruk üretimi amacıyla, yer yer yapılan dikimlerle yeniden-büyümeye tabi tutulmakta, ama tür çeşitliliği açısından yoksullaştırılmaktadır (**Brown** ve diğerleri, 1994).

Yunanistan'da ormanların yüzde 70'i, Sudan'da yüzde 90'ı ve Amerika'daki uzun çayırların yüzde 100'ü yok olmuştur (**Stempleski**, 1993). Yok olan ve hasar gören çevre ile birlikte, canlılar da ortadan kalkmaktadır. Tomruk üretimi, tarım ve kentsel yayılma, Brezilya'nın kıyı tropik ormanlarının yüzde 95'ini ortadan kaldırdı. Birçok ülkede ise istatistik tutulmamakta, sorun yok sayılmakta veya küçümsenmektedir. Her yıl 138.600 kilometrekare tropikal orman yokolmaktadır. Son on yıl içinde yıllık ormansızlaşma oranında yüzde 90 artış olmuştur (**Myers**, 1989).

Türkiye'deki 10.000 civarındaki bitki türünün 3000 kadarı endemiktir (Türkiye'ye özgü). Bu sayı Avrupa'da 2450'dir. Türkiye ormanlarının her yıl 60.000 hektarı tarım alanı haline çevrilmektedir. Kasıtlı orman yangınları, her yıl birkaç bin hektar ormanlık alanın daha yokolmasına neden olmaktadır. (Environmental Almanac, 1992). Tropik yağmur ormanlarında yaşanan tahribat sonucunda her yıl tahminen 6.000 canlı türü yok olmaktadır (**Kiziroğlu**, 1994). Avustralya'da 320 memeli hayvan türünden 43'ü (yüzde 13.4), Meksika'da 961 kuş türünün 123'ü (yüzde 12.8) yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Porto Riko'da 46 tür sürüngenden 15'i (yüzde 32.6), Fransa'da 29 amfibi türünden 18'i (yüzde 62.1) yok olmuştur.

Öte yandan, 20. yüzyılın başından beri her yıl bir Amazon kabilesi ortadan kalkmaktadır.

TALANIN DİĞER KURBANI: İNSAN

Fauna ve flora sisteminin parçası olan yerel halk kırsal alanlarda yaşar, Kırsal alanların durumu dünyanın her yerinde hızla daha da kötüye gitmektedir. Bu alanlarda; (a) kaynaklar kente yönelik ve uluslararası pazar ekonomisinin ihtiyaçları doğrultusunda sorumsuzca sömürülmekte, (b) kırsal alanlar, ormanlar, yaylalar vb. ekonomik çıkar hesaplarıyla, kent kitlelerinin ve uluslararası turizmin gereksinmelerine göre biçimlendirilmekte, (c) kırsal alanlar kentsel atıkların deposu haline döndürülmekte, (d) büyük endüstrilerin, tarım ve hayvancılık sermayesinin eline geçmektedir.

Bütün bunların sonucunda kırsal ekoloji ve insan peyzajı hızla değişime uğramıştır. Bu değişim; sermaye ve özel teşebbüs sisteminin temsilcileri tarafından; iletişimi, ulaşımı ve dolayısıyla sömürü olanaklarını kolaylaştırdığı ve yaygınlaşmayı-büyümeyi getirdiği için olumlu gibi gösterilir. Eğer bu dar çıkarlar çerçevesinden çıkıp, olaya insan ve çevre peyzajının durumu ve geleceği açısından bakarsak, yaşanan durumun gelişimden çok gerileme ve bozulma olduğunu görürüz. Endüstrileşme ve kalkınma adı altında sürdürülen hegemonyacı süreçler, kırsal alanları ve kaynaklarını kapitalist pazar ihtiyaçlarına göre biçimlendirdi ve buraları birer koloni bölgesi durumuna düşürdü.

Endüstrileşmenin ve kalkınmanın kırsal alana etkisi şöyle özetlenebilir: Üst toprağın kaybı, erozyon, toprak verimliliğinin gerilemesi, canlı türlerinin yok olması, ormanların ortadan kalkması, göllerin ve suların kirlenmesi ve ölmesi, köy birimlerinin yok olması, küçük çiftçilerin yoksullaşması, tarım ve hayvancılık tekellerinin yaygınlaşması, kentlere göç, yok olan fauna/flora ve kaybolan doğal güzellikler.

TALAN YÖNETİMİ

Ormanların yönetimi alanındaki güç mücadelesi; bu ormanları kullanan dev endüstriler ve bu endüstrilerin zenginleştirdiği politikacılar ile çevreciler ve yöre halkı arasında olmaktadır. Malezya'da, dünya çapındaki tepkilere rağmen, ormanların tahribi her gün 24 saat sistemli bir şekilde sürmektedir (geceleri gündüz gibi ışıklandırarak). Malezya gibi birçok geri bırakılmış ülkede yaşananlar, ekonomik çıkarlarla siyasal politikaların ne denli iç içe olduğunu ve bu ülkelerdeki ekonomik soygunun boyutlarını göstermektedir (**Brown**, 1994).

Türkiye; özellikle özelleştirme politikalarını hızla uygulama konusunda harekete geçirildiği 1994 yılından beri, bir laboratuvar gibidir. Orman işletmeciliğinin devlet tekelinden çıkarılarak, yerel yönetimlere değil, özel şirketlere verilmesi konusundaki ideolojik ısrar, 1994'den beri medyadan da açıkça dillendirilir hale gelmiştir. 1994 yaz aylarında Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki ormanlarda çıkan yangınların yarattığı tahribattan, birinci derecede ormanları yakanlar, ikinci derecedeyse yanan ormanlara zamanında ve donanımlı bir şekilde müdahale edemeyerek zararın büyümesine seyirci kalan Orman Bakanlığı sorumlu tutulmuştur. Bu tespit, büyük ölçüde doğrudur. Yanlış olan, çözüm olarak önerilendir: Ormanları satalım! Ormanları kamu malı olmaktan çıkarıp özel mülkiyet sınırları içine çekmek isteyenlerin derdi, ne ekolojik bozulma, ne milli servetin yitirilmesi ne de güçlü yerel yönetim demokrasisidir. Tek dertleri, ormanların özelleştirilmesinden sağlayacakları çıkarlardır (**Keleş**, 1995).

Kapitalist ideoloji, çevre sorununa çare olarak özellikle halka çevre bilinci verilmesi zorunluluğu üzerinde durur. Aslında, çevre bozulmalarına neden olan etken, ne halkın bilinç düzeyi, ne nüfus artışı, ne de sınai yapılaşma hızı veya kentleşme yoğunluğudur. Sanayileşme, kalkınma, modernleşme denilen süreçlerin kapitalizme özgü biçimidir.

ÇEVRE BOZULMASI VE ULUSLARARASI SERMAYE

Uluslararası şirketler, özellikle Amerikan sermayesinin egemen olduğu şirketler, kendi ülkelerinde çevreyi bozmama konusunda gittikçe daha çok dikkatli olmak zorunda kalmaktadırlar. Kendi ülkelerinden kaçmalarının bir nedeni de budur. Çevreyi nasıl korudukları hakkında sürekli reklamlar ve harcamalar yapmaktadırlar. Fakat Türkiye gibi ülkelerde at oynatırken, çevre ve insanlığa karşı duyarlılık reklamlarının yerini, talan ve maksimum sömürü almaktadır. Siz hiç New York'da bir pepsinin veya big mac'in fiyatının ne olduğunu biliyor musunuz? Çoğunlukla bizim gibi ülkelerde kakalanan fiyatın yarısı. Hele tüketime teşvik ve reklam sırasında fiyatlar yarıya düşer. Neden yabancı otomobil sanayi Amerika'da ve kendi ülkesinde kurşunlu benzin kullanmayan arabalar yaparken ve arabalarına havayı kirletmeyen mekanizmalarla donatırken, bize geldiklerinde bunlar ortadan kalkıyor? Neden Amerika'da yasaklanan DDT ve binlerce çeşit zehirli böcek öldürme ve bitki öldürme ilaçları diğer ülkelere satılıyor? Neden sigara Amerika'da sürekli kötülenirken, diğer ülkelerde teşvik ediliyor? Neden Amerikan ve Avrupa firmaları kendi ormanlarını ve milli kaynak-

larını daha dikkatle sömürürken diğer ülkelerin ekolojisinin talan edilişine bu ülkelerin firmalarıyla katılıyorlar? Neden McDonalds ve diğer endüstriler halka "aman recycle (yeniden kazanım) yapın" diye çevre sevgisi propagandası yaparken, örneğin, McDonalds bizim gibi ülkelerde yenecek bir hamburgeri, patetesi binbir çeşit çekici ambalajlar ve kutular içinde sunuyor? Bu sorulara cevap vermek zor değildir.

Çevre bozulması, hem bozan hem de onaran teknolojiler ve çıkar güçleri için cebe giren para demektir. Bugün dünyadaki egemen düzenlerde, kalkınma, moderleşme, büyüme, sürdürülebilir kalkınma demek, çevre ve insan sağlığının bozulması demektir. Eğer sürdürülebilir kalkınma diye öne sürülen bir plan veya proje veya görüş, kalkınmanın maliyet ve fayda hesabını yaparken, temeli sermayenin büyümesi ve yaygınlaşması üzerine kuruyorsa ve ekolojik sorunları bu kalkınmada sürekliliğin etkenliğini olumsuz yönde etkileyen (yani sermayenin süper kâr etmesini engelleyen) bir faktör olarak görüyorsa, bu plan\proje\görüş insanlığın değil, belli bir güçlü azınlığın çıkarınadır.

SERMAYE İHRACI, YARDIM, HİBE VE BORÇLANMALAR

Geri bırakılmış ülkelerde çevre sorunu özel bir biçime bürünür: Bu ülkeler kalkınma ve yardım adı altında büyük borçlanma altına girmişlerdir. Bu ülkelerdeki kapitalin önemli bir kısmı, borçların faizlerinin ödenmesi yoluyla dışarıya giderek erimektedir. Borçlar aynı zamanda dışa bağımlılığı artırmakta ve bu ülkeler ihracatı fazlalaştırarak bütçe açığını kapatmak için ormanlarını ve doğal kaynaklarını emperyalist talana açmak zorunda kalmaktadırlar. Global siyasal-ekonomik yapı, yoksulluğu, kaynakların kullanım tarzını ve çevre koşullarını düzeltme, iyileştirme yönünde çalışmamaktadır. Çevre sorunları genel sosyo-ekonomik yapıdan soyutlanarak ele alınmakta ve bu soyutlanmış çerçeve içinde tedbirler önerilmektedir. Beş yıllık planlarda da çevre konusu, sanki diğer ekonomik faaliyetlerden bağımsız ve o faaliyetlerle ilişkisi olmayan bir faktör gibi ele alınmaktadır. Bu tür yaklaşım tarzı, varolan yapının kendini muhafaza etme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Egemen çözüm yolları, şişmana ancak eksersiz, hap ve doğal yiyecek içecek endüstrilerini kullanarak zayıflamasını teşvik eder.

Sermaye ihracı, yardım, hibe ve borçlanmalar, kapitalist ilişkilerde egemenlik kurma ve sürdürmenin zorunlu gereksinmeleridir.

EMPERYALİZM İÇİN TEKNOLOJİ TRANSFERİ

Egemen kapitalist pazar sisteminin çevre bozulmalarına karşı olan tepkilerde en çok hoşuna giden ve temelde hem fikir olduğu, fakat uygulamada ucuza verilmesine ve kendi kontrolünden çıkmasına karşı geldiği yan, teknoloji transferidir. "Başarılı bir global ortaklık uygun şartlarla büyük ölçüde sermaye ve teknoloji transferini gerektirir" (Brown, 1992) görüşü, klasik kalkınma görüşünden farklı değildir. Bu görüşün hedefi, yayılmacılığın artmasıdır. Başarı kimin için? Uygun şartların ölçüsü ne? Hangi teknolojiler ve sermaye transfer edilecek? Kime ve ne tür kullanımlar için bu transfer yapılacak? Kullanmalar gerçekten gerekli veya amaçlanan alanlarda yapılıyor mu? Bu sorulara yanıt vermek gerekir.

Egemen teknoloji düzeninin işleyiş şekli çevre ve insan peyzajının sağlığına önem verme yönünde değildir. Çünkü, bu peyzaja önem vererek, bu peyzajı bozmadan, mahvetmeden, tehlikelere sokmadan yapılacak endüstriyel girişimler "maliyet artırır". Maliyet artışı da sermayenin maksimum çıkar elde etme hesaplarına aykırıdır. Bu maliyete aykırılık faktörü evrensel bir gerçeğin ifadesi değildir, kapitalist teknoloji yapısının bir yansımasıdır.

KAÇIŞ VE TALAN

Kapitalist endüstrilerin ekonomik siyasetlerinden biri de, çevre korumaları ve sendika hareketleri nedeniyle maliyetin arttığını ileri sürerek, fabrikaları işçi ücretlerinin az olduğu ve çevre korumasının olmadığı komşu ülkeye veya başka ülkelere taşımaktır. Amerikan firmaları bunu yıllardır yapmaktadır. Diğer ülkelerin firmaları da bu politikayı öğrenmiş durumda ve uygulamaktadır. Örneğin Tayland 1989'da ticari tomruk üretimini yasakladığında kendi ormanlarını korumak için önemli bir adım attı. Fakat firmalar ormanların hızla tahrip edildiği komşu Laos'a ve Myanmar'a gittiler (McCoy, 1989).

Bu kaçış son yıllarda uluslararası ekonomik anlaşmalarla kontrolsüz sömürü olanağını verecek bir şekilde garanti altına alınmaktadır. Amerika ve Meksika arasındaki NAFTA Anlaşması bunun en son örneğidir. Kaçış, fiziksel olarak gitmenin yanı sıra, sermayeyi bu tür ülkelere götürme biçiminde olmaktadır. Bu da genellikle satellite (uydu) veya uluslararası firmalara yatırım yaparak olmaktadır. Bu firmalar, özellikle Güney Amerika ormanlarını (örneğin, Amerikan hamburger endüstrisine et yetiştirmek için), yeraltı ve yerüstü zenginliklerini ve işgücünü gelişmiş ülkelere ihracat için sömürmektedirler.

İŞ VE ÇEVRE ŞANTAJI

Çevre ve insan sağlığını ön plana alan üretim biçimleri yaratma girişimlerine karşı, kapitalistlerin kullandığı en etkili silahlardan biri "iş şantajı" olmaktadır. Bu şantaj, hemen her ülkede, ne yazık ki başarıyla kullanılmaktadır. Ne zaman ekolojik veya insan sağlığıyla ilgili yasa veya kurallar konmak ve uygulanmak istense, "işyerinin kapanacağı veya işçilerin iş kaybedeceği" ileri sürülmektedir. İş ve çevreyi birbirine zıt olarak sunmak, kasıtlı bir girişimin ifadesidir. Kaynakların yenilenemeyecek şekilde yok edildiği, tüketildiği, havanın, yerin ve yeraltının kirletildiği ve zehirlendiği, milyonlarca insanın her yıl bu nedenlerle sakatlandığı, öldüğü, gelecek nesillerin tehlikeye düşürüldüğü bir dünyada ne türlü bir işe sahip olunabilir? Bu çapta bir tahrip ne kadar sürebilir? Çöle döndürülen ormanlarda ve kırsal alanlarda, zehirlenen çevrede iş sürekliliği açısından ne kadar gelecek var? Çevre talan edilip bittiğinde iş de biter. Ama sürekliliği, doğayı ve insanı geliştirici bir şekilde kullanmayı ana politika olarak uygulayan bir düzende herkese sürekli iş vardır.

ÇEVRE VE MALİYET/KAR HESABI

Çevre ve insan öğesinin korunması ve geliştirilmesiyle ilgili girişimlere en çok karşı-tepkinin kapitalist endüstrilerden gelmesini beklemek normaldir. Endüstriler geleneksel olarak kârları kendilerine alır ve masrafları başkalarına (çoğunlukla kamu harcamaları ve direk sömürü yoluyla halka) ödetirler. Çevre temizliği ve korumasının yarattığı masraflarını üstlenmeme, fiyatlara yansıtarak veya vergilerle halka yükleme, endüstrilerin uyguladığı bir diğer yöntemdir. Bu yükleme çevre korumasında enterasan bir biçim alır. Örneğin, bir endüstri kirletir; bir diğeri de ihaleyle temizleme işini yüklenerek, bu arada rüşvetlerle vurgun vurur. Böyle kârlı bir düzende endüstrilerin kendi durumlarını zorlaştıracak bir değişime gitmeleri beklenemez. Epey faydalı değil mi?

Ekoloji ve insan sağlığının iyileşmesinden en çok çıkar kaybedecekler, insan sağlığını bozan ve bozulan sağlığı "kontrolle" tedavi eden yılda geliri trilyon dolarlara ulaşan teknoloji ve endüstrilerdir. Bu endüstrilerin başında bizim sağlığımızı koruması gereken ilaç sanayi ve tıp gelir. Bu "bozma-kontrol-bozma" çemberinden her yıl trilyonlarca kâr yapan ilaç ve sağlık sektörleri, çevrenin ve insanın zarar görmesine göbekten bağımlıdırlar. Ne zaman çevre ve insan sağlığını iyileştirme yönünde bir girişim başlatılsa, her seferinde bu endüstrilerin örgütlü sözcülerini karşımızda direniyor buluruz.

Öyle ki, varolan düzende, çevre ve sağlık bozulması sorunları, kapitalist bilim, teknoloji ve ekonomik pazar için canlılık ve gelişme kaynağı olmuştur.

Kapitalist üretim biçiminde maliyet ve kâr bir firmanın yaşam gereğinin ifadesi olduğu kadar, bir ekosistemin yaşam ve ölüm gereğidir. İkisinin arasındaki temel fark şudur: Ekosistemdeki maliyet genel faydayı azaltan değil artıran bir karaktere sahiptir. Özel firmada ise maliyet kârı (faydayı) azaltır (Teoride bu böyledir, fakat pratikte, maliyet fiyata yüklenerek, dışlaştırılıp, tüketicinin omuzuna yüklenir. Eğer fiyata yükleyemezse, birkaç işçi atar ve aynı amaca ulaşır.). Bu nedenle, bir fabrikanın bacasına konacak bir filtre, (a) fabrika için kârı etkileyen maliyettir (teoride, eğer diğer faktörler değişmez tutulursa), (b) ekoloji için maliyeti (= kirliliği, çevre bozulmasını, insan sağlığının tehlikeye girmesini) azaltan faydadır. Ekolojideki bu fayda, bu fabrikanın filtre kullanmasıyla, kontrol teknolojilerinin (filtre teknolojisinin) gelişmesini sağlar. Ama, eğer o fabrikanın filtre kullanmadan kirlilik yaratmayacak şekilde yeniden biçimlendirilmesi istenirse, bu yeniden-biçimlendirme fabrika endüstrisi için mali yük, kontrol endüstrileri için ise ölüm kalım konusu olur. Sorun maliyet/kâr hesapları dahil, öncelikler sorunudur. Gerisi tamamiyle kendini ve faaliyetlerini haklı çıkarma girişimidir.

SONUÇ

Çevre sorununun yaratıcısı, günümüzdeki egemen kalkınma anlayışını biçimlendiren ekonomik yapılardır. Bu yapılar nasıl ki emeği sömürerek zenginlik ve yaygın yoksulluk yarattıysa, benzer şekilde doğanın kaynaklarını insafsızca sömürerek sadece doğada yoksulluk yaratmamış aynı zamanda insanların sağlığını bozan koşulları da ortaya çıkarmıştır. Ardından da, tepkilere karşı kendini haklı çıkaran ve meşruluğunu savunan ideolojik pozisyonlandırmalar ve ekonomik girişimlerle tedbirler getirmişlerdir. Bu tedbirlerin hemen hemen hiçbiri sorunları ortadan kaldırmaya yönelik değildir. Aksine, örneğin, "minimum kirlilik ve bozulma" standartları getirerek, hem egemen pratiklere devam etmektedirler, hem de bu tedbirler ve standartlarla sermaye için yeni büyüme alanları, örneğin kontrol endüstrisi ve çevre teknolojisi oluşturmaktadırlar. Eğer çevre ile ilgili olumlu gelişmeler olmaktaysa, bunun nedeni, her ülke içinde mücadele veren insanlardır.

(New York, 16 Kasım 1995)

KAYNAKÇA

Kaynaklar için bakınız: İrfan Erdoğan ve N. Ejder (1996), "Çevre Sorunu Çevre Oyunu", İstanbul: Kaynak Yayınları (1996'nın başında yayınlanacak).

Alternatif tıp: seçenek m

Dr. Fikriye İNANÇ BAŞ

Yazıya tıp tarihi araştırmalarından ilginç bir örnekle başlayalım: Eski Mısır'da gebelik testi ve doğacak çocuğun cinsiyetinin önceden belirlenmesi, Danimarkalı bilimci **Eric İversen**'in yaptığı çeviriye göre şöyleydi: Hamileliğini sınamak isteyen kadın her gün idrarıyla biri buğday, diğeri arpa dolu torbayı sular. Eğer her iki cins tohum bir süre sonra filizlenirse kadın hamiledir. Eğer buğday taneleri filizlenirse, doğacak çocuk erkek, ama yalnız arpa taneleri filizlenirse doğacak çocuk kız olacaktır.

Yukarıdaki örnekten de anlaşıldığı gibi insanlar ilkçağlardan bu yana, önceleri gizemli, sonraları da deney ve gözleme dayalı istemli ve amaçlı davranışlar geliştirerek sağlıklarını korumaya ve hastalıklarını iyileştirmeye çalışmışlardır. Bu arada kimi bitkilerin ve maddelerin kimi hastalıklara iyi geldiğinin gözlemlenmesiyle, bugünkü anlamda olmasa da tıbbın ilk biçimleri ortaya çıkmıştır. O dönemlerde hemen her sağlığı bozulan kişide aynı maddeler kullanılmakta ya da birçok madde aynı anda verilmekteydi. 19. yüzyılda özellikle biyolojideki önemli ilerlemeler, **L. Pasteur** ve **R. Koch**'un bakterilerle hastalık arasındaki bağlantıyı kanıtlaması sonucu, hastalıkların değişik nedenlerle oluştuğu ve oluş mekanizmalarının ayrıntılarının bilinmesiyle modern tıp doğmuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısından bu yana hızla gelişen teknoloji günümüz tıbbını gen düzeyine kadar indirmiştir. Böylece modern tıp (=klasik tıp, Batı tıbbı ya da ortodoks tıp), diğer pozitif bilim dallarındaki gelişmelerden aldığı güçle özellikle tanı, sonra sağaltım aşamalarında oldukça başarılı bir düzeye erişmiştir. Ancak tüm bu gelişmelerin yanında yine günümüzde (özellikle son 30 yılda) başta Amerika ve pek çok Avrupa ülkesinde "alternatif tıp" (marjinal tıp veya aşağılayıcı bir söylemle şarlatan tıp) popülerleşmeye başlamıştır. Yazımızda bu çelişki, nesnel bir gözle incelenmeye çalışılacaktır.

15. yüzyıldan bir eczane görüntüsü. (İtalyan Fresk)

ALTERNATİF TIP NEDİR?

Bu tıbbın uygulayıcılarının tanımıyla, "günümüz doktorlarının çoğunluğunun uyguladığı Batı tıbbının ana akımının dışında kalan herhangi bir tıp biçimidir" (**Stanway**). Parapsikolojinin araştırma alanına da giren alternatif tıp "psi-tıp" veya "paranormal şifacılık" isimleriyle de anılmaktadır. Görüşleri şunlardır:

- İnsanın bütün olarak iyileştirilmesi ve içinde yaşadığı evrenle uyumlu hale getirilmesi.
- Sadece belirli bulguların ortadan kaldırılması veya üzerlerinin örtülmesi yerine, hastalıkların gerçek nedenlerinin düzeltilmesi.
- İnsanın fizik bedenden çok daha fazlasını kapsayan bir varlık olduğuna dayalı bir yaklaşımla, bedenin enerji dizgesinin dengelenmesi.

Alternatifin Türkçe karşılığı seçenek, seçeneğin anlamı ise, 'belli bir amaca götüren farklı araçlardan her biri' olduğuna göre dilbilimsel ve/veya anlambilimsel olarak modern tıbbın bir seçeneğiymiş gibi anlaşılmaktadır. Bir başka açıdan, alternatif tıp, bilimin tıbba uygulanmasından önceki sağlık hizmetlerini tanımlamak için de kullanılmaktadır. Galiba alternatif tıpçılarla modern tıp çevrelerini birbirlerine karşı tutum almaya, hatta zaman zaman sertleşen çatışmalara iten önemli bir neden bu kavram kargaşası ve yeterince tanımlayıcı olmayan bu terim. Modern tıbbın parçası olmayan herhangi bir yöntem alternatif tıp kapsamına konularak durum kutuplaşmaya götürülmektedir. Kanımızca, alternatif tıp yerine "yardımcı" veya "tamamlayıcı" gibi kelimelerle tanımlanmış olsa, farklı paradigmaları olan bu iki sağaltım yöntemini barışık bir birliktelik içinde yürütebilmek olanaklı olabilecektir. (Hindistan ve Çin'de olduğu gibi).

Binlerce yıllık geleneksel yöntemlerinin (bazı eklentilerle) günümüzde "alternatif tıp" adıyla Batı'da ilgi görmesinin nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

- İnsanlar modern tıbbın bazı koşullarda (özellikle kötü huylu ve süreğen olgularda) başarısız olduğunu görmekte ve bunu kabullenmek zor gelmektedir.
- Kimileri modern tıbbi yöntemlerden, ameliyat ve yan etkileri yüzünden korkmaktadırlar.
- Pahalı tanı yöntemleri, gereksiz ilaç kullanımı nedeniyle insanlar, modern tıp için çok ağır ekonomik yükler altına girmektedir.
- Kimileri Batı türü tıbbi uygulamalara felsefi yönden karşı çıkmaktadır.
- Bir grup insan elde olana karşı çıkma zamanının geldiğini düşünmektedir.
- Kimileri ise farklı olmaya ve denemeye gereksinim duymaktadır.

SAVLAR VE KARŞISAVLAR

Alternatif tıpçılara göre:

- Pek çok doktor, pek çok hastalığın psikolojik kökenli olduğunu unutuyor veya 'psikolojik' diyerek önemsemiyor.
- Modern tıp yaklaşımında aynı hastalığı olan bireylerin hepsi, sanki aynı varlıklarmış gibi ele alınıyor, ayrı bireyler olarak görülmüyorlar.
- Pozitif bilim, modern tıp gibi söylemlerle, gerçekte maddeci ve olgucu (pozitivist) görüş doğrultusunda biçimlendirilmiş anlayış kastediliyor. Bu anlayışa zarar verme olasılığı sezilen herşey, gerçek ve doğru olsa bile reddediliyor, görmezden geliniyor ya da kötüleniyor.
- İleri teknolojinin uygulandığı sağaltım yöntemleri doktor ve hastayı birbirinden uzaklaştırıyor. İnsanın sadece bedenden ibaret olmayıp akıl ve ruha da sahip holistik (bütüncül) bir varlık olduğu ve çevresiyle karşılıklı ilişki içinde bulunduğu gözardı ediliyor.
- İstismar ettiğimiz bedenimizi onarmak ve modern beslenmenin ve yaşam biçiminin bozduklarını iyileştirmek için aşırı mekanik ve insana yabancı bir teknoloji kullanılıyor.
- Algıladığımız çevre algılanabilir olanın küçük bir bölümü olduğu gibi, bedenimiz de, beş duyumuzun bize bildirdiğinden daha karmaşıktır. Beyinlerimiz, insan bedeninin kimi güçlerini, TV, radyo, radar ve ultrasonik frekansları rutin olarak duyumsamaya ayarlanmıştır. Oysa zaman ve uzayı aşan, gözlem ötesi dünyada değişiklikler olmaktadır. (Parapsikoloji yaklaşımı)
- İnsanlar günümüzde gereksiz ilaç (başta antibiotikler) tüketicisi haline getirildi. Bu durum patrojenik (doktorların neden olduğu) sorunlara neden oluyor. Öte yandan kendi kendine ilaç kullanımı, ilaç şirketleri tarafından özendiriliyor.
- Kanser ve kimi süreğen hastalıklarda (allerji, şeker hastalığı gibi) büyük insan gücü ve akan onca paraya karşın somut iyileşmeler olmuyor. Geçen yüzyıl süresinde tıp bilimi, doğum anında ortalama yaşam süresi beklentisini 20 yıl artırırken, 65 yaşındaki bir insanın yaşam süresi beklentisi ancak bir yıl yükselmiştir.
- Alternatif sağaltım yöntemleri, klasik tıbba oranla oldukça ucuzdur, bu nedenle halkın büyük bir kesimi tarafından kullanılabiliyor.
- Başta bitkisel sağaltım olmak üzere, bu yöntemler binlerce yıldan beri uygulanmış ve kesin sonuçları belirlenmiştir. Hangi bitkinin, hangi hastalıkta kaç gram ve ne durumlarda kullanılacağı belirlenmiştir. 7000 dolayında doğal kaynaklı madde günümüzde kullanılan ilaçlara girmiştir.
- Alternatif tıbba asıl saldıranlar, büyük maddi kayıplara uğrayan ilaç tekelleridir.
- Ortodoks tıp her yıl milyarlarca doları yeni araştırmalar için kullanmasına karşın, marjinal tıbbın klinik araştırmaları için nerdeyse hiç kaynak ayrılmıyor.
- Tıbbi araştırmalarda kullanılan kontrollü deneyler ilaçların etkilerini belirlemede yararlı olmasına karşın, her bir hastayı benzersiz birey olarak kabul eden alternatif tıpta kullanılan parametreleri ve deneylerin sonuçlarını net biçimde ölçmek olanaklı olmuyor.

Alternatif tekniklerin halk tarafından kolay benimsenmesi, sahtekarların da or-

13. yüzyılda bir eczaneyi gösteren minyatür.

ni, yoksa yardımcı mı?

taya çıkmasına neden oluyor. Kimi doğal maddeleri şarlatanlığa vardırarak pazarlayıp dünyanın parasını kazanıyorlar. Bu tür istismarları denetleyecek bir kurum yoktur.

- Alternatif tıp biçimci dinin sunduklarıyla çatışır. Aynı biçimde ruhçuların (spiritualistlerin) gösterdiği ruhsal ve doğa üstü dünyayla da bir ilgisi yoktur.

Modern tıp savunucularına göre:

Modern tıbbın ve cerrahinin gelişmesinde 19. yüzyılın ikinci yarısı bir dönüm noktasıdır. Bu değişimde fen bilimlerindeki önemli gelişmeler ve endüstrileşme rol oynamıştır. Tıp tarihinin 1850'den bu güne kadarki gelişimi üç devreye ayrılır:

1) 1850-1905 arası modern tıp tarihinin doğuşunu hazırlayan dönem.

2) 1905-1957 arası modern tıp tarihinin rönesans devri.

3) 1957'den sonraki modern tıp tarihi dönemi.

Bu kısa ön bilgiden sonra gelelim konuyla ilgili savlara:

- Çağdaş tıp kuramsal temelleri ve bilimsel gelişmelerden aldığı güçle güvenilir bir bilim olgunluğuna erişmiş, 'deneme ve yanılma aşamaları', 'geleneksel ve görgül' nitelemelerini çoktan geride bırakmıştır. Herhangi bir kuramsal açıklama ve kanıtlamaya dayanmayan, bilimsel bilgi haline gelmemiş geleneksel ya da ampirik spekülatif-metafizik bilgiler yığınına dayanan bir anlayış, tıp biliminin alternatifi olamaz. Şarlatan tıp anlayışı, bilimsel tıbbın yetersizliklerine (ki bunlar gelecekte bilimsel tıp insanlarının çabalarıyla, bilimsel yöntemlerle, bilimsel süreçler izlenerek giderilecektir) alternatif gibi yaklaşarak hastalıkları iyileştiremez.

- Bazı alternatif tıpçılar, tıbbın temel disiplinleri olan anatomi ve fizyolojiyi, evrenin temel kurallarını açıklayan fizik ve kimyayı saf dışı etmek cüretini gösteriyorlar.

- Bir hastalığın iyileşmesine yardımcı olmakla, bir hastalığa çare bulmak farklıdır. Alternatif tıpçıların tek yaptıkları hastaların iyileşmesine yardımcı olmaktır. Bunu da yalnızca "maneviyatı güçlendirerek" yapmaktadırlar. Uzun vadede insanlığa hizmet eden yine bilimsel tıptır. Zira şarlatanların iyileştirdiklerini iddia ettikleri her bir hastaya karşılık bilimsel tıp en azından bin hastayı iyileştirmektedir.

- Alternatif tıpçılar ne kuramsal, ne de gözlemsel bir temeli olmayan yöntemlerle hastalıkları iyileştirmeye kalkışıyorlar. Bir uygulamanın gerçekten işe yarayıp yaramadığı ancak "kontrollü deney"lerle saptanabilir. Bu tür deneyler ise ancak bilimsel kafa yapısında olan insanlarca yapılabilir.

- Alternatif tıpta alınan sonuçlar "auito-suggestion", yani kendi kendine telkinle ilgilidir. Yani iyileşeceğine inanan, dolayısıyla onda bu inancı uyandıracak her ilaç, alet veya yöntem hiç değilse bazen başarılı olabilir.

7000 dolayında doğal kaynaklı madde günümüzde kullanılan ilaçlara girmiştir.

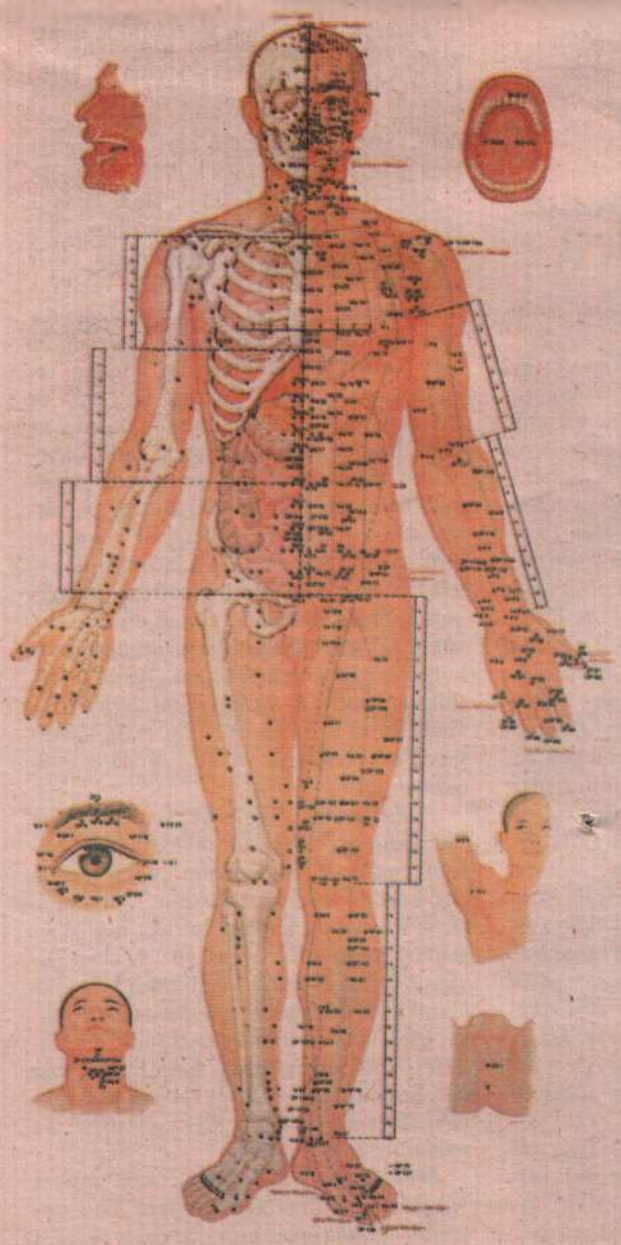

İnsan anatomisinde akupunktur noktalarını gösteren şema.

DÜNYADA ALTERNATİF TIP

Dünyada ilk alternatif tıp kongresi 1973 yılında Roma Üniversitesi Tıp Fakültesi tarafından düzenlendi. Batıda ve pek çok üçüncü dünya ülkesinde, alternatif tıbbi sağaltım yönteminin, sanıldığından çok daha yaygın olduğunu gösteren deliller saptandı. İngiltere'de 1981'de 'Council for Complimentary Medicine' tarafından yönetilen bir tarama araştırmasında, İngiltere'de 10.000 alternatif tıp uygulayıcısı olduğu ortaya kondu. Bu, 28.000 olan aile hekimi sayısıyla karşılaştırılabilecek bir sayı. Amerikalıların alternatif tıp yöntemleri ile iyileşebilmek için yılda 13.7 milyar dolar ödedikleri bildiriliyor. Ulusal Sağlık Enstitüsü (National Health Institute) birçok alanda araştırmalar yapmakta, ünlü tıp merkezlerinde alternatif tıp dersleri verilmektedir. Kiroptarik ve osteopati ABD'nin birçok eyaletlerinde yasal olarak kabul edildi. Bunda çevre sorunlarına ve ekolojiye ilginin gittikçe artması ile Amerikan kamuoyunda yaşam alışkanlıklarının sorgulanması ve sağlıklı yaşamanın öneminin kavranması rol oynuyor.

Bu arada Almanya'da bitkisel ilaçların artık bir endüstri kolu haline gelmiş olduğunu hatırlatarak, bu ülkede 1993'te sağlık kuruluşlarına başvuran hastaların yüzde 65'inin alternatif tıp yöntemlerini yeğlediğini belirtebiliriz. Bu seçimin sonucu da ilaç tekellerinin savaş bayraklarını açması oldu. Belçika, İsviçre, İsveç, Norveç ve Fransa'da alternatif tıbbın sadece doktor tarafından uygulanması yasal olarak belirlendi. İngilizler için ise bitkisel tedavi geleneksel tıp sistemi içinde önemli bir yer tutuyor. Ayrıca Güney Afrika 1974'de çıkardığı iki yasa ile akla uygun olan birçok alternatif sağaltım yöntemlerini uygulamayı kabul etti.

Hindistan 20 yıl kadar önce, yasalarla modern tıp ve geleneksel sistem pratisyenlerinin aynı statüde kayıtlı olmalarını sağladı. Tıp öğrencileri temel bilimsel dersleri beraberce okuduktan sonra alternatif tıp dersleri alabiliyor.

Bu iki sağaltım yönteminin birlikte, uyum içinde uygulanmasının en iyi örneğine Çin'de rastlanıyor. Bu bütünleşmenin uygulayıcıları "yalınayak doktor" ismiyle anılıyor ve bu ön sağlık koruyucuları ülke için oldukça yararlı oluyor. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu **Mao Zedung** 1956 yılında yaptığı bir konuşmada "aynı zamanda Çin ve Batı tıbbını ve eczacılığını birleştirmeli ve böylece yepyeni bir Çin tıp ve eczacılık bilimi yaratmalıdırlar" diyerek bu konuda yönlendiricilik yapmıştı.

Öte yandan Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ: WHO), 2000 yılında "herkes için sağlık" hedefine ulaşmak için bütün dünyada geleneksel tıbbı aktif olarak destekleme niyetini açıkladı. DSÖ, geleneksel tıbba karşı daha gerçekçi bir tutum takınmayı, zararlı pratikleri önlemek, yararlı olanları desteklemek için geleneksel tıbbın kazandırdıklarını modern bilimin ışığı altında incelemeyi, kanıtlanmış değerli bilgi ve hünerlerin Batı tıbbına eklemlenmesini kolaylaştırma yolunda çaba göstermeyi kararlaştırdı.

Ülkemizdeki duruma gelince: İlk kez tıp tarihine "folklor" boyutunu 1936 yılında "Le folklore mèdicale de nos pays" adlı tebliği ile getiren dünyaca ünlü ve değerli bilim insanımız Ord. Prof. Dr. **Sübeyl Ünver** oldu. Bu güne kadar üniversitelerin Eczacılık fakültelerinin Farmakognozi (hayvanlardan ve bitkilerden elde edilen ilaç maddelerini inceleyen bilim dalı) anabilim dallarında bitkilerin tıbba kazandırılması için önemli çalışmalar yapılmış ve yapılmaktadır. İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nden Prof. Dr. **Bayhan Çubukçu**, Ege Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nden Prof. Dr. **Tekant Gözler**'i bu konuda çalışan bilim insanlarına örnek verebiliriz.

Kısa bir süre önce İstanbul'da düzenlenen "1995 Dünya Akupunktur Kongresi" ile alternatif tıp yöntemleri yeniden ve tartışmalı şekilde gündeme geldi. Sağlık Bakanlığı öncülüğünde oluşturulan Akupunktur Komisyonu başkanlığına getirilen Prof. Dr. **Filiz Tüzüner** tarafından Türkiye'de ilk akupunktur kürsüsünün Ankara Üniversitesi'nde 1996 Nisan'ında kurulacağı belirtildi.

BAZI ALTERNATİF TIP TEKNİKLERİ

Alternatif tıp deyimindeki "alternatif" nitelemesi konusundaki eleştiriler üzerinde yazının başlangıcında durulmuştu. Bu nedenle deyimi bu eleştirilerin dışında ve ötesinde bir kapsamda kullandığımızı belirtmeliyiz. Bu yaklaşımla ilgili yazında birçok teknikten söz ediliyor. Bu tekniklere ilişkin olarak yapılan tartışmalar da aynı "alternatif" nitelemesi ile ilgili tartışmalara benziyor. Kimileri bilimsel bulurken, kimileri de şarlatanlık olarak niteliyorlar.

Aşağıdaki bölümde, **Andrew Stanway**'in "Alternatif Tıp" isimli kitabında yer alan kimi tekniklerden kısaca söz edilecektir:

Akupunktur: Organlar ve beden yüzeyi arasında sinirsel bir bağlantı olduğu ilkesi üzerine kurulmuş bir terapidir. Bir organda hastalık çıkarsa duyarlı akupunktur noktalarının deride veya derinin hemen altında belirdiğine inanılır. Ağrısı olan bireyin, ya

☞

bu duyarlı bölgeleri hissederek kendisinin bulduğu ya da deneyimli bir uygulayıcı o nokta üzerine bastırınca farkettiği ifade edilir. Akupunkturcular, duyarlı noktaların ince iğnelerle uyarılmasıyla (böylece aktivitenin değiştirilmesiyle bedenin diğer bölümlerinin etkilendiği belirtiliyor) oluşturulan sağaltımla bu duyarlılığın yok olduğunu ileri sürerler. Tarihi M.Ö. 3000'lere dayanmaktadır ve ilk kez Çinliler tarafından kullanılmıştır.

Çin felsefesi ve tıbbının temeli, birey ve toplum sağlığının, artı enerji Yang ile eksi enerji Yin'in dengesinde odaklaştığına inanılmasıdır. Hastalık ise dengesizliktir. Batı tıbbıyla akupunktur arasındaki ayrım, Batı tıbbının iç hastalıkların bu yüzeysel işaretlerini yalnızca tanıda kullanmasına karşın, akupunkturcuların aynı zamanda sağaltım için yararlanmasıdır. Akupunktur noktalarının büyük bir kısmı oniki ana grupta sınıflandırılır. Oniki gruptan her birine ait olan noktalar beden üzerinde meridyen denen hayali bir çizgiyle birleştirilir. Bu meridyenler boyunca bütün akupunktur noktaları ilgili iç organları kontrol eder. ABD'deki bilimsel deneylerin beynin, akupunktur sonucu ağrı kesici endorfinleri ürettiğini gösterdiği ve de hızlı yanıtın omurilikten geçen enerji iletken yollarla olduğu ileri sürülmektedir. Hayvanlarda yapılan çalışmalarda alınan sonuçlar, akupunkturun basit bir telkin yöntemi olmadığını göstermiş. Akupunktur noktaları üzerine yapılan araştırmalarda hücrelerin olağanüstü elektriksel özellikleri olduğunun saptandığı belirtilmektedir. Ruslar ise "tobiskop" adını verdikleri ve bir akupunktur noktası üzerinden geçirilişinde ışık yayan bir elektronik alet geliştirmişler! İlginç olan, akupunktur noktalarının elektrik potansiyellerinin, duygular tarafından değişikliğe uğratılması, yani akupunkturun etkisini değiştirmesidir. Çin tıbbının ve akupunkturun önemli bir bütünleyicisi de nabız tanısıdır. Pek çok hastalık bu yöntemle yorumlanmaktadır.

Akupunktur uygulamasında moksibüsyon (yakılmış moksa otu ile), masaj, sıcaklık vb. gibi metodlar varsa da en iyi sonuçların iğne uyarısıyla elde edildiği bilinir. Genellikle gümüş alaşımlardan veya paslanmaz çelikten yapılan iğneler, saptanan noktalara batırılıp, bir kaç saniyeden bir kaç dakikaya kadar değişen sürelerde yerinde bırakılır. Bu sırada hasta genellikle acı duymaz. Alınan yanıtlar saniyelerden bir kaç güne kadar değişebilmektedir. Bazı hastalarda ise iyileşmenin sağlanabilmesi için dört ya da beş terapiye gereksinim duyulmaktadır. Hastaların yüzde 20'sinde ve bazı hastalık süreçlerinde ise hiçbir sonuç alınamamaktadır.

Akupunkturla yüz kadar hastalığın iyileştirilebildiği iddia edilmektedir. Yanıt için tek ön koşul hastalık sürecinin fizyolojik değişikliklerden kaynaklanmış olmasıdır. Yani böbrek taşı, ilerlemiş artrit (eklem iltihabı) için bu yöntem anlamlı değildir. En iyi yanıt başağrıları, spazmlı hastalıklar, uyku bozuklukları, allerjik hastalıklar, idrar kaçırma, depresyonlar, travma sonrası gibi rahatsızlıklarda görülür. Modern tıbbın iyileştirdiği örneğin enfeksiyonlar, kanser, cerrahi hastalıklar gibi doku bozulması olan durumlarda uygulanmamaktadır. (Ancak Çin'de apandist, peritonit gibi vakaların, bitkisel tedavinin akupunkturla birlikte kullanılarak iyileştirilebildiği belirtiliyor!) Keza anestezi amaçlı olarak da akupunktur kullanılıyor.

WHO 1979'da VI. Dünya Akupunktur Kongresi'nden sonra bu sağaltıma yanıt verebilecek 44 hastalığın listesini yayınlayarak konuya destek verdiği gibi, pek çok Batı ülkesinde bu yöntem tıp merkezleri hizmetlerine alındı.

Aromaterapi: Bitkilerden elde edilen yağların kullanılmasıyla yapılan sağaltım tekniğidir. Binlerce yıl önce Mısırlılar, Çinliler tarafından kullanılmaktaydı. Deri üzerine uygulama, solunumla içine çekme (inhalasyon) veya ağızdan verme biçiminde yollarla soğuk algınlıkları, romatizmal ağrılar, deri bakımı hastalıkları, ruhsal gerilim, sindirim sistemi hastalıkları, cinsel uyarıcı gibi pek çok sağlık sorununda yararlanılmaktadır. *The Lancet* dergisinin Ekim 1995 sayısında nane yağının kalın bağırsak spazmına olumlu etkisi irdelenmiştir.

Ayurveda: Hindistan halkının yüzde 80-90'ının sağlık bakımında uygulanan bu sistem, en eski tıp düşünce okullarındandır. Ayurveda (=hayatbilim) tıbbına göre bireysel zihnin üç etkinlik alanı vardır: Aktif yaratıcı enerji, pasif yıkıcı veya direnen enerji ve birleştirip koruyan enerji. Ayurvedada tam bir fiziksel muayeneye ek olarak doktor, hastanın idrar, ter, balgam ve ses tonuna da dikkat eder. Aynı zamanda törenlerden, yogayla nefes almadan ve diğer tekniklerden yararlanır. Değişik bitkiler, rafine metal ve mineral oksitleri ve değerli taşların oksitleri ilaç olarak verilir.

— Bulunmayan ilâçlar için de, nefesi kuvvetli bir hoca getirdik efendim ...

Bitkisel tıp: Hastalıklardan korunma ve sağaltımda bitkilerin kullanılması insandan öncelere uzanmaktadır. Hayvanlar hastalandıklarında kimi bitkileri yiyorlardı ve günümüzde de sürdürmektedirler. Yaşam için şart olan üç yağ asidi (linoleik, linolenik ve araşidonik asit) hemen hemen yalnızca bitkilerde bulunmaktadır. Bilinen 350.000 bitki türünden, tıbbi bakışla yalnızca 10.000'i incelenmiştir. 7000'i günümüzde modern ilaç sanayinde kullanılmaktadır. Tarih boyunca bitkisel tıp kitapları yazılagelmiştir. (İngiliz Bitkisel Tıp Birliği'nin üç ciltlik farmakopesi iyi bir örnektir.)

Batılıları düşündüren sorunlarından biri, bitkisel ilaçların standart hale getirilebilmesinin çok zor olmasıdır. Çünkü aynı tür bitkide bile toprak, zaman, saklanış biçimi gibi değişkenlerden kaynaklanan aktif tıbbi maddeler farklı miktarlardadır. Bitkisel tıbbın ve ekolojinin temeli olan "insan çevresinde bulunan bitkilerle uyumludur" ilkesine göre, yöre doktorlarının yöre insanları için ilaç hazırladığı zamanlarda çok elverişli olan bu sağaltım, insanları bir örnekleştirerek çalışan ilaç endüstrisi için doğal olarak geçerli olamadı. Zira ilaç endüstrisi küçük yöreler veya az sayıda insana göre ilaç üreterek yaşayamaz. Onun için ölçek ekonomisi aracılığıyla maliyeti enazlama, başka deyişle kârıençoklama önemlidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün öngörülerine göre dünya nüfusunun yüzde 80'i, Afrika nüfusunun yüzde 95'i yalnızca tıbbi bitkilere dayalı sağaltım yöntemlerinden yararlanmaktadır. Dünyadaki toplam ilaç üretimin yüzde 72'si dünya nüfusunun yüzde 25'ini oluşturan kuzey ülkelerince, kalanı ise yüzde 72'sini oluşturan güney ülkelerince tüketilmektedir.

Bitkisel sağaltım en iyi sonuçları modern yaşamın dengesizliklerinin neden olduğu durumlarda vermekte, hasta daha doğal ve sağlıklı bir yaşam biçimine dönebilirse etkili olmaktadır. Bitkisel ilaçlar yanlış beslenen, egzersiz yapmayan, aşırı kilolu ve sigara tiryakisi bir insanda mucizeler yaratamaz. Doğal olmayan katkı maddeli besinlerle beslenme sonucu oluşan allerji, ishal, kabızlık, ülser, baş ağrısı, mide ağrısı, astım gibi hastalıkların insanlara faturası ağır olmaktadır. Günümüzde meme, barsak kanseri gibi bazı kanser türlerinin de yanlış beslenmeyle ilişkisi bilinmektedir. Bilim insanları ağır hastalıklara çare ararlarken milyonlarca insan yanlış beslenerek kendi kendilerine ve de çocuklarına zarar vermektedir. Oysa daha doğumdan başlayarak (anne sütü ile beslenme) doğal besinlerle beslenmeyi, ağır olmayan sağlık sorunlarında doğal sağaltım yöntemlerini uygulayan insanların daha sağlıklı ve mutlu yaşadıkları bilinmektedir.

Hipnoz: Hipnozcunun, bir başka bireyi transa benzer bir durumda etki ve kontrolüne alma durumudur. İstekli deneklerde bu uygulama daha kolaydır. Gerginlik ve histeri gibi durumların hipnozla düzeltilmesi eski Yunanlılardan bu yana uygulanmaktadır. Elektroensefalografi (EEG) kullanılarak yapılan araştırmalarda hipnotize edilmiş bir kişinin beyin ritimlerinin uyku ve uyanıklık arasında olduğu gösterilmiştir. Bir konuya kolayca konsantre olabilen bireyler, zihinleri hareketli ve soru sormaya yönelik bireylerden daha kolay hipnotize edilebilmektedir. Hipnoz hafiften derine dört aşamalıdır ve son aşamada acı hissetme tamamen kalkar. Zihnin beden üzerindeki son derece derin denetimi olduğunu gösteren hipnoz aracılığıyla denekler geçmişe götürülebilmekte, normalde yapamayacağı şeyler yaptırılabilmektedir. Hipnozla yapılan deneylerde kan kortizal düzeyinde değişiklikler saptanmıştır. Hipnoz olağan sağaltımlara (ilaç, ameliyat gibi) ek olarak kullanılmalıdır. Anestezide, doğum ağrılarının kontrolünde, astım, uykusuzluk, sigara, alkol, uyuşturucu bağımlılığı, fobilerin sağaltımında kullanılmaktadır.

Homeopati: Sağlıklı bir kişide bazı işaret ve semptomlara neden olan maddelerin, hastalık durumunda bu belirtileri düzeltebildiği ve bir ilacın seyretildiği oranda etkili olduğu prensiplerine dayalı bir tekniktir. Ulusal Sağlık Hizmetleri kapsamında olan bu metod Amerika ve Avrupa'da bazı merkezlerde uygulanmaktadır. Homeopatik ilaçlar hayvanlardan, bitkilerden ve de bazen sentetik maddelerden elde edilir. Bedenin kendi başına birçok hastalığın üstesinden gelebileceği ve belirtilerin bu gayretin önemli bir parçası olduğu temel düşüncesinden hareketle, hastalıkla benzer belirtiler uyandıran bir madde hastaya verilerek bedenin hastalıkla savaşım sistemini harekete geçirerek iyileşme sağladığı belirtilmektedir. Bu prensibin benzeri modern tıpta desansitizasyon yöntemi (duyarlılığını azaltma) ve aşılarla bağışıklamada kullanılır. Homeopat ilaç hazırlanırken onu bir katı (genellikle laktoz) veya bir sıvı ile (genellikle saf alkol) seyreltir. Molekül düzeyine kadar seyreltilen ilacın etkisinin biyokimya ve nükleer fizik reaksiyonlarıyla olduğu ileri sürülmektedir. Kansere neden olan X ışınları ve radyumun kanser sağaltımında kullanılması örneği verilirken, en çok akut enfeksiyon hastalıklarında kullanılmaktadır.

Kiropratik: Omurilik ve sinir sisteminin (ilaçsız ve ameliyatsız) sağlığının korunması için tasarlanan, tümüyle el hünerine dayalı bir sağaltım şeklidir. Eklemlerin elle düzeltildiği belirtilmektedir. Duruş bozukluklarını düzeltmek, omurga ve kalça eklemlerine olanak ölçüsünde yeniden işlev kazandırmak, ağrı ve fonksiyon bozukluklarına yol açan sinir yıpranmalarını ortadan kaldırmak hedeflenmektedir. Sırt, boyun, omuz ve kol ağrıları, disk kaymaları, başağrıları gibi fonksiyonel ağrılarda uygulanır. Artrit gibi eklemlerin organik bozukluklarında yanıt alınmadığı ifade edilmektedir.

Osteopati: Bedenin ve özellikle omurganın manipülasyonunu kullanarak uygulanan bir sistemdir. İngiltere, Amerika, Fransa'da özel merkezlerde uygulanmaktadır. Sırt ağrısı, eklem ağrıları, migren, bazı iç organ ağrılarında kullanılmaktadır.

Megavitamin sağaltımı: Bazı vitamin eksikliklerinin giderilmesinin, dolayısıyla hastalığın önlenme ve sağaltımının, eksik vitaminlerin çok fazla dozlarda verilmesiyle olanaklığını öne süren uygulama dalıdır. Bu konuyla ciddi olarak ilgilenen ilk kişi, Nobel ödülü sahibi ve C vitamini savunucusu Dr. **Linus Pauling**'dir. 1968'de C vitamininin soğuk algınlığını önleme ve sağaltımında kullanılmasıyla ilgili çalışmaları daha sonra bazı şüphelerle tartışmalı hale gelmiştir ve günümüzde de sürmektedir. Alkolizm, hiperaktif çocuklar, bazı uyuşturucu bağımlılıkları, kemik eklem ve sinir iltihapları, şizofreni, depresyon, çöliaki hastalığı (gluten emilim bozukluğu) gibi hastalıkların sağaltımında kullanılır. En çok kullanılan vitaminler B_3 (nikotinamid), C ve E vitaminleridir. Bu arada A ve D vitaminlerinin fazla alındığında zehirlenmeye yol açacağı da unutulmamalıdır.

Hidroterapi: Suyla yapılan sağaltım biçimidir. Hastalıkların önlenmesi ve iyileştirilmesinde yıkanmanın önemi tarihin çok eski dönemlerine dayanır. Günümüzde Almanya'da kaplıca kürleri sağlık sigortası kapsamına alınmıştır. Maden suyunun içilmesi, suda yıkanılması ve başka tekniklerin su içinde uygulanmasını (masaj gibi) içermektedir. Psikolojik gerginlikler, stres, romatizmal hastalıklar, bazı deri hastalıkları, sindirim sistemi hastalıklarında önerilen kaplıcalar iyileştirici ve rehabilite edici rol oynar.

Meditasyon ve Yoga: Kelime anlamı "düşünceye dalma"dır. Böylece sinir sistemini gerginlikten kurtarıp daha dengeli

yaptığına, beden ve beyinde enerjiyi artırdığına inanılır. Yoga ise, en etkili meditasyon disiplinlerinden biri olarak tanımlanır. Nefes alma ve duruş biçimleri aracılığıyla yaşamla bir bütün olmayı ve yüksek bir potansiyele varmayı amaçlar.

Yukarda kısaca anlatılan ve sık kullanılanlar dışında alternatif tıp kapsamına alınan diğer teknikler şunlar: Alexander tekniği, antropozofik tıp, Bach ilaçları, bastır oraya (do-in), bio-feedback, biyo-kimya (!), makrobiyotik, natüropati, negatif iyon tedavisi, organ tedavisi, örüntü tedavisi, piramit tedavisi, psionik tıp, radyostezi, radyonik, reflexoloji, renk tedavisi, rolf metodu, sesle tedavi, taşlarla tedavi, shiatsu, şifacılık.

Bunların kimisinin psikolojik etki ve masaj etkisiyle yardımcı olabilecekleri, kimisinin ise bilimsellik bir yana akılcılıktan da çok uzak oldukları anlaşılmaktadır. Hatta bunların içinde "hacamat" denilen, bedenin değişik yerlerindeki deriyi kesip kan akıtılarak yapılan uygulamayı **Hz. Muhammed**'in ve önerdiğini söyleyen dini çevreler bile var!

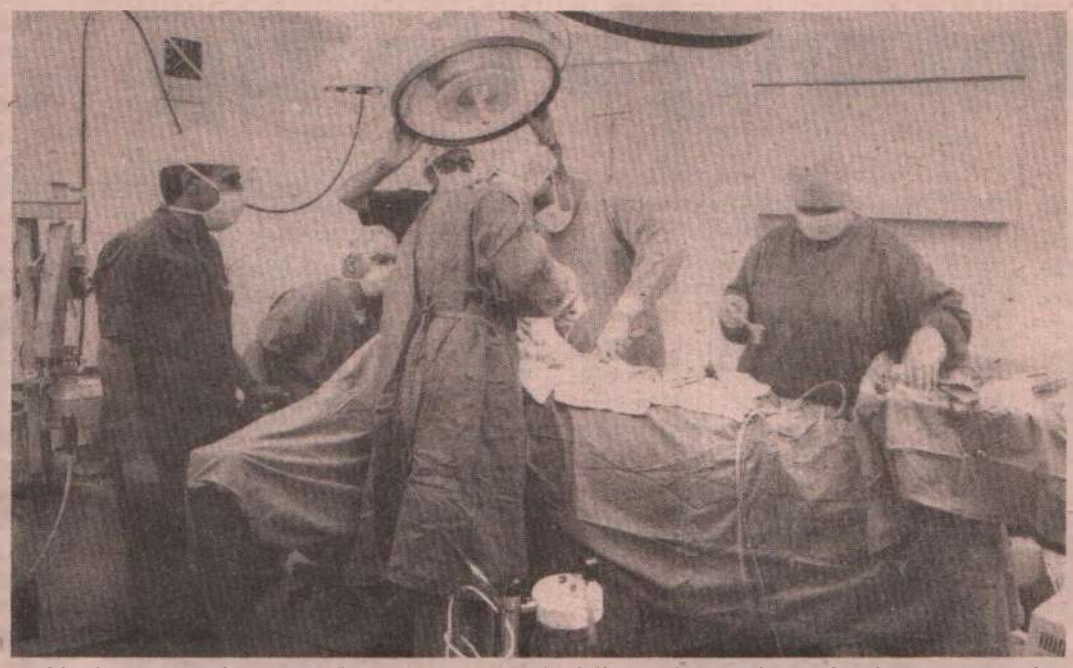

Hekim hastasının değer yargılarına saygı gösterip, iyileşmesine yardımcı olacak tüm yöntemler konusunda onu aydınlatarak "onamını (rızasını)" almalıdır.

SONUÇ YERİNE

Tüm tartışmalar bir yana, herkes tarafından kabul edilen bir gerçek, sağlık ve hastalık alanına fiziksel öğeler yanında psikolojik öğelerin de karıştığıdır. Kanımızca konu iki grup tarafından yanlış değerlendirilmekte: Birinci grup (ki, bunların tek amaçları maddi çıkardır), şarlatan alternatif tıpçılar, ikinci grup ise ön yargılı yaklaşımlarıyla, yararları somut olarak kanıtlanmış teknikleri de yadsıyan bazı "aydınlar". Öte yandan gerek alternatif tıbbı eleştiren pek çok biliminsanı, gerekse alternatifçiler bu sağaltım tekniklerinin terbiye edilmesi ve çıkarcıların elinden kurtulması görüşünde birleşmektedirler.

Gelelim sonuçta ortaya çıkan "karar kimin" sorusunun yanıtına: Hekimlik uygulamalarını yönlendiren evrensel ilkelerden biri olan bireye ve insan onuruna saygı, hastanın özerkliğine saygı ilkesi biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Tıp hizmetleri açısından "özerklik"; bireyin değer yargıları, inançları ve seçimleri doğrultusunda, bedenine ve sağlığına yönelik olarak yapılan tıbbi girişimlere evet ya da hayır deme hakkı olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla dürüst, güvenilir ve iyi niyetli bir hekim hastasının değer yargılarına saygı gösterip, iyileşmesine yardımcı olacak tüm yöntemler konusunda onu aydınlatarak "onamını (rızasını)" almalıdır. Zira artık biliyoruz ki, hastalar kendi yaşamları ve bedenleriyle ilgi yazgılarını belirleme hakkını kullanmak istemektedirler.

KAYNAKLAR

1) Başer, H. C. : "Tıbbi Bitkiler", Bilim ve Teknik, Haziran 1995, s.76-79.
2) Batuhan, H. : Bilim ve Şarlatanlık, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995.
3) Demirci, S. (Haz.) : Modern Tıbbın Ötesi, İstanbul, İnsan yayınları, 1994.
4) Dinç, A.: "Alternatif tıp kendine yer arıyor", Aksiyon, 2-8 Aralık 1995, s.24-29.
5) Guillaume, J. M. vd. : Akupunktur, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
6) İstanbul Sosyal Ekoloji Grubu ve İstanbul Tabib Odası: Ekoloji ve İnsan Sağlığı Sempozyumu Bildiriler Kitapçığı, 22. 4. 1995.
7) Kalaça, Ç. : "Karar kimin", Bilim ve Teknik, Aralık 1995, s.100-101.
8) Karagülle, Z. M. : "Alternatif Tıp, neyin alternatifi", Jama, Cilt 8, sayı 2, (Şubat 1995), s.117-118.
9) Kızılçelik, S. : "Hastalıktan kâr etme anlayışının önüne set çekmek: Postmodernizm ve alternatif tıp (I)", Birikim, Sayı:80 (Aralık 1995), s.38-47.
10) Kıngham, J. G. C. : "Nane Yağı ve Kolon Spazmı", Literatür, Cilt 22, Sayı: Kasım 1995, s.673-674.
11) Martel, C. D. : Ben enerjiyim, Çev. A. Ünel, İstanbul, Arion Yayınevi, 1995.
12) Öz, M.: "Doktor Öz alternatif tıbbı deniyor", Popüler Bilim, Eylül 1995, s.40-41.
13) Sarıkaya, H. E. (Haz.): Parapsikoloji, İstanbul, Bilim Araştırma Merkezi, 1985.
14) Stanway, A. : Alternatif Tıp El Kitabı, Çev. A. Aker vd., İstanbul, İnsan Yayınları, 1992.
15) Unat, E. K. : Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi, İstanbul, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yayınları, 1988.

İŞTE GERÇEK !

METİN GÖKTEPE'yi polis öldürdü !

EVRENSEL

10 OCAK 1996 ÇARŞAMBA YIL:1 SAYI: 217 FİYATI 25 000 TL

Nedim Köroğlu: 'Militan gazeteci' yoldaşa!

Gazi Atış: 'Ekonomik Bloklar' ve dünyanın yayılmacı yeni yüzü (2) s.6

Fatih Polat: Bir kentte gazino s.8

Alibeyköy'de gözaltına alınan muhabirimiz Metin Göktepe, polis tarafından dövülerek öldürüldü

Metin katledildi susmayacağız!

Lanet yağıyor

Görgü tanıklarından Hayati Güngören anlatıyor

'Polisler dövüyordu'

Cüller'den inkâr

METİN'İZ

ve gerçeği yazmaya söylemeye yaşamın bütün alanlarına taşımaya devam edeceğiz

EVRENSEL

Mezopotamya'da tıp

Muazzez İlmiye ÇIĞ

İlkel insanların hastalıklarını tedavi için ilk kullandıkları yöntem herhalde sihirdi. Çünkü bugün yaşayan ilkel topluluklarda bunu görüyoruz. Sihir yanında belki bazı doğal maddelerden yararlanmayı denemişlerdir. Fakat o zamanlara ait yazılı belge olmadığından bu konuda bir bilgimiz yok. Hastalıklar ve ilaçlarla ilgili en eski belgeler bundan en az 4500 yıl önce Sumerliler tarafından tabletlere yazılmaya başlanmış. Geçen yüzyıldan beri toprak altından çıkarılmakta olan onbinlerce tablet arasında, uzun yılların deneyimini kapsayan doktorluk ve ilaçlarla ilgili bir hayli belge bulundu.

Bu tabletlerin büyük bir kısmı, eski Ninive şehri kalıntıları arasından çıkarılmış olan Asur kralı **Asurbanipal**'in kitaplığına aittir. Bu kral, ülkesinde bulunan bütün şehirlerin kütüphane ve arşivlerindeki her konuya ait belgeleri toplattırmış veya kopyalarını yaptırtarak kitaplığına koymuştur. Bunlar arasında hekimliğe ait kitap kapsamında birçok tabletler bulunmuştur. Bu tabletlerden oldukça önemli bir kısmı da İstanbul Arkeoloji Müzelerinin dünya çapında zengin olan Çiviyazılı Belgeler Arşivinde korunmaktadır.

Neler yazılıydı bu belgelerde? Hastalıklar hakkında neler biliyorlardı? Hangi ilaçları nasıl kullanmışlardı? Hastalıkları iyi etmek için yetiştirilmiş bir hekim sınıfı var mıydı? Hekimlerin hasta ile ilişkileri nasıldı? Sihir yapılıyor muydu? İşte bütün bu soruların yanıtları aşağıdaki belge türlerinden çıkarılmıştır:

1) Efsaneler 2) Edebî kompozisyonlar 3) Mektuplar 4) Kanunlar 5) Okullarda özellikle tıp öğrencilerinin yazdıkları metinler. 6) Reçeteler 7) Ve nihayet tıp kitapları diyebileceğimiz hastalıkları ve tedavilerini bildiren metinler.

HEKİMLİK TANRILARI

Bütün ilkel kavimlerde olduğu gibi Mezopotamya'da da hastalıkları iyi etmek için evvelâ sihir yoluna başvurmuşlardı. Onlar hastalıkların gözle görülemeyen muhtelif cinlerin vücuda girmesi yüzünden olduğuna inanmışlardır. Bu fena cinleri uzaklaştırmak için bir taraftan ilâç kullanmış, diğer taraftan sihir yapmışlardır. Akıl hastalıklarında ise tamamen sihir yoluna başvurulmaktaydı. (1) Eğer ilaç ve sihir yolu hastalık için faydalı olmazsa bazı durumlarda cerrahi müdahale yapılıyordu.

Mezopotamya'da her meslek gibi hekimlik de tanrıların elinde idi. Hekimliğin tanrısı su tanrısı olarak kabul ediliyordu. İhtimal, su falı dolayısıyla. Bunun için Sumerce'de hekimin ismi A-ZU, yani "suyu bilen" anlamına geliyor. Bu tanrı aynı zamanda şifa verici bitkilerin de ne işe yarayacaklarını tayin etmiştir. Bundan başka ağız, diş, kol, ayak, kaburga gibi çeşitli organların iyi olmasına yardım eden tanrılar vardır ki, bu da hekimlikte ilk ihtisas dallarını göstermesi bakımından önemlidir.

Bunların yaradılışı hakkında Tevrat'a geçip zamanımıza kadar gelmiş olan Sumerlerin dünya yaradılışı efsanesi bize bilgi vermektedir. (2) Sumerlere göre yer tanrıçası su tanrısı ile birleşerek muhtelif tanrıları doğurduktan sonra yine su tanrısının tohumundan istifade ederek sekiz şifa verici bitkiyi yetiştiriyor. Su tanrısı da bunların ne işe yarıyacaklarını tayin ediyor. Fakat bu arada yasak olduğu halde bu bitkilerden tatmaktan kendini alamıyor. Buna kızan yer tanrıçası su tanrıçasını lânetleyerek ortadan kayboluyor. Su tanrısı da bu lânetleme neticesi ağır bir hastalığa tutuluyor. Bu hastalık ancak yer tanrıçasının bulunması ile iyi olacağından diğer tanrılar büyük zorluklarla yer tanrıçasını buluyorlar. O da hastanın yanına oturarak neresinin ağrıdığını soruyor ve yediği her bitkiye karşılık hasta olan 8 organını iyi etmek için 8 tanrı yaratıyor. Bunlardan beşi Tanrıçadır (bu kadınların da doktor olabileceğini gösteriyor).

HEKİMLİK SEMBOLÜ SUMER KÖKENLİ

Hekimliğin koruyucusu olan bir Sumer tanrısının sembolü de bugüne kadar gelmiştir. Ne var ki geçen yüzyılın sonuna kadar bu sembolün Yunanlılardan geldiği sanılıyordu. Eski bir Sumer şehri olan Lagaş'taki kazılar sırasında gayet kıymetli bir vazo çıktığı zaman herkes büyük bir hayrete düştü. Vazo sanat bakımından önemli olduğu kadar, hekimliğin sembolünün Yunanlılardan değil Sumerlerden geldiğini göstermesi bakımından da çok ilgi çekiciydi. Bu vazo üzerinde iki cin kabartması arasında bir ağaca sarılmış iki yılan görülüyordu.

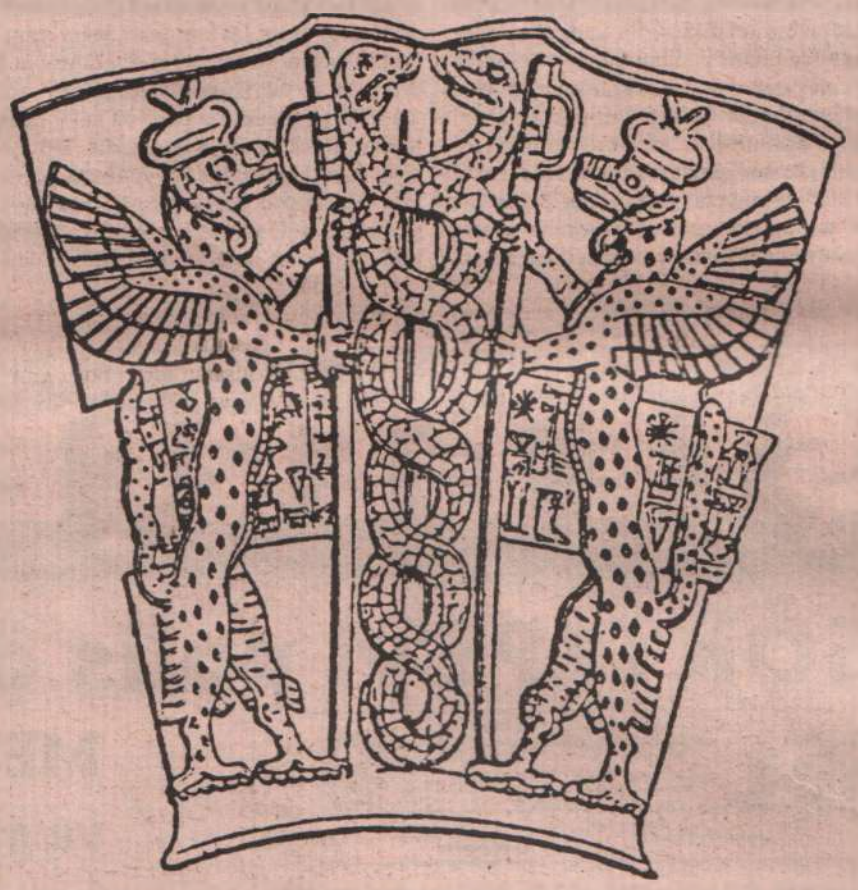

Geçen yüzyılın sonuna kadar hekimlik sembolünün Yunanlılardan geldiği sanılıyordu. Eski bir Sumer şehri olan Lagaş'taki kazılar sırasında gayet kıymetli bir vazo çıktığı zaman herkes büyük bir hayrete düştü. Vazo sanat bakımından önemli olduğu kadar, hekimliğin sembolünün Yunanlılardan değil Sumerlerden geldiğini göstermesi bakımından da çok ilgi çekiciydi. Bu vazo üzerinde iki cin kabartması arasında bir ağaca sarılmış iki yılan görülüyordu.

Ölümsüzlüğü arayan Sumer kahramanı **Gılgamış**, Sumer Nuh'u olan **Ziusudra**'dan ölümsüzlük yerine gençliği alabilir. Fakat onu kendisinden önce bir yılan yer ve kabuğunu değiştirerek gençleşir. (3)

Sumer tanrılarından birinin adı "hayat ağacının beyi" anlamına gelen Ningişzida'dır. Bu tanrının sembolü olan bir sopaya sarılmış biri erkek biri dişi iki yılan, bu vazonun üzerine kabartma olarak yapılmış. (4) Sopanın hayat ağacını, yani yaşamı, yılanın ise gençliği simgelediği bu motif, binlerce yıl çeşitli ülkelerde yalnız sopa veya sopa-yılan, tek yılan, birbirine sarılmış iki yılan halinde koruyucu ve şifa verici bir sembol olarak resimlerde, kabartmalarda kullanılmış ve Asklepios yoluyla da doktorluğun amblemi olmuştur. (5)

MEZOPOTAMYA HEKİMLERİ

Bu şifa verici tanrılarının yeryüzündeki temsilcileri hekimlerdi. Mesut bir tesadüfle en eski Sumer doktoruna ait bir mühür bulunmuştur. Bu adeta doktorun vizite kartı mahiyetindedir. Buna ek olarak kazılardan aynı doktora ait bazı yazılı belgeler çıkmıştır. Bu belgelerden, şahsın MÖ 2100 yıllarında yaşadığını, baba, oğul ve torun olmak üzere üç sülâlenin sarayında doktorluk yaptığını öğreniyoruz (**Urningirsu, Gudea, Halefi Ugme**). Mühürde; boynuzlu taçlı, elinde ihtimal bir ilâç tutan şifa tanrısı, bir ağaca asılı cerrah aleti ve iki ayak üzerine oturtulmuş ilâç veya ilâç yapacak maddeleri ihtiva eden iki kap görünüyor. Yanındaki yazıda: "O, Gir tanrısının veziri. Doğuran anne hayvanların yardımcısı tanrı Edinmugi. Hekim Urlugaledinna senin kölendir." denilmektedir.

Bir sarayın doktorları, bir de özel doktorlar vardı. Doktorlar ayın uğurlu sayılmayan 7, 14, 19, 21. günleri çalışmazlar ve mecburi istirahat ederlerdi ki, bu da ilk hafta tatilinin kökenini göstermektedir. Doktorların ücretleri, yaptıkları hatalara ait cezalar, MÖ 17. yüzyılda Kral **Hammurabi**'nin kanununda tespit edilmişti. Bu kanunun bazı maddeleri şöyledir:

"Madde 215: Eğer bir doktor, bir adama bronz neşterle bir ameliyat yapar ve adamın hayatını kurtarırsa on şegel gümüş alacak. Eğer o adam halktan biri ise 5 şegel gümüş alacak. Eğer köle ise sahibi 2 şegel gümüş verecek."

"Madde: 218: Eğer bir doktor bir adamı bronz neşterle ölüme sürüklerse veya gözünü ameliyat edip kör ederse onun eli kesilecek, ölen köle ise yerine bir köle verecek."

Bu madde, hekimleri çok tedbirli hareket etmeye ve iyi olmayacak hastalara müdahale etmemeye mecbur etmektedir.

"Madde 221: Eğer bir doktor bir adamın kırılmış kemiğini yerine koyar veya burkulmuş sinirini iyi ederse 5 şegel gümüş alacak, eğer bu halktan biri ise 3 şegel gümüş alacak, eğer köle ise sahibi 2 şegel gümüş verecek." (5)

Doktorların kazancının yüksek olduğu görülüyor. Örneğin ameliyat parası 10 şegel gümüş ile bir ev, bir köle veya bir tarla satın alınabiliyordu. O devirlerde doktorlar yalnız kendi memleketlerinde iş yapmakla kalmaz, meşhurları, bilhassa saray doktorları, komşu ülkelere de gönderilirdi. Örneğin Asur'dan Mısır'a, Anadolu'ya doktorlar gitmişti. Buna mukabil Mısır'dan da Asur'a, Anadolu'ya hatta Perslere doktor gönderilmişti. Hekim, bilimadamı sınıfından değildi; buna mukabil cerrahlar sanatkar ve işçi sınıfına giriyorlardı. Kadınlar da doktor olabiliyordu. Doğum için yalnız kadın ebeler vardı. Ebelik doktorluk kadar mühimdi (Sumerce "içi bilen kadın"). Çok iyi yetiştirilmiş olması gerekiyordu. O devirlerde baytarların da bulunduğunu biliyoruz. Hammurabi Kanunu'nun 224. maddesinde, "Eğer bir hayvan cerrahı bir sığıra veya merkebe bir ameliyat yapar onun hayatını kurtarırsa hayvan sahibi altıda bir şegel gümüş verir. Eğer hayvan ölürse doktor sahibine hayvanın kıymetinin dörte birini ödeyecektir." deniyor. (6)

Tabletlerden, o dönemde diş hekimlerinin de olduğunu öğreniyoruz. MÖ 8. yüzyılda krala hitaben diş hastalığı hakkında yazılmış bir mektup çok ilginçtir:

"Benim beyim kralıma son kararı söylüyorum. Onun başı, kolları ve ayaklarıyla birlikte ateşlenmesi ve ağrıması dişten ileri gelmektedir. Onun dişinin çekilmesi lâzımdır, O dişin iltihaplanması yüzündendir. Çekilirse iyi olacaktır."

Bu mektup Asur tıp tarihinde iki önemli noktayı ihtiva ediyor.

1) Hekimin vücuttaki rahatsızlıkların dişin iltihaplanması yüzünden olabileceğini anlaması. 2) Tedavi için dişin çıkarılması.

HASTALIKLAR VE TEDAVİ YÖNTEMLERİ

Metinlerde birçok hastalık çeşidini görüyoruz. Veba veya ona benzer salgın hastalıklar "Ölüm tanrısının yemesi" şeklinde isimlendirilmiştir. Göz, kulak, boğaz, kalp, verem, karaciğer, sarılık, mide, bağırsak, üreme, cilt, sinir ve akıl hastalıkları biliniyor ve bunlara çeşitli tedaviler uygulanıyordu. Göz bozuklukları da

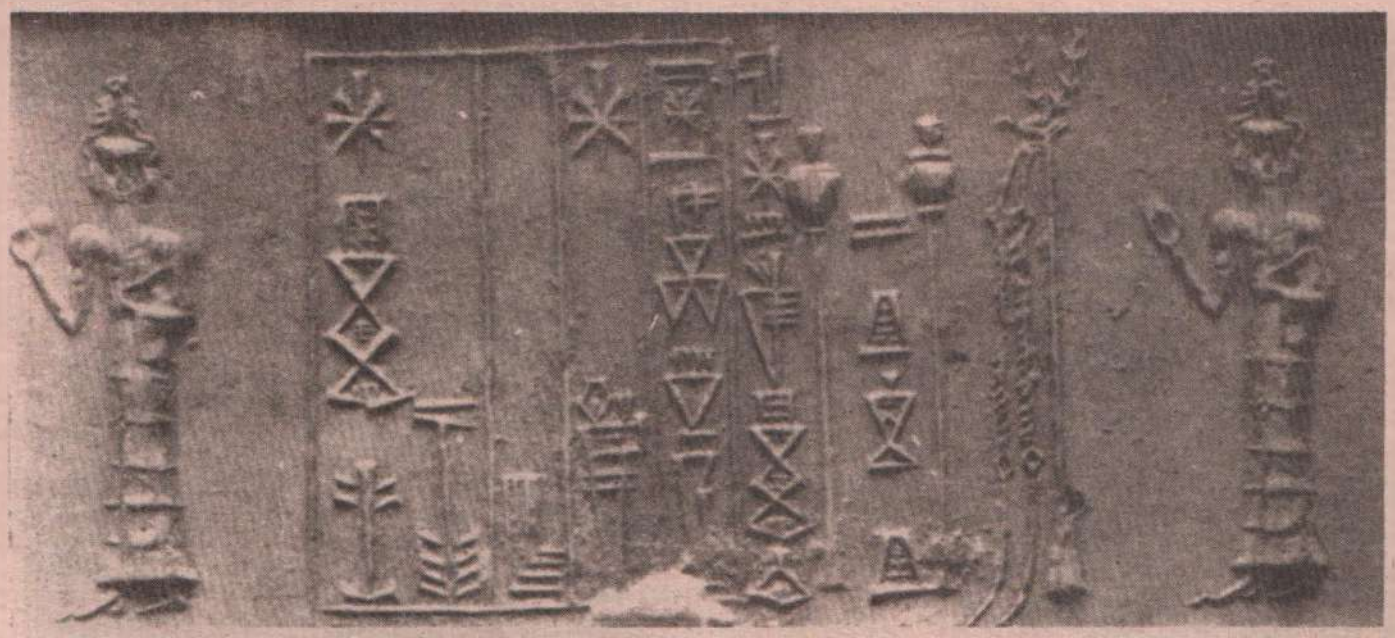

Bir Sumer doktoruna ait mühürde; boynuzlu taçlı, elinde ihtimal bir ilâç tutan şıta tanrısı, bir ağaca asılı cerrah aleti ve iki ayak üzerine oturtulmuş ilâç veya ilâç yapacak maddeleri ihtiva eden iki kap görünüyor. Yanındaki yazıda: "O, Gir tanrısının veziri. Doğuran anne hayvanların yardımcısı tanrı Edinmugi. Hekim Urlugaledinna senin kölendir." denilmektedir.

farkedilmiş, hatta miyop ve hipermetropluğu gidermek için mercekler kullanılmıştır. Bir kazıda dağ kristalinden bir tarafı konkav, diğer tarafı konveks bir mercek bulunmuştur. Bunun büyüteç olarak kullanıldığı muhakkaktır. Esasen çivi yazısı ile yazılmış o kadar küçük yazılar vardır ki bunların normal gözle yazılıp okunmasına imkân yoktur. Öte yandan gözleri şaşı olan veya tenasül hastalıklarına tutulanlar rahip olamıyorlardı.

Hekimler dini nedenlerle bir ölüyü açıp tetkik edemedikleri için anatomi bilgileri çok azdı. Bu konudaki bilgileri, kurban hayvanlarının ve yaralanmış askerlerin tetkikiyle sınırlıydı. Buna rağmen dahili, harici organlar anatomik bir sistem dahiline alınmıştı. Meselâ, kulak, göz dikkatin bulunduğu yer; hızlı atan kalp, anlayış uzvu, heyecanda harekete gelen ciğerler, hissin organı; çocuğun büyüdüğü yer olan rahim, şefkat ve merhametin organı; burun azamet ve gurur; boyun hayat organı olarak, düşünülmüştü. Nabzın atışını ve bunun kan hareketiyle ilgili olduğunu tespit etmişlerdi.

O dönemin hekimleri birçok tıbbi kitaplar yazmışlardı. Bunların büyük bir kısmı MÖ 7-8. asra ait olmakla birlikte, tıp tahsilinin milâttan 2000 sene evvelinde de mevcut olduğuna dair elimizde belgeler vardır. 8. asra ait bazı kitapların Hitit bilginleri tarafından tetkik edilip kopye edildiklerini Boğazköy'den çıkan arşivlerden öğreniyoruz.

Bazı örnekler verelim:

1) Hastalıkların tarifleri ve bu hastalıkların ne olabileceğini anlatan kısa metinler. Örneğin "Eğer bir insanı göğsü, karnının yukarı kısmı ve böğürleri yerse o insanda ciğer hastalığı vardır." Bu hastalığın tarifinden sonra ayrıntılı reçete geliyor: "İlâç olacak nebat güneş doğmadan toplanacak, küçük küçük bölünecek, dövülecek, süt, şarap veya bira içinde içirilecek." Bundan sonra da manevi yönden takviye edecek bir sihir tarzı da anlatılmaktadır.

2) Üç sütun halinde, sol tarafta şifa malzemesinin ismi, ortada hastalık ismi, sağ tarafta da ilâcın kullanış tarzını gösteren metinler. Örneğin, "tatlı nebat kökü, göğüs hastalığına, yağ veya alkollü içkide"; "güneşçiçeği kökü, diş ağrısına, diş üzerine konulacak."

3) Ayrıntılı olarak izah edilmiş hastalıklara ait yazılar. Bunlar vücut kısımlarına göre tanzim edilmişlerdir. Şöyle ki: Bir metin ilk satırında "Eğer bir adamın kafatasını hararet kaplarsa" şeklinde başlıyorsa hep kafatasındaki kulak, göz, burun, şakak hastalıklarından, kellik ve iltihaplı hastalıklardan sözedilmektedir. Örneğin ateşli baş ağrıları için "başı ateşlenir, şakaklar döğülür, gözlerden yaş gelir" denmektedir. İlginç birşey de, daha o zaman, ruh hastalıklarının kafatası hastalıkları içinde sayılmış olmasıdır. Diğer bir metin, "Eğer adamın nefesi ağzından zor çıkarsa" diye başlıyor ve solunum yollarına ait nezle, nefes darlığı ve ciğer hastalıklarına kadar olan hastalıkları içine almaktadır. Bu hastalıklar birer birer izah edilmiştir. "Eğer bir adamın kusması karın ağrısı yaparsa" şeklinde başlayan metinde karın nahiyesinde bulunan bağırsak, mide, karaciğer, safra kesesi, kalp hastalıkları anlatılmaktadır. Sarılık hastalığının karaciğerle sıkı bir ilgisi olduğunu farketmişlerdir. Bunun hakkındaki açıklamada bu hastalığın çeşitli biçimlerini de farkettikleri anlaşılmaktadır. "Eğer bir insanın vücudu sarı ise, etleri ağrırsa o sarılıktır" veya "Göz sarılığı olduğu zaman hastalık gözlere çıkar, gözlerin ortası bir bakır gibi sarıdır. İçi bulanır, yediğini içtiğini dışarı çıkarır. Baş, yüz hatta dilin ucu bile sararır, renk siyahlaşır. Bu tarz sarılık artık iyi olmayacaktır, hastanın bütün vücudunu kavurur ve neticede öldürür. Böyle bir hastaya doktorun el sürmemesi lazımdır, nasıl olsa ölecektir" denmektedir.

Hemeroit ve felç hastalıklarının sinirlere ait hastalıklar arasında anlatılması da son derece ilginçtir. Bunlardan başka gebelik, doğum, doğumda güçlük, üreme ve idrar yolları hastalıklarına ait yazılar vardır. "Eğer bir insanın idrarı boya gibi ise, şarap gibi ise veya çeşitli renklerde görünürse, o adamda 'muşu' hatalığı vardır." Cinsiyet değiştirme olayları şüphesiz o zamanda da vardı. Bu olayın dini bir nedeni olduğunu düşünmüşlerdi. Örneğin bir erkek yapmış olduğu yemini bozarsa kadın olabilir veya erkekliği çalınabilirdi.

İnsanlık tarihinde ilk reçete yazılı tabletin arka yüzü.

Yakın zamanlara kadar sihir kitapları adı verilen belgelerden bir kısmının akıl hastalıklarına ait tıbbi metinler olduğu anlaşılmıştır. Bunlarda zihni yorgunluk, karakter değişikliği, şizofreni, kleptomani, sara gibi akıl ve sinir hastalıklarına ait arazlar yazılmış ve bunların iyi olması için bazı sihir yolları bildirilmiştir. Bu suretle Babil'de sihirden bir nevi psikoterapi olarak yararlanıldığını ve bilhassa bunun akliyecilerin temel unsuru olduğunu anlıyoruz.

REÇETELER

Bütün bu sayılan hastalıklara karşı koyabilmek için insanlar da boş durmamışlar ve çareler aramışlardır. Sonuçta birçok şifa verici madde bulunmuştur. Şifa verici maddeler bugünkü reçeteler gibi tabletler üzerine yazılmıştır. Reçetelerde ilacı oluşturan maddelerin isimleri ile ne yolda kullanılacağı bildirilmektedir. Reçetelerin düzenlenmesi şöyledir:

1) Hiç hastalık yazılmadan bildirilen ilâç tertipleri. 2) Tek hastalığa karşı tek ilaç tertibi. 3) Tek hastalığa karşı çeşitli ilaç tertipleri. 4) Çeşitli hastalıklara karşı birçok ilaç tertipleri ki, bunlar kitap mahiyetindedir. 5) Belirli bir hastalığa tutulmamak için kullanılacak ilaçlar ki, bunlar bugünün aşısı mahiyetindedir.

Hekim olmak için eğitim gören öğrenciler veya hekim olup da bazı şeyleri hatırlamak isteyenler, gerek bu reçetelerin gerek doktorluğa ait diğer kitapların bazı kısımlarını kopye etmişlerdir. Bu kopyalardan bulunamamış tıp kitaplarına ait bilgileri çıkarmak mümkün olmaktadır.

Tıp tarihinin en eski reçetesi son yıllarda keşfedilmiştir. MÖ 2000 yıllarına ait Sumerce yazılmış bir metindir. Bu reçetede çeşitli ilaç tertipleri bir arada gösterilmiş ve kullanılış tarzları bildirilmiştir. Reçetenin ilginç tarafı, eski zamana ait olmasına rağmen sihirden hiç sözedilmemesidir.

Öte yandan baş, göz, kulak, burun, diş, idrar yolları, kadın hastalıkları çeşitli zehirlenmelere, ateşli hastalıklara, kuvvetsizliğe karşı ilaçlar, yakılar, cilt hastalıklarına sürülecek merhemler bu reçetelerde bulunmaktadır. Ayrıca doğumu kolaylaştırmak, cinsel gücü artırmak için ilaçlar vardır.

İLAÇ MADDELERİ, TIP ALETLERİ

Eski Mezopotamyalılar ilaç yapımı için bugünkü gibi bitkilerden, madenlerden, hayvani maddelerden bol bol yararlanmışlardır. Hurma, selvi, çam, çınar, şimşir, söğüt, zeytin, incir, badem, elma, armut gibi çeşitli ağaçlar, nane, çilek, tefne, meyan kökü, kamış, saz, safran, hardal, hindibağ, salatalık, sarımsak, soğan, pırasa, turp, semizotu, gül, arpa, buğday, susam, fasulye gibi bitkiler ilaç yapımında kullanılmıştır. Bu bitkilerin sadece bazı kısımlarından yararlanılmıştır: Kökü, sapı, derisi, kabuğu, reçinesi, sakızı, filizleri, dalları, çiçekleri, usaresi, kozalağı, tohumu vs. gibi. Öte yandan, sığır, sarı sığır, domuz, koyun, keçi, eşek, köpek, yılan, kaplumbağa, sazanbalığı, yengeç, arı, devekuşu, kuğukuşu, şahin, mağarakuşu, akbaba, kartal, karga, baykuş, tavuk, güvercin, keklik, kırlangıç gibi hayvanlar da ilaç kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu hayvanların belirli yerleri kullanıyordu: Domuzun başı, farenin dili, tilki ve arslanın tüyü, geyiğin boynuzu, sarı ineğin kulağı, gazalin derisi, sığır ve domuzun eti, insan ve hayvan kemikleri, domuz ve kara yılan yağı, beyaz ineğin sütü, sığır ve koyunun böbreği, tavuğun gözü ve kanı, akbaba ve baykuşun kanadı, kaplumbağa kabuğu, arının balı gibi. Bal ilâçlarda oldukça önemli bir unsur sayılmaktadır. Babil eczanelerinde madenler de yer almıştır: Alçı, kireç, dağ taşı, kükürt, şap (bunların çoğu Mısır'dan geliyordu), bakır, sert bakır, bakır tozu, tuz, dağ tuzu, sarı veya başka renk çamur, nehir kumu ve nihayet her şeyde kullanılan su...

Bu maddelerin hepsi olduğu gibi değil, bazı değişimlere uğratılarak kullanılmıştır. Bitkisel maddeler kurutulmuş, ufaltılmış, döğülmüş veya öğütülmüştür. Suda eritilmiş, süzülmüş, tasfiye edilmiş veya kaynatılmışlardır. Eğer kuru ise sulandırılmış, birkaç madde birbirine karıştırılmış, genellikle soğuk, bazen de sıcak olarak alınmıştır. Kullanılacak miktarlar re-

çetelerde bildirilmiyor. Herhalde eczacının kendisine bırakılmıştır. Bazen katı maddelerden kaç adet, kaç mine, kaç şegel (yani bizim gramlar gibi), sulu şeylerden kaç sila (litre gibi) alınacağı yazılmıştır. Hazırlanan ilâçlar genellikle gece veya sabah güneş doğmadan uygulanmaktaydı. Bunlar ya haricen sürülür veya dahilen alınırdı. Bazı maddeler vücuda sürülür veya onunla yıkanılırdı. Bazı ilâçların bir ilâ üç kez içilmesi yazılıyor. Bu tedavi üç günden yedi güne kadar devam ediyor. Bazı hastalıklarda su zararlı görülerek içilmemesi tavsiye ediliyor. Bu eski reçetelerden birkaç örnek:

1) Başın ateşli olması halinde yarım sila hardal dövmeli, elenmeli, kassia ile yoğurulmalı, bu hastanın başına sürülüp bağlanmalı, üç gün çıkarılmamalıdır.

2) Balgam çıkaran öksürüğe karşı birçok reçeteler vardı. Bunlardan birinde ismi anlaşılmayan bir bitki tohumundan söz ediliyor: "Tohum kurutulacak ve kaynatılacak ve soğuk olarak içirilecek veya asallu tuzundan ağza alınacak arkasından su ile yutulacak, güneş otu, ince bira, bal ve yağ ile oğulacak, hastaya tadına baktırmadan diline konacak, bira ile soğuk olarak içirilecek, bundan sonra bir tüyle hasta kusturulacak. Sonra hasta bal ve kaymakla ekmek yiyip şarap içebilir."

Kusma ve mide hastalıklarında sütle kür yapmayı ve sıkı bir perhizin fayda verdiğini farketmişlerdi.

O zamanın doktorları bazı ilaçları ağız yolunun dışında vücuda ithal etmenin çarelerini aramışlar ve bunun için bazı aletler bulmuşlardır. Örneğin anahtar denilen, kamıştan, bakırdan veya bronzdan bir boru ile gözlere, kulağa, buruna, kadın ve erkek cinsel organlarına ilâç akıtılıyor. Kamıştan yine boru şeklinde bir aletle, ilâç evvela içine emiliyor, sonra da hastanın kulağına, burnuna üfleniyor. Kumaşla kaplanan bir alet de hastanın makatına sokuluyor ki, bu da ihtimal ilâcın bir an evvel gitmesini sağlamak amacıyladır. Bu ilâçlarla birlikte bazı jimnastik hareketlerinin de faydalı olacağı belirtilmiştir. Örneğin hasta yatağa yatacak veya doktor hastayı ayakları üstünde tutacak veya diz çöktürecektir. Karın ağrısı olan bir hasta, başı aşağıya ayakları yukarı gelmek üzere kaldırılıyor. Bazı olaylarda masaj yapıldığını ve özellikle yağlanmak suretiyle yukardan aşağıya ayaklara masaj yapıldığını öğreniyoruz.

DOKTOR RAPORLARINDAN ÖRNEKLER

Bütün bu bilgilerden sonra şimdi de hastalık ve hekimlik ile ilgili bazı ilginç mektuplardan sözedelim. Bu mektupların bir kısmı rapor özelliğindedir. Bunlar aracılığıyla tıp kitaplarında ve reçetelerde bulamadığımız hasta ve doktor ilişkileri, hastaların ızdırapları, doktorların teşhis ve faaliyetleri hakkındaki bilgilere sahip olabiliyoruz. Örneğin **İsinnai** isimli bir hasta Uruk mabedinin amirine iki senedir hasta olduğunu, ızdırap çektiğini, ayağa kalkamayacak durumda olduğunu bildiriyor.

Mukallim isimli bir doktor da tedavisine aldığı bir beyin tebasındaki hastaları ziyaret ettiğini rapor halinde beyine haber vermektedir: "Şarkıcılar ve şarkıcı hanımlar ve beyimin evi sıhhattedirler. Bayan Etirtu hastalığa tutuldu. Ahuni'nin ve Kuri'nin kızları tekrar sıhhate kavuştu. Eğer benim beyim yazarsa onlar hasta odasından çıkıp derslerine tekrar başlayabilirler. Muştalu'nun kızının ateşi tekrar düzeldi. Eskiden öksürdüğü halde şimdi öksürmüyor."

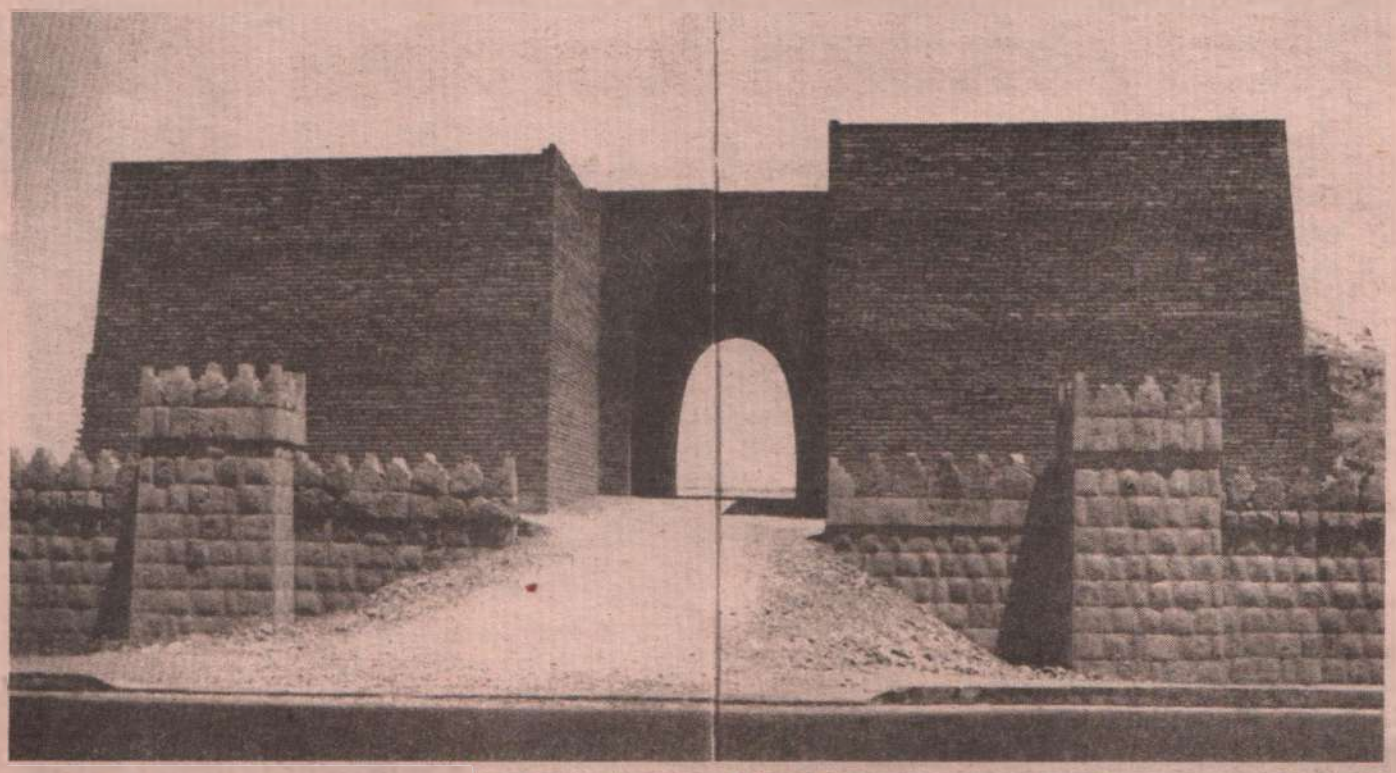

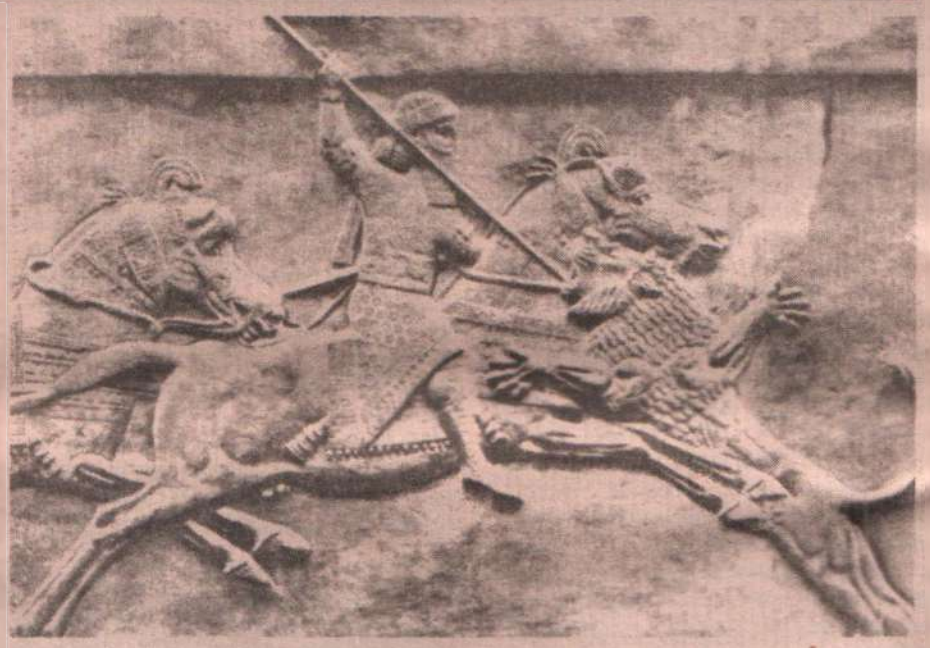

Doktorlukla ilgili tabletlerin büyük bir kısmı, eski Ninive şehri kalıntıları arasından çıkarılmış olan Asur kralı Asurbanipal'in kitaplığına aittir. Bu kral, ülkesinde bulunan bütün şehirlerin kütüphane ve arşivlerindeki her konuya ait belgeleri toplattırmış veya kopyalarını yaptırtarak kitaplığına koymuştur.
Yukarda Ninive kenti kalıntılarından bir görüntü, yanda ise Kral Asurbanipal'i bir arslanı öldürürken gösteren kabartma.

Aynı doktor başka bir mektupta **Muştalu**'nun kızı hakkında tekrar yazıyor: "Kızı akşam ateş yakaladı ona ertesi sabah ilâç verdim, onun ateşi düzeldi. Eskiden öksürüyordu, artık şimdi öksürmüyor."

Şehrin yüksek kimselerinin doktor **Mukallim**'den bazan günde iki defa hastaya ait rapor istedikleri oluyordu: "Ayın 29. günü güneş doğarken aldığım raporu gönderdim. Beyimin bana verdiği emir doğrultusunda gece durumu öğrenip sabahleyin bildireceğim. Gündüzdeki durumunu da beyime bildireceğim."

Kralın bir doktoru vardı. Bu doktor saray mensuplarının ve memurlarının emrine amade bulunuyordu. Böyle bir saray mensubu krala şöyle yazıyor: "Şimdi kralımın hizmetkârı Baugamaled çok ağır hastalandı, o bir lokma yiyemiyor. Beyim kralımın, bir doktorun gelmesi ve hastayı muayene etmesi için emir vermesi icabetmektedir."

Kral **Asarhadon** ve onun ailesine bakan meşhur doktor **Aratnanai** vardı. Bu doktora ait birçok mektup bulunmuştur. Bazılarında hasta krala yapılacak ilâçlardan bahsediliyor. Bir mektubunda kralın hasta çocuğu hakkında şöyle yazıyor: "Gözlerinden muzdarip olan zavallı küçük şimdi daha iyi. Üzerine kabuk geldi, burnunda bir iltihap oldu, dün akşam onun üzerine konan bağı aldım, kabukta cerahat ancak küçük parmağın ucu kadar, vaziyet iyi, kralımın kalbi rahat olsun, altı yedi gün içinde tamamiyle iyi olacak."

O zamanlarda da hastaları ziyaret etmek adeti vardı. Hatta krallar bile birbirlerine gider veya elçi gönderirlerdi. MÖ 14. yüzyılda Babil kralı **Burnaburnias**, Mısır kralı **Amonofis**'e yazdığı bir mektupta şöyle demektedir: "Sen kardeşimin elçileri yanıma geldiğinden beri vücudumu öyle fena hissediyorum ki, elçiler benim önümde ne yiyebildiler ne içebildiler. Sen habercine sorarsan o vücudumun rahatsız olduğunu sana söyliyecektir. Sıhhatimi iyi hissetmediğimden beri sen kardeşime şu sözlerle kızıyordum. Ben hastayım, benim kardeşim duymamış mıdır? Niçin bana birini gönderip hatırımı sordurmadı? Benim kardeşimin habercisi de, yollar o kadar kısa değildir ki, senin kardeşin adam gönderip hatırını sordursun ve hasta olduğunu öğrensin dedi." (8)

SAHTE DOKTOR!

Sahte doktorluğun o zamanlarda da mevcut olduğunu gösteren gayet ilginç bir kompozisyon son senelerde Türkiye hudutları içindeki Sultantepe mevkiinde bulunmuştur.

Bu yörede MÖ 7. yüzyılda yaşamış bir rahibin arşivi ve kütüphanesi ortaya çıkarılmıştır. 600'den fazla belgeyi içeren bu arşivde özellikle "Nippurlu fakir adam" isimli kompozisyon ilgi çekicidir. Burada fakir ve şakacı bir adamın çeşitli maceraları anlatılmaktadır. Şehrin valisine bir meseleden dolayı kızan bu adam, ondan intikam almak için kendisini doktor kıyafetine sokarak ve saçlarını kabak şeklinde traş ettirerek, komşu şehirden meşhur bir doktormuş gibi valinin huzuruna giriyor, onu iyice muayene ediyor, neticede başından ayağına kadar her tarafının hasta olduğuna valiyi inandırıyor. Vali de onu teşhisinden dolayı iyi bir doktor olarak etrafındakilere methediyor. Bizim sahte doktor bu hastalığa karşı kendisinde gayet gizli ve şifalı bir ilâç olduğunu fakat bunun ancak karanlık bir odada tesirli olabileceğini söylüyor. Vali teşhisten çok memnun, tedavi için kendisiyle karanlık odaya giriyor. Sahte doktor da valiyi bağlayarak bir güzel dövüyor!

DİPNOTLAR

1) A. J. V. Kinner Wilson, An Introduction to Babylonian Psychiatry, Studies in Honor of Benno Landsberger on his Seventy-Fifth Birthday (The Oriental Institute of Chicago Assyriological studies Nr. 10) p.289.
2) Muazzez İlmiye Çığ, Kur'an İncil ve Tavrat'ın Sumerdeki kökeni, İstanbul 1995 s.41.
3) N. K. Sanders, The Epic of Gilgamesh, revised Edition Incorporating New Material (Penguen Book 1972) p.106-113.
4) Bnuno Meissner, Babylonien und Assyrien zweiter Band (Heidelberg 1925) s.85.
5) J. Schouten, The rod and Serpent of Asklepius Symbol of Medicine (Amsterdam 1967). Bu kitap sopa ve yılanla ilgili geniş bilgi vermektedir.
6) Hammurabi kanunu için: Prof. Mebrure Tosun-Doç. Dr. Kadriye Yalvaç, Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Saduqa Fermanı, Ankara 1975.
7) Samuel Noah Kramer, The Sumerians (Chicago 1963) p.93-97. Mezopotamya tıbbı hakkında daha geniş bilgi ve kaynaklar için: Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp (Ankara 1991). Ayrıca: Bruno Meissner, Babylonien und Assyrien zweite Band (Heidelberg 1925) s.283-323. A. Leo Oppenheim, Ancient Mesopotamia (Chicago 1964) s.289-305.
8) J. S. Cooper, Structure, Humor and Satire in the Poor Man of Nippur, Journal of Cuneiform Studies Vol. XXVII Number 3, p.163-174.

Aksiyondan kurama yükselirken yolumuza çıkan engeller üzerine

Prof. Dr. Hikmet GÖKALP

"Tarih dediğimiz nesne, gayelerini gerçekleştirmeye çalışan insanın faaliyetlerinden ibarettir"
Friedrich Engels
"Gelecek üzerinde gerçek bir aksiyona sahip olmuş kişilerin gözleri hep geçmişe çevrilidir"
G. K. Chesterton

Bütün bunlar iyi de, aksiyon deyiminin nesnel durumu nedir? At mı, deve mi; yoksa şişirilmiş balon felsefelerde alışıldığı gibi, bir *a priori* mi? "Olmak ya da olmamak; işte mesele burada", diyecek Shakespearezade Hamlet.

Bu deyim *a priori* kimliğinden kurtarılmazsa, cümle depdebesi ile Marx praxioloji'si ve tarihi maddecilik felsefeyle lekelenmiş olur. Sağlığında **Marx** buna önem vermedi; bu kadar kusur kadı kızında da olur demiş olmalı. **Engels**, daha pratisyen bir doktor; düşünmüş, taşınmış, o zamanlar, **Nasrettin Hoca**'nın türbesinden beter bir bilim dalı olan antropolojinin kapısını çalmış. **Darwin**'de ses yok, o da, Amerikalı **Morgan**'ın yarım yamalak verilerine sarılmış ve yaradana sığınıp, 'Maymunun insanlaşması sürecinde emeğin rolü' kitapçığını yazmış. Sağdan soldan eleştiriler başlayınca da, ben öyle demedim; amacım yalnızca **Morgan**'ı korumaktı, diye kendini savunmuş. Oysa ki durum hiç de öyle değil; **Engels**, bilerek, bilmeyerek bu kitapçığıyla yeni bir bilim dalını, antropogenèse'i başlatmış oluyordu.

Yıllar yılı, bu bilim dalına kimsecikler önem vermemiş, çünkü zor bir yol. **Dante**'nin Purgatorio'sunda cennetle cehenem arasında çalkanan insanlık, bu ciddi işi benimseyecek durumda değil, çünkü her ciddiyet egemen sınıflara zarar, bilimde kolaylıksa bu sınıflara kâr getirmektedir. Kim ipler matematiğin aksiyondan doğuşunu, kim ipler aksiyonun tarihe ve güzel sanatlara yön verdiğini. Körolası **Eflatun**'un aklı var ya ortada, Latinler 'Ratio' der, yani rasyonalizm; üstelik yer yüzünün en büyük cücesi **Aristo** bu 'ratio'nun kanunlarını mantık kitabına koymuş, kolayca herşeyi açıklayabiliyorsunuz; o halde matematik de, tarih de bu akılla açıklanabilir; o halde akıl da aksiyon da eşdeğerde birer kavram, birer *a priori*, her kapıyı açan birer maymuncuk... Ne gerek var birden ikiye geçmenin matematiğe esas olan bir parmak pratiği olduğunu araştırmaya, ne gerek var Mezopotamya'da Dicle ve Fırat'ın, Mısır'da Nil'in yayılmasının geometriyi doğurduğunu araştırmaya? **Pisagor** rakamlara kutsallık yükleyedursun, Mısırlı fellahlar piramitler yapıyorlarmış, kim dinler... Romalılar boş rakamlarla vuruşa dursunlar, Araplar bir aksiyon zorlamasıyla sıfırı keşfetmiş ve cebiri kurmuşlar; 'Aljebruh' zorlama demektir, akıl zorlaması değil pratik zorlaması, parmak zorlaması, kim dinler... Bereket versin ki, sanatçıları pamuk hünerinin ihtişamını, sözümona, akılcı bilimcilerinden önce gözönüne sermiş, akıl almaz başyapıtlar oluşturmuşlardır.

Nazım Hikmet, **Leonardo** namlı nakkaşinin alemine dokunurken Jocond'u şöyle konuşturuyor, yani Mona Lisa ablamızı: "Dilerim ki kübist bir ressama fırça olsun parmakların, ağzıma tebessümü taktığın için" (Jocond ile Siyau). Şimdi, iki elimiz yanımıza gelecek, sorarım size: Hangi akıl bu tebessümü Mona Lisa ablamızın dudaklarına yapıştırabilir? Öyle bir tebessüm ki masumiyetten orospuluğa varan bir uzantı... Hangi akıl bu kadınlık gerçeğini böylece gösterebilir? "Ellerimize ve yalana dair" şiirinde **Nazım**, ellerimizin destanını da yazmış, kolay akla dayanan herşeyin yalan söylediğini anlatıyor ve "Şu bezirgan saltanatı devam etsin diyedir" aforizmasını savunuyor. 'Milo Venüsü', **Michelangelo**'nun 'Davud'u, **Picasso**'nun 'Guernica'sı akılla değil parmakla yapıldı. Rahmetli **Orhan Veli**, kukla seyrederken şöyle demişti bana: "Bu adamın dehası parmaklarında". Dehanın aksiyondan geldiğini biliyor olmalıydı. İyi bir kemancının başarısı, besteciyi aşmasıyla ölçülür.

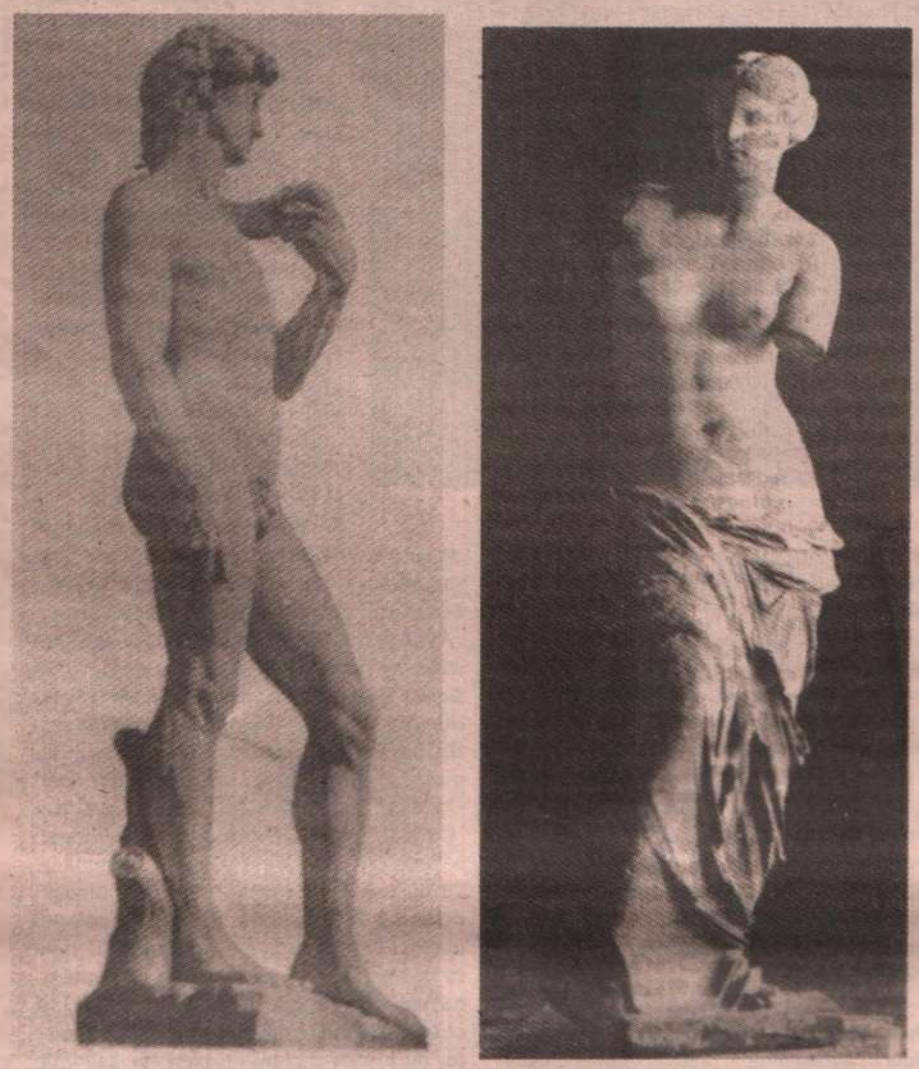

'Milo Venüsü'(sağda), Michelangelo'nun 'Davud'u, Picasso'nun 'Guernica'sı (altta) akılla değil parmakla yapıldı.

Aklın aksiyonu oluşturduğu varsayımına bin dereden su getirdik, şimdi geldik dar boğaza. Peki, nedir bu aksiyon? Böyle körtopal bir *a priori* olarak kalacak mı? Kalanlar az mı diyebilirsiniz; akıl kavramı, madde kavramı biliniyor mu sanki; onlar da, körtopal birer *a priori*. Madde biliniyor mu sanki? **Kant**, onun bilinemezliğine işaret etmiş, 'Nouméne'e ancak fenomen halinde, yani nomenin pratiğinde yaklaşılabileceğini savunmuş. **Leibniz**, çaresiz monadizmi ile onu büsbütün karanlıklara gömmüş. Fransız fizikçisi **Louis Broglie**'nin 'Parçacık, Dalga' tanımlaması yetersiz kalmış; kuantum fiziğinin atomda derinleşmesi sorunun daha da derinlerde olduğunu göstermiş; ve bu suretle, herşeyimizi yapan madde, cevheri (Essence) bakımından bir *a priori* olmakta devam etmiş. Onun varoluşunu ancak insan pratiği bilime sokabilmekte. Bu, nasıl olur, diyebilirsiniz. Akıl bir *a priori*, pratik dediğimiz şey de halen bu nitelikte, nasıl olur da bilimdışı iki kavram maddeyi bilime sokabilir? İşte sorun burda.

Günümüzde mantığı akıldan ayırıp aksiyona bağlamak eğilimi tekniğin ilerlemesinde yararlı sonuçlar vermektedir. Nitekim nükleer patlama **Oppenheimer**'ın ya da **Heisenberg**'in aklıyla değil, tamamıyla heuristique bir aksiyonla gerçekleştirilmiştir. Bilgi, televizyon, hep Arşimed heuristiğine dayalı pratikler değil midir? Gördüğümüz rüyalar, dimağımızdaki milyarlarca sinirlerin içbağıntılarından (interconnection) doğan birer televizyon gösterisinden başka nedir? Ya anımsama, tıpatıp bilgi pratiği. **Eflatun**'un aklı bunun neresinde?..

Marx, tezlerinde **Feuerbach**'ı yere çalarken, hep bu kişinin, aksiyonu gözardı etmiş olmasını bir nedensellik hatası olarak göstermektedir. Bu böyleyse, yanlıştan dönmenin tek yolu, aksiyonu *a priori* olmaktan kurtarıp, onu bilime sokabilmekten geçer. **Marx**, bunu şu veya bu nedenden yapamamış. **Engels**, 'Maymunun insanlaşması sürecinde emeğin rolü' denemesinde, somut bilgi yoksulluğundan herhangi bir genellemeye gidememiş. Kuşkusuz, yeryüzünün en büyük metafizikçisi **Kant**, *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı kitabında dişe dokunur bir sonuca ulaşamamış. Oysa ki, tarihi yapan insan aksiyonunun *a priori* düzeyinde kalmış olması, toplumsal bilimler katında sürekli bir perişanlık yaratmakta ve bu bilimlere sürekli kuşkuyla bakılmasına neden olmaktadır. Termodinamiğin ikinci yasası (entropi/nega-entropi) canlıda yaşam sürecini açıklar; bu, mantıksal ve deneysel olarak sürüngenlerden insana dek geçerlidir. Paris'teki insan da, Zengibar'daki insan da bunu böyle bilir; bir Körfez sorunu, bir Bosna-Hersek sorunu karşısında, insanların tutumu öyle mi ya; her kafadan bir ses çıkar. Evet, işin temelinde sınıf kavgası yatmaktadır ama, birey ve toplumların aksiyonlarındaki bu dağılma anlamlıdır. Onlar akıllarıyla hareket etmektedirler. Akıl nedir, bir *a priori*, bir kavram. Aksiyona gelince... O da henüz mantıksal ve deneysel olmayan bir kavram, bir *a priori*. Nasıl küflü aklı yensin de, haklı sınıf kavgası sürecine katılabilsin? Evet, sonunda tarihi maddecilik çözüm getirir ve tarih hak kazanır ama, ölen ölmüş olur; ve bu belirsizlik yüzünden zaman kaybı kısa süren ömürde insanları süründürür.

Rasyonel-irrasyonel aslında çelişkili bir ikili değildir; her ikisi de farklı nitelikte birer damak kanseridir. Akıl, zararsız sayılır; çünkü **Aristo**'nun tekniği 'Organum-Mantık' ve 'Novum Organum'u sayesinde bilimlerin oluşumunda yardımcı olduğu söylenir; akıldışılık ise (İrrasyonellik) egemen çevrelerin ekmeğine yağ sürer, aksiyonu, gayesinden (finalité'sinden) saptırır, göklerle ilişki kuruntuları yaratır. Her ikisi de *a priori*ler çöplüğünde kalsa ne yazar! Tam tersine, düzgün bir anlama (entendement) mekanizması olan beynimiz, bu iki

eften püften deyimin olumsuz etkisinden kurtulur. Oysa ki, aksiyon cevherinin kendi varoluşunun mantıksal bir sistemini oluşturduğu anlaşılıp, onun hesaba kitaba gelir biçimde bilimselleştirilmesi, kendisini yaratan insanı özgürlüğe götürür. Bu yola girebilmenin tek çaresi Anthropogénèse'in bir yardımcı bilim olarak (Science Annexe) tarihi maddeciliğe eklenmesidir.

Bu satırların yazarı, bu yolda bir açıklama yapma yetkisinde değildir, ne kongrelere katılmışlığı, ne de bildirileri okumuşluğu var; onun tek umudu, yurdumuzda aydınlanma çağını açmakta başa soyunan bir dergi olan 'Bilim ve Ütopya'nın araştırmacı kadrosundadır. Bu, böyle bilindikten sonra,'şimdi asıl konumuza, yani, akıl, düşünce, akıldışılık (İrrasyonellik) kuruntularının, toplumsal bilimlerin gelişmesinde çıkardıkları engellerin çözümlemesine geçebiliriz.

SOSYAL BİLİMLERDE BİLME AKSİYONUNU ENGELLEYEN ETKENLER

"Mani oluyor halime takrire hicabim" diyor bir eski şarkıcı. Bu adam neden halini bildirmekten utanç duyuyor? Besbelli, ahlaksal değer yargıları karşısında bir bit yeniği var; oysa ki, bütün bu değer yargıları da kendi aksiyonunun katıldığı bir bileşim. İnsanlığın toplumsal bilimler karşısındaki tutumu da böyle. İnsan kendi gariban suratını aynada görmeye dayanamıyor; araya bir utanç perdesi koyuyor; bu perde kendi kuruntularından ibarettir aslında: Akıl ve akıldışılık, der firenk. Bu perdeyi yırtmak isteyenlerden biri **Jean-Jacques Rousseau**'dur; Dijon Akademisi'nin yarışmasına verdiği yanıtta, bilimlerin insan aksiyonunu ve buna dayalı mutluluğunu bozduğunu söyler ve kazanır da yarışmayı. Sonra **Marx** gelir, elindeki Ekonomi-Politik hançerle bu perdeyi yırtar; artık ne din, ne Allah, ne devlet, ne de felsefeler, proleterin aksiyonunu belirlemeyecek, dahi belirleyemeyecektir. Artık insan: "O Seigneur, donne-moi la force et le courage de me contempler sans me faire dégout"(1), diye Allahına yalvarmayacaktır. Özgür aksiyonun kurtuluş yolu bu. Fakat beşer çöplüğünde mikrop mu ararsın, sürüsüne bereket: ne Auguste Comte'lar, ne Spengler'ler, ne Laplace'lar, ne Durkheim'lar, ne Ziya Gökalp'ler... insanların gözüne perde üstüne perde indirmekte devam ederler. Bunlar aslında bilimci değil egemen çevrelerinin hizmetçileridir. Tıpkı günümüzde olduğu gibi, **Fukoyama, Richard Artaud, Alvin Toffler, Gorbaçov**, gerilerine neft yağı sürülmüş gibi, geri kalmış memleketlerin egemen çevrelerinin çağrılarını kabul edip, robotik bilginin tarihinin, insan emeğini ortadan kaldırdığını buyurur dururlar. Dikkati çeken şu ki bu insanlar Paris'e, Londra'ya, Roma'ya değil de hep Ankara'ya, Pakistan'a, ya da Mısır'a kusarlar hezeyanlarını. Bu ülkeleri, cahilleri toplama kampları mı sanırlar? Ama Allahları var; yurdumuzda hiç kimse suratlarına çürük domates atamamıştır. Sadece olan biçare **Gorbaçov**'a olmuş, ODTÜ'nün arka kapısından kaçmak zorunda kalmıştır. Şimdi gelelim asıl sorunu.

Vilfreda Pareto (1848-1923)

Dünyamızda, deli bozuk adam mı ararsın? O da var, hele biri var, **Vilfredo Pareto**, derler; onun aksiyona getirdiği açıklamaları **Descartes** efendimiz bile getirememiştir. **Pareto**, 19-20. yüzyıllar arasında verimli bir yaşam sürmüş bir bilim amatörüdür. Kendisi bir İtalyan mühendisidir, Roma'da kaldırım mühendisliği yapacağına, Lausanne Üniversitesi'nde aksiyonu, cümle derdinden kurtarıp, onu toplum bilime yerleştirmeyi yeğlemiş. Tarihi maddeciliğin lanse ettiği toplumbilimsel yöntemlere birşey ekleyememiş ama, geniş kültürü ve derin bilgisiyle aksiyonu evirip çevirmiş ve onun kuramlarda yer almasının güçlüklerine işaret edebilmiştir.

Pareto, Yunan ve Latin uygarlıklarını bir kaleidoskop kesinliğiyle yansıtmasını başarır; sonra **Marx**'ı okur, sonra bu okumanın ışığında Ortaçağı, Rönesans'ı, Aydınlanma devrini didik didik eder. Bütün bunlara karşın, **Pareto**'nun önyargıları **Marx**'ı tam olarak anlamasına engel olur. **Marx**'ın bilimsel eleştirisine bir itirazı yoktur ama, onun, olası-bilincinde (conscience possible) aksiyonun proleter devrimindeki yerini bir *a priori* olarak algılar. **Pareto**'ya göre tarihi seçkinler yapar, tarih bir soylular mezarlığıdır. Bu suretle, **Pareto**'ya göre **Marx**'ın proleter devrimi varsayımı bir sahte-bilimdir (pseudo-scientifique). Görüldüğü gibi, bir sözcüğün, "aksiyonun" *a priori* de kalması hem **Pareto**'yu bilim yolundan saptırmış, hem de **Marx**'ın olası-bilincini kuşkulu duruma düşürmüştür. Bu sözcüğün Anthropogenèse bilimleşmesinin önemine yukarda işaret etmiştik. Şimdi gelelim Aksiyon-Pareto vuruşmasına.

Vilfredo Pareto'nun, 1910'larda, Lausanne Üniversitesi'nde okuttuğu "Sociologie Generale" başlıklı iki ciltlik ders kitabı, 1762 sayfadır. 23 bölümden 2600 pragraftan oluşur.

Bütün toplumsal bilimlerin toplumbilim çatısı altında birleştirilmesi taraflısıdır **Pareto**. Ona göre böyle bir tanımlama kusursuz olmayacaktır ama, yine de toplumsal ilişkileri aydınlatmada yararlı olacaktır. "Nitekim, diyor **Pareto**, fizikle kimya arasındaki sınırı kim gösterebilir; fizikle mekanik de öyle; termodinamiği mekaniğe de koysak yabancılık çekmez, fizikte de; öyleyse biz isimleri bırakıp olaylara bakalım." (Aynı yapıt, S.I, Paragraf 2). Bu toplumsal olay nedir? **Durkheim**'in dediği gibi dıştan baskısı olan, nesnel bir aksiyonlar bileşimi baskılar karmaşığı (complexe). Bu böyle olunca insanın aksiyondaki özgürlüğü güme gitmez mi? Hem de nasıl! Öyleyse toplumbilim, **Rousseau**'nun 'Contrat Social'i, **Bossuet**'nın 'Geceyarısı Meseleleri'ndeki buyrukları gibi mantıksal ve deneysel bir esirlik anlaşması olacak; nitekim de öyle olagelmiştir. Tarihsel maddeciliğe sığmayan toplumbilimler ya irrasyonellikte tünemiş ya da egemen sınıfların hizmetinde sahte bilim pratikleri olarak türemişlerdir. Bundan ötürü **Pareto**, bu türden toplumbilimleri bir kalemde silip atmış, **Durkheim**'in adını, bir kez bile kitabına almamıştır. Kendisi bir toplumbilim kurmak istemektedir. Diyelim ki konu hazır: **Marx**'ın, özgürlüğünü ekonomi politik biliminde aradığı insan aksiyonu. Ama bu *a priori* 'yi **Marx** proleter devrim pratiklerine bağlamış. **Pareto** bununla yetinmeyecek, tıpkı **Feuerbach** gibi, *in abstracto* bir aksiyonu toplumbilime taşıyacaktır. Peki, yöntem sorunu nasıl çözülecek? Doğa bilimlerinden birinin yöntemini alsa, o zaman toplumbilimi analojik bir bilim (benzetmeci) düzeyinde kalacak. Matematiğe yaslansa, o da bir kısır döngü. Gerçi her bilimde en bilimsel olan, yalnızca matematik. Bu indirgemecilik (reductionisme) zor bir iş; toplumu (socium) istatistiklerle açıklamak hatadan kurtarmaz. **Pareto** daha arı bir yöntem arayacaktır, gök mekaniği (Mecanique Céleste) yöntemini seçecek ve toplumbilimini bir toplumsal denge bilimi olarak kurmaya yeltenecektir. Bununla iş bitse oh ne âlâ . Bizzat aksiyon, tarih boyunca çamurlara bulanmış bulunuyor; püripak gök mekaniği yöntemi bu kirli nesneyi, insan aksiyonunu nasıl temizleyecek? İşte, **Pareto**'nun Odisseus'u burada başlar. O dişiyle tırnağıyla bu temizlik işine kendini adar; sonunda yorulur, **Mussolini**'nin senatosunda bir müddet dinlenir ve Angora adlı kedisini okşarken ölür. Bilerek bilmeyerek, **Mussolini** gibi soytarı faşistler, **Corrado Gini, Castellano, Georges Sorel** gibi gerici ideologlar yetiştirmiştir.

PARETO, KAŞ YAPAYIM DERKEN GÖZ ÇIKARAN BİR BİLİM AMATÖRÜDÜR

Mussolini, İtalyan Ansiklopedisi'nde faşizmi tanımlarken, 'Noi siamo realisti', biz gerçekçiyiz, demektedir. İnsan aksiyonu özgürlüğünü kısıtlayan bu sözü hocasından öğrenmiş olmalı. Ülkemiz politika arenasına şöyle bir göz attığımız zaman bu alana soyunan politikacıların ne yazık ki çok gerçekçi oldukları gözden kaçmaz. Gerçekçi bir görünüş karşısında, onu gerçek sanıp aksiyonu o yolda sürdürmeye çalışmak demektir; bunu öküz de böyle yapar, faşistte; şu farkla ki, öküzün yaklaşımı yakın çıkarıyla sınırlıdır, faşistinki, daha geniş bir alanda çöplenir. Faşistin önünde koskoca bir tarih vardır; tarihi yapan, insanın Non-Logique (mantık dışı) aksiyonlarıdır, demiştir **Vilfredo Pareto**. İşte öküz bakışı ile, realizme bu eşekçe yargı ile başlar; "La raison du plus fort est toujours la meilleure"-**Lafontaine** (kuvvetinin hakkı daima hakların en iyisidir); bir de buna **Darwin** amcamızın "Bekayi el-yak- en layık olanların yaşadığı" kanununu eklerseniz, akan sular durur. Bütün bunların hayvanlar alemine ait olduklarını düşünecek yetenekte değildir faşist; bir bakıma haklıdır da. Kendisi, hâlâ geberememiş hayvanca kapitalist ilişkiler içinde yetişmiştir; ne tarihten hayır var ne de **Darwin**'den; O halde, hayvanca yaşam zorunluğuna boyun eğerek kendini yarış atı haline getirip arrivist, realist olacaktır. Seçkin olacak ki aksiyonunda hürriyete kavuşsun, yüksek makamlara ulaşsın. Bu düzensiz düşüncelerinde yalnız da değildir; **Pareto**'nun havarileri var; **Corrado Gini**, milletlerin aksiyon özgürlüğünü demografik gelişmelere bağlamıştır, çok doğurgan millet, öyle olmayanlara hakim olur. Eh, allahı var, Amerika'nın çoğu lokantaları bütün mafioisi'leri İtalyandır. **Castellano**, bireyin aksiyon özgürlüğünü hiyerarşideki yükselişine bağlamaktadır. Deste, deste istatistikler bunu göstermektedir. Anımsarım, bu kişi, İstanbul Üniversitesi'nde konuk hoca olarak ders vermiş ve ben de, onun bir bildirisini çevirmiş, fakülteden 75 lira almıştım. 1953 yılında bu parayla Üsküdar'da ev alınıyor. **Georges Sorel**, "Illusion du Progrès" kitabında sendikaların dayanışma dolayısıyla işçileri şımartıp tembelleştirerek ilerlemeyi engel-

Olan biçare Gorbaçov'a olmuş, ODTÜ'nün arka kapısından kaçmak zorunda kalmıştır!

lediklerini söylemektedir. Hele, **Alvin Toffler** bu boş lafların üstüne adeta tüy dikmektedir. Üçüncü Dalga Teorisi'nde Amerika'daki insanların yüzde 80'inin hizmet sektöründe bilgisayar kullandıklarını, işçi mişçi laflarının artık tarihe karıştığını, İstanbullarda utanmadan söyleyebilmektedir. Onu, kulağından tutup, kuyumcunun elinden yeni çıkmış bir mücevheri andıran Paris'e, pırlanta gerdanlık güzelliğinde Fransız kentlerine getirmek ve ona daha iki gün önce yapılan iki milyonluk grev ve mitingleri göstermek isterdim. Bu çıkıştan sonra gelelim aksiyonun kurama yükselirken hangi güçlüklerle maskaraya döndüğü sürecine. **Pareto** burada gerçekten derin açıklamalar sergilemektedir.

AKSİYONDAN TEORİYE GİDEN YOL ÇOK DİKENLİ VE CAYDIRICIDIR

Vilfredo Pareto diyor ki: "Toplumsal oluşum öylesine bir karmaşıktır ki (complexe) buna bağlı güçlükler araştırmada genellemeye (uniformite) olasılık sağlamaz. Öylesine ki; duyguları önyargılardan ya da herhangi bir inançtan yoksun bir insan bulamazsınız. Ne pahasına olursa olsun bu koşulları ortadan kaldırmaya çalışsanız da, sonuçta, toplumsal araştırmanın olanaksızlığını görürsünüz. Hatta deneyimler göstermiştir ki, insan bir ölçüde kendini ikilemekte (dédoubler), bir konuyu incelerken bir ölçüde bu duygu ve önyargılardan sıyrılmakta ve işi bitince yine eski durumuna dönmektedir. Örneğin **Louis Pasteur**, salt deneysel yöntemler kullanmasına karşın, laboratuvardan çıkınca ateşli bir Katolik kesilmektedir. Nitekim, **Newton** da, kıyamet kuramlarını açıklarken başka, 'Principia' adlı yapıtını yazarken başka bir insandır. (Aynı yapıt, S.62 Parag.141-142). İşte, toplumsal çalışmalar cehennemi bu kişilik ikiliğinde kudurmaktadır, demeye getiriyor **Pareto**.

Üstelik, kullanılan dillerin nankörlüğünden de yakınıyor **Pareto**; öyle ya, doğa bilimlerinde etiketler kullanılırken, toplum bilimlerinde nankör sözcükler kullanılır. Özgürlük, adalet, eşitlik kavramları, çek, sündür, bir pabuç olsun; her araştırıcının duygu ve önyargılarına göre anlam kazanacaktır; bizim toplumbilimin bilimselliği nerede kalacak? Güçlükler bu kadarla kalsa iyi; **Pareto**, tarihi berbat eden mantık-dışı (Non-Logique) aksiyonların incelenmesine 264 sayfa ayırmış ve bunun sonucu olarak da, 3. bölümde, deneyi aşan kuramların, din ve felsefelerin eleştirisini yapmıştır. Bunları bir makaleye sığdırmaya olanak yok elbette. Biz yalnızca, bu iki bölümün, tarihi maddecilik dışındaki toplumsal araştırmaların yalan dolanlarına, sözümona- bilimsel (pseudo-scientifique) bilimlerin sahte açıklamalarına neler getirdiğini göstermekle yetineceğiz. "Toplumsal oluşum (phénomène)", diyor **Pareto**, "iki durumda görünebilir; yani bir gerçekte olduğu gibi ya da bazı insanlara göründüğü gibi. Birinci görünüşe (aspect) nesnel diyoruz, ikincisine öznel. Bu sınıflama zorunludur. Örneğin, bir kimyacının laboratuvar deneyleri ile, kendini büyüye vermiş bir insanın aksiyonunu bir tutamayız; Eski Yunan gemicileri rüzgar çıksın, gemileri yürüsün diye Poseidon'a adaklar adıyorlardı. Agamemnon rüzgar çıksın diye, kızı İphigénie kurban etmeye kalktı. Roma'nın 12. yazıtlarında büyücülük yasaklanmış olmasına karşın, insanlar ürünleri yakıyorlardı. Aslında bu iki sınıfa verdiğimiz adlar bizi yanlıştan kurtarmaz. Gerçekte her iki aksiyon da özneldir. Sorun olayı bilmeye bağlı." (Aynı yapıt. S.66, Parag. 149). Öyleyse, diyecektir **Pareto**, işe başlamadan aksiyonların sınıflandırılmasının özet bir çizelgesini yapmak gerekir; şöyle ki:

1. sınıf: Mantıksal aksiyonun hedefi hem nesnel hem öznel hedefle tutarlı mı?

2. Mantıkdışı aksiyonlarda nesnel hedefle öznel hedef tutarlı değil.

a. Birbirini tutmuyor.

b. Nesnel hedef tutmuyor, öznel hedef olumlu.

c. Birincisi olumlu ikincisi değil.

d. İkisi de olumlu.

3. ve 4. sınıflarda durum şu:

a1- Aksiyon sahibi bilseydi nesnel hedefi kabul ederdi.

b1- Aksiyon sahibi eğer bilseydi bu hedefi kabul etmezdi.

İşte diyor **Pareto**, tarih boyu aksiyonların (Non-Logique) özet çizelgesi budur. Uygar halklarda mantıksal aksiyonlar daha çoktur; sanatlar ve bilimler bu sınıfa dahil diğerlerinde mantıkdışılık egemen. (Aynı yapıt, S. 68, Prag. 151-152). Bu tablonun uygulamasına 200 sayfa dolusu örnek vermiş **Pareto** ve bu sayede bütün dinleri, metafizikler ve de sahte bilimleri yere sermiş, sonunda, kendisinin kurmaya çalıştığı toplum bilim de güme gitmiş, o başka.

Yazımı bitirirken söyle bir şeytani heves doldu içime; acaba bu tabloyu bizdeki seçimlere uygulayabilir miyim, diye düşündüm. Özgür aksiyon yanlıştan çekinmemeli; yanlış doğrunun bir an'ıdır derler, aslolan niyet meselesi, yani yurtseverlik. Destanla kurulmuş üniter, laik bir cumhuriyetimiz var; iç ve dış politik çalkantılarla halkımız tedirgin edilmektedir. Yeni bir seçime gidilecektir; demokrasi ve insan hakları ilkeleri bunu gerektiriyor. Her seçim, her yerde bir özgür aksiyon atılımıdır:

I- Anayasasında sosyal ve laik maddeler bulunan bir Devlet-Ulus seçime gitmektedir. Mantıksal ve deneysel tarihi maddecilik biliminde, her ülkede tek özgür insan, kapital ve emekçi antagonizmasından doğmuş olan, emekçi (proleter denilen insan)dir. O halde bu özgür insan, oy verme özgür aksiyonunu, işçi sınıfının temsilcisi bir partiye verecektir. Bunu yapmakla da, hem nesnel, hem de öznel hedefi tutturmuş olacaktır ki bu aksiyon mantıksaldır (action logique). Herhangi bir önyargı etkisiyle, özgür olmayan yelpazedeki partilerden birine oy verirse, onun bu aksiyonu alt sınıflara düşer ve bu mantıkdışı aksiyondur; öznel ve nesnel hedefler tutsa da, tutmasa da...

Kapitale bağımlı, özgür olmayan bir insanın yelpazedeki partilerden birine oy vermesi de mantıksaldır; şu koşullardaki dinsel veya ırkçı önyargılarla yelpazedeki, kendi öznel yargılarına karşılık gelen bir partiye olmasın; o zaman, o da mantıkdışı aksiyonlar sınıfına düşer. Böylece **Pareto**'nun varsayımı sürer gider... Bir de, yelpaze partilerinin aksiyonları vardır ki, işte bu gerçekten yürekler acısı.

Yelpazedeki burjuva partileri Janus partileridirler, yani iki yüzlü. Birbirlerine hepsi şaşı bakarlar. Bir bakarsınız, biri çıkar, yıllarca sosyal demokrasi batağında paslandırdığı altıoku, son sosyalist devleti de yıktık diye sevinen bir hanımefendiye, al bunları, gönlünce kullan diye, hediye eder. Bu mantıkdışı bir aksiyondur, nesnel olarak da, öznel olarak da... Doğrusu bu ya, bu pasakları temizlemeye **Pareto**'nun bile sabrı yetmez; fakat yine de sesimi kesemiyorum. Son olarak İşçi Partisi'nin, sosyal demokrat geçinen iki partiye seslenişi hoşuma gitti; Marx da böyle yapardı sağlığında. İşçi Partisi, "Bir taktik anlaşma yapalım, diyor, yüzde 35 oyla iktidar oluruz. Belki de 'Quo Vadis' Ankara, demek fırsatı geçer elimize." Bu bir mantıksal aksiyondur, nesnel olarak da, öznel olarak da...

DİPNOT:

1) "Ey Tanrım, bana, iğrenmeden kendime bakabilme gücü ve yürekliliğini ver" (St. Augustin).

Yeni Kitaplarımız

ABİT DURSUN
Babam
Turan Dursun

Görüşmeyi yapan: Soner Yalçın

*"Turan Dursun kimdi?
Bilim adamı, Aydınlanmacı
kimliğinin dışında nasıl biriydi?
Nasıl bir eş... Nasıl bir arkadaş...
Nasıl bir baba..."*

Turan Dursun'un kendi kaleminden yaşamöyküsünü, yazılarını, şiirlerini ve mektuplarını;
ölümünden sonraki günlerde hakkında yazılanları ve
Turan Dursun'un fotoğraflarını da bulacaksınız bu kitapta.

ABD Göçmen Ofisi kayıtlarına göre Çiller'in özellikleri:

*"Dinleyen ve ketum.
Her türlü güç kaynağı ile diyalog kurar.
Hodbin. ABD devletini
her türlü şartta savunur ve
menfaatlerini korur."*

Belgeler ve tanıklarla...

ADNAN AKFIRAT
Çiller'in ABD Vatandaşlığı

FEYZA PERİNÇEK-NURSEL DURUEL
Cemal Süreya
"Şairin hayatı şiire dahil"

"...kitap, Cemal Süreya ile okurunu başka bir bağlamda yeniden buluşturuyor. Hayatıyla şiiri arasındaki simsiki örgünün ilmeklerini sökmeye çalıştıkça, onu tanıdıkça şiirlerini daha mı çok seviyor insan?"

KAYNAK YAYINLARI

İstiklal Cad. 184/4 Beyoğlu-İST. Tel ve Faks: (0212) 252 21 56 - 252 21 99

Kültepe'nin mirası

Kürşat BAŞDEMİR

Anadolu uygarlıkları üzerine yapılan araştırmalar, kültürlerin etkileşimi ve daha sonraki uygarlıklara yansımalarına sıkça değinmişlerdir. Anadolu topraklarındaki kültürel kimlik sorununa farklı yaklaşımlarla yeni boyutlar getiren Anadolu hümanistlerinin ana konusu, batı uygarlıkları ve bu uygarlıkların temelindeki Anadolu bağlantıları olmuştur. Yöresel olarak genellikle Ege ve Batı Anadolu uygarlıkları üzerinde yoğunlaşan bu aydınlar, batılı çağdaşlarından farklı olarak batı uygarlığının temelindeki Anadolu etkilerini vurgulamışlardır.

Tanzimat ve Cumhuriyet dönemindeki arkeolojik araştırmalar, Anadolu insanının tarihsel kimliğini zenginleştirmiş, binlerce yıldır yaşayan uygarlıkların çağımız insanına yansımalarının ilk izlerini ortaya çıkarmıştır. Bu izler, bugün Anadolu topraklarında yaşayan insanların kültürel kimliğinin ilk ip uçları olmuştur.

Cumhuriyetin resmi Türkiyeli kimliği arayışı, dönemin milliyetçilik akımlarının yaygınlaştığı 19. yüzyıl sonlarında ağırlığını hissettirmiş ve Anadolu'da yaşayan insanların tarihini Orta Asya dışında pek fazla sorgulamamıştır. Burada 10. yüzyılın başlarında göç eden Türkmen boylarının tarihe etkisini yadsımak büyük yanlış olur, ancak Anadolu topraklarında yaşayan tarih, ne sadece bir ırkın ne de yörenin mirasıdır. Tarih; bu topraklar üzerinde binlerce yıldır üretilen düşüncenin eseridir. Anadolu insanı tarihi birikimini sonraki temsilcilerine aktarmıştır.

Anadolu aydınının sorumluluğu, tarihi izleri belirginleştirip kopuk görünen tarihsel bağların halkalarını birleştirmektir. Bu halkalar, bizi bu topraklarla ve bu topraklar üzerinde yaşamış bütün halklarla barıştıracak, akrabalık hislerimizi güçlendirecektir. Anadolu'daki nüfus hareketleri bütün yeni gelen kavimlere ve göç edenlere rağmen çağlar boyunca fazla değişmemiştir. Yeni gelenler eskilerle kaynaşmış ve toprağın parçası olmuştur. Kaldı ki, Hitit Dönemi insanı ile hiçbir kan bağımız olmasa bile, ürettikleri düşüncenin bize yansımaları, bence fiziksel akrabalık bağlarından çok daha önemlidir.

Kültepe'de bulunan mühür baskılarından.

BATILI TARİHÇİLER VE HİTİTLER

Bir önceki asırda varlığı bile kuşku ile karşılanan Hitit Uygarlığı, ancak 20. yüzyılın ortalarında, yazılı tarih sahnesindeki yerini sağlamlaştırmıştır. Önceleri Kitab-ı Mukaddes'in sayfalarında adı geçen düşsel varlıklar sanılan Hititler yaklaşık 1000 yıl süreyle dünyanın en büyük kenti Hattuşaş'ı kurmuşlardır. (1) MÖ 1800'lerde kurulan Büyük Hitit İmparatorluğu öylesine büyüdü ve gelişti ki, Akdeniz'in karşı kıyısına, Mısır'a ulaştı. Hitit İmparatorluğu Anadolu topraklarındaki ilk büyük devlettir. Hitit öncesinde küçük yerli krallıklar dışında imparatorluk düzeyinde bir devlet organizasyonu kurulmamıştır.

Hitit Devleti'nin Batı uygarlıkları üzerindeki etkisi ile ilgili bazı araştırmalar yapılmıştır. Kuruluşu üzerine yapılan araştırmalarda Batılı arkeologlar, bir Hint-Avrupa ırkı olan Hititler'in etkisini ağırlıklı olarak araştırmış ve yerli Anadolu köklerini fazlaca sorgulamamışlardır. (2) Konu ile ilgili araştırmalar, Hitit İmparatorluğu'nun alt yapısı konusunda yeterli değildir. Bu eksiklik daha sonraki uygarlıkların incelenmesinde de mevcuttur. Batılı tarihçiler Anadolu'da tarihi hep Anadolu'nun dışında aramışlardır.

Hititler, Hitit öncesi Anadolu yerlilerinin kültürel ve sosyal ağırlığını kabullenmek zorunda kalmışlardır. Hatta onların dinini, tanrılarını benimsemişler, kurulan imparatorluğun temelindeki yerli öğeler onlara büyük güç katmıştır. Anadolu, Hitit İmparatorluğu öncesinde yüzyıllar boyu barış içinde yaşamış ve tarihsel gelişimini sürdürmüştür. Daha sonra kurulan bütün imparatorluklara yerel etkilerini yansıtmış ve onları kültürel ve siyasi anlamda etkilemişlerdir. İmparatorluklar siyasi ve ekonomik güçlerini Anadolu'nun üretici yerel öğeleri ile artırmışlardır. (3)

MEZOPOTAMYA-ANADOLU BAĞLANTISI VE KÜLTEPE

Anadolu, Batı ile Mezopotamya'nın kültürel alışverişinde önemli bir halkadır. Bu ilişkinin en geçerli kanıtı Doğu, Ortadoğu ve Batı mitolojilerindeki benzerliklerdir. Hitit mitolojilerinin temelleri her ne kadar kendine özgü yerel öğeler içerse de temelleri Babilonya, Assur mitolojilerine dayanmaktadır. Mitosların farklı karakterleri ve taşıdıkları folklorik öğeler, Hititlerin kendi yorumları ve sanatsal değerleridir. Bunların yanı sıra, Hitit mitoslarının, Yunan ve Batı mitolojilerinin köklerinde bulunduğu bilinmektedir. Hatta bugünkü bazı Avrupa öykü ve masallarının geçmişleri bu mitoslara dayanmaktadır. Hititler Mezopotamya'da aldıkları mitosları geliştirip kendi özgün folklorik öğeleri ile süslemişlerdir. (4)

Mezopotamya (Yukarı Mezopotamya)-Anadolu bağlantısının maddi temellerini vurgulamak gerekir. Anadolu'nun ilk yazılı belgelerini oluşturan Assur Kolonileri döneminde, dünyanın en büyük ticaret merkezlerinden olan Kaniş Karum'unun tarihsel önemi büyüktür. Kültepe höyüğünde yaşanan 150-200 yıllık bu alışveriş daha sonra 4000 yıl sürecek Anadolu Uygarlıkları tarihine büyük kazanımlar sağlamıştır. Bu alışverişin yanı sıra 1000 yıl sürecek Hitit İmparatorluğu'nun idari, kültürel ve sanatsal değerleri Anadolu insanına bu ilişki çerçevesinde aktarılmıştır.

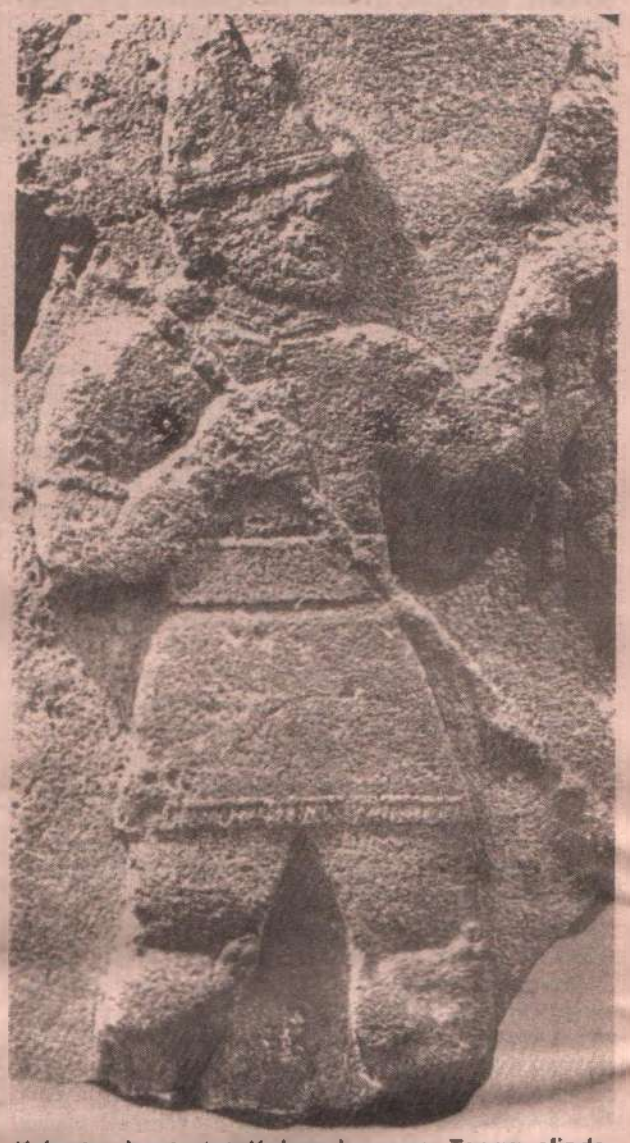

Kabartmalı ortostat: Kırların koruyucu Tanrısı, elinde yırtıcı kuş ve tavşan. (Kayseri Arkeoloji Müzesi)

Kimi yazaraların dile getirdiği; Assurların sadece ticaretle uğraştıkları için Anadolu'nun kültürel gelişimine pek katkıda bulunmadıkları görüşü birçok nedenden ötürü inandırıcı değildir. Yıllarca barış ortamında süren bu alışverişin kültürel yansımalarının olmaması imkansızdır. Tarihte en ağır sömürge ilişkilerinde bile kültürel etkileşim olmuştur. Kaldı ki bu ilişki sonucu sadece Assurların kârlı çıkmadığını, yerli Kaniş halkının da yarar gördüğünü hem arkeolojik buluntular hem de okunan kil tabletler doğruluyor. Kültürel alışverişin sonucu oluşan sentez yeni bir üründür ve özgüldür. Bu bağlamda Anadolu sanatı özgüldür ve kendi içsel öğelerini geliştirmiştir.

Kimi batılı yazarlar ise Hint-Avrupalı bir kavim olan Hititlerin getirdiği ve kurduğu yapıyı esas almışlardır. Ama bu halkın Anadolu'ya geldiğinde din dahil birçok yerel öğeyi kendi kültürlerine katmalarıyla, etkisi yüzyıllarca sürecek bir kültürel birikim yarattıkları gözardı edilmiştir.

Kültepe, Kayseri'nin 20 km. doğusunda Karahöyük köyü yanında pek fazla ilgi görmeyen bir höyük. Yıllarca ticaretle içiçe yaşamış yöre halkı, belki de, binlerce yıl önce uluslararası ticaretin ilk kurallarını koyan Kanişli hemşerilerini tanımıyorlar bile. Son 20 yılda ihracat hamlesini gerçekleştiren Kayserili sanayiciler, bu topraklarda 4000 yıl önce dünyanın bir başka merkezi için siparişe göre mal üretildiğini biliyorlar mı?

Assurlar ve Kanişliler birbirlerine benzer evlerde, aynı şehirde barış içinde yaşamışlardır. Gerçi Assurlu tüccarlar mutlaka daha fazla kazanmışlar ama idari denetimi elinde tutan yerliler de bu ilişkiden kazançlı çıkmışlardır. Bütün bunların ötesinde, Mezopotamya kültürü bu alışverişle Anadolu'ya ulaşmıştır.

BÖLGENİN COĞRAFİ DURUMU

Kültepe ve bölgenin coğrafi durumuna girmeden önce, Anadolu'da eski çağ tarihinin genel coğrafi koşullarına kısaca bir gözatmakta fayda var. Üretici yaşamın başladığı MÖ 10 bin yıllarında iklimde ısınma doğal çevreye yansımış ve buzullar çekilmeye başlamıştır. Bu ortamda yeni türler ortaya çıkarken, diğer bazı türler yokoluyordu. Bu dönemde ilk kez hayvanlar evcilleştiriliyor, bitkiler tarım amaçlı olarak kullanılmaya başlıyordu. MÖ 8 bin yılında Anadolu bugüne göre daha ormanlıktı. Bunun nedeni iklimin daha nemli ve yağışlı olmasıydı. Ancak yağış miktarı geçen yıllara göre düşmüş, Kültepe'de hayatın başladığı MÖ 2500-2000 yıllarında daha da kurak bir iklim yaşanmıştır. Tarım Anadolu'da Mezopotamya ve Mısır'da olduğu gibi hızlı bir gelişim sürecine girememiştir. Nedeni ise Anadolu'da kuru tarım yapılmasıdır. Nehir boylarında yapılan sulu tarıma göre kuru tarım daha emek yoğun ve zahmetli bir iştir. (5)

Anadolu akarsuları, Nil, Dicle ve Fırat gibi düz, engebesiz arazilerden akmadığı için düzensiz debili ve su taşımacılığına uygun değildir. Bu durum tarımsal artı değerin değerlendirilmesine engel olduğu gibi, yerleşimlerin az sayıdaki uygun dere boylarının civarında olmasına yolaçmıştır. Kerpiç yapılı yerleşim alanlarının sık sık yangına maruz kalması ve üst üste kurulan yapılar nedeniyle, kimi yerde 35 metre yüksekliğe ulaşan höyükler oluşmuştur. Kültepe, step iklimi ile ormanlık alanın sınır olduğu Kızılırmak havzasında 20 metre yükseklikte bir höyüktür.

Kayseri bölgesi ve civarının coğrafi durumunu en iyi anlatan yazılı tarih belgesi bundan yaklaşık 2000 yıl önce yazıl-

mış, coğrafyacı **Strabon**'un 'Geographika'sıdır. (6) Anadolu'da doğa tahrifatının son bin yılda arttığı hesaba katılacak olursa **Strabon** bize bir ölçüde fikir verir. Bu dönemde Kültepe tamamen önemini yitirmiş, ağırlık Erciyes dağı eteklerindeki Mazaka'ya kaymıştır. Bölgede toprak düz ve kıraçtır. Çift sürmeye elverişli olmayan zemin kumlu ve kayalıktır. Fakat Kültepe ve çevresinin Mazaka'ya göre daha verimli olduğu bugün bile dikkati çekmektedir. **Strabon**'a göre bütün Kapadokya bölgesinin kereste ihtiyacı Mazaka'dan karşılanmaktadır. Zira Erciyes ve çevresi tamamen çam ormanları ile kaplıdır. Mazaka'nın önündeki 7.4 km'lik ovada Melas (Sarımsaklı suyu) akar. Melas yayılarak kimi yerde bataklıklar ve göller oluşturur. Bu bölgede Mazakalıların bina yapımı için çıkardıkları düz volkanik taşlar vardır. **Strabon**'un bahsettiği bu volkanik taşlara Kültepe'de yapılan arkeolojik kazılarda da raslanmıştır. Günümüzde bile, büyük şehirlerdeki yapı ustalarının Kayseri ve civar köylerinden gelmesi dikkati çekicidir.

Yine **Strabon**'a göre, Kral **Arathes** dar bir geçitte Melas'ın önüne bir baraj yaparak komşu ovayı denize benzer bir göl haline getirmiştir. Ancak barajın çökmesi sonucu ova toprağının çok büyük bir bölümü erozyona maruz kalmıştır. (7) Bölgedeki toprağın kıraç olmasında bu ve benzeri erozyon etkilerinin payı olması gerekir.

Bütün bu bilgilerin ışığında, şehirden 20 km. uzaktaki Kültepe höyüğü Kayseri ovasının verimi arazilerindendir. Halen muhtemelen höyük arazisinin bir kısmının üzerinde tarım yapılmaktadır.

Roma döneminden sonra iskan görmeyen Kaniş'de yaşam, Mazaka'ya göre daha kolaydı. Örneğin su ve güvenlik sorunu daha kolay çözümleniyordu. Tarım toprağı daha boldu.

KÜLTEPE TARİHİ

Kültepe ilk kez 1882 yılında **Th. G. Pinches**'in burada bulunmuş olan kil tabletleri yayınlanması ile bilim dünyasına tanıtıldı. Höyükteki ilk kazıyı 1893-1894 yıllarında Fransız arkeolog **E. Chantre** yapmıştır. Amerikalı bilgin **Texer** 1834 yılında Kültepe'yi araştırmak üzere gelmiş, fakat bir tesadüf sonucu Hitit İmparatorluğu'nun başkenti Hattuşaş ve civarını keşfetmiştir. (8) **Chantre**'den sonra **H. Winckler** ve **H. Grothe** 1906 yılında höyükte sondajlar yapmışlardır. **B. Hrozny** 1925 yılında yaptığı çalışmalar sonucu 1000 civarında tablet bulmuş ve çivi yazısını okuyarak arkeoloji bilimine katkıda bulunmuştur. **Hrozny**'nin asıl amacı tablet bulmak olduğu için sistemli bir kazı yapmamış ve höyüğün Karum kısmında oldukça büyük ölçüde tahrifat yapmıştır. (9)

1948 yılından itibaren ilk sistemli çalışmalar Prof. Dr. **Tahsin Özgüç** tarafından yürütülmüş ve Tunç Çağından başlayarak Roma dönemine uzanan yerleşmeler ortaya çıkarılmıştır. Bu kazılarda Tunç çağında Orta Anadolu, Kuzey Suriye, Mezopotamya, Frigya, Batı Anadolu ilişkileri ortaya çıkarılmıştır. Kültepe'de kronoloji aşağıdaki evrelerde incelenebilir:

Eski Tunç Çağı: (MÖ 2500-2000) Kızılırmak havzasında yerleşilen önemli yerlerden biri de Kaniş'di. Bu dönemde taş temeller üzerine kerpiç tuğladan yapılmış evlerde oturan halk ticaret, çömlekçilik ve çobanlıkla uğraşıyordu.

Assur Koloni Çağı: (MÖ 2000-1800) Şehrin en parlak ve etkileyici olan dönemi. Özellikle Orta Anadolu-Yukarı Mezopotamya ticareti şehri oldukça geliştirmiş

Kültepe kazılarında bulanan bir kadın heykeli (M.Ö. 18. yüzyıl)

ve altın dönemini yaşatmıştır.

Hitit ve Geç Hitit Çağı: (MÖ 1800-1200-800) Erken Hitit döneminde bölgenin başkenti olan Kaniş, Büyük Hitit İmparatorluğu döneminde de önemini korumuştur. Anadolu'da Frig hakimiyetinden sonra doğuya göç eden Muski ve Taballar Kayseri bölgesinde etkilerini göstermişlerdir. Kaniş, Frig döneminden önce Tabal Krallığı'nın önemli bir merkezi iken güneyden gelen Assur ve Sargon istilaları ile tahrip edilmiştir.

Frig Çağı: (MÖ 800-600) Anadolu'da MÖ 8. yüzyılda etkili olmaya başlayan Frigler kendi kültürel yaşamlarının özü olan tarım, dokumacılık ve hayvancılığı Kayseri yaylasına getirmişlerdir. Bu dönemde Erciyes ve çevresi Kaniş'e göre öncelik kazanmış, Kaniş bir yerleşim olarak devam etse bile Mazaka daha gelişmiş ve önemli bir şehir merkezi olmuştur. MÖ 8. yüzyılda Anadolu'ya gelen Kimmerler Kaniş'i işgal etmiş ve kalınlığı altı metre olan şehir surlarını tahrip etmişlerdir. Daha sonraki yıllarda Kaniş tarih sahnesindeki özelliğini yitirmiş ve yaşam 20 km. uzaklıktaki Mazaka'da devam etmiştir. (10)

ASSUR TİCARET KOLONİLERİ

Bu dönemde bağımsız bir krallık olan Kaniş, Assur'u Anadolu'ya bağlayan iki önemli anayolunun birleştiği noktada kurulmuştur. Fırat üzerinden geçen bu iki yol güney ve kuzey yollarıdır. Bu yollar; Assur-Diyarbakır-Malatya-Kayseri ve Assur-Urfa-Adana-Gülek Boğazı yollarıdır. Kayseri Yaylası tarih boyunca önemli yolların ve ticaret ilişkilerinin kavşağı olmuştur.

Kaniş, onu çevreleyen surlara rağmen Assurlu tüccarların oturduğu Karum'la bir bütünlük içindeydi. Kaniş'in yöneticileri ve kral surların içindeki saraylarda yaşarlardı. Warsama Sarayı ve erken Hitit dönemine ait Anitta Sarayı Hitit İmparatorluğu'nun başkenti Hattuşaş saraylarından daha eski zamanlarda yapılmıştır. Karum'un da çevresi güvenlik amacıyla surlarla çevriliydi. Kayseri'nin soğuk iklimi nedeniyle, Kaniş'de, çağdaşı Troia kentinden farklı mekan tipleri vardı. Konutlar genellikle kapalı mekanlar ve küçük odalardan oluşuyordu. Orta Anadolu'da bugün bile benzer plan, malzeme ve yapı tekniklerine raslamaktayız.

Kente Assurlar gelmeden önce de höyük dışında yaşam gelişme göstermiş, ticaret ilişkileri Orta Anadolu ölçeğinde devam etmiştir. Kazı sonuçları; Tabaka IV ve III'de Kaniş ve Karum yerleşmelerinin birlikte aynı höyükte olduğunu, Tabaka II'de ise, höyük dışında olduğunu göstermiştir.

En yaygın olan yapı tipi, bir büyük ve iki küçük odanın olduğu konutlardır. Bu yapılarda büyük odalarda fırın ve ocaklar bulunmaktaydı. Fırınlar tabletlerin pişirilmesinde, ocaklar ise ailelerin yiyeceklerini pişirmesinde kullanılıyordu. Bugün bile civar kasaba ve köylerde bazı konutlarda bulunan tandır, ekmek pişirme ve ısınma amaçlı kullanılmaktadır.

Assur mahallelerinde çok sayıda tablet bulunmuştur. Hatta bir evde 2600 adet tablet çıkmıştır. Bu durum farklı sosyal sınıflardan insanların yaşadığını göstermektedir. Dönemin Anadolu kent yapısında özgür insanlar, tüccarlar ve köleler yaşamaktaydı.

Konut ve işyerleri genellikle aynı mekanlardan oluşmuş, odalardan biri arşiv olarak kullanılmıştır. Tüccarlar evlerini genellikle ofis ve depo olarak kullanırken, zanaatkarlar atölye ve depo olarak kullanmışlardır. Kalıplar, potalar, depolanmış mallar bir evin depo olarak kullanıldığını gösterir buluntulardır. Atölyelerde metal aletler, silahlar, süs eşyaları yapılırdı. Bronz aletlerin yapıldığı aletler belirli bölgelere toplanmıştı. Bazı evlerde iki tondan fazla işlenmiş obsiyon bloklara rastlanmıştır. Atölyelerin en önemli özelliği malların dış pazarın talebine göre yapılmış olmasıdır. Genellikle Yukarı Mezopotamya ve Suriye şekilleri işlenmiştir. (11)

Tarımın gelişmiş olduğunu gösteren buluntular; yanmış tahıl taneleri, el değirmenleri, tahıl deposu olarak kullanılan büyük küpler ve taş ambarlardır. Günümüzde de Kültepe'yi çevreleyen alan tarım amaçlı kullanılmaktadır.

Bronz çağı sonunda Orta ve Kuzey Doğu Anadolu'da maden işçiliği çok gelişmiştir. Bu gelişme büyük bir örgütlenme zorunluluğu getirmiş ve yönetici sınıflar tarafından denetim altına alınmıştır. Metal işçiliği ve madencilik başlıbaşına meslek olmuştur.

Troia ve Kaniş, dönemin eşzamanlı kentleri olarak ortak özellikler gösterir. Bu iki kent aynı dönemde kent dokusu kazanmıştır, sosyal yapıları ve yaşamları birbirine benzemektedir. Tipik örnekleri; Kültepe'de bulunan bardak, vazo ve kırmızı renkli çanakların Troia'dakilerin benzeri olmasıdır. (12)

Dikkati çeken bir başka husus da, Assurlu tüccarlarla yerli Kanişlilerin evlerinin birbirine çok benzemesidir. Hatta kullandıkları eşyalar bile aynıdır. Tüccarlar Assur'dan farklı olarak Anadolu'daki evlerinde yerli seramik ve günlük eşyaları benimsemişlerdir. Din ve adetlerine bağlı kalsalar da yerlilerle çok iyi anlaşmışlardır. Belirli dönemlerde Anadolu içlerine seyahate çıkarlar, fakat evleri hep açık kalırdı. Kentin nüfusu, seyahate çıktıkları dönemde azalıyor, sonra yeniden artıyordu. Kaniş'deki yerli prenslerin Assurlu tüccarların üzerindeki idari etkisine rağmen, yerli Kanişlilerle aralarında pek problem çıkmıyordu.

Kültepe'de bulunan mühür baskılarından.

Aralarındaki işbölümü gereği yerliler ziraatçı, hayvan yetiştiricisi, demirci, dökümcü, işçi, yapı ustası, nakliyeci, derici ve halıcı olmuşlardır. (13)

Kaniş Krallığı'nda konutların sahibi bireylerdir. Bu durum hem Assurlar hem de yerliler için aynıdır. Bazı tüccarlar kentte birden fazla konut edinmişlerdir. Genellikle evler tek katlı veya iki katlıdır. Kentin ana sokakları düzenli ve yol arabası geçecek kadar geniştir. Atık su ve yağmur suyu toplama sisteminde borular yerine kanallar tercih edilmiştir. Sokaklardaki bu kanalların üzeri yassı taşlarla örtülüdür. Fakat bu yapılar kentin zengin Karum kısmında bulunmaktadır. Yerli evlerde atık su toplama sistemi yoktur. Bu durum bayındırlık sorunlarının merkezi bir örgütlenme yerine sivil olanaklarla çözüldüğünü göstermektedir.

Mimaride yangına elverişli ahşap malzeme kullanıldığı için, Kaniş Karumu ani bir yangınla en parlak döneminde yıkılmıştır. Sık sık yaşanan bu yangınlar sonucu kent her defasında yeniden inşa edilmiştir. (14)

Kültepe, Anadolu'da uygarlığın dönüm noktasıdır. Yazılı belgelerle yaşam Kültepe ile başlamıştır. Kültepe, Mezopotamya uygarlığını Anadolu üzerinden Ege'ye ve oradan da Avrupa içlerine taşıyan zincirin en sağlam halkasıdır. Bu topraklar üzerinde kurulan ilk büyük imparatorluğun temeli burada atılmıştır. Anadolu insanı, Kültepe deneyi sonrası, yaşadığı toprağın önemini kavramış, yeraltı ve yerüstü kaynaklarını kullanmayı öğrenmiştir. Bu uygarlık kıvılcımı ile kendi özdeğerlerini biçimlendiren halk, bu değerleri Anadolu'dan gelip geçen bütün kavimlere taşımıştır.

Tarihin derinliklerinde henüz belirginleşmemiş bir yol vardır. Kaniş'den Hitit İmparatorluğu'nun başkenti Hattuşaş'a uzanır. Bu yol bilgi yoludur, akıl yoludur. Uygarlık kervanının geçtiği yoldur. Bu yola bütün bir ömrünü adayan Sayın Prof. Dr. **Tahsin Özgüç** ve arkeolog yoldaşlarına minnet borçlarımızın umarım bir gün farkına varır ve öderiz.

Kültepe'ye son gittiğimde, güneşli bir nisan günüydü. Karatepe baharla yeşermiş, sarı ve beyaz papatyalar kaplamıştı heryanı. Kızım elimi bırakıp coşkuyla papatyalara koşarken toprağın altındaki keşfedilemeyenlerin hüznünü yaşadım.

KAYNAKLAR

1) Gumey, O. R., The Hittites. s.2.
2) Eyüpoğlu, İ. Z., Anadolu Uygarlığı, s.152.
3) İbid., s.189.
4) Hooke, H. S., Ortadoğu Mitolojisi, Çeviren A. Şener, s.120.
5) Aktüre, S., Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri. s.60-67.
6) Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası, Çeviren: A. Pekmen. s.7-8
7) İbid., s.8.
8) Ceram, C. W., Tanrıların Vatanı Anadolu, Çeviren: E. N. Erendor. s.14.
9) Akurgal, E., Anadolu Uygarlıkları s.535.
10) Erkiletlioğlu, H.Kayseri Tarihi, s.4-9.
11) Özgüç, T., Kültepe-Kaniş II: Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar. s.36-48.
12) Aktüre, S., op.cit.s.122.
13) İbid., s.129-130.
14) İbid., s.134.

Egemen gündem, din ve mücadeleci basın

Dr. İrfan ERDOĞAN

Din konusu egemen gündemlerde daima önemli bir yer alır. Medyada din üzerinde sık sık durulması Türkiye'de din konusunun önde gelen bir gündem olduğunu anlatır. 1980'lerde örgütlü din ticaretini yapan belli güçlerin siyasal politikada artan bir biçimde egemenlik kazanmaya başlaması, 1990'larda Amerikan eğitimli başbakanın bile bu tüccarlığı siyasal kandırma politikası olarak kullanması, din gündeminin önemini çok daha artırır.

Dinde egemen gündem tartışmaları laiklik etrafında döner. Laiklik gündemine egemen çerçeveyi kıramadan yaklaşanlar, burjuva pozitivizminin tuzağına düşerler.

DİN VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Maddi üretimde dinin yeri ilk bakışta ideolojiktir: Dini inaçlar taşıyan insanlar toplumsal günlük üretime katılırlar. Bu üretim hem maddi hem de kültürel egemenliğin üretimidir. Yani inançlı insanlar namaz kılmaktan, oruç tutmaya ve zekat vermeye, kurban kesmeden, şeker bayramında çikolata ve şeker almaya, müslüman firmanın ürettiği suyu içmeye, müslüman sermayenin radyo ve televizyon istasyonlarını izlemeye, yargıç olup şeriata aykırı diye kitap yasaklamaya, "din düşmanlarının" kellesini kesip azraile yardım etmeye, kendinden olanı işe alıp olmayanı ekmeğinden etmeye kadar çeşitlenen günlük faaliyetlerinde, hem kendilerinin yaşam koşullarını yeniden üretirler, hem egemenliğin hem de karşıtlığın koşullarını.

DİN VE KAPİTALİST SÖMÜRÜ

Burjuva bilimi, dini inançları hurafeyle, gericilikle, eski ve köhnemişlikle niteleyip, yaradılışı ve insanların nasıl yönetileceğine dair ilahi açıklamayı reddeder. Onun yerine ampirik deneylemeyle yanıtlamaya dayanan pozitivizmi savunur. Nesnellik iddiasındadır, fakat ne denli nesnel olduğu tartışmalıdır. Nasıl ki Kuran'a dayandığını söyleyen ve Kuran'ın belirleyici maddi tabanını ortadan kaldırıp ilahiliğe bağlayan şeriatın ilmi, kendi içinde kendini belirleyen güç yapısıyla geçerli veya geçersizse, pozitivist bilim de kendi teorik varsayımları, bu varsayımların test mekanizmaları ve sonuçlarıyla geçerli veya geçersizdir. Pozitivist bilim, bilimin doruğu ve bir başlangıcın ulaştığı son değildir. Şeriatın eleştirici özgürlüğe yer vermemesi, maddi temelle olan tutarsız ilişkisinden, dolayısıyla soruşturmayı reddederek egemenliğini sürdürme çabasındandır. Burjuva pozitivist biliminin nesnel olduğunu söylemek, özgürlüklerin temsilcisi olarak göğe çıkarmak, bu bilimin kapitalist soygun ve gaddarlıklarla olan doğrudan ilişkisini görmemek veya görmezden gelmektir. Şeriatın elinde kılıç Allah yolunda cenk ederek katlettiği insan sayısıyla, pozitivist bilimin ilerici ve modernliğiyle sadece Vietnam'da ve Kamboçya'da (veya Körfez savaşı'nda) katlettiği insanların sayısını ve yarattığı insanlık durumunu karşılaştıramayız bile. Nasıl ki Şeriat belli maddi ilişkiler düzeninin bir yasal parçası ve şeriatın ilim iddiası bu parçanın bütünleşik bir parçasıysa, göğe çıkarılan burjuva pozitivist-ampirik bilimi de kapitalist ücretli-kölelikle insanları yoksun ve yoksul bırakma ve başkaldıranları özgürlük ve demokrasi adına ezme düzeninin işlevsel bir parçasıdır.

Elbette burjuva demokrasisi ücretli-kölelik ilişkilerinin getirdiği sömürgen ve baskıcı yalın gerçeklerle ayakta duramaz; özgürlük, fırsat eşitliği, demokrasi, vatan, millet, seçme ve seçilme hakkı gibi efsaneler (ümitler) yaratması ve bunlarla hem umutlar vermesi hem de umutların gerçekleştiğini gösteren örnekler yaratması gerekir. Bu da giderek hurafelerin yaratılması ve süregelen hurafelerin kullanılmasını zorunlu kılar. Bu sadece kapitalist dünya gerçeğinin bir yanıdır. Diğer yanı ise, gene toplumsal üretim ilişkilerine dayanır: Kapitalist güç ve çıkar mücadelesi, üretimi yapan ve onları zenginleştirenlerin yönetiminde, sadece kendi sisteminin yarattıklarıyla yetinemez duruma gelmiştir. Binlerce yılın tek dinli çıkar politikasının mücadelesiyle daima yüzyüze kalmışlardır. Fakat Türkiye'de bu güçlerin kafası Atatürk'ün burjuva devrimiyle (yani burjuvaların yaptığı devrimden çok burjuva ideolojisini benimseyen devrimle) ezilmiş ve siyasal sahneden atılmıştı. Çok partili sisteme geçişte, Cumhuriyet siyasetçilerinin inançları sömüren politikasıyla araç olarak kullanılmaya başlandı. Dinin araç olarak siyasette kullanılması burjuvaların yapacakları en tehlikeli oyunlardan biridir. Çünkü dinin siyasal sahnede ve güç mücadelesindeki yeri bir kaç yüzyıllık burjuva deneyinden çok daha eski ve uzundur. Amerika'da bile bu kullanım 1990'larda din tüccarlarının burjuva temsilcileri yerine kendi tüccarlarını başkan seçtirme girişimlerini getirmişti. Tanrı adına öldürmeleri de... Kısaca, laik-burjuvazi kendi eliyle kendini tuzağa düşürmüş durumdadır.

ÖRGÜTLÜ DİNİN HORTLATILIŞI

Burjuva politikalarının sonucu olarak örgütlü din yeniden hortlatılmış ve siyasal sahnede burjuva siyasal demokratik oyununu Makyavelli'nin güleryüzüyle yaparken, aynı zamanda yerel idareleri ele geçirmeyle başlayan yaygın bir dayanışma iletişim ağını kurup, geliştirmiştir. Bu iletişim ağı kapitalizm dünyasında, marksistlerin (sömürü amaçlamadıkları için) başarılı olamadıkları ekonomik faaliyetler dayanışmasına uzatılarak güçlendirilmiştir. Gerçekte ağın kuruluşu ve yaygınlaştırılması, ekonomik temelin tekelci pazarda kendini güçlendirebilmek için seçmek zorunda olduğu birinci seçenektir. Ağ bir kez kuruldu mu, gelişme olanağı, var olan inançların sömürüsünü yapmayı gerektirir ki, bu da modern iletişim araçları ve camilerden geçerek sözlü iletişimle desteklenen bir yaygınlaşma potansiyeline sahiptir. Marksistler bu bakımdan şanssızdırlar. Çünkü marksist iletişim, halkın inançlarının sömürüsüne değil egemen bilinç ve inanç yapısıyla çatışan bilgiye ve enformasyona dayanır. Dolayısıyla marksist dayanışma ve iletişim ağı, (örneğin marksist basın) entelektüeller, gençler, işçi ve köylü sınıfları arasındaki militanlar ve sınıf bilinci olanlarla sınırlıdır.

MÜCADELECİ BASIN VE DİN

Türkiye'de din sorunu, burjuva yönetimin ve sınıfının çözmek zorunda kaldığı ve gittikçe ciddileşen bir sorun durumuna gelmektedir. Bu aynı zamanda değişik bakış açılarına sahip bilimadamlarının ve basının da sorunudur. Bu nedenle, örneğin *Bilim ve Ütopya*'nın din üzerinde aydınlatıcı ve oldukça değerli sunularını alkışlamak gerekir. Fakat burjuvanın sorununu durmadan tekrar tekrar sunmak, ne denli aydınlatıcı ve önemli olursa olsun maddi ilişkiler gerçeğinde çok daha önemli sorunları bir yana itmektir. Dini inanç, ideolojik üst yapıyla ilişkili ve alt yapının değişmesi ile değişecek bir sorundur. Burjuvalaşmayla dini terk etme ve dine sadece sömürü için geri dönme buna bir yanıttır. Kapitalist üretim ilişkileri ve Darvinci–evrimci eğitim bu işi zaten yapmaktadır. Ankara'nın burjuva semtlerinin çocuklarının kaç tanesi beş vakit namaz kılıyor dersiniz?

Elbette Marksist basında din ve diğer ideolojik yorumlar, incelemeler ve araştırmalar sunulmalıdır. Fakat pozitivizmin ana gündemi olan fikirler tartışmasına saplanarak ana gündemi unutmamak gerekir. Tekrar belirteyim, Türkiye'de din gündemi, özelikle egemen burjuva sisteminin kendi yarattığı bir sorunla gelen burjuvazinin gündemidir. Maksizmin bu gündemdeki yeri her zamanki gibi "dinin kitlelerin afyonu olduğu " saptırmasıyla gelen komünist düşmanlığıdır. Gerçek düşmanın Marx değil pozitivist burjuva sistemi olduğunu anlatarak "komünizm düşmanlarını aydınlatma" düşüncesi oldukça gülünçtür. Belki tanrıyla ilişkileri sadece inançları aracılığıyla olanlar arasında bilgiyle ilgilenmeye meraklı olanlar buna kulak verebilir. Fakat "tanrı yapıp tanrı satanlar" kesinlikle dinlemezler, çünkü onlar için tanrı ticarettir, finanstır, endüstriyel sermayedir. Tanrısını kaybeden inanan insan için dünya anlamını yitirir. Tanrıyı kaybeden din tüccarı sadece iflas eder. Dolayısıyla her ikisi de şiddetle direnmek zorundadır.

Mücadeleci basın egemen din gündemini ve bu gündemin anlamını, mücadeleci gündemler içindeki yerini ve kendisiyle ilişkisini incelemeli, saptamalı ve ona göre egemen gündemi yeniden biçimlendirmeli veya kendi gündemini sunmalıdır.

MARKSİZM VE DİN

Marksist anlayış, dinin, iletişim yoluyla bilinçlendirmeyle, yasaklamayla, cami kapatmayla vb. değişemeyeceği görüşüne dayanır. Bilinçlendirmeyle inanç değişimi çabası oldukça faydasız, gereksiz ve hatta verimsiz bir girişimdir.

Dini inanç, diğer tutum ve inançlar yanında belli bir yer kaplar. Din, insanın evrensel varlık sorusuna verdiği veya kendisine egemen bir kültür tarafından verilen cevaptır. Dinin örgütlenmesiyle birlikte biçimlenen anlam ve bu anlamın maddi kökeni, kapitalist pazar ilişkilerinde farklı bir anlama gelir. Din maddi ilişkiler temelini yitirmiştir. Kalıcılığı, ücretli–kölelik düzeninde yoksun bırakılmışların evrensel tesellisi olmasındandır. Bu kalıcılık sömürücü politikalarla belli çıkarlar için desteklenmektedir. Dolayısıyla, Marksizmin gündeminde, insanın evrensel sorusunun cevabı olan dini inancın yeri, bunun tanınmasıyla başlar. Din bilinciyle insanı değiştirme gibi bir çabayla, insanı kendini kendi gördüğünden farklı bir biçimde görmeye zorlamak, Marksist anlayışa aykırıdır. İnsan dinî inancıyla kendi başına bırakılmalıdır. Sadece dini inançları değil, bütün inançlarından dolayı hiçbir insan, iyi amaçlarla olsa bile, rahatsız edilmemelidir. Bu görüşü de, kapitalist mülkiyetin korunması olan ve mülkiyet ilişkileri içinde anlamını yitiren özgürlükçülükten ayırdetmeliyiz. Fikirlerden başlayarak sağlanmaya çalışılan değişim çabası, pozitivist akılcılığın kafa kırma politikaları ve polis işkenceleriyle insanı değiştirme uğraşıdır. Marksizmin bireyle ilgisi, bireyin başka bireylerce sömürülmesini ve köleleştirilmesini getiren toplumsal üretim biçiminin değişmesini sağlamaktır. Kısaca Marksizm işe ne din ne de başka bir inanç sisteminden başlar, fakat yaşayan insanın, yaşanan yaşamını yapma koşullarını ele alarak başlar.

Burjuva gündeminde, örgütlü dinin gericilik olarak nitelenmesi, kapitalist çıkar, ilerleme ve modernlik anlayışıyla sıkı sıkıya bağıntılıdır. Aslında, örgütlü din, en iyi şekliyle, kendini ve kendi çıkarını temsil eder. Özgür kapitalist demokraside bunun oldukça normal nitelenmesi gerekir. Nitelenmez, çünkü din ve kapitalizm uzantısı faşizm, egemen burjuva sermayesi için gerektiğinde kullandığı siyasal amacını gerçekleştirme araçlarıdır. Bu araç kendi bağımsızlığını ilan adecek kadar güçlendiğinde, burjuvazi için hem siyasal hem ekonomik tehlike olmaya başlar ve engelleme mekanizmları işe koşulur. Bu mekanizmaların etkili bir biçimde çalışması egemen güçlerini kabiliyetine bağlıdır? Bu da, Türkiye gibi ülkelerde, sadece komünistlere ve azınlıklara karşı etken bir biçimde çalışır.

Marksizmin din anlayışının pozitivist laiklik ilkesiyle ilişkisi, bu ilkeyi benimseme değil, burjuva egemenlik ilişkileri içinde açıklamaktadır. Laiklik Marksizmin malı veya kavramı değildir. Burjuvaların feodal sistemle egemenlik mücadelesinin ifadelerinden biridir. Örgütlü dini siyasal sahneden atması yanında, laikliğin inanç özgürlüğü, burjuvazinin serbest ticaret özgürlüğüdür, serbest ticaret doktrininin bir parçasıdır.

Kuran'ı ve şeriatı inceleme ve değerlendirme elbette gerekir. Fakat bunu, bilimsel araştırmalar ve sunumlarla da olsa "haçlı seferi" biçiminde yapmak, kesinlikle Marksizmin işi değildir. Mücadeleci basının temsil ettiği görüş tarzında dinin siyasal, ekonomik, kültürel gündemlerde ön plana geçirilmesi ve tekrar tekrar kapak gündemi yapılması, bütün sayının bilimsel ve aydınlatıcı sunumlara ayrılması, toplumsal üretim ilişkilerinin maddi ve ideolojik gerçeklerinin tümü içinde, dine gereğinden öte bir ağırlık verilmesi değil mi?

(Ocak 1996, New York)

Paralellik aksiyomu üzerine

Prof. Dr. Şafak ALPAY

Öklid (Euclid) Elemanlar adlı kitabını yazarken sadece aşağıdaki beş aksiyomdan yola çıkmıştı. (1) Bunlar;

1) Herhangi iki noktayı birleştiren doğru çizilebilir.

2) Düzlemde sonlu bir doğru parçası sürekli olarak devam ettirilebilir.

3) Keyfi merkez ve yarıçaplı çember çizilebilir.

4) Tüm dik açılar eşittir.

ve bu yazının konusu olan, paralellik aksiyomu olarak anılan belki de en iyi bir şekil yardımı ile anlaşılan beşinci aksiyom (Paralellik Aksiyomu).

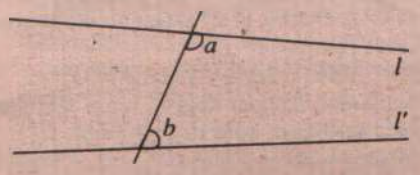

Aksiyoma göre a ve b açılarının toplamı iki dik açıdan küçükse l ve l' doğruları, açıların olduğu tarafta bir noktada kesişirler. Paralellik Aksiyomu aksiyonlardan beklenen derecede açık değildir. Açıların seçimine bağlı olarak kesiştikleri söylenen noktayı görmek de olası değildir. Üstelik,

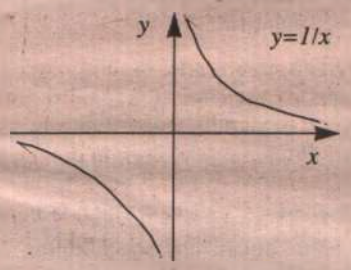

şekilde çizgesi görünen hiperbol örneğinde olduğu gibi kesişmeyen ama paralel de olmayan eğrilerin varlığı aksiyomun anlaşılabilirliğini biraz daha zorlaştırıyor. x pozitif (veya negatif) sayılarda büyürken $1/x$, $y=0$ doğrusuna istenildiği kadar yaklaşır ama onun hiçbir zaman kesmez. $1/x$'in asimtod olma olarak da betimlenen durumu x'in sıfıra sağdan (veya soldan) yaklaşırken yine sergilediği görülüyor. Bazıları **Öklid**'in Paralellik Aksiyomu'nun kullanımını birinci kitabın 29. önermesine kadar ertelemiş olmasını kendisinin de bu aksiyomdan pek memnun olmadığının kanıtı olarak verirler.

Öklid geometrisini Paralellik Aksiyomu'ndan kurtarmak, onu daha kolay anlışılır bir başkası ile değiştirmek; daha da iyisi, onu diğer aksiyom ve önermelerden, teorem olarak elde etmeye çalışmak matematikçilerin yüzyıllarca uğraştığı bir problem olmuştur. Bu çalışmalar sonuçta Paralellik Aksiyomu'na denk olduğu anlaşılan yeni aksiyomlar ortaya çıkarmışlarsa da, bu uğraşıların en önemli katkısı Paralellik Aksiyomu'nun geçerli olmadığı yepyeni bir geometrinin doğmasına neden olmalarıdır.

Okul kitaplarında Paralellik Aksiyomu'nun yukardaki ifadesi yerine, bir doğruya dışındaki bir noktadan sadece tek bir paralel çizilebileceğini söyleyen aksiyom verilir. Bu **Öklid**'in Paralellik Aksiyomu'na denk bir aksiyomdur ve beşinci yüzyılda **Proclus** tarafından bulunmuştur. Ama çok sonraları yeniden keşfeden **John Playfair** (1748-1819) anısına Playfair Aksiyomu olarak anılır. İki aksiyomun denkliği ile söylenmek istenen Paralellik Aksiyomu'nun Playfair Aksiyomu'nu gerektirdiği ve tersi de doğru olarak Playfair Aksiyomu'nun Paralellik Aksiyomu'nu gerektiğidir. **Playfair**'in **Öklid**'in ilk altı kitabını yeniden ele aldığı "Geometrinin Elemanları" adlı yapıtı 1795-1846 yılları arasında en az on kez basılmış ve belki de bu popülerliği nedeniyle Playfair Aksiyomu Paralellik Aksiyomu'nun yerini almıştır. Esasında Playfair Aksiyomu'nun göreceli bir üstünlüğü de vardır. **Öklid**'in aksiyomu kesişen doğrular hakkında iken Playfair Aksiyomu gerçekten paralel doğrular hakkındadır.

Öklid'in Paralellik Aksiyomu'nu kanıtlama veya değiştirme uğraşları Paralellik Aksiyomu'na yukarıdaki anlamda denk olan, birçok önerme ortaya çıkarmıştır. Bu önermeler arasında şunları sayabiliriz:

1) Paralel iki doğrudan birini kesen bir doğru diğerini de keser.

2) Birbirlerinden uzaklıkları her yerde eşit olan doğrular vardır.

3) Bir üçgenin iç açıları toplamı iki dik açıya eşittir.

4) Herhangi bir üçgene benzer ama eşit olmayan üçgen vardır.

5) Paralel iki doğrunun ikisine de dik doğru vardır.

6) Doğrudaş olmayan üç noktadan bir çember geçer.

7) Aynı doğruya paralel doğrular paraleldirler.

Paralellik Aksiyomu üzerine yazanların öncüsü **Proclus**'tur. Astronom **Ptomly**'nin paralellik hakkındaki bir yazısındaki yanlış üstüne yazan **Proclus** daha sonra Playfair Aksiyomu'nu kanıtlar. Bu harikulade basit usa vuruşun üstünden hep beraber geçelim.

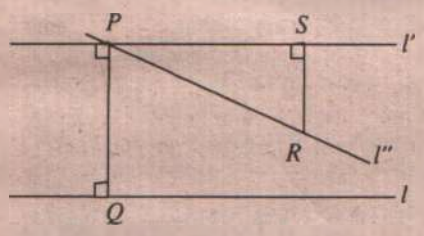

P, l doğrusu üzerinde olmasın. Q, Pnoktasından l doğrusuna inilen denklemin ayağı olsun. l', PQ doğrusuna P noktasında dik ise, l ve l', PQ ile aynı açıyı yaptıklarından paraleldirler. P noktasından geçen başka her doğrunun l doğrusunu kestiklerini göstermek, P'den geçen ve l doğrusuna paralel tek doğrunun l' olduğunu göstermek için yeterlidir. l'' böylesi bir doğru ve R, l'' üzerinde bir nokta ve l', l arasında olsun. S, R noktasından l' doğrusuna inilen denklemin ayağı ise RS uzaklığı, Rl'' üzerinde P noktasından uzaklaştıkça büyür. Sonunda l'' doğrusu l doğrusunu kesmek zorunda kalacaktır.

Ancak **Proclus**'ün kanıtına dikkatlice bakarsak, paralel iki doğru arasındaki uzaklığın her yerde aynı olduğunu ve sınırlı olduğunun kabul edildiğini görürüz.

Euclid

Öklid'in diğer aksiyomlarında böylesi bir varsayımı haklı kılacak nedenler yoktur. Paralel doğrular arasındaki uzaklığın değişmez olmasının Paralellik Aksiyomu'nu gerektirdiği biliniyor. Yani, **Proclus** Paralellik Aksiyomu'nu kanıtlayacağım derken onu kullanarak temel bir hata yapıyordu.

Paralellik Aksiyomu'nu kanıtlama çabalarında aksiyomun kendisi bilinçli veya bilinçsiz; açık veya kapalı bir biçimde işin içine giriyordu ve sonuçta Paralellik Aksiyomu kanıtlanamadı. Baştan çıkarıcı savlar hiç eksik olmadı. Bunların birinde Oxford Üniversitesi'nden **John Wallis** (1616-1703) 1663 yılında her üçgene benzer istenilen büyüklükte üçgen olduğu varsayımı ile Playfair ve dolayısıyla Paralellik Aksiyomu'nu kanıtlamıştı ama çok geçmeden varsayımının Paralellik Aksiyomu'na denk olduğu görüldü.

Geometrinin düşmanı olarak da anılan Paralellik Aksiyomu konusunda çalışmalar tümü ile de meyvesiz olmamıştır. Kendileri farkında olmasalar da **Saccheri, Lambert** ve **Legendre**'nin çalışmaları yeni bir geometrinin doğuşunu müjdeliyordu. Acaba Paralellik Aksiyomu olmadan nasıl bir geometri yapılabilirdi? Pavia Üniversitesi'nde çalışan bir cizvit papazı olan **Giralomo Saccheri** (1667-1733) böylesi bir uğraşıya ilk girenlerdendir. Mantık ile de ilgilenen **Saccheri**, **Öklid**'in Elemanlar'ında sıkça kullanılan bir kanıt yöntemi olan "olmayana ergi" yöntemi ile Paralellik Aksiyomu'nun olmaması durumunda bir çelişki elde edeceğini ummuştu.

Saccheri bu konudaki araştırmalarında $AD=BC$, A ve B açılarının dik açılar olduğu $ABCD$ dörtgeni kullanıyordu.

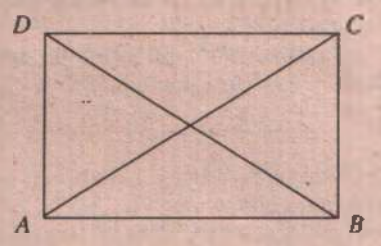

Saccheri, Paralellik Aksiyomu ve ona bağlı bir sonuç kullanmadan Kenar-Açı-Kenar bağıntısı (Öklid, Kitap I Önerme 4) ile BAD ve ABC üçgenlerinin eşitliklerini, buradan da $BD= AC$ elde ediyordu. Buradan Kenar-Kenar-Kenar bağıntısı ile(Öklid, Kitap I, Önerme 8) ADC ve BCD üçgenlerinin eşitliğini elde edip $\angle C = \angle D$ sonucuna varıyordu. Şimdi C ve D için üç olasılık vardı.

1) $\angle C= \angle D > 90^0$ (Geniş açı hipotezi)

2) $\angle C= \angle D < 90^0$ (Dar açı hipotezi)

3) $\angle C= \angle D= 90^0$ (Dik açı hipotezi)

Paralellik Aksiyomu 3 nolu hipoteze denk olduğundan, 1 veya 2 nolu hipotezler ile varılacak bir çelişki Paralellik Aksiyomu'nu kanıtlayacaktı. Geniş açı hipotezi ile bir çelişkiye kolayca varan **Saccheri**, aynı başarıyı dar açı hipotezi ile elde edemedi. Bu hipotez ile elde ettiği teoremler tutarlılık ve güzellik açısından Öklid geometrisindekilerden aşağı değildiler. Ancak bir çelişki peşinde olan **Saccheri**'nin yeni bir geometri bulduğunun farkına varmamış olması ile insanlık en az bir yüzyıl kaybetmiş oldu. Öklid geometrisine olan inancı sonunda onu yapay ve doğru olmayan bir çelişki bulmaya itti. Kaybolan çalışmalarını 1889'da bulan **Eugenio Beltrami**, **Saccheri**'yi Öklitsel olmayan geometriyi bulan Macar **Bolyai** ve Rus **Lobachevsky**'nin öncüsü ilan etti. Gerçekte ne **Bolyai** ne de **Lobachevsky**, **Saccheri**'nin çalışmalarını hiç görmemişlerdi.

Saccheri'nin yapıtları ile Berlin Akademisi'nde **Euler** ve **Lagrange**'in çalışma arkadaşı olan **Johann Heinrich Lambert**'in (1728-1777) çalışmaları arasında çok benzerlik vardır. **Lambert** üç açısının dik açı olduğu bir dörtgen alır ve dördüncü açının geniş, dar veya dik açı olma durumlarını düşünür. Dördüncü açının geniş açı olması durumunda Paralellik Aksiyomu elde ederek bir çelişkiye varan **Lambert**, dar açı hipotezi altında bir çelişkiye varmadığının farkında idi. **Lambert** bu arada hiç kimsenin farkına varamadığı bir gerçeği de gördü. Paralellik Aksiyomu'nun eksikliğinde bir üçgenin iç açılarının toplamı alanın arttığı oranda azalıyordu! Çalışma alanı oldukça geniş olan **Lambert** bugün π sayısının kesirli sayı olmadığının kanıtı ile hatırlanıyor. π ve e sayılarının bir polinom kökleri olamayacağını da ileri sürmüştü ama bu gerçek ancak yüzyıl sonra kanıtlanabilmiştir.

Paralellik Aksiyomu ile ilgili kimi başka bilgileri Matematik Dünyası'nın Şubat sayısında bulabilirsiniz.

Öklid geometrisini Paralellik Aksiyomu'ndan kurtarmak, onu daha kolay anlışılır bir başkası ile değiştirmek; onu diğer aksiyom ve önermelerden, teorem olarak elde etmeye çalışmak matematikçilerin yüzyıllarca uğraştığı bir problem olmuştur. Bu çalışmaların en önemli katkısı Paralellik Aksiyomu'nun geçerli olmadığı yepyeni bir geometrinin doğmasına neden olmalarıdır.

DİPNOT

1) Şafak Alpay, Öklid ve Elemanları, Bilim ve Ütopya, Kasım 1994.

1/3 nerededir?

Ali NESİN

1/3'ün tam nerede olduğunu hiç merak ettiniz mi? Bu ay 1/3'ün nerede olduğunu bulmaya çalışacağız.

Şurası kesin ki, 1/3 sıfırla bir arası bir sayıdır, yani [0, 1] aralığındadır.

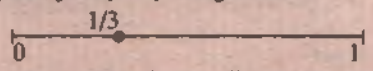

Ama bunu bilmek 1/3'ün tam nerede olduğunu bilmek değildir. 1/3'ün tam nerede olduğunu biraz daha iyi anlayalım.

[0, 1] aralığını ortadan ikiye bölersek, 1/3 hangi tarafa düşer? Sağa mı, sola mı? Yani 1/3, 1/2'den küçük müdür, büyük müdür? Elbet 1/3<1/2 eşitliği geçerlidir ve soldaki aralığa düşer.

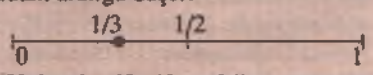

Yukarda, [0, 1] aralığını tam ortadan ikiye bölüp, [0, 1/2] ve [1/2, 1] aralıklarını elde ettik ve gördük ki 1/3 sayısı [0, 1/2] aralığındaymış, yani,

$$0 \le 1/3 \le 1/2$$

eşitlikleri geçerliymiş.

Şimdi [0, 1/2] ve [1/2, 1] aralıklarını tam ortadan ikiye bölelim:

[0, 1/4], [1/4, 2/4], [2/4, 3/4], [3/4, 4/4]

aralıklarını elde ederiz. 1/3 sayısı bu aralıklardan hangisine düşer?

$$1/4 \le 1/3 \le 2/4$$

eşitlikleri geçerli olduğundan, 1/3 sayısı ikinci aralıktadır, yani [1/4, 2/4] aralığındadır.

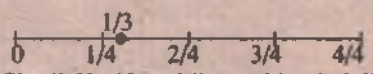

Şimdi [0, 1] aralığını sekize bölelim. Başlangıç ve bitiş noktası aşağıdaki ardarda gelen sayılardan oluşan sekiz aralık elde ederiz:

0/8, 1/8, 2/8, 3/8, 4/8, 5/8, 6/8, 7/8, 8/8.

Geometrik olarak gösterelim:

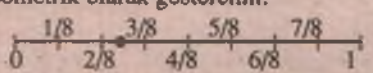

1/3 sayısı bu sekiz aralıktan hangisindedir? $2/8 \le 1/3 \le 3/8$ eşitsizlikleri geçerli olduğundan, 1/3 sayısı üçüncü aralığa düşer.

Ya [0, 1] aralığını onaltıya bölecek olursak? Ya otuzaltıya bölecek olursak? Genel olarak, [0, 1] aralığını 2^n tane eşit uzunlukta aralığa bölecek olursak, 1/3 bu aralıklardan hangisine düşer?

Birkaç yanıt yazalım:

$$0/2 \le 1/3 \le 1/2$$
$$1/4 \le 1/3 \le 2/4$$
$$2/8 \le 1/3 \le 3/8$$
$$5/16 \le 1/3 \le 6/16$$
$$10/32 \le 1/3 \le 11/32$$
$$21/64 \le 1/3 \le 22/64$$
$$42/128 \le 1/3 \le 43/128$$

n kaç olursa olsun, öyle bir a_n tamsayısı vardır ki,

(1) $a_n/2^n \le 1/3 \le (a_n+1)/2^n$

eşitsizlikleri geçerlidir. Yukardan da anlaşılacağı üzere,

$$a_1 = 0$$
$$a_2 = 1$$
$$a_3 = 2$$
$$a_4 = 5$$
$$a_5 = 10$$
$$a_6 = 21$$
$$a_7 = 42$$

eşitlikleri geçerlidir. Bundan sonraki sayıları da bulmak pek güç değil, dizi şöyledir: 0, 1, 2, 5, 10, 21, 42, 85, 170, 341, 682, 1363, ... Bu dizinin sonraki sayılarını okur kolaylıkla tahmin edebilir. Ama elbet, tahmin yalnızca bir tahmindir. Okurdan şunu kanıtlamasını istemiştim:

n tekse, a_n çifttir
n çiftse, a_n tektir.

Dileyen okurun a_n'lerin formülünü bulabileğini de söylemiştim.

Yanıt aşamasına geldik.

Herşeyden önce, (1) eşitsizliklerinde eşitliğin olamayacağını kanıtlamamız gerekiyor. Gerçekten de, bir a tamsayısı için, $a/2^n = 1/3$ ise, $3a = 2^n$ eşitliği de geçerlidir ve bundan da üçün 2^n'yi böleceği çıkar ki, bu doğru değildir. Dolayısıyla (1) eşitsizliklerini daha keskin bir biçimde,

$$a_n/2^n < 1/3 < (a_n+1)/2^n$$

olarak yazabiliriz. Bu eşitsizliklerdeki sayıların paydalarını temizleyelim, yani sayıları 3×2^n ile çarpalım:

$$3a_n < 2^n < 3a_n + 3$$

eşitsizliklerini elde ederiz. Dolayısıyla, 2^n sayısı $3a_n$'den büyük, ama $3a_n + 3$'ten küçük bir sayıdır. $3a_n$'den büyük ve $3a_n$+3'ten küçük iki sayı vardır; $3a_n + 1$ ve $3a_n + 2$. Demek ki 2^n sayısı bu iki sayıdan birine eşittir:

(2) Ya $2^n = 3a_n + 1$ yada $2^n = 3a_n + 2$

Bunlardan hangisi doğru? n'nin tekliğine yada çiftliğine göre değişir yanıt. Eğer n çiftse $2^n = 3a_n + 1$ tekse $2^n = 3a_n + 2$ eşitliği geçerlidir. Neden? Nedenini birazdan söyleyeceğim. Önce biriki önbilgiye gerek var.

Önce şu biline: 2^n-2, 2^n-1 ve 2^n sayıları üç ardışık sayıdır. Dolayısıyla, içlerinden biri ve yalnızca biri üçe bölünür. 2^n sayısı üçe bölünmediğinden, 2^n-2 ve 2^n-1 sayılarından birinin ve yalnızca birinin, üçe bölündüğü anlaşılır.

Sav: *Eğer n çiftse, 2^n-1 üçe bölünür. Eğer n tekse, 2^n-2 üçe bölünür.*

Savın kanıtı: Önce n'nin çift olduğunu varsayalım ve n'yi $2m$ biçiminde yazalım: $n = 2m$.

2^m-1, 2^m ve $2^m + 1$ sayıları üç ardışık sayı olduğundan, biri üçe bölünür. Ama 2^m üçe bölünemez elbet. Demek ki 2^m-1 ve 2^m+1 sayılarından biri üçe bölünür. Bunu aklımızda tutalım, bir sonraki paragrafta gerekecek.

Sonra şu basit hesabı yapalım;

$$2^n-1 = 2^{2m}-1 = (2^m)^2-1 = (2^m-1)(2^m+1).$$

Bu eşitliğin sağ tarafındaki 2^m-1 ve 2^m+1 sayılarından birinin üçe bölündüğünü biraz önce görmüştük. Demek ki çarpımları da, yani 2^n-1 de, üçe bölünür. Savımızın birinci bölümünü kanıtladık.

Şimdi n'nin bir tek sayı olduğunu varsayalım ve $n = 2m+1$ yazalım. Gene hesaplayalım:

$$2^n - 2 = 2^{2m+1} - 2 = 2(2^{2m} - 1).$$

Biraz önce 2^{2m} -1'in üçe bölündüğünü görmemiş miydik? Demek ki yukardaki eşitliğin sayıları da üçe bölünürler, yani 2^n-2 de üçe bölünür.

Savımız kanıtlandı.

Şimdi (2)'yi kanıtlayalım.

Eğer $2^n = 3a_n + 1$ eşitliği geçerliyse,

$$3a_n = 2^n - 1$$

eşitliği de geçerlidir, yani $2^n - 1$ üçe bölünür (dolayısıyla $2^n - 2$ üçe bölünmez). Yukardaki savdan da n'nin çift olduğu anlaşılır.

Eğer $2^n = 3a_n + 2$ eşitliği geçerliyse,

$$3a_n = 2^n - 2$$

eşitliği de geçerlidir, yani $2^n - 2$ üçe bölünür (dolayısıyla $2^n - 1$ üçe bölünmez). Yukardaki savdan da n'nin tek olduğu çıkar.

Demek ki,

n çiftse, $2^n = 3a_n + 1$
n tekse, $2^n = 3a_n + 2$

önermesini kanıtladık; yani

n çiftse, $a_n = (2^n - 1)/3$
n tekse, $a_n = (2^n - 2)/3$

Ödüllü Matematik Sorusu

Türkçe'de heceleme

Ali NESİN

Çocukluğumda, ilkokula giden her çocuk hecelemeyi öğrenirdi. Çünkü okumayı harf harf, hece hece öğrenirdik. Öğretmen B'yle A'yı karatahtada yanyana koyup BA yazardı, biz çocuklar da hep birlikte "BAAA" diye bağırırdık. Öğretmen BA'nın arkasına K koyduğunda da BAAAK" diye bağırırdık. Örneğin BAKKAL sözcüğünü okumak için birinci harften başlardık okumaya. Okumayı aşağı yukarı söktüğümüzde de, bir sözcüğü hecelere ayırmasını öğrenirdik. Bizim sınıftaki herkese çok kolay gelirdi bu. Kimsenin hecelemeden zayıf not aldığını anımsamıyorum. Geç okumaya başlayanlar vardı ama, geç heceleyenler yoktu. Bilmediğimiz, hatta uydurma sözcükleri bile hecelere ayırabiliyorduk. Örneğin uydurma olduğunu sandığım

KASTURAMIYFATUM

sözcüğünü pek zorluk çekmeden,

KAS-TU-RA-MIY-FA-TUM

diye hecelere ayırabilirdik.

Yıllar geçiyor ve yıllar geçtikçe de eğitim yöntemleri değişiyor. Benim çocuklarım okumayı harf harf, hece hece öğrenmediler; sözcük sözcük öğrendiler. Bu yöntemi bilmeyenler için açıklayayım.

Günümüz eğitimcileri genellikle şöyle düşünüyorlar: "Yetişmiş bir insan bir sözcüğü okurken harf harf hece hece okumaz. Örneğin BAKKAL sözcüğünü okumak için B'den başlamaz. BAKKAL sözcüğünü bir kalıp olarak görür ve bütün sözcüğü bir çırpıda okur. Çocuklarımıza da okumayı harf harf değil, kalıp kalıp öğretmeliyiz. Çünkü biz de öyle okuyoruz."

En büyük çocuğumun gittiği yuva okulunun duvarlarında BAKKAL gibi, KİTAP gibi, OKUL gibi kartonlara yazılmış sözcükler asılıydı. Öğretmen bu sözcükleri arada sırada çocuklara okur, çocukların bu sözcüklerin kalıplarının ayrımına varmadan öğrenmesini, bu kalıpları tanımasını isterdi. Onbeş gün sonra duvara yeni sözcükler asılırdı.

Yeniliklere karşı bir direnç vardır genellikle. Bu yeniliğe ben de başlangıçta karşı çıktım. Bizlere harf harf, hece hece okumayı öğrettiler de, kötü mü oldu? Birşeyimiz mi eksik kaldı? Bak, nasıl okuyorum!

En büyük çocuğum biriki ay içinde birdenbire ve çok küçük yaşta okumayı söktü, hem de hiç zorluk çekmeden... İkinci çocuğum da aynı yöntemle okumayı başarınca, eğitim diye bir bilimin varlığına inanmaya başladım.

Neyse, konumuz bu değil. Konumuz heceleme. Bugün nedense kimi yurttaşımız sözcükleri hecelere ayırmasını bilmiyor. Ya hiç öğrenmemişler ya bildiklerini unutmuşlar... Hatta öğretmenler bile, hatta yaşlı başlı öğretmenler bile... Sık sık öğretmenlerden mektup aldığımdan biliyorum, satır sonlarına sığmayan sözcükleri gelişigüzel ayırıyorlar. Belki de bu yanlış gazetelerden kaynaklanıyor. Eskiden gazeteler elle, harf harf dizilirdi. Dizgici, ilkokul eğitiminden geçmiş her Türk gibi, hecelemeyi bilir ve satır sonlarına sığmayan sözcükleri doğru, yani hece sonunda ayırırdı. Ama bugün herşey bilgisayarla yapılıyor ve bilgisayarda kullanılan yazılımlar (programlar) yabancı malı olduklarından, bu yazılımlar Türkçe hecelemeyi bilmiyorlar. Sonuç olarak Türk gazetelerinde satır sonuna sığmayan sözcükler çoğu zaman yanlış ayrılıyor. Bu, birkaç yıl öncesine kadar çok sık olurdu. Sanırım şimdi biraz daha dikkat ediliyor, ama gene de pek sık heceleme yanlışı görüyorum gazetelerde. Belki de, gazetelerdeki yanlışları göre göre, birçok kişi, satır sonlarına sığmayan sözcüklerin gelişigüzel ayrılabileceğini düşünmeye başladılar.

Oysa Türkçe'de heceleme çok kolaydır. Kanıt olarak yukardaki KASTURAMIYFATUM sözcüğünü verebilirim. Bu uydurma sözcük hiç zorluk çekmeden hecelere ayrılabilir. Bizim kolaylıkla yapabildiğimizi, bilgisayar da yapabilmeli. Türkçe heceleme kolaylıkla bilgisayara öğretilebilir.

Bir bilgisayara Türkçe sözcükleri hecelere ayırmasını nasıl öğretebiliriz? Öyle bir yada birkaç kural bulun ki, hiç Türkçe bilmeyen, hatta Türkçe'yi doğru düzgün okumasını bilmeyen bir insan bile, sözcüğün yazılışına bakıp bu kuralları Türkçe sözcüklere uyguladığında, Türkçe sözcükleri doğru olarak hecelere ayırabilsin. Arkadaşım Doç. Dr. **Eşref Eşkinat** ve birkaç arkadaşı böyle bir kural bulmuşlar.

En basit, en yalın kuralı/kuralları bulabilecek olanlar arasında çekilecek kurada kazanan 5 kişiye "Matematik ve Oyun", "Matematik ve Korku", "Önermeler Mantığı" ve "Matematik ve Doğa" adlı kitaplarımdan biri armağan edilecektir. Yanıtlar 20 Mart tarihine kadar "Bilim ve Ütopya, Ödüllü Matematik Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy / İstanbul" adresine ulaşmalıdır. Yanıtlar ve kazananlar Bilim ve Ütopya'nın Nisan 1996 tarihli sayısında yayımlanacaktır.

önermesini kanıtladık. Ne güzel!

Şimdi a_n'nin tekliği-çiftliği konusuna dönelim.

Eğer n çiftse, yani $a_n = (2^n - 1)/3$ ise, a_n ikiye bölünmez, çünkü $2^n - 1$ ikiye bölünmez. Dolayısıyla bu şıkta a_n tektir.

Eğer n tekse, yani

$$a_n = (2^n - 2)/3 = 2(2^{n-1} - 1)/3$$

ise, elbette a_n ikiye bölünür.

İki ay önce okurdan yanıtlamasını istediği soruyu yanıtladım. Görüldüğü gibi, 1/3 sayısı aralıkların bir soluna, bir sağına düşüyor.

Son olarak aşağıdaki güzel eşitliği kanıtlayayım:

(3) $1/3 = 1/2 - 1/4 + 1/8 - 1/16 + 1/32 - 1/64 + 1/128 - 1/256 + \ldots$

Bu eşitliğin sağındaki toplam sonsuz bir toplamdır.

Sağdaki sonsuz toplama x diyelim:

$$x = 1/2 - 1/4 + 1/8 - 1/16 + 1/32 - 1/64 + 1/128 - 1/256 + \ldots$$

Şimdi x'i ikiyle çarpalım:

$$\begin{aligned} 2x &= 2(1/2 - 1/4 + 1/8 - 1/16 + 1/32 - 1/64 + 1/128 - 1/256 + \ldots) \\ &= 1 - 1/2 + 1/4 - 1/8 + 1/16 - 1/32 + 1/64 - 1/128 + \ldots \\ &= 1 - (1/2 - 1/4 + 1/8 - 1/16 + 1/32 - 1/64 + 1/128 - \ldots) \\ &= 1 - x. \end{aligned}$$

Yani $2x = 1 - x$. Bundan da kolaylıkla $x = 1/3$ çıkar! (3) eşitliği kanıtlanmıştır.

Bu kanıt sizi (3) eşitliğine inandıramadıysa hesaplayın:

1/2	= 0,5
1/2-1/4	= 0,25
1/2-1/4+1/8	= 0,375
1/2-1/4+1/8-1/16	= 0,3125
1/2-1/4+1/8-1/16+1/32	= 0,3475
1/2-1/4+1/8-1/16+1/32-1/64	= 0,328125
1/2-1/4+1/8-1/16+1/32-1/64+1/128	= 0,3359375
1/2-1/4+1/8-1/16+1/32-1/64+1/128-1/256	= 0,33203125
1/2-1/4+1/8-1/16+1/32-1/64+1/128-1/256+1/512	= 0,333984375
1/2-1/4+1/8-1/16+1/32-1/64+1/128-1/256+1/512-1/1024	= 0,3330078125
1/2-1/4+1/8-1/16+1/32-1/64+1/128-1/256+1/512-1/1024+1/2048	= 0,33349609375
1/2-1/4+1/8-1/16+1/32-1/64+1/128-1/256+1/512-1/1024+1/2048-1/406	= 0,333251953125
1/2-1/4+1/8-1/16+1/32-1/64+1/128-1/256+1/512-1/1024+1/2048-1/406+1/8192	= 0,333374023437

Görüldüğü gibi, işlemleri yaptıkça 0.3333 sayısına, yani 1/3'e yaklaşıyoruz. İşlemleri sonsuza dek yapmaya zamanımız olsaydı, tam 1/3 bulurduk. İşlemleri sonsuza dek yapmasak bile, yukarda yaptığımız gibi, sonsuz işlemin sonucunun 1/3 olduğunu matematikle buluruz.

Yazının birinci bölümündeki sorunun yanıtı, (3) eşitliğinden de bulunabilir.

GELEN YANITLAR ÜZERİNE:

*Bu soruya 6 yanıt geldi. Ancak yanıtlardan yalnızca 2 tanesini ödüle değer buldum: **Hüseyin Ergün ve Volkan Dilber**'in yanıtları. Hüseyin Ergün'ün kanıtı tam matematiksel bir kanıt, kendisini kutlarım. Volkan Dilber arkadaşımız, bir buçuk yıldan beri, her ay doğru yanıtı gönderir. Belli ki düşünmeyi seven ve çok iyi bir matematik kafası olan bir arkadaş. Yanıtlarını her zaman kısa ve öz biçimde açıklar; gevezelikten, gereksiz ve can sıkıcı açıklamalardan hep kaçınır. Birçok yanıtı anlamaktan güçlük çekerim, ama Volkan Dilber'in yanıtını bir okuyuşta anlarım. Öte yandan, Volkan Dilber'in yanıtlarında soyut matematik bilgisinin eksikliği görülmektedir. Aslında bu eksikliği gelen yanıtların hemen hemen hepsinde görüyorum. Zaten bu yazıların bir amacı da bu: somut problemlerden yola çıkarak, okura soyut matematiği (yani kanıt kavramını) tanıtmak. Umarım, sorulara yanıt gönderen okurlar yanıtımı dikkatle okur ve eksiklerini (eksikliklerimi de) görürler.*

Ödül kazanamayan öbür 4 yanıta gelince... H.L. gökten düşer gibi, doğru olan

$$a_n = (4a_{n-1} + (-1)^n - (-1)^{2n+1})/2$$

*eşitliğini yazmış ve kanıtını bu eşitliğin üzerine kurmuş. Ama H.L. bu eşitliği nasıl bulduğunu söylememiş. Sanırım bu eşitlik gözlemlerinden kaynaklanıyor. Her ne denli gözlem matematik için önemliyse de yeterli değildir. Bu yüzden kanıtını kabul edemedim. N.C.M.G de buna benzer bir yanlış yapıyor. Gözlemlerine dayanarak, **"açıkça görülüyor ki**, 1/3'ten küçük olan değer, n sayısı tek ise $(2^n - 2)/2^n$'ye, n sayısı çift ise $(2^n - 1)/2^n$'ye eşittir," diye yazmış. Ama "açıkça görülenin" neden doğru olduğunu açıklamamış; anladığım kadarıyla ilk birkaç n için doğru olduğunu gözlemlemekle yetinmiş. Matematik için yetersiz. S.H adlı arkadaşımız da aynı yanlışı yapmış. 0, 1, 2, 5, 10, 21, 42, 85 dizisine bakarak, bir takım (doğru) formüller ileri sürüyor. Matematik, salt gerçeği, doğru yanıtı bulmak değildir. Doğru yanıtın neden doğru olduğunu anlamak ve anlatabilmektir de aynı zamanda. N.Y. adlı arkadaşımız da aynı yanlışı yapıyor.*

Gelecek ay buluşmak üzere...

Aydınlık
HAFTALIK HABER YORUM DERGİSİ

Aydınlık OKUNMADAN POLİTİKA YAPILAMAZ

Haberde gerçek aşkı, yorumda derinlik
-Siyasal ve toplumsal gelişmenin Bilimsel Sosyalist analizi-
Yeni Dünya Düzeni'ne karşı direnme hattı

Başyazılarıyla:
Doğu Perinçek

İnceleme ve polemikleriyle:
Burçay Anger, Bedri Baykam, Nejat Birdoğan, Yıldırım Koç, Emcet Olcaytu, Baskın Oran, Hasan Yalçın

Kültür ve sanat alanında:
Tunca Arslan, Gökhan Cengizhan

Tel: (0212) 212 10 62 (5 Hat) Fax: (0212) 288 48 05

HER CUMARTESİ BAYİLERDE

GRAFİKER

- Macintosh'ta çalışacak,
- Grafik duyarlılığı olan,
- İyi derecede Photo-Shop 3.0, QuarkXpress 3.3, Free Hand 5.0 programlarını bilen,
- Ücret dolgundur.

P Reklam Ajansı - Merter
Tel: (212) 506 44 32 - 575 15 74

İNGİLTERE'YE GİTMEK İÇİN

Ekonomik bir seçenek istiyorsanız; Yaz programınızı şimdiden yapın...

* 18/35 Yaşları arasındasınız !
* Orta seviyede İngilizce biliyorsunuz !
* İnsanlara yardım etmeyi seviyorsunuz !
* İngiltere'de dil pratiği yapmak istiyorsunuz !
* Ve fazla para harcamak istemiyorsunuz !

ÖYLEYSE BİZİ ARAYIN.

GENÇTUR
Tel: 0(216) 336 14 13
0(216) 336 93 94
Fax: 0(216) 336 68 78

HEMEN BİZİ ARAYIN

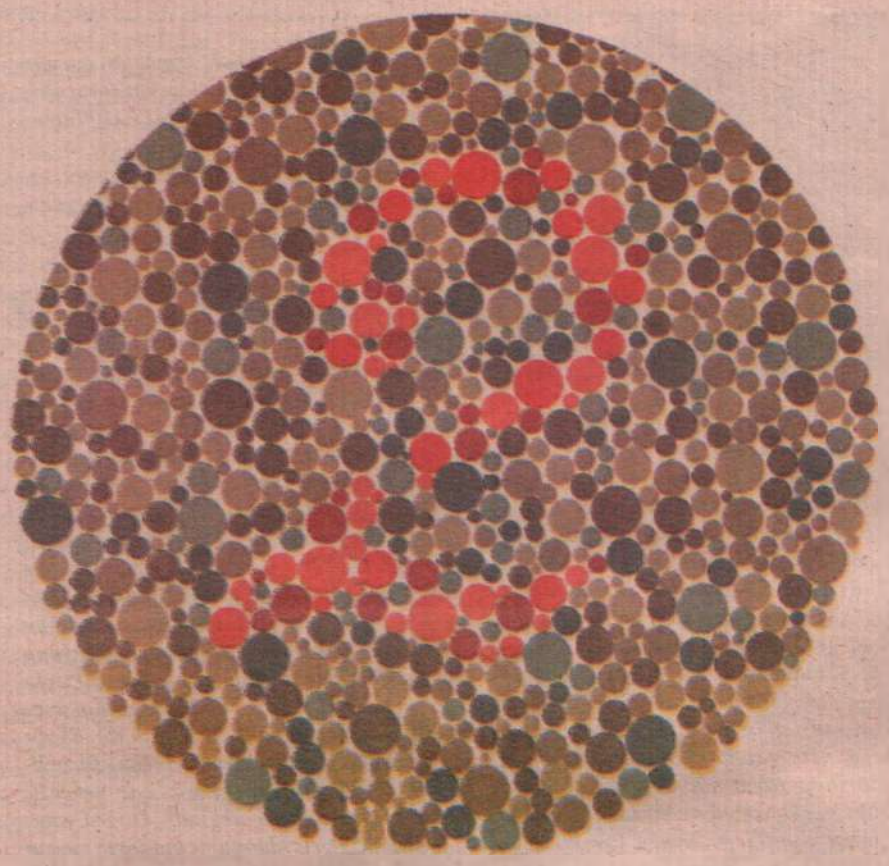

Renk körü kimdir?

Bazı insanların bazı renkleri görmede sorunu vardır. Yaklaşık 100 erkekten 8'i renk körüdür. Bayanlarda ise bu oran 1000'de dörttür. Gerçekte bunlardan çok azı gerçek ortalama renk körüdür. Bazılarının bir, bazılarında ise 3 çeşit konik hücrelerinde de bir sorun vardır. Renk körlüğü kalıtsal bir problemdir. Renk körü olanların çok azı bu problemin farkındadır. Mesela arkadaşınız elini kesmiş ve bu arkadaşınız kırmızıya kör. Arkadaşınız kanının kırmızı olduğunu söyleyecektir ama onu kırmızı gördüğü için değil de bizler kanı kırmızı tanımlıyoruz diye, onun için kan da, domatesler de kırmızıdır.

Şimdi aşağıdaki testi arkadaşlarınıza yapıp renk körü olanları bulabilirsiniz. Renk körü arkadaşlarınız yuvarlağın ortasındaki 2 sayısını ayırdedemeyecektir.

Bakın bakalım. Yuvarlaktaki saklı sayıyı görebiliyor musunuz?

Nasıl çalışır?

Renkli televizyonunuzdaki tüpte 3 elektron tabancası vardır: kırmızı, yeşil ve mavi. Bunlar ekrana elektron ışınları gönderir. Bu ışın demetlerinin yönü, elektrikle yüklenmiş plakalar tarafından yönlendirilir. Her saniyede 25 ya da 30 adet görüntü oluşturulur. Elektron ışınları ekrana çarptığında ekranda parlayıp, ışık veren fosforlu çizgiler oluşturulur. Eğer 3 tabanca da aynı noktayla birleşirse, herbiri kendi renginde küçük noktalar oluşturur. Belli bir uzaklıktan gözümüz bu 3 ana rengi birleştirip bizim o noktayı veya bölgeyi beyaz görmemizi sağlar. Ekrana hiç elektron düşmeyen noktaysa siyah olarak görülür. Diğer renkler ise bu 3 ana rengin çeşitli oranlarda kullanılmasıyla oluşur.

Renkli yazıcı ise aynı mantıkla çalışır. Renkli çıktınıza büyüteçle baktığınızda kırmızı, mavi, sarı ve siyah noktalardan renklerin oluştuğunu göreceksiniz.

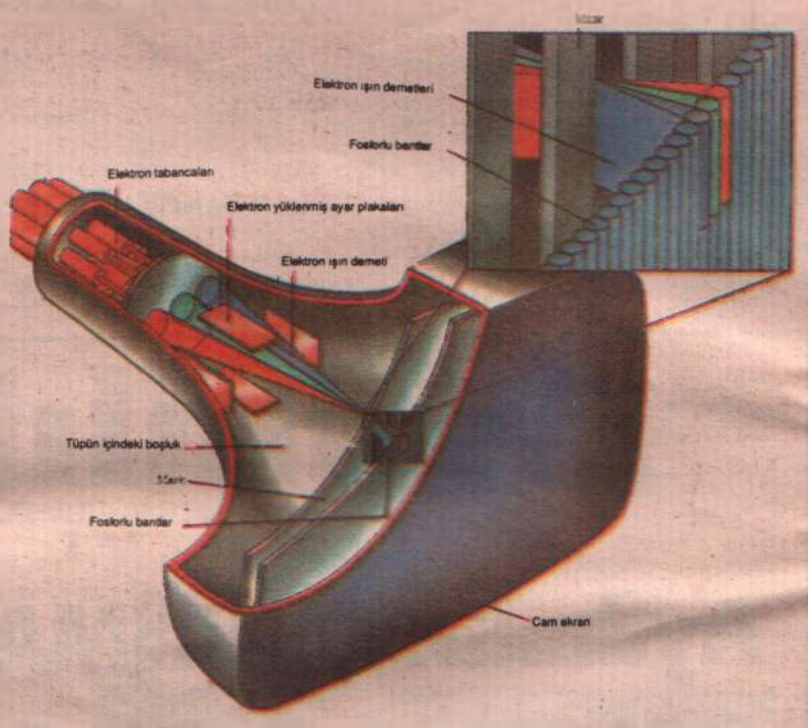

Neden 3 boyutlu görüyoruz?...

✍ 3 boyutlu görmemizi sağlayan iki gözümüzün arasındaki uzaklıktır

✍ Her bir gözümüz aynı görüntüyü aralarındaki uzaklık kadar farkla görürler, bu görüntüler üst üste binince 3 boyutlu görme oluşur.

✍ 3 boyutlu filmler de bu durum göz önünde tutularak çekilmektedir. Önce bir gözün gördüğü görüntüler, sonra da diğerinin gördüğü gibi çekilen filmler daha sonra üst üste gösterilir.

✍ 3 boyutlu filmleri seyrederken özel bir gözlük takılır, bu gözlüklerin bir tarafı yeşili, diğeri de kırmızıyı filtre eder, yani bir gözümüz kırmızı resimlerin geçişini izlerken, diğer gözümüz sadece yeşil resimleri görebilmektedir. Beynimiz ise bu görüntüleri biraraya getirmektedir ve böylece 3 boyutlu görme oluşmakta, kendimizi filmin içinde hissetmemize yol açmaktadır.

✍ Hologramlar da bu mantıktan yola çıkarak hazırlanmış görüntülerdir ve iki gözün her birine ayrı görüntü gönderilerek, üç boyutluluk sağlanmaktadır.

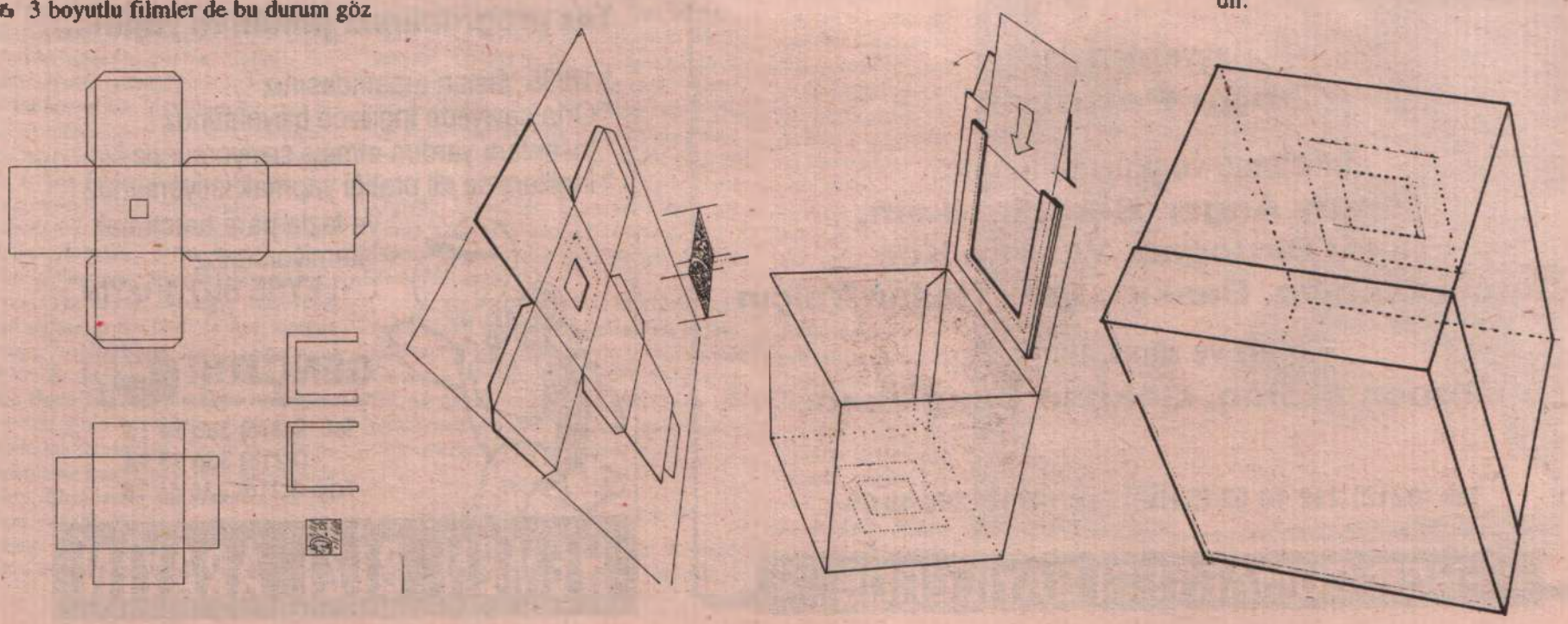

Biliyor muydunuz?

- Beyaz ışık, ışık skalasındaki ya da gökkuşağında gördüğümüz bütün renklerin birleşmesinden oluşur. Fakat televizyonunuzda olduğu gibi, sadece 3 rengin karışımından beyaz elde edilebilir. Televizyon kırmızı, yeşil ve mavi noktaları kullanarak beyaz renge ulaşır. Bu 3 renge ana renkler deriz.
- Belki bazılarımız ana renk olarak mavi, kırmızı ve sarıyı biliyorduk. Ama bu üç renk boyanın üç ana rengidir. Bu üç rengi karıştırdığımızda kahverengiye yakın bir renk elde ederiz.
- Kırmızı ve yeşil ışığı karıştırdığımızda sarı renge ulaşırken, kırmızı ve yeşil boyanın karışımı sarı boya olmayacaktır, çünkü sarı, boyada ana renktir. Boyaların karışımından elde edilemez.
- Gözümüzdeki retinada renkli görüşümüzü sağlayan 3 çeşit konik hücre vardır. Bu konik hücrelerin bazıları kırmızı, bazıları yeşil, bazıları ise mavi ışığa duyarlıdır.
- Kırmızı renkli ışık, kırmızıya duyarlı konik hücreleri harekete geçirir, bu hücreler bir kimyasal salgılayarak görüntüyü beyne ulaştırır.
- Gözümüzde diğer renklere duyarlı konikler yoksa nasıl sarı bir cismi görebiliyoruz?
- Televizyonunuza dikkatli baktığınızda kırmızı, yeşil ve mavi noktalar göreceksiniz. Eğer yeşil ve kırmızı konikleriniz eşit şekilde uyarılırsa, beyninize kimyasallarla ulaştırılan mesaj görüntüyü sarı olarak tanımlamanızı sağlayacaktır.
- Peki bazı insanların sadece iki çeşit konik hücresi olduğunu biliyor muydunuz?
- Evimizdeki kedi ve köpeğin siyah beyaz gördüğünü biliyor muydunuz?

Deney adı:
Kırmızı mı, siyah mı?

Malzeme:
1 arkadaş, renkli nesneler.

Amaç:
Foveadaki hücrelerin renkleri ayırdedebildiğini göstermek.

Yapılışı:
Arkadaşınızı bir sandalyeye oturtun ve karşısındaki bir yere bakmasını isteyin. Elinize renkli bir nesne alın ve arkadaşınızın kafasının arkasından ve yan tarafından çok yavaşça nesneyi öne doğru kaydırın. Ondan nesneyi ilk farkettiği anda dur demesini isteyin. Nesneyi ilk farkettiği anda rengini bilemeyecektir. Nesneyi kaydırmayı sürdürün. Rengi farkettiği anda tekrar dur demesini isteyin. Nesneyi fark ettiği yer ile rengini fark ettiği yer arasındaki farkı görün. Aynı işlemi arkadaşınız size başka bir nesne ile yapsın.

Açıklama:
Foveadaki hücrelerin başka bir özelliği de renkleri seçebilme yetisidir. Çevredeki hücrelerse ancak siyah ve beyazı ayırt ederler.

Bu sembolü tanıdınız mı?

13

Şimdi bu sembol için ne düşünüyorsunuz?

A
12 13 14
C

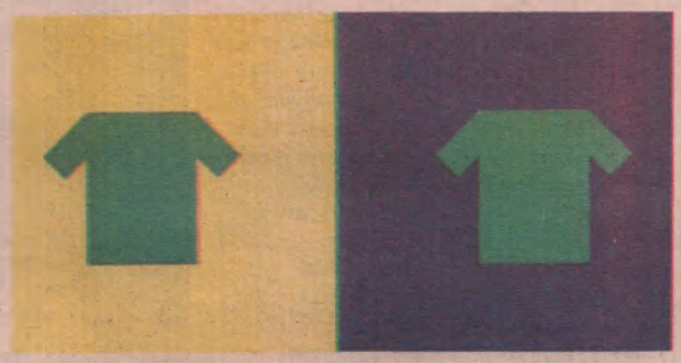

Şimdi bu iki tişörte bakın. Aslında iki tişört tamamen aynı renkte. Nasıl farklı mı görüyorsunuz? Gerçekte gördüğümüz herşey ve renkler etrafında onu çevreleyen ortama bağlıdır.

Peki ya aşağıdaki çocuklar için ne söyleyeceksiniz? Çocuklar gerçek boyutlarında ve bir evin bir hayli uzağında mı duruyorlar, yoksa bir evin arkasında duran devler mi?

Geçen ayki soruların yanıtları

1. Bir mıknatısın sadece uç kısımları mıknatıs görevi görür, demir çubuklardan bir tanesi ötekinin ortasına değdirildiğinde birbirlerini çekmiyorlarsa, elimizdeki çubuk mıknatıslanmamış olanıdır.

2. Suyun seviyesi değişmez, çünkü bu içine atıldığında taşırdığı suyun hacmi kendi ağırlığı kadardır ve erinyince taşırdığıyla aynı miktarda su olur.

3. Sabit hazla yürüyen adamın gölgesinin hızı değişmez.

4. 6 kibritten, 4 adet eşkenar üçgen yandaki gibi yapılır. Bu bir TETRAHEDRON'dur. Bu şekli sadece üç boyutlu olarak yapabilirsiniz.

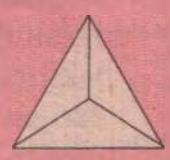

5. Fren yapınca balon geriye doğru hareket eder, çünkü daha ağır olan hava öne doğru giderken önde sıkışan hava balanu arkaya iter. Aynı nedenden virajlarda da balon dönülen yöne doğru hareket eder.

Sorularımızı Aydın'dan yanıtlayan **Gözen Ayten Palaz**'a Ali Nesin'in *Matematik ve Oyun* kitabını kazandı.

"Çocuk ve Bilim" sayfası, BİLİMCE A.Ş'nin katkılarıyla hazırlanmaktadır
Bilimce Bilimsel Etkinlikler A.Ş. Kıbrıs Sok. 28/1 A. Ayrancı/ Ankara Tel: (0312) 468 83 04 - 468 83 05 Fax: (0312) 468 83 06

Bilime ideolojik bakışlar

Prof. Dr. Cemal YILDIRIM

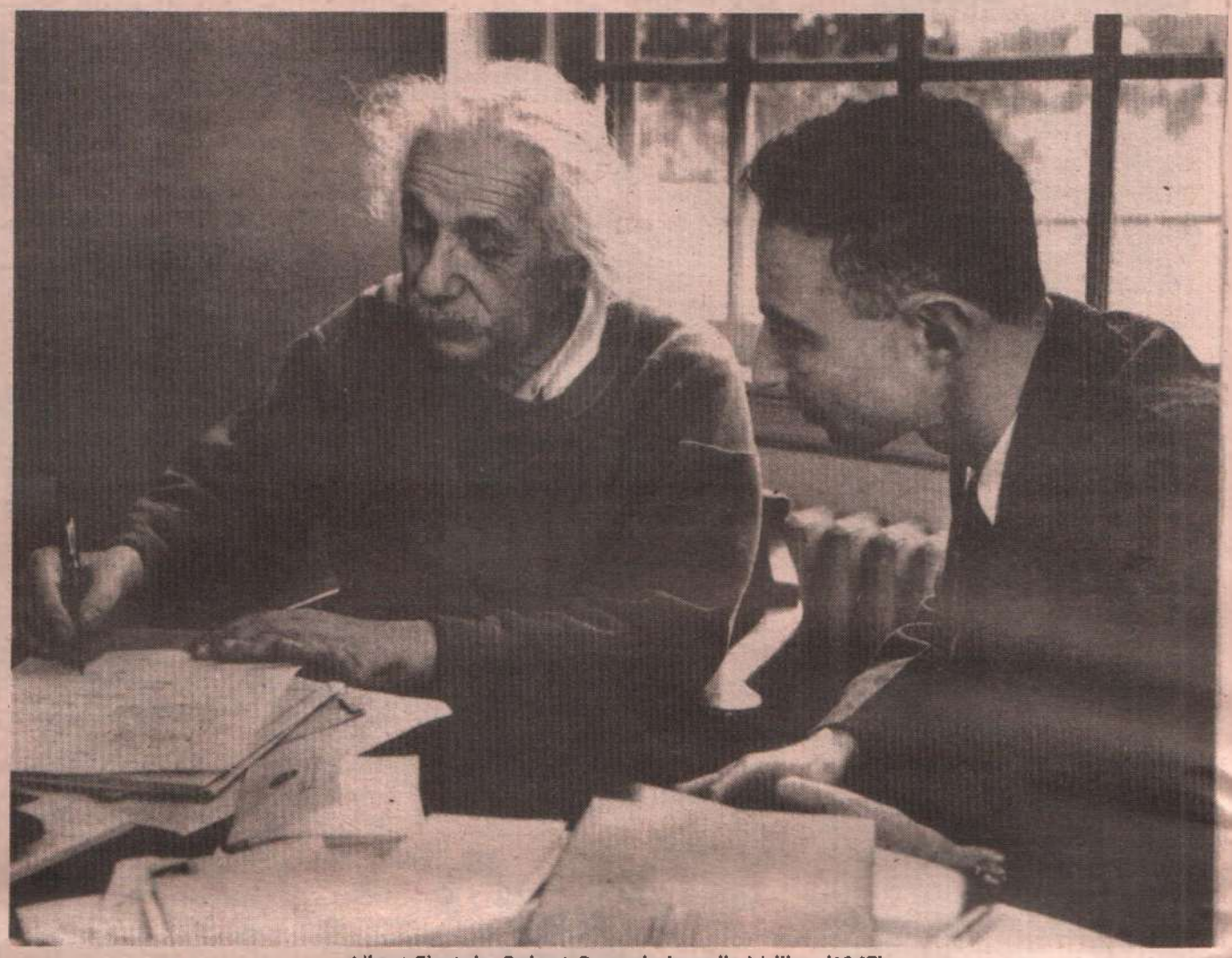

Albert Einstein, Robert Oppenheimer ile birlikte (1947)

Yüzyılımızda bilimsel gelişme, özellikle görecelik kuramlarıyla kuantum mekaniğinde belirginleşen matematiksel görünümü nedeniyle, değişik yorumlara yol açmıştır. Bu yorumlardan biri bilimin artık katı materyalist anlayıştan uzaklaştığı, evrenin salt simgesel düşünceyle kavranmaya elverdiği savını içermekteydi. Bir diğeri bilimde var saydığı idealizme yönelik eğilimlerin burjuva ideolojisine özgü bir sapkınlık olduğu tezini işlemekteydi. İdealist eğilimli düşünürler, bilimin soyut kavramsal gelişimini, üstü-örtük de olsa, Ortaçağ skolastik öğretisine uzanan bir tür antropomorfik dünya anlayışına dönüş olarak alkışlarken, materyalistler bilimin "gerçekçi" kimliğine karşı düpedüz bir suikast girişimi saymaktaydılar. Burada ilginç olan nokta, geleneksel olarak birbirine ters düşen iki görüşü temsil edenlerin (idealistlerle materyalistlerin) bilimdeki çağdaş atılımları "idealizme dönüş" diye algılamalarıdır.

Ama sorulabilir: Bilimin büyük ölçüde fizikte kendini gösteren üst düzey soyut kavramsal yapısını idealizme yönelik bir gelişme olarak yorumlamak doğru mudur?

Bu yazının amacı, sözünü ettiğimiz iki cephede de, daha çok ideolojik duyarlık ve kaygıdan kaynaklanan bu yorumu irdelemek; bilimin, kuramsal düzeyde büyük atılımların getirdiği dönüşüme karşın, asal kimliğini koruduğudur.

Bilindiği gibi, **Galileo** ile **Newton**'un oluşturduğu klasik mekanik, **Aristoteles**'in teleolojik öğretisini içeren Ortaçağ bilim anlayışını yıkmıştı. Yüzyılımıza gelinceye dek Newton mekaniğine tüm bilim dallarında "örnek paradigma" diye bakılıyordu. Ne var ki, bir yandan **Einstein**'ın kuramları, öte yandan **Max Planck**'ın öncülüğünde **Bohr, de Broglie, Schrödinger, Heisenberg**, vb. bilimadamlarının katkılarıyla oluşan kuantum mekaniği, doğanın hiç değilse kimi düzeylerde klasik mekanik yasalarıyla açıklanmaya elvermediğini ortaya koyar. Öyle ki, dört boyutlu uzay-zaman uzanımında olduğu gibi atom-altı düzeyde de mekaniğin yerleşik yasalarının yerini soyut matematiksel formüllerin aldığı söylenebilir. Bu dönüşümde matematiğin işlevi artık yetkin bir dil, bir çıkarım aracı çerçevesinde kalmamakta, kimilerince, açıklayıcı kuramlara ulaşmanın biricik kaynağı da sayılmaktadır. **Einstein**'ın şu sözleri bir bakıma bu bakış açısını dile getirmektedir:

"Deneyim kuşkusuz fiziğin matematiksel kuruluşunun geçerlik yoklamasında tek ölçüttür; ancak bilim için gerçek yaratıcılığın kaynağı matematiktir. Öyleyse bir anlamda ben de, geçmiş çağlarda özlendiği gibi, gerçeği salt düşünceye başvurarak kavrayabileceğimize inanıyorum." (1)

Bilim dünyasında giderek yaygınlık kazanan bu ve benzeri söylemler, idealist eğilimli düşünürleri yüreklendirici bir umut ışığı, diyalektik materyalistler için ise "reaksiyoner" çevrelerin en azından yeni bir aldatmacasıydı. Gerçekten, bilimin soyut simgesel bir dizgeye dönüştüğü doğruysa, dünyaya artık nesnel ilişkileri sergileyen somut olgusal bir varlık olarak bakılabilir miydi?

İDEALİST BAKIŞ

Bu soruyu yanıtlamaya geçmeden önce karşıt iki cepheye özgü argümanları bir kaç alıntıyla örneklemede yarar görmekteyiz.

Fiziğin yüzyılımızda, en azından görünümünde, daha çarpıcı matematiksel bir kimliğe bürünmesi, kimi filozof ve bilimadamları için bilimin dinsel nitelikte bir anlayışa yöneldiği demekti. Örneğin, ünlü İngiliz fizik ve astronomi bilgini **James Jeans**, *Gizemli Evren (The Mysterious Universe)* adlı kitabında "devrim" dediği bu geçişi açıkça sergilemektedir:

"Devrimin sinyalini **Einstein**'ın 1905'de yayımlanan kısa bir çalışmasında bulmaktayız. Bu yazının çıkmasıyla doğanın iç işleyişini anlamaya yönelik çalışmalar mühendis-bilimadamlarından matematikçilere geçmiştir... Kısaca demek gerekirse, olayın özü şudur: Bilimin doğaya ilişkin verdiği tüm açıklamalar artık matematiksel açıklamalardır; üstelik yalnız bu açıklamalar olgulara uygun düşmektedir... Görünen o ki, doğanın işleyişiyle kuramsal matematiğin kuralları tam bir uyum içindedir. Oysa bu kurallar matematikçilerin dış dünyaya ilişkin deneyimlerine pek de başvurmaksızın, salt düşünce bağlamında oluşturdukları ilişkileri dile getirmektedir... Antik Çağda atalarımız doğayı kendi özlemlerini yansıtan antropomorfik kavramlarla açıklama yoluna gitmişlerdi, ama sonuç başarısız kalmıştı. Doğayı bir makine modeliyle açıklamaya koyulan, bize daha yakın atalarımızın da başarılı olduğu söylenemez... Şimdi bize öyle geliyor ki, doğanın kuramsal matematik kavramlarıyla yakın uyumu tartışılamayacak bir gerçektir. Öyle ki, doğanın işleyişi ile salt düşüncemizin ürünü matematiksel kavramların aynı yasalara bağlı olduğu tereddütsüz söylenebilir... Kanımca, doğanın bağlı olduğu yasalar, bir makinenin işleyişinde bağlı olduğu yasalardan çok, müzisyenin bestesini, ya da, bir ozanın dizelerini oluşturduğunda bağlı kaldığı kuralları andırmaktadır... Evreni en iyi temsil eden şeyin, maddesel hiçbir veri içermeyen soyut matematiksel düşünce olduğu artık görmezlikten gelinemez." (2)

Bilimadamı **Jeans** aslında matematiğin saygınlığına sığınarak ideolojik özlemini, "gizemli" dediği evrenin maddesel değil, spiritüel nitelikte olduğu görüşünü, dile getirmektedir. Nitekim aşağıdaki kısa alıntıda bu yaklaşımın daha açık ortaya konduğunu görmekteyiz:

"Bugün, özellikle fizikte belirginlik kazanan genel bir anlayış vardır: Bilim mekanik olmayan bir gerçekliğe yönelmiştir; evren artık kocaman bir makina değil, büyük bir düşünce, ruhsal bir varlık görünümündedir." (3)

Jeans'ın bu nitelemesini paylaşanlar, bilimin temelde nesnel-olgusal ölçütlere bağlı kalan yaklaşımını içlerine sindirememiş çevrelerdir. Bunlar "asıl gerçeklik" dedikleri ruhsal dünyalarıyla bağdaşır bulmadıkları klasik mekaniği bağışlanmaz "günah" saymışlardır. Son üçyüz yıl boyunca değişik biçimlerde ortaya konan bu tepkinin ilk örneklerini potansiyel enerji, gravitasyon, kimyasal çekicilik gibi gizem çağrısı veren kavramların yorumunda bulmaktayız. Tepkinin daha pervasızca ortaya çıkışı bilimin bunalım dönemlerinde gerçekleşmektedir. Bunun en çarpıcı örneklerini görecelik kuramlarıyla kuantum mekaniğinin yol açtığı çalkantılı dönem sergilemiştir. Bu dönemde bilim literatürüne bakıldığında pek çok dergi, kitap, vb. yayınlarda "Galileo Döneminin Sonu", "Mekanistik Fizik Açmazda", "Bilimin Dinle Uzlaşma Zorunluluğu" gibi başlıklar göze çarpmaktadır. (Kuşkusuz, bu türden seslenmelerin daha az çarpıcı olmakla birlikte günümüzde de yer yer sürdüğü söylenebilir. Ancak bunalım dönemlerindeki militan tutum şimdilik kabuğuna çekilmiş görülmüktedir.) Kampanyayı yürütenlere göre, yüzyılımızda gerçekleşen bilimsel devrimler, klasik mekanik modeline ters düşen bir dünya anlayışına yol açmıştır. Bunlar fiziğin matematiksel yapısında geçmişin animistik düşüncesini andıran spiritüel özellikten söz etmekteydiler. Felsefede

> **Bilimin yüzyılımızdaki atılımlarını ideolojik doğrultularında yorumlayanların argümanları ne yönden bakılırsa bakılsın inandırıcı olmaktan uzaktır. Bir kez, fiziğin daha fazla matematiksel görünüm kazanması bilimin içerik ve yöntem olarak değiştiğini göstermez. Kaldı ki, Newton Mekaniğinin kendi ölçüleri içinde daha az matematiksel olduğu söylenebilir mi?**

"holizm" diye geçen düşünce dizgesinin kurucusu **General Smuts**'ın Britanya Bilim Derneğinin yüzüncü kuruluş yılında (1931) yaptığı konuşma buna güzel bir örnektir:

"**Galileo** ve **Newton**'la egemenlik kuran makine ya da mekanistik dünya modeli yerini **Einstein**'ın öncülüğünde oluşan matematiksel dünya anlayışına bırakmıştır... Madde, maddesel olmayan bir yapı ve düzen sergiliyorsa, bu madenin temelde düzenleyici işlevi yüklü canlı organizma veya ruhtan farklı olmadığı demektir." (4)

Aynı görüşün fizik ve biyoloji alanlarında tanınmış Alman düşünür **B. Bavink** tarafından da vurgulandığını görmekteyiz:

"Bugün artık bilim çevrelerinde, bilimin, insan yaşamının ruh, tanrı, istenç özgürlüğü gibi yüksek değerleriyle yeniden kucaklaşması gereğine yönelik güçlü bir eğilim vardır... Sosyal veya politik dönüşümlerle hiçbir bağlantısı olmayan bu eğilimin çağımızda ortaya çıkması bir bakıma 'mucize' diyebileceğimiz bir olaydır; kökeninde salt bilimsel motifler yatmaktadır." (5)

Bilim ve Tanrı adlı kitabında **Bavink** daha ileri giderek madde kavramının fizikte artık yeri olmadığını, dolayısıyla materyalist görüşün çöktüğünü söylemektedir:

"Günümüz fizikçisi ruhsal dünyaya geçit vermeyen gerçeklik anlayışının yanlışlığını, atom, elektron, vb. nesnelerin somut, katı, madde parçacıkları olmadığını görerek kavramıştır. Onun gözünde artık nesnel tüm yapıların, sürekli bir akışın bir sürecin değişik biçimleri olmanın ötesinde bir gerçekliği yoktur. Materyalizm bir öğreti olarak geçerliğini yitirmiştir." (6)

MARKSİSTLERİN ELEŞTİRİLERİ

Öte yandan, Sovyet dünyasında bu konudaki yayınların hemen tümü görecelik ve kuantum kuramlarını, bilimin kapitalist ülkelerde içine düştüğü umarsızlığın birer ürünü saymaktaydılar. Marksistlere göre, kapitalizmde ekonomi gibi bilim için de çöküntü kaçınılmazdı. **Lenin** daha 1908'de yazdığı *Materyalizm ve Empriokritisizm* adlı kitabında bilimde reaksiyoner eğilimlerin egemenlik kurma yolunda olduğu tezini işlemişti. "Yeni fiziğin... Mach ekolü ve diğer idealist felsefe akımlarıyla ilişkisi gözden kaçmayacak kadar açıktır." diyen **Lenin**, bilimde bunalım saydığı bu oluşumu şöyle belirtmektedir:

"Modern fiziğin içine düştüğü bunalım, yerleşik yasa ve temel ilkelerin geçersiz sayılmasından kaynaklanan bir olaydır. Bilinç-ötesi nesnel gerçeklik yadsınmakta, materyalizmin yerini idealizm ve agnostisizm almakta, madde yoksanmaktadır." (7)

Lenin bu kaygısını *Marksizmin Bayrağı Altında* adlı dergide çıkan yazısında (1922), daha çarpıcı bir dille ortaya koyar, bilimi etkisi altına alan "reaksiyoner akımların" komünizm için oluşturduğu tehlikeye değinir:

"Bugün bilimde yer alan köktenci değişimlerin sonucu olarak reaksiyoner ekol ve eğilimlerin güçleneceğini gözden kaçırmamalıyız. Öyleyse, Marksizmin Bayrağı Altında dergisi için başta gelen sorun bilimdeki bu olumsuz gelişme olmalıdır. Yoksa, savaşan materyalizm sözde kalır; ne savaşandan ne de materyalizmden söz edebiliriz." (8)

Lenin'in öncülüğünde başlayan bu tepki ve kaygı Sovyet dönemi boyunca, çoğu kez ideolojik karalama biçiminde sürdürülmüştür. Son bir örnek olarak Sovyet bilim literatüründe önemli bir yer tutan *Krasnaya Nov* dergisinde, "Kimya ve

İdealist görüşün temsilcilerinden James Jeans, evrenin maddesel değil, spiritüel nitelikte olduğunu ileri sürmüştü.

maddenin yapısı" başlıklı yazıyı gösterebiliriz. Yazar **Orlov**, modern fizikte matematik putperestliğinden söz etmektedir:

"Kuantum mekaniği bugün de putlaştırılan matematiğin büyüsündedir. Bu bilimsel yöntemin formel matematiksel nitelikte bir dizgeye indirgenmesi demektir. Gerçi matematiksel dizge spektroskopinin sağladığı olgusal verilerle elektron, atom ve molekül gibi nesneler arasında bir köprü kurmaya olanak vermektedir. Ancak kuantum mekaniğinin formüllerine içerik kazandıracak fiziksel açıklamaların ortaya konduğuna henüz tanık olmuş değiliz. Kaldı ki, tam tersine, fiziksel açıklama arayışlarına, soyut matematiksel simgelerin sağladığı söylenen açıklama nedeniyle gerek kalmadığı sık sık vurgulanmaktadır. Bu tutumda putlaştırılan matematik saklıdır." (9)

Fizikte klasik mekaniğin yerini soyut matematiksel kuramlara bırakması **Jeans** ve **Bavink** gibi idealistlerin gözünde ruhsal ya da tanrısal gerçekliğe yönelik bir dönüşüm, Marksistlerin gözünde burjuva ideolojisinin bir çırpınışı, bilimi de kapsayan yozlaşması olarak algılanmaktaydı. İki görüşte de egemen öğe soruna ideolojik yaklaşımdır.

Bu bağlamda bir noktanın önemle belirtilmesi gerekir: Yüzyılımızın ilk yarısı iki militan ideolojinin siyasal egemenlik kurduğu bir dönemdir. İtalya ile Almanya'da faşizm, Rusya'da 1917 devrimiyle iktidara geçen komünizm. Bu dönemde oluşan bilimsel atılımlara ilişkin sözünü ettiğimiz yorumların bu ideolojileri yansıttığı açıktır. Marksist dünya anlayışına bir tepki olarak ortaya çıkn faşizmin bir boyutuyla Hegel idealizmine, bir boyutuyla da Ortaçağ teleolojik öğretisine dayandığı söylenebilir. Öte yandan materyalizmi ideolojilerinin asal boyutu sayan marksistlerin bilimdeki kuramsal dönüşümleri burjuva yozlaşması olarak yorumlamaları da ideolojik bir tepki olmaktan başka bir şey değildir.

FİZİKTEKİ YENİ OLUŞUMLAR "İDEALİZME YÖNELİŞ" Mİ?

Şimdi, ideolojik yorumları bir yana bırakarak, soruna bilim felsefesinin daha nötr açısından baktığımızda ne gördüğümüzü soralım.

Bilim, kimi çevrelerce söylendiği gibi gerçekten yüzyılımızda teleolojik öğeler de içeren idealist ya da idealizmi andıran bir dönüşüm içine girmiş midir? Bu soruya yanıt arayışında öncelikle çağdaş fiziğin klasik mekaniği aşan boyutlarına bakmak gerekir. Kısaca özetlersek, özellikle zaman, uzay, madde, nedensellik gibi temel kavramlarda yoğunlaşan yenilikleri altı noktada toplayabiliriz:

1) Zaman, gözlemciden bağımsız tekdüze bir süreç değildir; ışığın fiziksel dağılımına bağımlıdır. Işık hızının sonlu olması nedeniyle "mutlak eş-zamanlık" diye bir şey yoktur. Önce ve sonra sıralamasını içeren zaman kavramı nedensellik varsayımından kaynaklanmaktadır.

2) Gerçi her gözlemcinin belirlediği zaman ve uzay yerel ve özneldir. Ama bu bilimin nesnelliğini yitirdiği demek değildir. Bilimsel nesnellik, açıklayıcı kuramın olgusal olarak yoklanabilirliğindedir.

3) Atom ve atom-altı düzeyde nicel değişkenleri birlikte belirlemeye fiziksel olanak yoktur; ölçme sonuçlarının ortalama değerleri ancak olasılık (istatistiksel) yöntemle hesaplanabilir.

4) Kuantum kavramıyla klasik "madde" kavramı sarsılmıştır; yeni kurama göre atomik nesneler yerleşik anlamda maddesel olmaktan çok periodik ya da ritmik nitelikte oluşumlardır.

5) Görecelik kuramında önemli bir yer tutan "alan" kavramına göre fiziksel olarak gerçek olan boş uzaydaki madde değil, verilen bir alandaki kuvvet çizgileridir. Özdek kavramının yerini elektro-dinamik etkinlik almıştır. Maddeden sözedersek, bu, alandaki yoğunluktan başka bir şey değildir.

6) Algı sınırlarımız içinde kalan çevremiz için biçilmiş kaftan olan Euclides geometrisinin, atomik ve astronomik boyutlarda uygulama geçerliği yoktur.

Peki, daha çok maddenin konumuna, gözlemci ile gözlemlenenin ilişkisine, dört boyutlu uzay-zaman sürecine ilişkin ortaya çıkan bu yenilikleri "idealizme yöneliş" diye yorumlamak yerinde midir? Klasik mekanikte "maddesel parçacık" denen şeyin yeni fizikte oluşumlar süreci olarak algılanması; kuantum mekaniğinde elektronun bir radyasyon dizisi işlemi görmesi; nükleer fiziğin proton ve elektronların parçalanmaz nesneler olmadığını göstermesi, vb. gelişmelerin hangisi idealizme dönüş sayılabilir? Kaldı ki, "algılama" dediğimiz psikolojik olay da fizikteki bu gelişimin olağan dışı olmadığını göstermektedir. Nitekim yakından incelendiğinde algıladığımız şeylerin özdekler değil, bir takım oluşumlar olduğu açıklık kazanmaktadır. Algıladığımız her şeye aslında uzay-zaman sürecinin küçük bir bölümü diye bakabiliriz. (Kuşkusuz, bu saptamayı yaparken algıyla algılanan nesne arasındaki ilişkinin tam bir açıklığa kavuştuğunu söylemek istemiyoruz!)

Heisenberg. "Belirsizlik ilkesi" çok tartışıldı.

Bilimin öznelleştiğini savunanların argümanlarında gösterdikleri dayanaklardan biri, ölçme sonuçlarının gözlemciye bağlı olduğudur; öyle ki, görecelik kuramında "bir çubuğun uzunluğu" ya da "iki olgu arasındaki zaman farkı" gibi deyişlerin nesnel bir belirlemeyi değil, gözlemciye görecel öznel bir belirlemeyi dile getirdiği ileri sürülmektedir. Bu yaklaşım, bilerek ve bilmeyerek, kuramı bir tür çarpıtmadır. Görecelik kuramına göre, ölçme sonuçları gözlemcinin (ya da ölçme aracının) devinimine göreceldir, yoksa, konum ve devinimleri aynı olan gözlemcilerden her birine özgü bir görecelik söz konusu olamaz.

Gösterilen bir başka dayanak da **Heisenberg**'in belirlenmezcilik ilkesine ilişkindir. İlkeye göre, atom-altı bir parçacığın konum ve hızı birlikte tam belirlenemez; aynı ölçme bağlamında biri belirlendiğinde diğerinin belirsiz kalması kaçınılmazdır. Ancak ölçme işleminde karşılaşılan bu yetersizlikte öznel olan, ya da teolojik anlamda "özgür isteme" öğretisine destek sağlayan, dolayısıyla bilimin spiritüelliğini az ya da çok kanıtlayan, bir şey var mıdır?

Sonuç: Bilimin yüzyılımızdaki atılımlarını ideolojik doğrultularında yorumlayanların argümanları ne yönden bakılırsa bakılsın inandırıcı olmaktan uzaktır. Bir kez, fiziğin daha fazla matematiksel görünüm kazanması bilimin içerik ve yöntem olarak değiştiğini göstermez. Kaldı ki, Newton Mekaniğinin kendi ölçüleri içinde daha az matematiksel olduğu söylenebilir mi? Sonra, öyle bir değişiklikten söz edilse bile bunun öznelleşme ile ilgisi var mıdır? Gözden kaçmaması gereken bir nokta da bu tür yorumların yeni olmadığı, değişik biçimlerde de ortaya atıldığıdır. Klasik mekaniği kaba bir materyalizm olarak algılayan dinci ve hümanist kesimlerin sürgit tepki içinde olduklarını biliyoruz. Oysa ilginçtir, **Newton** "klasik mekanik" diye bilinen kuramını ortaya koyduğunda dönemin kimi skolastik eğilimli düşünürlerince, **Descartes**'in "makine-evren" modeline karşı bir kurtuluş, bir zafer diye alkışlanmıştı. Aynı şekilde, diyalektik materyalizm de klasik mekaniğe karşı bir üstünlük coşkusuyla ileri sürülmüştü. Görünen o ki, bilimde (felsefe ve sanatta olduğu gibi) kuramsal her önemli atılım değişik yorumlara açık kimi çalkantılara yol açmaktadır. Tarihte bunun çarpıcı örneklerini **Kopernik**, **Galileo**, **Darwin** ve **Einstein**'ın atılımlarına gösterilen ideolojik tepkilerde bulmaktayız. Bilim toplumsal koşulların ötesinde, fildişi kulesine çekilmiş soyut bir etkinlik değildir. Önemli olan bilimi, çarpıtıcı da olsa, bir takım öznel yorumlara karşı korumak değil, gerçek kimliğiyle anlamaktır!

DİPNOTLAR:

1) A. Einstein, "On the Method of Theoretical Physics," Essays in Science, s.18.
2) J. H. Jeans, The Mysterieus Universe, s. 6, 106, 135-145. Jeans'ın bu yaklaşımını kimi yönlerden çağdaşı seçkin bilimadamı Sir Arthur Eddington'un paylaştığı söylenebilir. Bkz. A. Eddington, The Nature of the Physical World ve S. Stebbing, Philosophy and Physicists.
3) J. H. Jeans, a. g. y., s. 158.
4) Bkz. Nature 128, 521 (1931).
5) B. Bavink, "The Sciences in the Third Reich", Unsere Welt 25, 225 (1933).
6) B. Bavink, Science and God, London, Bell, 1933, s. 71.
7) Bkz. Philip Frank, Modern Science and Its Philosophy, s. 192.
8) Bkz. Philip Frank, a. g. y., s. 191.
9) Bkz. Philip Frank, a.g.y., s. 132.

Anadolu'da müzeciliğin ve arkeolojinin öncüsü:

Osman Hamdi Bey

Ord. Prof. Dr. Arif Müfid MANSEL

*Şubat sayımızın "İz Bırakanlar" köşesinde, ölümünün 86. yıldönümü dolayısıyla, Anadolu'da müzeciliğin ve arkeolojinin öncüsü olarak tanımlanabilecek bir kişiliği, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin ve Güzel Sanatlar Akademisi'nin kurucusu **Osman Hamdi Bey**'i konuk etmek istedik. Okuyacağınız makale, **Osman Hamdi Bey**'in ölümünün ellinci yılında, Ord. Prof. **Arif Müfid Mansel** tarafından kaleme alınmış ve Belleten dergisinde (sayı:94, Cilt:24, 1960) yayımlanmış. Makalede bazı Osmanlıca sözcüklere rastlanıyor, fakat anlamı bozmamak için bu sözcüklere müdahale etmedik. Sadece arabaşlıklar koyduk. Bu arada, makalenin yazarı **Arif Müfid Mansel**'den de kısaca söz etmek gerekiyor. 1975 yılında kaybettiğimiz **Mansel**, Türkiye'de Klasik Arkeoloji'nin kurucularından olan dünya çapında tanınmış bir Cumhuriyet arkeoloğudur. İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdür Yardımcılığı görevinde bulunmuş, İstanbul Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü'nü kurmuştu. Trakya'da, Yalova'da, Side ve Perge'de son derece başarılı kazılar yürütmüş ve çok değerli arkeolojik eserleri gün ışığına çıkarmıştı. Önümüzdeki sayılarda, Ord. Prof. Dr. **Arif Müfid Mansel**'i de dostlarının, meslektaşlarının ve öğrencilerinin kaleminden Bilim ve Ütopya okurlarına tanıtacağız.*

24 Şubat 1910 tarihinde İstanbul'da Kuruçeşme'deki yalısında vefat eden **Osman Hamdi Bey** 19. yüzyıl Türkiye'sinin orijinal ve sempatik simalarından, fakat aynı zamanda vücude getirdiği batı tarzındaki kültür müesseseleri ile Türkiye'de çığır açmış insanlardan biridir. **Hamdi Bey** sayesindedir ki memleketimiz muazzam bir arkeoloji müzesi, zengin bir arkeoloji kütüphanesi, gelişmeye son derece elverişli bir "Sanayii Nefise Mektebi" (bugünkü Güzel Sanatlar Akademisi), eski eserlerin tahribine, bunlara karşı gösterilen ihmal ve kayıtsızlığa son verme hususunda önemli bir başlangıç olan düzenli bir arkeoloji servisi kazanmıştır.

Osman Hamdi 1842 senesinde İstanbul'da doğdu. Babası o devirde tahsilini Avrupa'da yapan nadir devlet adamlarından **Ethem Paşa** idi. Nefsinde geniş bir bilgiyi dürüst bir karakterle birleştiren **Ethem Paşa**, **Sultan Abdülmecid**, **Abdülâziz** ve **Abdülhamit** devirlerinde ilk önce askeri, sonra mülki kariyerde adım adım ilerleyerek vezaret rütbesi ile müteaddid nezaretlerin başında bulunmuş, Türkiye'yi büyükelçi olarak Berlin ve Viyana'da temsil etmiş ve en nihayet sadrazam olarak en yüksek makama yükselmişti. (1)

OSMAN HAMDİ BEY'İN RESSAMLIĞI

Ethem Paşa, oğullarının da batı kültürü ile yetişmelerini sağlamak üzere bunların Fransa, Almanya yahut Avusturya'ya gidip orada yabancı dil öğrenmelerine ve yüksek tahsillerini yapmalarına büyük önem verdiğinden (2) büyük oğlu **Osman Hamdi**'yi 1857'de hukuk tahsil etmek için Paris''e göndermişti. **Hamdi Bey** oniki sene Paris'te kalarak Paris Üniversitesi'nde hukuk derslerine devam etti. Fakat kendisi ruhen sanatkar olduğundan hukuk tahsilinin yanında Güzel Sanatlar Ekolü'nde resim derslerine de devam etmeye başladı. **Gerome** ve **Boulanger** gibi o devrin tanınmış ressamlarının atölyelerinde çalıştı, bunların korekt ve zarif üsluplarını benimsedi ve böylece muntazam tahsil görmüş ilk Türk ressamlarından biri oldu. **Hamdi Bey** bundan böyle bütün hayatı müddetince resim yapmış, birçok sergilere iştirak ederek madalyalar almış ve yağlı boya tabloları, şahaserler mertebesine çıkamamakla beraber, çeşitli Avrupa koleksiyonları ve müzelerinde önemli bir yer almıştır. Kendisinin resim sahasında çok verimli olduğu, çok çabuk çalıştığı, mesela tabii büyüklükte bir portreyi bir iki saat içinde tamamladığı söylenir. Biraderi **Halil Ethem Bey** *"Elvahı Nakşiye Koleksiyonu"* adlı eserinde (s.23-24) ilk Türk ressamlarından bahsettiği sırada **Osman Hamdi Bey**'in ressamlığı hakkında şunları yazmaktadır: "Hayatının son zamanlarına kadar hergün birkaç saatini nakşa hasrederdi. Ekseriya memlekete ait dahili mevzular ve vekayii me'nuse nakşetmekle mütelezziz olurdu ve fakat birçok tasvirler ve kır manzaraları dahi vücude getirmiştir."

Osman Hamdi Bey Paris'teki öğrenimi sırasında Fransız arkadaşlarıyla (oturanlardan sağdaki) 1861.

PARİS'TEN BAĞDAT'A

Osman Hamdi Bey 1867'de Paris'te açılan Milletlerarası Sergide Osmanlı Devleti komiseri olarak bulundu. 1869'da, daha henüz 27 yaşında iken Türkiye'ye çağrılarak Bağdat vilayeti umuru ecnebiye müdürlüğüne tayin edildi. III. Napolyon devrinde en şaşaalı devirlerinden birini yaşayan Paris'ten ayrılarak uzak bir doğu diyarına gitmek genç bir sanatkar ve sosyete adamı için şüphesiz kolay değildi. Bununla beraber **Hamdi Bey**'in bu davete hemen icabet ettiğini, şikayet etmek şöyle dursun, vatanına hizmet etmek üzere adeta koşarak yeni vali **Mithat Paşa**'nın maiyetinde Bağdat'a gittiğini görüyoruz. **Hamdi Bey** vali ile tam bir ahenk içinde çalışmış, onun serbest fikirlerini benimsemiş ve aralarında uzun müddet devam edecek dostluk bağları kurulmuştu. Sonraları, **Mithat Paşa** ismini ağza almanın dahi tehlikeli olduğu zamanlarda memuriyet hayatındaki ilk amirinden daima sitayişle ve hatta hayranlıkla bahsetmiştir. **Hamdi Bey** Bağdat'ta bir taraftan resim yapmış diğer taraftan **Mithat Paşa** ile oraya gelmiş olan aydın insanlar, bu arada **Hamdi Simavi Bey**, muharrir **Ahmet Mithat Efendi** ve **Köse Raif Bey**'le (Paşa) tanışarak dost olmuş, Bağdat'ta sürgün olarak yaşayan Hint mihracesinden çöl bedevilerine kadar pek çeşitli insanlarla temas etmiş, bu arada bazı maceralar da geçirmiştir ki sonraları tatlı bir lisanla anlattığı bu hikayeler yakın dostu Alman muharrirlerinden **R. Lindau** tarafından zaptolunarak *"Bir Efendinin Hikayeleri"* adlı Almanca bir kitapta neşrolunmuştur. (3) Bu hikayelerde çölde güneşin doğuşu ve batışının ve yıldızlı sema kubbesini bütün haşmeti ile tebarüz ettiren "Bağdat geceleri"nin **Osman Hamdi Bey**'in sanatkar ruhu üzerinde ne kadar derin bir iz bıraktığını sezmek mümkündür.

DİPLOMASİ YILLARI

1871'de **Hamdi Bey** İstanbul'a döndü ve sarayda "Teşrifatı Hariciye" müdür muavini oldu. Şahsi kabiliyetlerine inzimam eden yabancı memleketlerin dil, örf ve adet sahasındaki derin bilgisi kendisinin bu vazifede başarı göstermesini sağladı, o kadar ki iki sene sonra Viyana'da açılan milletlerarası sergiye bizzat **Abdülaziz** tarafından komiser nasbedildi. **Hamdi Bey** bu işi de başardı; Babıhümayün dışındaki III. Ahmet çeşmesi şeklinde bina edilmiş olan Türk pavyonu büyük rağbet gördü. Bu sergi vesilesiyle o zamanlar Nafıa nazırı olan babası eserin tertip ve tanziminde rol oynadığı gibi yine aynı vesile ile neşrolunan *"Elbisei Osmaniyye"*nin Fransızca nüshasının (*Les Costumes populaires de la Turquie*) metnini bizzat yazdı.

Serginin kapanışından sonra İstanbul'a geri dönen **Osman Hamdi Bey** Arifi Paşa'nın Hariciye nazırlığı zamanında (1875) Hariciye Umuru Ecnebiye katipliğine getirildi; fakat 1876'daki taht değişikliği esnasında bu vazifeden alınarak Matbuatı Ecnebiye Müdürlüğü'ne nasbolundu. Birinci Meşrutiyetin ilanı ve onunla başlayan son derece canlı basın kampanyası esnasında keskin zekalı ve çok cepheli bu insan bir siyaset adamı ve bir gazeteci olarak da kabiliyet gösterdi. Bu sebepten dolayı Bulgaristan olaylarını yerinde incelemek üzere kurulan tahkik heyetine üye seçildi ve bu heyette faal bir rol oynadı.

Türk-Rus harbi esnasında **Hamdi Bey** bir gönüllü birliği kurulması için büyük gayretler sarfetti ve kendisi de asker olarak bu birliğe girdi. 1877 senesinde Beyoğlu Altıncı Daire Belediye müdürü oldu ve bu vazifede harbin sonuna kadar kaldı. Ondan sonra memuriyetten çekilerek resimle meşgul olmağa başladı.

MÜZECİLİĞE BAŞLIYOR

36 yaşına gelmiş olan **Osman Hamdi Bey**'i Paris'te hukuk talebesi ve ressam, Bağdat'ta siyasi müdür, Paris ve Viyana'da sergi komiseri, İstanbul'da diplomat, teşrifatçı gazeteci, asker ve belediye müdürü olarak tanıdık. Devlet işlerinde bu kadar çeşitli sahalarda çalışmış ve hepsinde başarı göstermiş olan böyle bir insanın bir vali yahut bir elçi olması beklenebilirdi. Fakat **Hamdi Bey** 1881'de İstanbul'da müzenin başına müdür olarak getirildi; bununla kendi hayatında olduğu gibi Türk müzeciliğinde de yepyeni ve verimli bir devre açılmış oldu.

1852 yılından beri, o zamanlar silah deposu olarak kullanılan eski Aya İrini kili-

Hamdi Bey Bağdat'a tayin olduğunda (1869)

Hamdi Bey Hariciye Umuru Ecnebiye katibi iken (1876)

Hamdi Bey Türk-Rus harbi sırasında gönüllü asker (1877)

Hamdi Bey İstanbul Asarıatika Müzeleri Müdürü iken (1877)

sesinde bir eski eser koleksiyonu vücut bulmaya başlamış ve bu koleksiyon zamanla bir müze halini almak istidadını gösterdiğinden onun başına ilk önce bir İngiliz, sonra bir Avusturyalı ve ondan sonra da bir Alman müdür olarak getirilmişti. Fakat umumiyetle bilgili oldukları anlaşılan bu yabancılar, bir Alman muharririnin ifade ettiği gibi "İstanbul'u önemli bir sanat merkezi haline getirmekten ziyade kendi memleketlerindeki müzeleri zenginleştirmek" gayesini güdüyorlardı. (4) 1875'de **Suphi Paşa**'nın Maarif nazırlığı zamanında, koleksiyonların Topkapı Sarayı müştemilatından Çinili Köşk'e naklolunmasına ve "Müzei Hümayun" ünvanını taşımasına rağmen bu müze bir eski eser **mezbe**sinden ziyade bir eski eser yığını idi. İşte **Hamdi Bey** müzeyi bu halde buluyordu.

Hamdi Bey kendisi için yepyeni bir iş sahası açıldığını ve üzerinde ciddiyetle durulduğu takdirde bu sahada çok verimli işler yapılabileceğini idrak etmekte gecikmedi; büyük bir şevk ve gayretle arkeoloji ve müzecilik ile meşgul olmaya başladı, o kadar ki çok sevdiği resmi bile ihmal etmeye başladı. **Hamdi Bey** bir taraftan koleksiyonların ilmi bir tarzda tertip ve tanzimi için uğraşıyor, diğer taraftan yabancı arkeologlar getirerek bunlara kataloglar tertipletiyor ve arkeolojik meseleler için bunların fikrini alıyordu. O zamanlar bir müddet için İstanbul'da çalışmış olan tanınmış Fransız arkeologlarından **S. Reinach**'a çok sonraları yazmış olduğu bir mektupta büyük bir kadirşinaslık göstererek şöyle diyordu: "İstanbul'da bulunduğunuz esnada belki farkında olmaksızın beni (arkeoloji sahasında) forme etmeye ilk evvela siz başladınız."

İLK TÜRK ARKEOLOGU

Fakat memlekette sanat eserlerine karşı ilgi ve sevgi olmadan eski eserleri tahripten kurtarmanın ve esaslı bir müze meydana getirmenin imkansız olduğunu anlayan **Hamdi Bey** bir "Sanayii Nefise Mektebi" kurdu ve kendisi aynı zamanda mektebin müdürlüğüne nasbolundu. O esnada Çinili Köşk'ün civarında yapılmaya başlanan bina 1882'de bitti. Yeni mektebin açılış töreni ise 3 Mart 1883'de yapıldı. (5) Bu hususta sarfettiği gayretleri **S. Reinach**'a 1882 senesinde yazdığı şu satırlardan istidlal etmek mümkündür: "Size sık mektup yazamıyorsam bu, bina etmekte olduğumuz mektep ve teşkilatlandırmak için uğraştığım güzel sanatlar servisinden ileri gelmektedir. Buna resmi de katacak olursanız kendime fazla vakit kalmadığını anlarsınız. Akşamları yorgunluktan bitkin bir halde eve dönüyorum, o kadar ki iki aydan beri babama Viyana'ya bile (6) mektup yazamadım."

1884'de eski eserleri devlet malı sayan ve bunların dış memleketlere çıkarılmasını yasak eden "Asarı Atika Nizamnamesi" çıktı. O zamanlar Avrupalı arkeologlar ve hâfirler arasında büyük bir hoşnutsuzluk yaratan ve hatta "Drakon" kanunları ile mukayese edilen bu nizamname, eski eser ihracını, saray tarafından yapılan müdahaleler yüzünden, tamamiyle önleyememekle beraber, bunların hiç olmazsa bir kısmının memleket içinde kalmasını ve İstanbul Müzesi'ne girmesini sağladı.

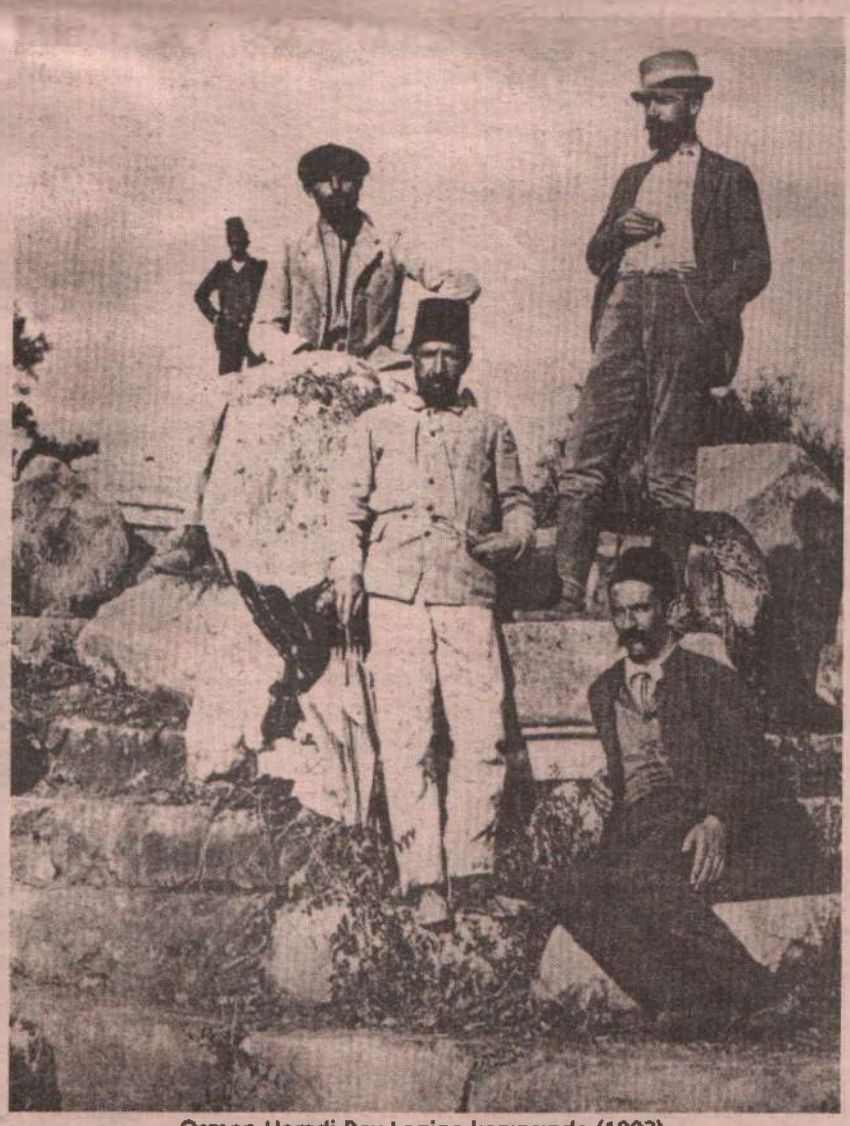

Osman Hamdi Bey Legina kazınsında (1892). Yanındakiler: Fransız arkeologlarından Chamonard ve Carlier.

Küçük taşra müzesi karakterini taşıyan İstanbul Müzesi'ni zenginleştirmek için **Hamdi Bey** 1883 ile 1895 seneleri arasında çeşitli yerlerde kazılar yaptı, bu kazılarda şans kendisine yardım ederek bir hayli önemli eser bulmaya muvaffak oldu. Büyük bir kısmı İstanbul'a naklolunan bu eserler müzenin zenginleşmesini ve kalitesinin yükselmesini sağladılar. Aynı zamanda ilk defa Avrupa ve Amerika arkeoloji çevrelerinde bir Türk arkeologunun ismi duyuldu. **Hamdi Bey** kazı hususunda kendisine yardımda bulunmuş olan iki Alman bilginini, Bergama kazılarıyla şöhret kazanmış olan **Carl Humann** ve **Alexander Conze**'yi şükranla yadeder ve şöyle dermiş: "Humann'dan kazı yapmayı öğrendim". "Conze kendisine bildirdiğim her başarıya, kendisinin başarısı imiş gibi sevinirdi; bunu birçok defalar sözlü ve yazılı olarak ifade etmiş ve bana daima yeni teşebbüslerde bulunmak cesaretini vermiştir."

SAYDA LAHİTLERİ BULUNUYOR

Bu makalede **Hamdi Bey**'in Nemrut Dağı'ndan başlamak suretiyle Myrina, Kyme ve diğer Aiolya nekropollerinde yahut Lagina'da yaptığı ve yahut nezareti altında olan oğlu mimar **Ethem Bey**'e yaptırdığı Alabanda ve Tralles kazılarından bahsetmeye yer müsait değildir. Bu kazılara dair çeşitli Avrupa ve Amerika dergilerinde raporlar çıktığı gibi bunları toplu olarak **S. Reinach**'ın "*Chroniques d'Orient*" adlı eserinde de bulmak mümkündür. Fakat 1887 senesi bu sahada **Osman Hamdi Bey**'e en büyük mükafatı verdi: **Hamdi Bey** Sayda civarında Aya'da Fenike kralların ait bir yeraltı nekropolünde İstanbul Arkeoloji Müzelerinin şöhretini sağlayan lahitleri buldu. Toprak altında bir nekropolün bir tesadüf eseri olarak meydana çıkmış olduğu kendisine bildirilince **E. Renan**'ın "*Mission archeologique de Phenicie*" adlı eserini okumuş ve bu bölgenin son derece önemli keşiflere yol açabileceği hakkında kanaat getirmiş olan **Hamdi Bey** hemen faaliyete geçerek geniş çapta bir kazı yapılması için gerekli müsaade ve tahsisatı temin etti. Müze arkadaşlarından **Dimosten Baltacı Bey**'le Sayda'ya giderek nekropolün açılmasında, lahitlerin hasara uğramaksızın çıkarılmasında ve vapurla İstanbul'a naklinde büyük başarı gösterdi. (7) Bu suretle İstanbul Müzeleri dünyanın en zengin lahit koleksiyonlarından birine sahip oluyor, **Osman Hamdi** ise Türk arkeologu olarak milletlerarası bir şöhrete erişiyordu. Bu keşiften bir müddet sonra **Hamdi Bey**'in o devrin tanınmış arkeologlarından **Th. Reinach** ile birlikte yazdığı ve 1892'de neşrettiği "*Une Necropole Royale de Sidon*" adlı büyük eser bugün dahi değerini muhafaza etmektedir.

Bu lahitlere Çinili Köşk'te yer bulmak şöyle dursun, bunları köşkün kapısından dahi geçirmek mümkün olmadığından köşkün karşısında, o devrin tanınmış mimarlarından **Valaury**'nin planlarına göre,

☞

Hamdi Bey Eskihisar civarında resim yaparken.

klasik üslupta yeni bir müze binası inşaa edildi. "Lahitler Müzesi" adını alan bu binanın açılış töreni 1892'de yapıldı. Fakat yeni müze kısa bir zamanda dolduğundan ona kuzey tarafında ikinci bir bina eklendi (inşaa tarihi 1899-1903). 1904-1908 senelerinde ise bu inşaatı müzenin güneyine ilave olunan üçüncü bir bina takip etti. İşte bu suretle, 20 sene gibi kısa bir müddet zarfında Çinili Köşk'ün karşısında ve bu köşkü adeta kucaklar gibi, uzunluğu aşağı yukarı 190 metreyi ve iki katının yüz ölçümü 9000 küsur metre kareyi bulan anıtsal bir müze binası vücude getirilmiş oldu. (8) Çinili Köşk ise sadece islami eserlere tahsis edildi. Bir zamanlar yazdığımız gibi "dünyada hemen hiçbir müze bu kadar kısa bir müddet içinde bu kadar büyümemiş ve bu kadar büyük bir inkişafa mazhar olmamıştı. Çinili Köşk'teki mütevazi koleksiyonun İstanbul'un en anıtsal binalarından birini işgal eden ikinci derecede Avrupa müzeleri ayarında bir müze haline gelişi müzecilik tarihinde mühim bir hadise olarak anılmalıdır."

DÜNYA ÇAPINDA TANINIYOR

Eserlerin bu yeni binalara yerleştirilmesinde, tertip ve tanziminde **Hamdi Bey**, kendisine 1892'den beri muavinlik yapan kardeşi **Halil Bey** (9), kabiliyetli bir mimar olan oğlu **Ethem** (10), heykeltraş **Osgan** ve **İhsan**, konservatör **Makridi** (11) ve **Aziz Bey**'ler (12) ve diğer değerli müze uzman ve memurlarından faydalandı. Aynı zamanda **A. Joubin** ve **G. Mendel** gibi genç Fransız arkeologları da konservatör olarak müzede çalışarak yeni kataloglar neşrettiler. Bunlardan **Mendel**'in 1912-1914'de Fransa'da basılan 3 ciltlik Yunan, Roma ve Bizans heykeltraşlık eserleri katalogu bu kabil eserlerde ender tesadüf olunan bir mükemmelliyette olup bugün dahi değerlerinden bir şey kaybetmiş değildir. **Hamdi Bey** aynı zamanda Avrupa'da neşrolunan periyodik arkeoloji dergileri ayarında "*Archives Orientales*" adını taşıyacak olan bir dergi çıkarmak istemiş ise de Yunan-Türk harbi ve onu takip eden mali buhranlar yüzünden yeteri derecede tahsisat bulamayarak bundan vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Müzelerin herşeyden önce bir araştırma merkezi olduğunu pek iyi bilen **Hamdi Bey** müzenin üst katında bir kütüphane vücude getirdi. **Dimosten Baltacı Bey**'in müzeye hibe ettiği kitaplar bu seksiyonun ilk nüvesini teşkil etti ve kütüphane, büyük tahsisata lüzum göstermeksizin, sırf **Hamdi Bey**'in gayreti ile günden güne büyüdü ve zenginleşti. **Hamdi Bey** dostlarına şöyle dermiş: "Bu kitapların birçoğunu şuradan buradan ben dilendim, fakat bilhassa üç dost devlet Almanya, Fransa ve İngiltere, bize seve seve birçok kitap hediye ettiler."

Müzenin, yukarıda izah ettiğimiz sebeplerden dolayı, başlı başına bir dergisi olmadığından **Osman Hamdi Bey** yeni buluntuları Avrupa akademileri ve ilim kurumlarına muntazaman bildirirdi. Bilhassa ilk feyzini aldığı Fransa ile sıkı temaslarda bulunurdu. Paris'teki "Academie des Inscriptions et Belles Lettres" 1893'de kendisini muhabir üye yapmıştı. Fakat **Hamdi Bey**'in vücude getirdiği eser dünyaca tahdiri mucip olduğundan hemen her devlet kendisine şeref payeleri, madalya ve nişanlar tevcih etti. Nitekim **Hamdi Bey** üç Alman ve iki İngiliz üniversitesinin "fahri doktor"u idi.

Uzun müddet pek te iyi olmayan mali durumunu müze müdürlüğü yanında çeşitli mali müesseseler ve bankalarda işgal ettiği yerlerden aldığı ücretler sayesinde düzeldi ve kendisi kah Kuruçeşme'deki yalısında, kah Gebze civarında Eskihisar'daki malikanesinde müreffeh bir hayat sürmeye başladı. Nitekim **Hamdi Bey** 1894'den beri "Düyunu Umumiye"nin Osmanlı dâyinler vekili, başta Tütün Rejisi olmak üzere birtakım kurumlar ve bankalarda meclisi idare reisi yahut üyesi idi. Esas mesleğinin dışında kalan bütün bu müesseselerde de **Osman Hamdi Bey**'in, ilk hukuk formasyonunu verdiği olgunluk ve şayanı hayret bir çalışma kabiliyeti sayesinde, büyük bir başarı göstermiş olduğunu salâhiyet sahibi kimseler müteaddid defalar beyan etmişlerdir. Yerli ve yabancı mali çevrelerle yakında teması esas meşgalesine zarar vermek şöyle dursun, bunun tam aksine faydalı olmuştur; çünkü bu sayede birçok defalar vücude getirilmekte olan eserlerin gerektirdiği parayı sağlamak imkanı hasıl olmuştur.

Osman Hamdi Bey yakın dostları ile sohbet ettiği zamanlar bazan kendisinin "rate" bir insan olduğunu söyler ve buna sebep olarak ta arzu ettiği kadar büyük bir ressam olamadığını ileri sürerdi. Fakat 1906'da müze müdürlüğünün 25. yıldönümü geldiği zaman yerli ve yabancı aydın insanlar, üniversiteler ve ilmi kurullar kendi memlekeki, fakat aynı zamanda dünya ilmi için bu kadar verimli geçen, fakat yavaş yavaş grubuna yaklaşmakta olan bir kariyeri selamlamak ve tebcil etmek için adeta tehallük göstermişlerdir. Nitekim Türkiye'de devlet ricalı ve dostları kendisine tebriklerini sunmuşlar, İstanbul gazeteleri bu hususta geniş neşriyat yapmışlardır. Bundan başka Alman İmparatoru **II. Wilhelm** kendisine Prusya saraylarında bulunan tablolardan bahseden iki ciltlik büyük bir eser hediye etmiş, her taraftan kendisine tebrik telgrafları yağmış, Avrupa ve Amerika basınında bu büyük adam için sitayişkar bir hayli yazı yazılmış (12), kendisine yeni bir takım payeler ve nişanlar tevcih olunmuştur.

Vücude getirdiği eserin bu derecede takdir edildiğini hayatında görmek bahtiyarlığına erişmiş olan **Osman Hamdi Bey** bundan hiç gururlanmamış, bütün bunları büyük bir tevazu ile karşılamıştır. **Hamdi Bey**'in hiçbir zaman bugünkü anlamda "popüler" bir insan olmadığı söylenebilir. Şöhreti aydın insanlar ve ilim çevrelerine münhasır kalmıştır ki bu da, bir Alman yazarının söylediği gibi "bu şöhrete hususi, sakin ve güzel bir revnak" bahsetmiştir.

KURUÇEŞME'DEKİ DOST EVİ

Hususi hayatında **Osman Hamdi Bey** gayet müşfik bir aile reisi idi. Son derece zeki, kocasının işlerinin önemini kavramış bir karısı, lisan bilgileri, terbiye ve zarafetleri ile temayüz eden kızları ve parlak bir istikbal vadeden bir oğlu olduğunu hatırlayacak olursak **Hamdi Bey**'in bahtiyar bir insan olduğunu ifade edebiliriz. Kendisi Kuruçeşme'deki muhteşem yalısında, resmi işler ve resim atölyesi çalışmaları dışında kalan zamanlarında dostları ile buluşur ve onları herhangi bir sunilikten ari tatlı ve son derece canlı ve nükteli sohbetleri ile mest ederdi. Yakın dostlarından Alman yazarı **R. Lindau** Kuruçeşme'deki yalıyı şöyle tarif eder: "Dostum aşağıda Boğaz'da.... geniş ve bakımlı bir evde oturmakta ve orada dostlarına son derece cana yakın ve külfetsiz bir misafirperverlik göstermektedir. Bu ev üç metre kadar genişlikte bir rıhtım ile Boğaz'dan ayrılmıştır, öyle ki kayıkla doğrudan doğruya giriş kapısının önüne yanaşmak mümkündür. Evin gerisinde, kokular saçan nebatlar, güzel çiçekler ve bakımlı ağaçlarla dolu büyük bir bahçe sokağa kadar uzanmaktadır. Deniz üstündeki oturma odalarından insanın gözü içinden oynaşarak yunus balıklarının çıktığı ve su kuşlarının büyük ve hareketli sürüler halinde üzerinden geçtiği Boğaz'ın mavi sularına dalmaktadır. Evin karşısında Anadolu kıyısının hafi tepeler şeklinde yükselen kısmı görülmektedir... Kendinden bahsettiğim bu ev sakin ve sevimli bir ev olup gürültüsüz mesut olmak isteyenlerin ikametgahıdır. Bu evin sakin odalarından birinde dostumla buluşur ve onun anlattığı hikayelere seve seve kulak veririm..." (13)

İSTİBDAT KARŞITI

Siyasi hayatında **Osman Hamdi Bey**, **Mithat Paşa** ekolünden yetişmiş olduğundan müstebit idarelerin aleyhtarı ve hürriyet aşıkı idi. Bazan yakın dostlarına istibdat hakkında en ağır ithamlarda bulunmaktan çekinmezdi. Bununla beraber **Abdülhamit** gibi vesveseli bir hükümdarın takibatına uğramamış olması calibi dikkattir; padişah yalnız bir defa 1889'da onun Avrupa'ya gitmesine izin vermemiştir. Kendisini çekemeyenler ve hatta kendisine düşman olanların devamlı entrikaları ve sonu gelmeyen mali buhranlara rağmen Müze, Kütüphane ve "Sanayii Nefise Mektebi" için mühim paralar bulmuş olması ancak **Hamdi Bey**'in dürüst ve metin bir karaktere, büyük bir sabır ve irade kuvvetine ve şayanı dikkat bir ikna kabiliyetine sahip olması ile izah olunabilir. Avrupa umumi efkarından çekindiklerinden, onun desteklemek lüzumunu hissettiklerini de söyleyebiliriz. İşte bu suretle istibdat idaresi altında dahi **Hamdi Bey**, bu idarenin hiçbir zaman suç ortağı olmaksızın, işlerini yürütmek imkanlarını bulmuş ve yukarıda bir taslağını yapmaya çalıştığımız büyük eseri ortaya koymuştur. Sohbetleri esnasında dostlarına **Abdülhamit**'in bir kerre dahi müzelere ayak basmamış olduğundan ve eğer enerjik müdahaleleri olmasaydı müzedeki bazı şahaserlerin, mesela "İskender" lahdinin yabancı bir hükümdara çoktan hediye edilmiş olacağından bahsedermiş.

Hamdi Bey'in 1908'de kurulan meşrutiyet idaresini ne kadar büyük bir sevinçle karşıladığını dostlarına yazmış olduğu mektuplardan istidlal etmek mümkündür. O zamanlar kendisine Maarif Nazırlığı

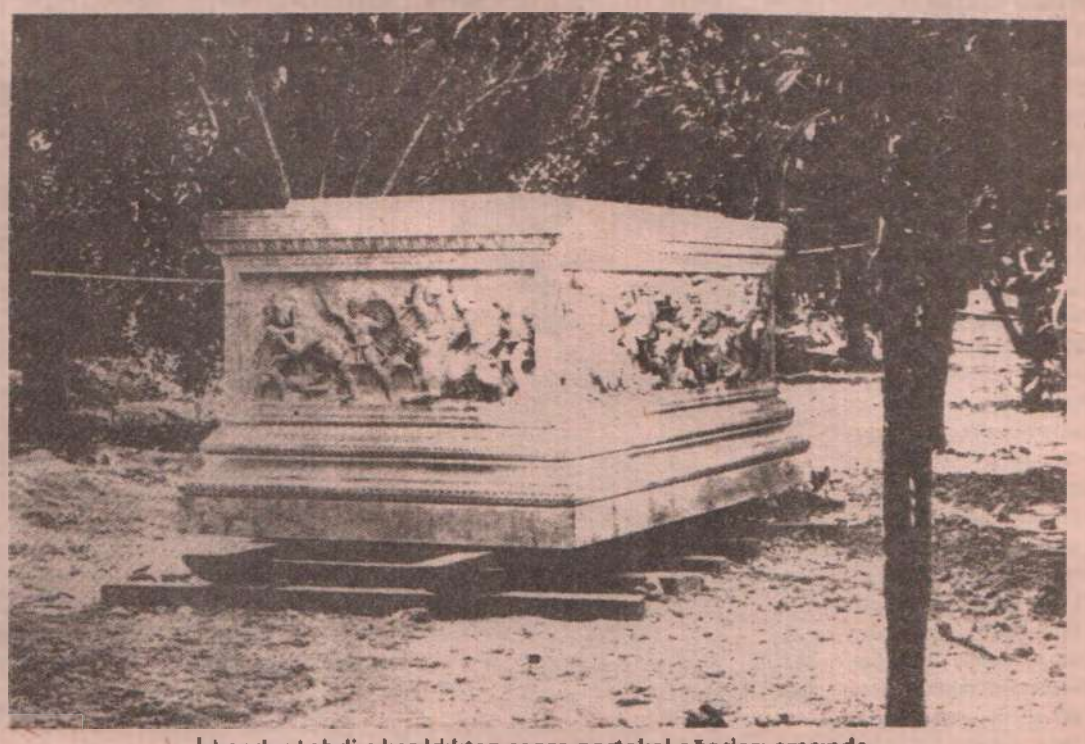

İskender Lahdi çıkarıldıktan sonra portakal ağaçları arasında.

teklif edilmiş, fakat **Hamdi Bey** bu teklifi reddederek kendisini müzelere hasretmeyi daha uygun bulmuştur.

1909 senesinde Avrupa'ya yaptığı son seyahatte her tarafta layık olduğu itibarı görmüştü. Birçok yerlerde kendisine büyük törenler tertiplenmiş, yeni yeni payeler tevcih olunmuş, bu arada Oxford Üniversitesi'nin fahri doktoru da olmuştu. Fakat dostları kendisinin bariz bir hastalığı olmaksızın, bir hayli yıpranmış ve ihtiyarlamış olduğunu sezmekte gecikmemişlerdi. Nitekim bir müddet sonra 24 Şubat 1910'da kısa bir hastalığı müteakip, Kuruçeşme'deki yalısında vefat etmiş, bütün vükelanın, devlet ricalinin, yerli ve yabancı dostlarının iştirak ettiği muazzam bir cenaze töreninden sonra, vasiyeti mucibince, pek sevdiği Eskihisar'daki malikanesinin içinde, köşkünün arkasındaki bir tepeye defnedilmiştir. (14) Bugün çam ve servi ağaçları ile çevrili mezarının baş ve ayak ucunda, o zamanlar vükelanın kararıyla dikilmiş, isimsiz iki Selçuk mezar taşı yükselmektedir.

Osman Hamdi Bey Müzeler Umum Müdürü. (Yaşamının son yılları)

Bu satırlarla, eski bir müzeci olarak, **Osman Hamdi Bey**'in hayatı ve vücude getirdiği eser hakkında belki zamanla unutulmuş bazı noktaları onun vefatının ellinci yıldönümü vesilesiyle, hatırlatmak istedim. (15) Eğer zamanımızda ilmi ve idari sahalarda çalışan arkeoloji müntesipleri, arkeoloji ilmini tedris etmek ne yapmakla mükellef bizler ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri çapında muazzam bir ilim müessesesini daima iyiye ve mükemmele götürmek gibi ağır bir vazifeyi üzerlerine almış olanlar bundan kendilerine bir hisse çıkarırlarsa kendimizi bahtiyar addederiz.

NOT: Osman Hamdi Bey'in şahsi dosyasını ve fotoğraf koleksiyonunu bana tevdi etmek lütfunda bulunan oğlu Ethem beyin haremi Kamuran Eldem hanımefendiye teşekkür etmeyi borç bilirim. Ancak bu sayedadir ki bu büyük adamın hayatına ait etraflı ve enteresan bilgiler edinmek ve bu makaleye bazı resimler ilave etmek mümkün olmuştur.

DİPNOTLAR

1) Ethem Paşa'nın biyografyası için en son olarak: Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar, s.600 vd.; İ. H. Uzunçarşılı, Halil Ethem Hatıra Kitabı, cilt II, s.67 vd.

2) Hepsi alim ve fazıl insanlar olan Ethem Paşa'nın oğulları için: İ. H. Uzunçarşılı, Halil Ethem Hatıra Kitabı, cilt II, s.70 vd.

3) Rudolf Lindau, Erzahlungen eines Effendi, Berlin 1896. Osman Hamdi Bey'e ithaf edilmiş olan bu kitap, hepsi Hamdi Bey'in Bağdat'taki hayatına ait olmak üzere, beş hikaye ihtiva etmektedir.

4) R. Lindau, Nord und Süd. Eine deutsche Monatsschrift, Heft 312, 1903, s.5.

5) "Sanayi Nefise Mektebi"nin kuruluşu ve tarihçesi hakkında Halil Ethem Bey'in "Elvahı Nakşiye Koleksiyonu" adlı eserinde (s.24 vd.) mufassal malumat mevcuttur.

6) O zamanlar Ethem Paşa Viyana'da sefir idi.

7) Hamdi Bey bu keşiften Avrupa ilim kurullarını, bilhassa Paris'teki "Academie des Inscriptions et Belles Lettres"i haberdar etmiş ve "Tabnit" lahtinin üzerindeki Fenike kitabesinin bir kopyasını Ernest Renan'a göndermişti. Renan kitabenin bir tercümesini telgrafla daha henüz Sayda'da bulunan Hamdi Bey'e bildirmiştir ki tarihi bir kıymeti haiz olan bu telgrafı dercetmeyi muvafık bulduk.

8) İstanbul Müzelerinin geçirdikleri gelişme ve genişleme safhaları için bk. Arif Müfit Mansel, Halil Ethem Hatıra Kitabı, cilt II s.13 vd.

9) Halil Ethem Bey (1861-1938) için Türk Tarih Kurumu tarafından neşrolunan esere bk.: Halil Ethem Hatıra Kitabı, 2 cilt, Ankara 1948. Bunlardan birinci cilt yabancı bilginler tarafından yazılmış yazıları, ikinci cilt ise yerli bilginler tarafından kaleme alınmış doğrudan doğruya Halil Ethem Bey'in hayatı ve eserleri ile ilgili makaleleri ihtiva eder.

10) Babasına mimar olarak gerek kazılarda, gerek müze binalarının inşaasında büyük yardımı dokunan Ethem Bey (1882-1957), Hamdi Bey'in vefatından sonra, müzeler müdür muavini olmuş, fakat 1921'de ailevi bazı sebeplerden dolayı mesleğini terkederek uzun müddet Paris'te yaşamış, son senelerini ise İstanbul'da geçirmiştir. Kendisi hakkında yazılan kısa nekrolojiye bk.: N. Fıratlı, Türk Arkeoloji Dergisi VIII-I, 1958, s.45.

11) Makridi Bey için (1872-1940) çıkan nekroloji: A. Ogan, Belleten 5, 1941, s.163 vd.

12) Hamdi ve Halil beylerden sonra uzun müddet müze müdürlüğünde bulunmuş olan Aziz Ogan için bk.: Arif Müfit Mansel, Belleten 22, 1958, s.117 vd.

13) R. Lindau, Erzahlungen eines Effendi, s.1-2.

14) Biraderi Halil Ethem Bey "Elvahı Nakşiye Koleksiyonu" adlı eserinde (s.28 not 28) Hamdi Bey'in kabri için şunları yakmaktadır: "Hamdi Bey'in kabri Gebze'ye tabi ve sahili bahirde kain Eskihisar kariyesinde kendi köşkünün arkasında hali hayatında intihap ettiği ıssız tepe üzerinde ve bir çam ormanı içindedir. Gebze kasabası ile buradaki Mimar Sinan binası olan Çoban Mustafa Paşa Camiinde ve civar köylerinde ve karşı yakadaki Hersek köyünde yaptığı birçok nakışlarından dolayı bu mevkie büyük bir muhabbetle merbut olmakla buraya defn oluhmasını vasiyet etmiştir."

15) Osman Hamdi hakkında yazılmış biyografyalar ve ölümü vesileyle neşrolunmuş nekrolojileri 1910-1911 senelerinde çıkmış olan çeşitli yabancı arkeoloji yahut arkeoloji ile ilgili dergilerde bulmak mümkündür. Bunların en güzellerinden bir Hamdi Bey'in yakın dostu S. Reinach tarafından yazılmış olup "Revue Archeologique, 1910, s.407 vd." neşredilmiştir. Hamdi Bey'in yine eski dostlarından R. Lindau tarafından "Süd und Ost, Nr. 312, s.1 vd." adlı dergide çıkan yazıda da enteresan bir hayli malumat vardır. Türkçe olarak hal tercümesi "Serveti Fünun"un Nisan 1326 ve "Nevsali Osmani"nin 1328 senesi nüshalarında münderiçtir. Vefatının 25. yıldönümü dolayısıyla A. Ogan'ın şu yazıları çıkmıştır: Yeni Türk, Eminönü Halkevi Dergisi 32, 1935, s.2040 vd.; İstanbul Müzeleri Yıllığı 2, 1937, s.44 vd.; En son olarak: İ. H. Uzunçarşılı, Halil Ethem Hatıra Kitabı II, s.70 vd.

Sinema

Oksijeni azalmış gezegende bilimkurgu sineması

Tunca ARSLAN

22 Ocak Pazartesi gecesi aynı saatte iki ayrı televizyon kanalında iki bilimkurgu filmi yer aldı. Kanal D, **John Badham**'ın "Kısa Devre"sini (Short Circuit) gösterirken, Show TV ise **Paul Verhoeven**'in "Gerçeğe Çağrı"sını (Total Recall) ekranlara getirdi. İkisi de daha önceden izlediğim filmlerdi gerçi ama diğer kanallarda seyredeğer bir şey olmaması nedeniyle, dört beş yıl önce sinemalarımızda gösterildiğinde ilginç yaklaşımlara, ufak tartışmalara neden olan "Gerçeğe Çağrı"nın karşısındaki yerimi aldım. Fırtınalı bir gecede kısa devre yaparak, "yok edicilik" programından kurtulup tam tersine çok sevimli bir mini robot haline gelen "No 5"in serüvenlerini ise ikinci kez izlemeyi göze alamadım.

Çocukluk yıllarımda, her seferinde "Kaptanın seyir defteri.." diyen bir sesle açılan ve ardından mutlaka "Yıldız tarihi..."nin belirtilmesiyle beni ders kitaplarının başında pineklemekten kurtarıveren ya da sokak oyunlarımı yarıda kesiveren Kaptan Kirk'lü, Mister Spock'lı "Uzay Yolu"nun yerini, hiçbir bilimkurgunun, hiçbir uzay fantezisinin tutamayacağına karar vereli çok olmuştu. Bırakın "Uzay Yolu"nu; hemen ardından gelen mirasçısı "Uzay 1999" dizisinin çocukluk dünyamızda yarattığı o unutulmaz heyecanın yanına yaklaşacak, eline su dökmeyi başaracak bir film bile çıkmamıştı ortaya geçen 15-20 yılda. (Kuşkusuz, diğer bilimkurgu örneklerine ilişkin nesnel yargılar barındırmıyor bu söylediklerim. Yalnızca kendi tarihime ilişkin kişisel duygular...)

UZAY KEŞFEDİLİNCE

Daha 1900'lerin başında, henüz emekleme dönemlerinde bile geleceğe uzanan örneklere el atmıştı sinema. Ancak uzun süre, görkemli tarihi "kurdelalarla" kıyaslanmaktan ve hep alayla, hafifsenmeyle karşılanmaktan kurtulamayan denemeler çıktı ortaya. **Fritz Lang**'ın faşizme önemli moral destek sağlamış tartışmalı filmi "Metropolis"; İtalyan fütüristi **Alexandra Korda**'nın **H. G. Wells**'in romanından sinemaya aktardığı ve teknolojiyle birlikte makineyi de her türlü totaliterizmin kaynağı sayan çalışması "Önümüzdeki Gelecek" gibi filmler ilk bilimkurgu örnekleri arasında ayrıksı bir yerde durdular, gelecek projeleriyle ilgili ilginç tartışmalar yarattılar ama geniş seyirci kitlesini ilgilendiremediler.

Gişelerin önünde kuyrukların uzamasını, yapımcıların yüzünün gülmesini sağlayan şey "uzay filmleri"nin keşfedilmesi oldu. Üstelik de **Stanley Kubrick**'in "2001: Uzay Yolu Macerası" gibi entelektüel sayılabilecek bir örnekle başladı bu yeni dönem (En entelektüel bilimkurgunun hâlâ **Tarkovski**'nin "Solaris"i olduğuna gözü kapalı zar atarım!). **Kubrick**'in açtığı yoldan hızla yürüdü ve yakın geleceğe, 2000'li yıllara göz atan çok sayıda film çıkarıldı ortaya. Özellikle de 1977'de **George Lucas**'ın "Yıldız Savaşları"nı (Star Wars) çekmesiyle birlikte esaslı bir furya başladı. **Lucas**'ın, genç izleyiciyi hedefleyen sinema anlayışı, masalsı sinema dili, bol miktarda cesur şövalye ve güzel kadın kullanması da esaslı bir vantilatör rolü oynadı bu rüzgarın esmesinde. 1980'lerde "Terminatör"den **Peter Hyams**'ın "2010"una; **Ridley Scott**'ın, **Philip K. Dick**'in "Androidler Elektronik Koyunları Hayal Edebiliyor mu?" adlı romanından sinemaya uyarladığı "Blade Runner"a, "Yaratık"a kadar yayılan bir yelpazede sayısız filmin bombardımanına uğradık. **Asimov** türünden bilimkurgu tüccarlarının yanında, nitelikli bilimkurgu edebiyatının önemli ürünler vermesi de büyük hız kazandırdı sinemanın bu türüne.

UYUYAN DEVİN UYANIŞI

80'lerin ikinci yarısından itibaren, her türlü "uzay operası"nın gözden düşmesini, dalgaların durulmasını izledik. Bilimkurgu-uzay filmleri yerine teknolojik silahlarla donanmış yeryüzü polislerinin kan revan dolu maceraları saldırdı üstümüze. Halen de saldırmaya devam ediyor.

İşte "Gerçeğe Çağrı"nın "tarihi" ve de ikinci kez izlememi sağlayan önemi de bu noktada ortaya çıkıyor: Bilimkurguya, sinemada kaybettiği itibarı yeniden kazandırmak gibi bir işi becerdi **Paul Verhoeven**. "Robocop" gibi sıra işi bir uzay macerasının yanında "Temel İçgüdü", "Show Girls" gibi iç gıdıklayıcı filmleriyle tanıdığımız Hollandalı yönetmen, üstelik de bunu, **Arnold Schwarzenegger** gibi, ciddi eleştirmenlerin burun kıvırdığı, ön yargıyla yaklaşılan bir oyuncuyu derin felsefi anlamlar barındıran bir role soyundurarak yaptı. **Schwarzenegger** de "Terminatör"deki ilkel oyunculuktan kurtulmayı bilmişti doğrusu. 1990 tarihli "Gerçeğe Çağrı", dört beş yıldır derin bir uykuya dalmış olan devi, klasik uzay filmleriyle gerilim ve korku türünü harmanlayarak uyandırdı.

Aslında, Hollywood bilimkurgusunun ideolojisini en iyi yansıtan filmlerin başında geliyor "Gerçeğe Çağrı". Yani geleceğin dünyasında da üretim ve yöneten-yönetilen ilişkilerinin bugünkünden hiçbir farkı olmayacağını; dünyanın, hatta evrenin bu açıdan "değişmezlik yasalarıyla" bağlı olduğunu pompalıyor ve bizim gibilere "Boşuna uğraşmayın devrimci kardeşler" diye sesleniyor. Baksanıza, 2084 yılında Doug Quaid adlı, güzelce bir karısı - **Sharon Stone** henüz işin çok başlarında- iyi kötü bir işi ve az parası olan bir işçi, sırf insan gibi tatil yapma olanağı bulamadığı için, teknolojinin nimetlerinden yararlanmaya kalkıyor, "sanal" tatil sunan bir kuruluşa başvuruyor ve başına ne işler açıyor. Filmin ilk sahnesinde Quaid ve karısı sakin sakin televizyon izlerlerken, "Bağımsızlık isteyen teröristler, yine bir sürü insanı öldürdü" gibisinden haberler duyup, evlerini "her an devrim patlaması beklenen Mars'a" taşımanın iyi bir fikir olmadığı üzerine sohbetler ediyorlar.

"Bu yaptığımdan daha büyük işler yapmak için yaratılmışım" diyen bir işçinin, yaklaşık 100 yıl sonra da geleceğe ve kurtuluşuna ilişkin ancak bir takım düşler görebileceği, üstelik de düşlerin içinde bile uykuya dalacağı, ancak oksijeni az bir gezegende yapılabilen kötü bir şakadan ibaret olsa gerek!

Yeni Osmanlıca

Dr. Hüseyin İÇEN (*)

Tarih bitti, felsefe sona erdi, ideolojiler yıkıldı diye boylarını aşan şeyler söyleyenleri alkışlayan yarım akıllıların, bu lafları duyunca sessizce bayram eden patronların, onların yağdanlıklarının, tarihsel aydınlatma ödevini seksenlerin öncesinde bırakmış ya da bunu hiç yüklenmemiş siyasetçilerin; ne yaparlarsa yapsınlar, hepsinin dönüp dolaşıp değerlendirmek zorunda kaldıkları, bu niteliğidir aydının. Düzenin yanında olan değil, düzene karşı olan kişiliğidir.

Cumhuriyet Kitap' ın 295. sayısının kapağında Amerikan düşünürü **Edward Said**'in bir resmi vardı. Daha önce **Said**'den herhangi bir şey değil ama, **Said** üzerine bir şeyler okuduğum için resim dikkatimi çekti. Dergideki yazı, **Said**'in yeni kitabını tanıtıyor ve kitabın çevirmeniyle yazar arasındaki bir söyleşiyi yayınlıyordu. Tanıtma yazısının girişinde **Said**'in 'entelektüel'i, yönetimde bulunanlara hizmet etmeyi reddedişiyle, din ve gelenek arasına koyduğu uzaklık ile belirlediğini, "toplumda uzlaşma oluşturacak genel simgeleri yaratan bir kişi değil; bu simgeleri sorgulayan, kutsal metin gardiyanlarıyla (!) mücadeleden çekinmeyen kişi" olarak tanımladığını okuyunca birden kitaba içim ısındı. ('Entelektüel' ve 'gardiyan' sözcüklerine içim ısınmadı, ama buna ileride döneceğim.)

Ben de hep aydını, ne yalnızca sözcüğün Osmanlıca karşılığı olan *münevver* (aydınlık, aydınlatan kişi) olarak, ne de yalnızca İngilizce karşılığı olan *intellectual* (Düşünsel konulara, özellikle sanat, kültür, felsefe konularına ilgi duyan kişi) olarak gördüm. Aydın her ikisidir de elbette, ama aydının bunlardan daha önemli işlevi, yerleşmiş, fazla kafa yormadan inanılan, savunulan, genelgeçer doğrulara karşı çıkma, direnme, onları sorgulamadır. Aydını birçok toplumda istenmeyen kişi konumuna sokan, hapislerden geçiren, çoğu kez ateşle sınayan, onun bu sorgulayıcı kişiliğidir. Tarih bitti, felsefe sona erdi, ideolojiler yıkıldı diye boylarını aşan şeyler söyleyenleri alkışlayan yarım akıllıların, bu lafları duyunca sessizce bayram eden patronların, onların yağdanlıklarının, tarihsel aydınlatma ödevini seksenlerin öncesinde bırakmış ya da bunu hiç yüklenmemiş siyasetçilerin; ne yaparlarsa yapsınlar, hepsinin dönüp dolaşıp değerlendirmek zorunda kaldıkları, bu niteliğidir aydının. Düzenin yanında olan değil, düzene karşı olan kişiliğidir.

Said'in tanımı, İngilizce ya da Osmanlıca sözcüklerden çok, Türkçe sözcüğe daha uygun geliyor bence. Her iki yabancı sözcük de biraz içine kapanık, biraz edilgen, çevresinden kopuk, kafasının içinde yarattığı bir düşünceler dünyasında yaşama eğiliminin ağır bastığı, olayların önünde koşan değil kuyruğuna takılan kişileri belirten sözcüklerdir. Bunun için İngilizce *intellectual* sözcüğünün kimi zaman olumsuz çağrışımları da vardır, dünyadan kopuk demeye gelir. Bu yüzden de kimi sözlüklerde eşanlamlısı olarak, olumsuz bir kavram olan *highbrow* (kimbilir, belki 'entel' diyebiliriz buna) karşılığı verilir.

Bizim 'aydın' sözcüğümüz, her iki yabancı sözcüğün anlamlarını içermenin yanında, inanmadıklarını yıkmak, inandıklarına ulaşmak için yüksek, sarp dağlara tırmanmayı göze alabilen kişi demektir. Yalnız 'kavramlar'a ilgi duyan, onları yalnızca anlatan (aydınlatan) kişi değil, gazete sütunlarında, kitap sayfalarında, açıkhava toplantılarında, kalemini ve sesini gönlündeki doğrulara adayabilen kişidir. Düşünmeyi polisiye bir olay sayanlar ile yılda ancak bir iki kez düşünmeyi 'akıl' edenlerin kuyruğuna takıldıkları azametli görüşleri, inançları, yaşama biçimlerini, kas kas kasılan 'büyük'leri sergileyen, sorgulayan, yargılayan kişidir aydın. Çok önceleri **Jean-Paul Sartre**'ın tanımladığı gibi, 'Hayır diyen kişi'dir. Bunun için **D. H. Lawrence**'tan, **Graham Green**'den çok, **Victor Hugo**'ya, **Albert Camus**'ye, **Emile Zola**'ya, **Bernard Shaw**'a, **J. Robert Oppenheimer**'a; **Rossini**'den çok **Beethoven**'a, **Wagner**'e yaraşır aydın tanımlaması. Bize gelince, içerdeki öğretmenlerin, sanatçıların, bilimadamlarının, sendikacıların sayısı, dışarıdakilerin sayısına yaklaşmaya başlarken, Türkiye'den örnek vermeye gerek bile yok.

Elbette, düzeni yargılamak, aydın olmayı belirleyen tek nitelik değil. Aydından başka şeyler de bekleriz. Bunlardan, günümüzde özellikle bizi ilgilendiren biri de kendi takımından da gelse, kişisel şiddete karşı çıkmadır. Çok tartışılan konudur, şeriatçının aydını olur mu diye... Bir Kemalist, bir şeriatçı yazarın sahnede el ele verdiği ve bunun her iki kesimde yoğun biçimde tartışıldığı bir ortamda, bu sorunun yanıtı çok önemli. Kimler el ele verebilir? Bu iki düşünce yanlıları el ele verebilir mi örneğin? Ya da ne zaman, hangi konularda el ele verebilir? Yarın sizin boğazını kesmeyi, otele kapatıp yakmayı düşünenlerle el ele verebilir misiniz?

El ele verilecek ortam elbette vardır. Her kesimden aydın, ancak Sivas kıyımına ve benzeri şiddet olaylarına kesin, sürekli ve tutarlı biçimde apaçık karşı çıkanları karşılarına aydın olarak almalı. Kim ki bireysel ya da sürü halinde uygulanan şiddete karşı çıkmaz ya da birtakım gerçekler bulmaya, hoş görmeye çalışır, aydın nitelemesine layık değildir. İdeolcjik olarak uzlaşma olsa olsa çok özel koşulların işidir, ama hoşgörü ancak şiddeti yadsıyanlara karşı gösterilebilir. Başka bir yazımda da söyledim, şiddete karşı olmak, aydın olmanın denektaşıdır.

Toktamış Ateş bence doğru yapıyor. Kendisi öyle söylemese de ben onun uzlaştığını sanmıyorum. Uzlaşma, verilecek ödünle olur. Tartışmak, her ne ortamda olursa olsun, uzlaşmak değildir. İnsanların tartışması değildir eleştirilmesi gereken; tartışanların değişik ortama uymak için ya da kişisel birtakım çıkarlar karşılığında görüşlerinden ödün vermesi, daha Türkçe söylersek kıvırmasıdır. Hatta insan tartışırken, uzlaşmayı bırakın, hoş görmek ya da karşı görüşe saygı duymak zorunda da değildir. Irkçılığa saygı, savaş kışkırtıcılığına saygı, çağdışı, mantık ve bilim dışı görüşlere saygı, kan dökerek Tanrı'ya hizmet ettiğini sanmaya saygı olur mu? Bunlara saygı olmaz, ama insanlar her fırsatta birbirini gırtlaklamayı, hatta birbirini görünce kaldırım değiştirmeyi bırakıp birbirini dinlemek, anlamak zorundadır. Aydın, üzerinde gittiğimiz alacakaranlık yolda doğruya varmak için, aklın, bilimin, düşüncenin ışığı ile yola çıkan, dolayısıyla tartışan, tartışması gereken kişidir. Bu nedenlerden dolayı, kitabın çevrisinin, 'Entelektüel' değil de 'Aydın' başlığıyla yapılmasını yeğlerdim, Çünkü **Said**'in tanımladığı kişi bence ne *entelektüel* ne de *münevver*; o bir *aydın* !

Yine de yazının başlangıcındaki aydın tanımını sevdim ve kitabı almak için not aldım.

Ama sonra yazıyı okudum! Zaten önce kitaba verilen ad ve yazının başlangıcındaki *"kutsal metin gardiyanı"* sözünden huylanmıştım. Hele şu ilk tümceye bakın: "Entelektüelin, temsil edici işlevi üzerinde ısrarla durmamıza rağmen, yapıtlarınızın ve durduğunuz yerin hem Batı medyası, hem de İslamcılar tarafından sürekli olarak yanlış bir biçimde tespit edilmesi ironik bir durummuş gibi geliyor bana." Sözün, biraz uzunluğundan, biraz da İngilizce düşünmek ya da İngilizce metne bağlı kalmak yüzünden ortaya çıkan bulanıklığı bir yana, o ne kavramlar öyle?

"Temsil edici işlev"... "durduğunuz yer"...

Daha yazının gerisinde neler var neler:

"monolitik bir blok olarak bakıp küllliyen reddettikleri Batı"

"dinsel (ya da dini) fundemantalizm"

"antientelektüel olgular"

"Türk entelektüel, Aziz Nesin"

"hayat tarzları"

"Marksizmin sistematik bir kodçözümüne, mistifikasyonlardan arındırılmaya"

"Sol projenin kendi iç zaafları"

"total iddialar"

"totalleştirme eğiliminde olan bir ortodoksi"

"entelektüellerin kendilerine bir iktidar halesi veren evrensel bir hakikate ulaşma ayrıcalığına sahip oldukları iddiasından vazgeçmeleri gerektiğini"

"hakikat aygıtı"

"miyadını doldurdu"

"profesyonalizm kodu"

"Pozitivitelerle ilgilenmiyor"

"sempatiyle yaklaşıyorsunuz"

"ortodoks postmodernist"

"akademik profesyoneller"

"dünyayı paranteze alan metinsellik kültü"

"kanonik yazarlar"

Benim bunları daha yazarken nefesim kesildi. Ya hele yukarıdaki şu "entelektüellerin" diye başlayan uzun alıntı? İnsanın hemen yolun kıyısına çekilip, şapkasını çıkarıp hazırol durumunda saygı duruşuna geçesi geliyor..,

Burada bir ayraç açayım: Çalışma odamda yazı ve resimlerin asılı olduğu bir pano var. Üzerinde, örneğin, ODTÜ Öğretim Elemanları Derneği'nin, **Uğur Mumcu**'nun cenaze töreninde kullandığı bir resmi asılı. Hani birçoğumuzun bildiği, kravatı hafif kaymış, seyrek saçları biraz dağınık, dünyanın ne sorunu varsa sırtlamış gibi alnı belli belirsiz kırışık ve gözlerini üzerimize dikmiş, "Ulan, ben sizin cigerinizi okurum," der gibi bakan bir resmi var ya, o... Onun yanında **Nazım Hikmet**'in içe işleyen şiiri, "Giderayak".

Ayrıca iki de resim var yan yana. Birisi uluslararası ün yapmış bir modelin bikinili resmi: bütün yüzünü kaplamış yağlıboya gibi bir makyaj, boyayla kapkara vurgulanmış, kafatasının içine çökmüş gözler, insana batacak kadar sivri omuz, dirsek ve kalça kemikleri. Altına yazmışım: "Etiyopya'daki açlık bütün dünyaya yayılıyor." Onun yanında da sanki onunla zıtlaşır gibi duran, galiba bir zamanlar Devlet Bakanlığı da yapmış bir siyasetçinin resmi: 'Hayvan ölüsü' ile aşırı beslenmenin sonucu olarak semirmiş bir cilt, patlayacak gibi gerilmiş, yusyuvarlak bir surat; ne alnında ne kaşlarının arasında düşüncenin ayak izleri sayılabilecek bir tek kırışık yok. Mağara ağzı gibi kendisine bakanı yutmaya hazır kocaman bir ağız. Üst dudaktan itinayla ayrılacak biçimde kesilmiş bol kıllı bir bıyık. Şişkoluk yüzünden çene hemen hemen görünmez olmuş; gerdan desen kat kat. Yine bol kıllı kaşların altında, şiş gözkapakları yandan aşağıya devrilmiş ve et yığınlarının arasında derinlere gömülmüş kara kara bakan gözler.

Soranlar var: "**Uğur Mumcu** ile **Nazım Hikmet**'i anladık da, bu iki resim ne oluyor?" Bir yazar demiş ki, iki tür insan var iyi tanımamız gereken: Birisi bize yaşamı, yapıtları ve düşünceleriyle örnek olanlar; öteki de bize uyarı olanlar. Manken ile siyasetçinin resimlerini de onun için astım duvara. Her gün bakıp kendi kendime söylenebileyim diye: "Sakın, aman sakın, bunlara benzemeyesin; benzeyenlerin de yanına yaklaşmayasın!" (Birinci resimle ilgili olarak, elbette biraz daha esnek olunabilir...)

Burada ayracı kapatalım. *Cumhuriyet* gazetesi ülkemizde onyıllardır bir kültür hizmeti veriyor. Çoğumuz ilk sağlam dil eğitimimizi bu gazeteden aldık. *Cumhuriyet* 'in yalnız imzalı yazıları değil, haberleri de bize 'örnek' oldu. Ama son yıllardaki titizlikten uzak uygulamasıyla, bu gazeteninin de öteki çok satışlılardan ayrımı kalmadı gibi. Artık birçoğumuz gazetedeki yazılı metinleri 'örnek' olarak değil, 'uyarı' olarak görmeye başladık.

Cumhuriyet gazetesinde yukarıdaki gibi dil kullanımı yalnız haberlerde özetlerde yok, imzalı birçok yazı da böyle. Bir yanda **İlhan Selçuk**'un üniversitelerde derslerde örnek metin olarak kullanılacak durulukta, üniversitede incelemeler, üzerine tezler yazılacak incelikte, bir yazın yapıtı gibi duygu ve düşünce yüklü, yıllar sonra bile okusanız, beyninizi sarsan, gönlünüzü titreten yazıları (Çok abarttım mı acaba? Sanmıyorum), **M. C. Anday**'ın dili ince ince işlemesi, **Mustafa Ekmekçi**'nin bir dil savaşçısı gibi titiz sözcük seçimi; öte yanda arnavut kaldırımında maden tekerler üzerinde gidiyormuşsunuz izlenimi veren takır tukur yazılar, haberler, çeviriler.

Osmanlı Türkçesi gibi bulanık bir Türkçe nasıl yaratıldı sanıyorsunuz?

Cumhuriyet, **Atatürk**'ün Türk Dil Kurumunun kapatılması ile ortaya çıkan dil başıboşluğuna katkıda bulunmayı bırakarak eski tutumuna, haberlerinde bile dil bakımından titiz uygulamasına geri dönmeli. *Cumhuriyet* bir günlük gazete değil yalnız, cumhuriyetle yaşıt bir *kültür kurumu* dur.

(*) Modern Diller Bölümü, ODTÜ

İnsanlığın ortak orospusu altın

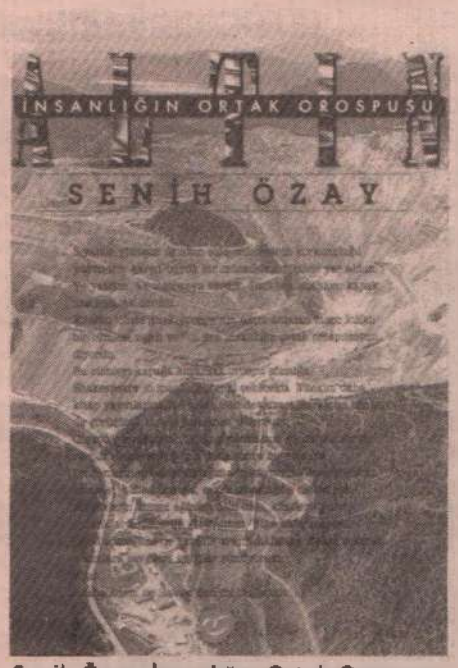

Senih Özay, İnsanlığın Ortak Orospusu Altın, SOS Akdeniz Derneği Yayınları, 1995 İzmir.

Y. Savaş EMEK

Böylede kitap adı olur mu, demeyin... Türkiye'nin yaklaşık 600 yerinde yabancı şirketler altın aramak için ruhsat ve işletme izni peşindeyken, yani Türkiye'nin hemen her yerine siyanür havuzları, arsenik ve bilimum ağır metal zehirleri saçılmak istenirken, üstelik Türkiye'nin bu işten kazancı sadece ve sadece yüzde bilmem kaç komisyon olacakken, yani Türkiye'nin doğasını, emeğini talan etmeye gelmiş yabancı şirketlerin bu heveslerinin karşısına çıkmak söz konusu iken, **Shakespeare**'in yüzyıllarca yıl önce altın için söylediği bu cümleyi alıp, kitabın kapağına koymak, altın'a karşı duyulan bir hınç, bir öfkenin ifadesi olabilir ancak. Zaten, **Senih Özay** daha kitabın kapağında "**Shakespeare**'in bu maço kılıklı cümlesi"ni neden seçtiğini anlatıyor ve "kadınlara sevgiler, saygılar" sunuyor.

Türkiye bir zamanlar madenlerini millileştirirken, şimdi çok küçük komisyonlar karşılığı bu madenleri özellikle de yabancı şirketlerin ilgisini çeken altın'ı yabancı şirketlerin önüne, yasal her türlü kolaylıkla beraber, adeta bir "altın tepesi" de sunuyor. Nereden nereye... Üstelik öyle bir sunuş ki bu, bu yabancı şirketler, her türlü kaygıdan uzak, bir zamanlar sömürgeleri olan ülkelerde kullandıkları yöntemlerle, altın arayacaklar: Yani siyanür ile... Üstelik bu işi yaparken, sadece siyanür değil bilimum ağır metalleri yaşamımıza karıştıracaklar. Türkiye'nın bu işten kazancı ne olacak biliyor musunuz? Edremit Körfezi'nde yaşayan insanların kitapta da yer alan bir deyişi ile aktaralım: "Devletin bu işlemde elde edeceği kâr öylesine az ve komiktir ki, yine yöre halkı olarak bizlerin kişi başına 40 bin lira vermesi sonucu kazanılabilecektir". Çünkü devlet altın madeni işletmeciliği sonucu elde edilen altın içeren hamaddenin yurtdışına çıkarılmasını ve altın rafinerilerinde işlenmesi sonucu elde edilecek altın miktarı üzerinden komisyon almayı peşinen kabul etmektedir. Bu komisyon miktarını bile belirleyecek olan yabancı şirketlerdir. Çünkü ne kadar altın elde ettiklerini onlar bildireceklerdir.

Yabancı şirketler bu işletmeciliği yaparken, "ülke ekonomisine katkı olarak" bizden sedece çivi ve bekçi ihtiyaçlarını karşılayacaklardır. Pardon, hakkını yemeyelim; ÇED raporu hazırlayacak bilimadamlarının masraflarını ve faturalarını unuttuk. Bir de propagandalarını yapacak medya mensuplarının yurtdışı gezi masraflarını...

Bugün yabancı şirketlerin altın madeni işletmeciliğine direnen Bergama ve Artvin yöresi insanları hepimizden destek bekliyorlar. Çünkü bugün kavga bu iki yörede veriliyor. Yabancı şirketler Bergama ve Artvin'de kazanırlarsa, sırada 558 yer daha vardır. Bu iki yörede elde edecekleri *altın anahtarla* Türkiye'yi bir *"siyanür cenneti"*ne çevirmeyi hayal ediyorlar.

Senih Özay'ın kitabı, bu yağmaya karşı verilecek mücadelede olayın boyutlarını, ciddiyetini kavramamız bakımından önemli bir araç. Hiç ummadığımız bir anda, örneğin bir tatil sabahı, karşınızdaki tepede altıncıları görmek istemiyorsanız bilgilenin ve de en önemlisi karşı çıkın diyoruz.

Ekoloji ve insan sağlığı

Emet DEGİRMENCİ

İstanbul Sosyal Ekoloji Grubu'nun İstanbul Tabip Odası ile birlikte hazırladığı kitapta, insan sağlığının metalaştırılıp modern tıp aletlerine tutsak edilmesi toplumsal ekoloji bağlamında konu ediliyor. Endüstriyalizmin tıp boyutu değişik açılardan (yerbilimden antropolojiye ve aletsel tıbbın çeşitli dallarına kadar) eleştiriliyor.

1995 yılı 22 Nisan Dünya Günü'nde yapılan etkinliğin sunuları "Tıp Endüstrisi ve Toplumsal Ekoloji" içerikli bir kitapçık olarak derlenmiş. Kitabın başlangıcında İstanbul Sosyal Ekoloji Grubu koordinatörü tarafından insan merkezli düşünce, Yeni Dünya Düzeni söylemi, silahlanma, savaş ve şiddet yoluyla dünyamızın ekolojik tahribatına dikkat çekiliyor. Devletin hiyerarşik yapılanmasına karşı, toplumsal ekolojik bilincin ancak alternatif projelerle yaşama geçirilmesi gerektiği vurgulanıyor. Ve "Dünya Günü'nde Başka Çernobil'ler Değil, Başka Yaşam Biçimleri İstiyoruz" söylemi dile getiriliyor.

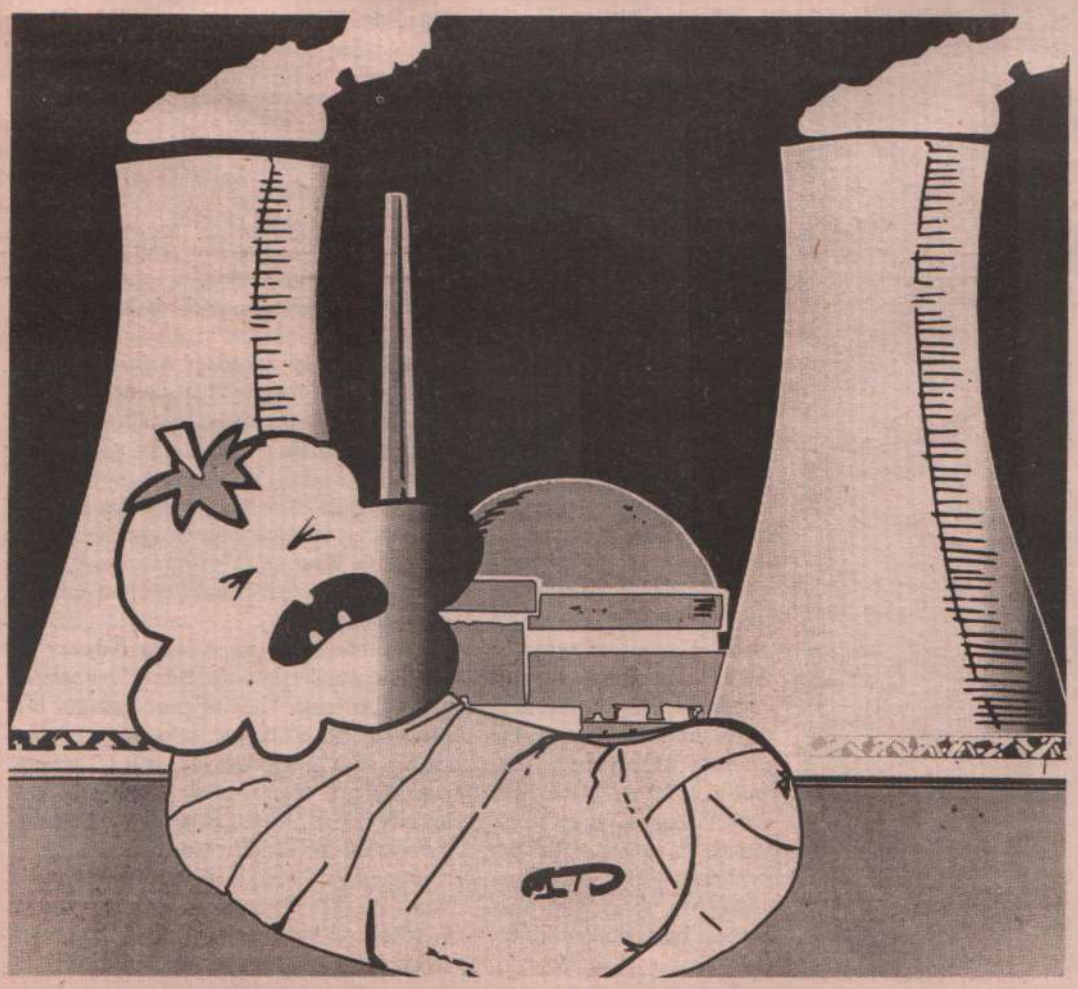

Kitabın birinci bölümü olan, "Sağlıklı İnsan ve Ekosistem Etkileşimi"nde "Yaşama Sosyal Ekolojik Bakış" tanıtılıyor. Bu bağlamda ekoloji ve çevrecilik ayrımları, sosyal ekolojinin esasları, doğa-insan etkileşimi ve sağlıklı yaşama hakkımız için toplumsal içerikli öneriler anlatılıyor. "Ekosistemdeki Doğal Döngüler ve İnsan" bölümünde dünyamızdaki iklim değişiminin etkileri ve yarattığı sonuçlar çözümlenmesi en zor ekolojik sorun olarak karşımıza çıkıyor. "Ekolojik Tıp Yaklaşımı"nda ise, insanın çevreye açık bir sistem olduğu vurgulanarak, toplumsal yaşamda yapay değil, doğal yöntemlerle, doğal ortamlarla uyumlu yaşamaktan söz ediliyor.

İkinci bölüm "Endüstriyalizmin İnsan Sağlığına Etkileri". Bu bölümde, tanı ve sağaltım aşamasında modern tıp aletlerinin insan vücudu ekolojisini gözardı ettiği ve tıpta kullanılan çeşitli yüksek teknoloji aletleriyle yüksek tanı yöntemlerinin sorunları ve yan etkileri değişik boyutlarıyla ortaya konuyor. "Diş Hekimleri ve Ekoloji" bağlamında diş hekimliğinde kullanılan ağır metal içerikli maddelere insan ve doğa sağlığı açısından bakılıyor. Ayrıca nükleer enerji eldesinde, uranyum madenciliği ve radyasyonun zararları ve Türkiye'ye dayatılmak istenen nükleer enerji gerçeği konu ediliyor.

Üçüncü bölümde, "İnsan Sağlığında Etik Sorunsalı"na, "Tıbbi Etik" ve "Tüketim Toplumunda Tıp Etiği ve Hasta Hakları" açısından bakılıyor. Kitabın son bölümü olan "Doğa Destekli Sağaltım" bölümünde sağlık antropolojisi, bitkilerden ilaç yapabilen kadınların büyücü olarak çeşitli cezalara çarptırılmasından söz ediliyor. Doğal ilaçların evrimi ve ilaç endüstrisi amaçlı bir dizi gerçeğe dikkat çekiliyor. Yurdumuzun biyolojik çeşitlilik olarak sahip olduğu doğal zenginliğinin, ilaç endüstrisine yönelik talan edilişinin ilginç boyutları gözler önüne seriliyor. Böylece, tüketim toplumunda dünyanın kuzeyinde bulunanların zenginliğinin, güneyin doğal zenginliklerini yağmalamasından geçtiği gerçeği sağlık endüstrisi boyutunda da anlaşılıyor.

Karadenizli karikatürcülerin çevre duyarlılığı ile ilgili çizgilerinin de kitaba serpiştirilmiş olması konulara ayrı bir sıcaklık katmış.

Halide Edip Adıvar ve Amerika

Firdevs GÜMÜŞOĞLU

Okimine göre ünlü Türk kadın romancısı, kimine göre Kurtuluş Savaşı'nın Halide Onbaşı'sı, kimilerine göre de işgal koşullarının mandacısı. Aslında o, bunların bütünü. Burada **Halide Edip Adıvar**'ın romancılığından veya Kurtuluş Savaşı'na katkılarından değil, onun Amerika'yla ilişkilerini belgelerden yola çıkarak anlatan bir Amerikalı araştırmacının kitabından sözedeceğiz. Kitabın adı, "Halide Edip ve Amerika". Yazarı **Frances Kazan**.

Kitapta, **Halide Edip**'in, Amerikan yanlısı düşüncesinin kaynakları ve bu düşüncenin siyasal pratikteki yansımaları belgeleniyor. Kitabın birinci bölümünde, **Halide Edip**'in 1893-1924 yılları arasındaki yaşamı, Amerikan vatandaşları ve eğitim kurumlarıyla olan ilişkileri ele alınıyor.

Kitabın ikinci bölümünde ise; **Halide Edip**'in 1928'de ABD'de Williamstown Siyaset Enstitüsü'ndeki "Yeni Türkiye" üzerine yaptığı konuşmaları ve "Modern Türkiye'de Kadının Rolü"ne ilişkin değerlendirmeleri tartışılıyor.

Frances Kazan'ın "Halide Edip ve Amerika" adlı kitabı; baştan sona ABD'nin "hegemonya gütmeyen bir ülke" ve "dünyanın en eski demokrasisi" olduğu savından beslenmiş. Yazar, bu yaklaşımıyla sömürgecilik ruhunu, yeni sömürgeci bir mantıkla yaşatmaya çalışıyor. Amerika'dan Anadolu'ya gönderilen misyonerlerin işlevini şöyle niteliyor: "İnsancıl bakış açısına sahip" ve "kötü koşullarda yaşayanların durumlarını iyileştirmenin Hıristiyan olmanın kendilerine yüklediği bir sorumluluk olduğuna inanan insanlar". 1830'larda koca okyanusu, kıtaları aşıp Anadolu'ya yayılan bu kadın ve erkeklerin amacının yalnızca; "liberal" eğitim kurumlarını kurmak, "Türk kadınlarının eğitim ve yaşam koşullarının geliştirilmesi" olduğunu da ekliyor. Üstelik, sömürgeci dedelerinin ve büyükannelerinin mirasına öylesine sahip çıkıyor ki; şunları bir çırpıda yazabiliyor: "Onların uzak görüşlülüğü olmasaydı, Türkiye'de liberal bir eğitimin gerçekleşmesi fikri gelişmeyebilirdi."

Frances Kazan ile **Halide Edip**'i onyıllar sonra bir noktada buluşturan işte bu bakış açısıdır. **Kazan**'ın "olağanüstü inanç ve kararlılık" sıfatlarıyla tanımladığı misyonerler, oldukça kısa bir zamanda çabalarının meyvelerini aldılar. Kurdukları okullar aracılığıyla, ülkelerine hayran, hatta bağlı insanlar yetiştirdiler. Bunlardan **Halide Edip**, Kurtuluş Savaşı öncesinde Türkiye için en iyi seçeneğin mandacılık olduğunu savunarak adeta bir simge olmuştu.

Halide Edip Adıvar.

Frances Kazan'ın anlatısında, **Halide Edip**'in Amerikan Kız Koleji'ndeki günleri oldukça önemlidir. Bu okul, **Küçük Halide**'nin kişiliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Hatta **Kazan**'ın açıkça ifade ettiği gibi, gericilerin saldırılarına hedef olduğu yıllarda, sığınak olarak koştuğu yer yine Amerikan Kız Koleji ve "Amerikalı arkadaşları"dır. Yazarın ifadesiyle, "... en yakın aile üyeleri dışında hemen hemen hiç kimseye yeterince güven duymamıştır." Hatta bu güvensizliğin boyutları o kadar büyüktür ki; Anadolu'ya geçme kararı aldıktan sonra, çocuklarını **Crane** adındaki "pek tanımadığı bir yabancının korumasına" teslim ederek Amerika'ya gönderir. **Halide Edip**'in çocuklarını teslim edebildiği **Crane** de kim diye merak etmeye gerek yok. O, **Halide Edip**'e göre "Türklere karşı çok dostane bir tavır içinde" olan bir Amerikalı. Fakat "sıradan" bir Amerikalı değil! Başkan **Wilson** tarafından Osmanlı topraklarına bazı çevrelerin "siyasi düşüncelerini öğrenmek" amacıyla gönderilen bir komisyonun üyesi. Bu komisyonun hazırladığı raporda, "Türklerin kendi kendilerini yönetme kapasitesinden yoksun oldukları" kararı veriliyor ve "Amerikan mandasının derhal uygulamaya sokulması isteniyordu." **Halide Edip** "komisyon üyelerinin art niyetlerini sezmiş ve bundan rahatsızlık duyduğunu da itiraf etmişti" Ne yazık ki bu "itiraf"a ilişkin hiçbir ayrıntı yer almıyor kitapta. **Halide Edip** için bu "rahatsızlık" kısa sürmüş olmalı ki; "1920 yılının Ocak ayına gelindiğinde bile, **Edip** Türkiye'nin Amerikan yardımına ihtiyacı olduğu fikrini Amerikan basınında ısrarla öne sürüyordu".

Halide Edip 13 Ağustos 1919'da **Mustafa Kemal**'e yazdığı şu mektupta, dostları olan Amerikalılarla aynı görüşü paylaşıyordu:

"Bir ülkenin ruhunun ne anlama geldiğini ve demokratik bir rejimin nasıl tesis edileceğini bilen yegane ülke Amerika'dır. Bunu (yabancı ulusların rekabetinden korunma) elde etme konusunda biricik umudumuz, Avrupa sınırlarının dışında kalan ve ondan daha kuvvetli olan bir ülkedir. Yüz yüze bulunduğumuz paylaşımın kötülüklerinden kurtulabilmek ve dünyanın gözünde davamızı daha büyük bir enerjiyle savunabilmek için,
bize destek verecek kadar güçlü bir ülkenin yardımına başvurmamız kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bunun için Amerika'yı kendi yanımıza çekebilmeli ve onun önüne bizi Emperyalist Avrupa'nın binbir çeşit baskı yöntemlerinden koruyabileceği bir manda formülü koyabilmeliyiz."

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yanıtı ise "Ya İstiklal Ya Ölüm" oluyordu. Sonradan, bağımsızlığı savunanların saflarına katılması bile **Halide Edip**'i aklayamamıştı. Özellikle **Atatürk**'ün yirmialtı saat süren konuşmasında, "**Edip**'e yönelik sözlü bir saldırıya girişmiş olması **Edip**'i oldukça sarsmıştı". Bu sarsıntının etkisiyle olacak ki; **Halide Edip** Cumhuriyet sonrasında yazdığı yazılarda, "Amerikan mandasının uygulanabilirliğini araştıran ve bu konuda Amerikan hükümetine teknik danışmanlık" yapan **Lybyer**'in bu özelliğinden sözetmez. **Kazan**, bunun nedenini sormaz. Çünkü, Amerikan dostu olmakla herşey bir çırpıda anlatılmış: **Kazan**'ın,1919'da "Amerikalı Prof. **Albert Lybyer**'in İstanbul'da olması **Edip**'i rahatlatıyordu" sözleri dostluğun derinliğini göstermesi bakımından oldukça anlamlı.

Halide Edip, eşi **Adnan Adıvar** ile birlikte 1925'te Avrupa'ya sürgüne gönderildi. 1928'de Amerika'ya üç hafta süren konferanslar vermek üzere davet edilen **Halide Edip**, burada "birkaç yüz sayfayı" tutan konuşmalar yaptı. Öylesine ilgi gördü ki bir Amerikalı gazeteciye şunları söyledi: "Bu olay yaşantımda bir dönüm noktası, bir ayrıcalık, bir şeref olmuştur."

Halide Edip Amerika'daki ilk konferansında, Türkiye'nin içinde bulunduğu sorunlardan sözederken, Türkiye'nin dış yardımlara büyük ihtiyaç duyduğunu" da belirtir ve "Türkiye'nin tehlikeli ve sözüne güvenilmez komşu ülkelerle çepeçevre sarılmış olduğuna dikkat çeker." **Kazan**, bu ülkelerin Rusya, Yunanistan, İtalya olduğunu da ekliyor. "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesinin yalnızca ABD için benimsenmiş olduğu yanılsamasına düşülmüş olmalı ki, 1928'de bunlar söylenmiş.

Halide Edip arkadaşı **Annie Allen**'a gönderdiği mektupta "barış olur ve Amerika ile Türkiye arasında diplomatik ilişkiler kurulursa, Amerika'ya (ilk kadın büyükelçi olarak) geleceğimi umuyorum" diye yazdığı günlerde, Avrupa'da bir sürgün olarak yıllarca yaşayacağını ve ancak **Mustafa Kemal**'in ölümünden bir yıl sonra Türkiye'ye dönebileceğini elbette bilmiyordu.

Halide Edip ve **Adnan Adıvar**'ın sürgüne gönderilme nedenini, "muhalefet grubu" olarak, "her hoşnutsuzlukta bir çekim merkezi" haline gelmeleri gibi basit bir veriyle açıklamak, tarih bilincinin yokluğunun göstergesidir. Çünkü belgelerin yansıttığı üstü örtülemeyecek bir gerçek vardır: **Halide Edip**'in Amerikan mandacılığı. "Halide Edip ve Amerika" kitabı da, ister istemez bu gerçeği ortaya koyuyor. Gönül isterdi ki bu çalışmayı, 1919 ruhunu benimsemiş Türkiyeli bir araştırmacı yapmış olsun.

Frances Kazan, Halide Edip ve Amerika, Bağlam Yayınları, Ekim 1995.

Bu gidişle tüm Kaçkarlar başınıza yıkılacak...

Yücel ÇAĞLAR

"Felaket tellallığı" yapmak istemiyorum, ama, bu gidişin sonunu iyi görmediğimi söylemeden de yapamayacağım: Eğer böyle giderse, gün gelecek, Kaçkar Dağları başımıza yıkılacak; hem de çok geçmeden, bilesiniz. *"Ha bir o eksiktu da; o da yıkılsın anasunu satayım!"* demiyorsunuz değil mi, öyleyse sözüm sizleredir; sizleri bu tutuma zorlayan koşullardan kurtaramayanlaradır; hâlâ Karadeniz Bölgesi'nin yeşilliğinden söz eden aymazlaradır.

AH HEMŞEHRİM AH!

Ne olurdu hamsiye, Trabzonspor'a, mıhlamaya, kemençeye ya da horonlarına gösterdiğin ilginin hiç olmazsa binde birini yaşadığın ortama da gösterebilseydin; gösterip de o güzelim kayınları, gürgenleri, göknarları, ladinleri; o sapsarı sarıçamları yerle bir etmeseydin... Bak işte, ayağını basabildiğin o bir karışçık toprak da kayıp gidiyor; tutunamıyorsun artık bulunduğun yerlerde: Ya sellere kapılıp ölüyor ya da göç ediyorsun İstanbullara, Bursalara. Ayırdında mısın bilemem; ne horonlarının ne de mısır ekmeğinin, karalahananın, fasulye turşusunun eski tadı kalmadı. Yetmiyormuş gibi bi de geleceğini Tanrıya emanet edip Şevki Yılmaz gibilerinin peşine takılıyorsun. Ayıp ediyorsun hemşehrim, ayıp. Ama, bizlere inat, 35-40 metre boylarıyla 300-400 yıldır direnenler var; ne yazık ki sayıları giderek azalıyor.

NELER OLUYOR NELER...

Karadeniz Bölgesi'ndeki ormanlarda, yaylalarda öyle şeyler oluyor ki, deyiş yerindeyse, bilse en duyarsız insanın bile aklını durdurur. Ladinlerin, göknarların, kayınların, sarıçamların, şimşirlerin, akçaağaçların arasında güzel güzel dolaştırken gönlüm razı olmadı bu olup bitenler karşısında sessiz kalmaya. Bu nedenle, sürdüregeldiğimiz söylemin dışına çıkacağım bu kez; ne olur kızmayın.

Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki ormanlarda, saptanıp soruşturmalara tutabildiği kadarıyla her yıl ortalama 2500 ağaç kesme, 1300 dolayında ormanı tarlaya dönüştürme, 500 dolayında orman içine yerleşme suçu işlenmektedir. Ne denli az, değil mi? Siz öyle sanın. Bir de Trabzon'un Maçka ilçesindeki "orman köyü" sayılan yerleşmelerinde yapılan bilimsel bir araştırmanın şu bulgularına bakın: Maçka'nın 70 orman köyünde, "gizli", yani yasadışı yollarla her yıl ortalama olarak 159.2 bin m^3, başka bir söyleyişle yaklaşık 93 bin ton odun tüketiliyor. (1) Bu, sözgelimi, Maçka yakınlarındaki Meryemana yöresinin II. derecede verimgücüne sahip (II.bonitet) saf ladin ağacı (Picea *orientalis* Link.) ormanlarında, her yıl yaklaşık 90 bin ağacının kesilmesi ya da 1750 dönüm ladin ormanının yok edilmesi anlamına gelmektedir. (2) Bir de yöredeki 5 ilin (Artvin, Giresun, Ordu, Rize ve Trabzon) toplam 2156 köyünün 2102'sinde yurttaşlarımızın odun kullanarak ısındığını (3) göz önünde bulundurun bakalım. Bu, köylü yurttaşlarımızın Maçka köylerinde olduğu gibi yılda ortalama olarak 15 ton odun tükettiği varsayıldığında ne anlama geliyor biliyor musunuz; Bölgede yaklaşık 4.7 milyon ton odunun yakacak olarak kullanıldığı anlamına... Oysa, Bölge'deki ormancılık örgütünün bir yılda üretebildiği yakacak odun miktarı yalnızca 315 bin tondur. Peki gerisi, yani 4.5 milyon ton nasıl karşılanıyor; bilemem artık!

Bu arada, Bölgede yaklaşık bir milyon küçükbaş ve beşyüz bin büyükbaş hayvanın yaylalarda ve ormanlarda tümüyle rastgele bir düzen içinde beslendiğini de gözden kaçırmayalım.

PEKİ ORMAN İŞLETMELERİ NE YAPIYOR?

Ne mi yapıyor; ormanları işletmeye, korumaya, verimlileştirmeye ve genişletmeye çalışıyor doğaldır ki. Peki başarabiliyor mu? Buraya aktaracağım araştırma bulgularını gördükten sonra bu sorunun yanıtını siz verin artık: Orman Genel Müdürlüğü'nün (OGM) 1981 yılında hazırlanan döner sermaye bütçe gerekçe raporunda belirtildiğine göre; *"... uygulamalarda, bilhassa tabii gençleştirmelerde ve belirli düzeydeki sun'i gençleştirmelerde (*) istenilen başarılı sonuçlar alınamamıştır."* Peki ne olmuştur? Aynı raporda bu soru da yanıtlanıyor: *"... yapılan teknik hatalardan dolayı birçok prodüktif orman alanı yabanlaştırılmış ..."*; *"... fidanı bulunmayan birçok ladin ve kayın alanları dahi tıraşlanmıştır."*

Bu sonuca bir sonuç daha ekleyelim mi; OGM'nin orman yönetimi planlama çalışmalarının verilerine göre, ormanların verimgücü, 15 yıllık bir dönem sonunda (1973-1987) Trabzon'da yüzde 52.2; Giresun'da yüzde 58 ve Artvin'de de yüzde 69 oranlarında azalmıştır. Oysa, aynı dönemde ülke genelindeki azalma yüzde 27 dolayındadır. İsterseniz bu sürece daha yakından bakalım: OGM'nin 1970-1971 yıllarında yaptığı saptamalara göre Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki 1.3 milyon hektar "orman" sayılan alandan her yıl elde edilebilecek çeşitli nitelikteki hammade odun miktarı; 1970'li yılların başındaki ölçmeler sırasında 1.9 milyon m^3 iken 1980'li yıllarda 1.1 milyon m^3 olarak hesaplanmıştır. Şimdilerde ikisi de öğretim üyesi olan Sun ve İlter'in 1984 yılında yayımlanan araştırmaları ise çok daha acıklı bulgular ortaya koyuyor: Bu araştırmacılara göre 1963-1964 yıllarından günümüze değin Doğu Karadeniz Bölgesi'nde 73313 hektar orman 'gençleştirilmek' üzere kesilmiştir. Ne var ki, başarı düzeyi bilinmemekle birlikte bu alanların yalnızca 20010 hektarlık kısmında 'gençleştirme' çalışması yapılabilmiştir. *"Buna göre...."* diyor araştırıcılar 1963-1982 döneminde; *"verimli üretim ormanı alanlarından 41237 hektar alan ormansızlaştırılmıştır"* (4)

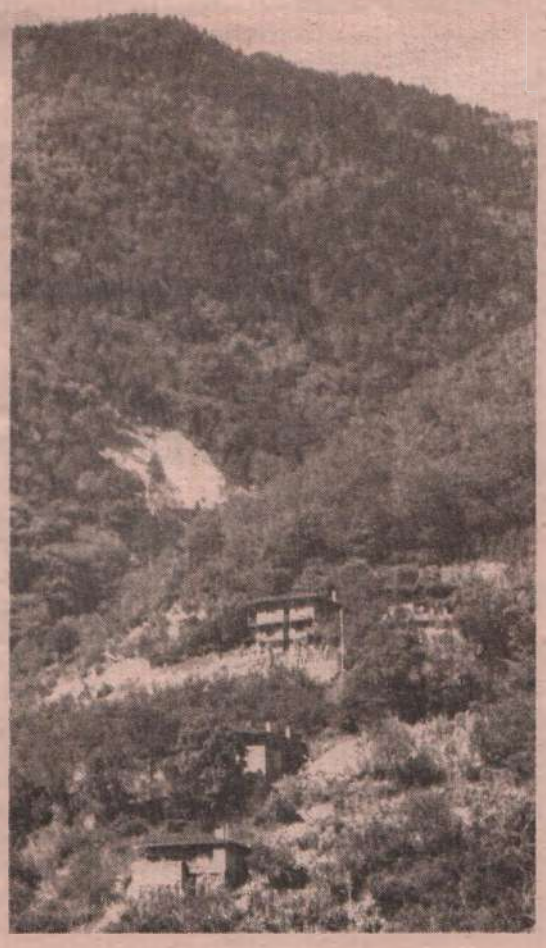

Son olarak bir de ormancı bilimadamı Prof. Dr. Cemil Ata'ya kulak verelim isterseniz: Ata'ya göre; *"Düzensiz seçme kesimleriyle 1969 yılına kadar işletilen doğu ladini ormanlarında birçok haraplamalar olmuştur... 1969'da ladin ormanlarının kuruluşlarına uyan işletme teknikleri uygulanmaya başlanmıştır. Ancak doğu ladininin gençleştirilmesi konusunda yeterli deneyimi olmayan orman işletmelerinin gençleştirme çabaları sonunda başarısız birçok gençleştirme tabloları ortaya çıkmıştır."* (5)

Bu noktada Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki orman ekosistemlerinin ekolojik özelliklerini gözden kaçırmamamız gerekiyor: Geçen sayıdaki gezintimizi okumamış da olsanız biliyorsunuzdur: Bölge son derece engebeli bir arazi yapısına sahip ve yağış oranı çok yüksek. Uygun iklim koşulları bitki türü çeşitliliğini de artırmıştır. Ancak, çoğunluğu ladin, göknar ve kayın gibi gölgeli ortamları yeğleyen, gençlik dönemlerindeki büyüme hızları birbirinden çok farklı olan ağaç ve ağaççık türlerinin oluşturduğu ormanlardaki ekolojik denge, sözcüğün tam anlamıyla "bıçak sırtında": Uygun olmayan zamanda, uygun olmayan tekniklerle ve yine uygun olmayan yoğunlukta bir uygulama yaptıysanız, yandınız demektir. Denge hemencecik bozuluvermiş; çalışma yaptığınız alandaki orman, bir de bakmışsınız ki kendini yenilemeyecek bir duruma gelivermiş; eğrelti otları (pteridium *aguilinum* (L.) Kuhm) orman gülleri (Rhododendron L.), böğürtlenler (Rubus L.), karayemişler (Prunus *laurocerasus* L.), çayüzümleri (Vaccinium *arctostaphylos* L.) vb bitkiler heryeri kaplamış. Ortalık yine "yemyeşil" ve de "rengarenk" görünür, ama, orman yoktur artık ve alanı yeniden ormana dönüştürebilmeniz de olanaksız sayılabilecek denli güçtür. İşte, ormancı dostlarımız bu güçlüğü yaşıyor onlarca yıldır ve ne yazık ki, çoğunluğu bireysel olarak üstesinden gelemeyecekleri nedenlerle de başarılı olamıyorlar. Nasıl olabilsinler; engeller iki, üç, dört değil ki onlarca...

Öte yandan, bölgede ağaçlandırılabilecek ve de ağaçlandırılması gereken 369.6 bin hektar alan var. Var ama, bu alanın yalnızca 45.8 bin hektarında (yüzde 12.4) ağaçlandırma yapılabilmiştir. Bölgede toprak erozyonu önlemé çalışması yapılması gereken ne kadar alan var biliyor musunuz; tam 119.7 bin hektar. Peki, ne kadarlık kısmında çalışma yapılabilmiş dersiniz; yalnızca yüzde 7.4'ünde. Evet; ister inanın ister inanmayın, 1994 yılı sonuna değin yalnızca yüzde 7.4'ünde. Bu noktada ormancılık örgütündeki dostlara haksızlık yapmamak gerek; ellerindeki olanaklar kısıtlı, ne yapsınlar: Siz bu haksızlığı yaparsanız, onlar da; *"Kaynak verdiniz de yapmadık mı?"* ya da *"Çalışma koşullarımızı iyileştirdiniz, üzerimizdeki baskıları kaldırdınız da biz mi kaytardık?"* yanıtını verse ne olacak peki? Bakınız, bölgenin ormancılık gelirlerinin, olası giderlerin, 1995 yılında yalnızca yüzde 49'unu karşılayabileceği hesaplanmış. Şimdi, belki de diyeceksiniz ki; *"Efendim, öyleyse Devlet daha çok kaynak ayırsın!"* Hay Allah; var mı öyle bir devlet; var mı devlete böyle bir işi yaptırtabilecek denli bilinçli, ne istediğini bilen bir toplum; nerede, deyiş yerindeyse "tuttuğunu koparabilecek" denli etkili *"çevreci"* ve de *"doğa koruması"*; ben göremiyorum da...

ZARARLI BÖCEKLER CİRİT ATIYOR

Nasıl atmasın ki: Bölgenin orman ekosistemlerine herhangi bir biçimde zarar vermeyen bir ben kaldım! Böyle olunca, yani bölgenin orman ekosistemlerindeki o son derece duyarlı denge bir bozulunca gelsin böcekler, mantarlar, ökseotu türünden zararlı bitkiler. Gelince de sözcüğün tam anlamıyla "doğal" bir talan başlar ormanda. Kimi araştırmalara göre, bir kabuk böceği nedeniyle [Ips *sexdentatus* (Börner)] 1928-1994 döneminde, tam 1.2 milyon doğu ladini ağacı kesilmiştir. Bir başka kabuk böceği [Dendroctanus *micans* (Kug.)] ise 1985 yılına değin 8 milyon doğu ladini ağacının kesilmesine neden olmuştur. Öyle ki, 1986-1994 döneminde bu böcek yalnızca Giresun'da bin hektar ormanda zarar vermiştir.

(*) *"Gençleştirme"*; yaşlı ormanları kesip yerinde çeşitli tekniklerle yeni ormanları yetiştirme çalışması

KAYNAKLAR

1) Fehmi Türker; Maçka Devlet Orman İşletmesi Müdürlüğü Ormanlarından Odun Hammadesinin Yakacak Amacıyla Tüketilmesinin Sosyo-Ekonomik Analizi, (Yayımlanmamış Doktora tezi) KTÜ Orman Fakültesi, 1992, Trabzon.
2) Fikret Kapucu; Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Doğu Ladini, Sarıçam ve Doğu Kayını Karışık Meşcerelerinin Kuruluşları, Amenajman yönünden Değerlendirilmesi Üzerine Araştırmalar, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), İÜ Orman Fakültesi, 1978.
3) Köy hizmetleri Genel Müdürlüğü, 35074 Köyümüzün Envanter Etütleri 1981, Ankara.
4) Ergun İlter-Osman Sun; "Doğu Karadeniz Yöresinde Orman Kaynaklarından Yararlanma Olanakları", Ormancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi, Temmuz 1984, Ankara.
5) Cemil Ata, Saf Doğu Ladini (Picea *orientalis* (L.) Link) Ormanlarının Gençleştirme Sorunları; Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı, 1980, Trabzon.
6) Erol Keskin Alemdar- M. Ziya Özder; "Doğu karadeniz Ormanlarında Meydana Gelen önemli Böcek Salgınları ve Yapılan Mücadeleler", 1. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi Bildiriler, 3. Cilt, KTÜ. 1995, Trabzon.

Hazırlayan: Ayşe TURAK

Yeni bir canlı grubu

Norveç ıstakozunun ağız parçaları üstünde yaşan minicik organizmalar, tek tür içeren yeni bir filum (*phylum*) oluşturdular. Daha önce tanımlanan yaklaşık 1,5 milyon organizma 35 filum içinde sınıflandırılıyordu. 36. olan bu yeni filuma Cycliophora adı verildi.

Aynı vücut planını paylaşan bir grup organizmaya filum adı veriliyor. Diğer grupların çoğunluğu geçen yüzyılda tanımlanmıştı ve biyologlar artık ana organizma grupları konusuna hakim oldukları görüşündeydiler. Bu nedenle yeni buluşu zoolojide son yılların en önemli olayı olarak niteliyorlar. Bundan önce tanımlanan son yeni filum olan Locifera 1983 yılında bulunmuştu.

Şu ana kadar Cycliophora grubuna dahil edilmiş tek tür olan *Symbion pandora* 'nın besin toplamaya yarayan iplıksi uzantılarla kaplı yuvarlak bir ağzı bulunuyor. Şişe biçiminde olan eşeysiz, yani erkek-dişi ayrımı bulunmayan yetişkinler 347 mikron (milimetrenin binde biri) boyunda oluyor ve yapışkan bir yuvarlak aracılığıyla ıstakozun ağzını çevreleyen tüylere tutunuyorlar.

Eşeysiz formlar tomurcuklanma yoluyla her birinin içinde minicik başka larva olan Pandora larvaları oluşturuyorlar. Serbest kaldıkları zaman bu Pandora larvaları aynı ıstakozun üstüne yerleşecek yeni yerler buluyorlar ve her birinin içindeki küçük larva gelişerek yeni bir eşeysiz yetişkin oluşturuyor. Bu eşeysiz üreme döngüsü, üzerinde yaşadıkları ıstakoz kabuğunu değiştirinceye dek sürüyor. Bundan sonra, tomurcuklanma yoluyla eşeyli formlar üretiliyor. 84 mikron uzunluğundaki erkek gidip başka bir eşeysiz yetişkinin üzerine yerleşiyor ve içindeki dişi larvayı döllüyor. Döllenen dişiler bir süre sonra, üzerine yerleşecek yeni bir ıstakoz buluncaya kadar serbestçe yüzen *chordoid* larvalar üretiyorlar.

New Scientist, 16 Aralık 1995

Bağışıklık sistemimiz bilgisayarlara öğrenmeyi öğretiyor

Genetik algoritmalar ve nöral ağlardan sonra şimdi de insanın bağışıklık sistemi bilgisayar yazılımları için esin kaynağı oluşturuyor. Bunun nedeni, bağışıklık sistemimizin öğrenme konusunda çok yetenekli olması.

Vücudu hastalıklardan koruyabilmesi için bağışıklık sisteminin yabancı maddeleri, yani antijenleri tanımayı öğrenebilmesi ve uzun süre 'kayıtlarda' tutabilmesi gerekiyor. Vücut bunu, değişik antijenlere bağlanıp onları yok eden çok sayıda farklı antikor üreterek yapıyor. Bilinen bir antijenle karşılaşırsa hemen tanımıyor ve yokediliyor. Eğer bir antikor bir antijeni tanımayı başarırsa, bölünerek çoğalıyor ve böylece bu antikorların sayıları artıyor. Bu bölünmeler sırasında bazen rastgele mutasyonlar olabiliyor ve bu mutasyonlar sonucunda oluşan değişiklikler antikorun antijeni tanımasını kolaylaştırabiliyor ya da zorlaştırabiliyor.

Eğer bağışıklık sistemi belli bir antijenle karşılaşmazsa, o antijene olan bağışıklık azalıyor. Her gün vücuttaki antikorların yaklaşık yüzde 5'i ölür ve kemik iliği yeni antikorlar oluşturur. Bu yeni antikorların sayısı ancak, tanıdıkları yabancı bir maddenin varlığı durumunda artar.

Aberystwyth Centre for Intelligent Systems'den **John Hunt** ve **Denise Cooke**, bilgisayarların öğrenme kapasitelerini artırmak için bağışıklık sisteminin bu

özelliklerini kullanıyorlar. Yazdıkları programda, kemik iliğinin yazılım karşılığı olan bölüm, antikor rolü oynayan küçük bilgisayar kodları üretiyor. Antijenler ise programın yerine getirmeye çalıştığı işler olarak düşünülüyor. Yazılım antikorları ise, işin gereklerini yerine getirmeliler. Örneğin bilgisayarlar üç taş oynuyorlarsa, kazanma durumunu temsil eden antijenlerin yazılım antikorları tarafından tanınmaları gerekir.

Program ilk önce, rastgele özellikleri olan 50 parça bilgisayar kodu (antikor) üretiyor. Bunların taşıyabilecekleri özellikler yapılacak işe göre değişebiliyor. Üç taş örneğinde bunlar, bir sıra ya da çapraz oluşturabilecek pozisyonlar ile kazanan ve kaybeden pozisyonlar olabilir. Tüm yazılım antikorları kendi uyarılma düzeylerinin bir kaydını tutuyor. Belli aralıklarla uyarılma düzeyleri yüzde 5'ten az olan antikorlar silinerek yerlerine yeni kodlar üretiliyor. Yüksek uyarılma düzeyi olan antikorlar ise kendilerini çoğaltıyorlar, çünkü yüksek uyarı bunların başarılı olduğunun bir göstergesidir.

Bu yapay bağışıklık sisteminin olağan programlama yaklaşımına üstünlüğü, merkezi bir kontrol olmaması ve işlerin çabuk öğrenilebilmesi. Örneğin, nöral ağların birkaç ayda tamamlayabileceği bir iş olan DNA dizimlerinin öğrenilmesi, bu programla sadece birkaç gün sürdü. Tanıma ya da parçalar arası ilişkilerin belirlenmesi gibi işlerde çok verimli olan bu yaklaşım, basit karar verme işlerinde alışılmış programlara göre çok verimsiz kalıyor.

New Scientist, 6 Ocak 1996

Astımlılar nefes almayı bilmiyor mu?

John Hopkins Üniversitesi'nden **Alkis Togias** ve arkadaşlarına göre, yeterince derin nefes almamak astımın temel nedenlerinden biri olabilir. Bu doktorların çalışmalarının sonuçlarına bakılırsa, akciğeri tahriş olduğu anda yeterince derin nefes almayan herhangi bir kimse de bir astımlı gibi zor nefes almaya başlıyor.

Astım nöbeti sırasında akciğerdeki havayollarında kas spazmı oluşuyor ve havanın geçişi azalıyor. Bazı kimyasallar ya da alerjik reaksiyonlar bu nöbetleri başlatabiliyor. Genellikle astımlıların akciğerlerinin aşırı derecede çabuk tahriş olduğu düşünülüyordu. Ancak astımlı hastalar ve sağlıklı insanlardan alınan akciğer örneklerinin tahriş edici kimyasallara aynı tepkiyi vermesi, Togias ve arkadaşlarını bu konuyu daha fazla araştırmaya itti. Sağlıklı insanlar ve astımlılar arasındaki tek farkın, astım olmayanların derin bir nefes almak yoluyla nefes yollarını tekrar açmayı başarabilmeleri olup olmadığını görmek istediler. Bu amaçla 10 sağlıklı gönüllü ve 10 astımlıdan, nefes yollarını daraltan metakolin adlı bir maddeyi koklamaları ve ardından derin bir nefes almaları istendi. Sağlıklı insanlar normal nefes almayı sürdürürken, astımlılar zor nefes almaya başladılar. Aynı insanlardan tekrar metakolin koklamaları ancak sonradan derin nefes almamaları istendiğinde, sağlıklı gönüllüler bile zor nefes almaya başladılar. Tüm gönüllülerin tekrar derin nefes almalarına izin verildiğinde astımlılar zor nefes almayı sürdürdüler. Ve şaşırtıcı bir biçimde, sağlıklı gönüllüler de tekrar normal nefes almaya başlayamadılar. Hatta üç tanesine ilaç tedavisi uygulanması gerekli oldu. Bu durumda, kritik bir noktadan sonra derin bir nefes almanın işe yaramayacağı sonucuna varılıyor.

Araştırmacılar henüz astımlıların neden derin nefes alamadıklarını bilmiyorlar. Ancak bu bulgular, ileride astıma yakalanacak insanların önceden belirlenmesini sağlayabilir.

New Scientist, 11 Kasım 1995

Dünyanın ısınması "süper" yaprakbitlerine yarıyor

Global ısınma arttıkça insanlar ve böcekler arasında yeni sorunlar başgösteriyor. Sıtma taşıyıcısı olan sivrisineklerin artması dışında, ılıman bölgelerde insektisitlere dayanıklı yaprakbitlerinin çok artması bekleniyor. Şimdiye kadar soğuk kışlar bu sayıları kontrol altında tutuyordu, ancak ortalama kış sıcaklığının artması bu doğal kontrolü ortadan kaldırabilir.

Şeftali-patates yaprakbiti *Myzus persicae* , patates ve şekerpancarı gibi bazı tarımsal bitkilerin özsuyuyla beslenen ve verimi düşüren bitki virüslerini yayan bir yaprakbiti. Yakın zamanda, üç ana insektisit grubuna dirençli olan soylar oluştu. Neyse ki bu 'süper yaprakbitleri' henüz azınlıkta. Araştırmacılar, insektisitlere dirençli olmanın sağladığı avantajların bilinmeyen bazı dezavantajlarla dengelendiğini düşünüyorlar.

Şeftali-patates yaprakbitinin en önemli sorunu kışın sağ kalabilmek. Araştırmalar ise insektisitlere dirençli yaprakbitlerinin soğukta ölme olasılıklarının diğerlerine göre daha yüksek olduğunu ortaya koydu. Dirençli yaprakbitleri insektisitleri parçalamak için karboksilesteraz E4 adlı bir enzim kullanıyorlar. Daha dirençli olan formlar daha fazla enzim üretiyorlar. Bunun nedeni, enzimi kodlayan genin birçok kopyasını taşımaları. Ancak yaprakbitlerinin soğuğa dayanamamalarının nedeni bu enzimin üretilmesi değil, çünkü enzim üretme yeteneğini kaybetmiş olan genlerden çok sayıda kopya taşıyan soylar da soğuğa aynı derecede duyarlı oluyor.

Bu çok kopyalı genler, bir kromozomdan bir başkasına taşınmış olan bir DNA parçasında bulunuyor. Araştırmacılar bu yer değiştirme sırasında bazı önemli genlerin zarar görmüş olması gerektiğini düşünüyorlar. En son deneyler bu genetik değişikliklerin, yaprakbitlerinin düşmek üzere olan bir yaprağı terketmek yönündeki olağan eğilimlerini bozduğunu gösteriyor. Bu bozulma önem taşıyor, çünkü yaprakbitleri soğukta hızlı hareket edemiyorlar ve dolayısıyla yere düştükleri zaman tekrar bitkiye ulaşıncaya kadar açlıktan ölebiliyorlar. Olağan durumlarda yaprakbitleri yaklaşan tehlikeyi yaprak özsuyundaki kimyasal değişmelerden algılıyorlar. İnsektisite dirençli yaprakbitleri ise bu uyarılara yanıt vermiyor ve dolayısıyla kış soğukları bu dirençli yaprakbitlerinin çoğalmasını önlüyor. Ancak global ısınma bu tabloyu değiştirebilir.

New Scientist, 23/30 Aralık 1995

Anti-hidrojen atomları oluşturuldu

CERN'de (Conseil European pour la Recherche Nucleaire) çalışmalarını sürdüren bir grup fizikçi, püskürttükleri ksenon gazının içinden antiprotonlar geçirmek yoluyla antihidrojen atomları oluşturmayı başardılar. Bazen antiprotonların kendi enerjileri elektron-pozitron çiftine dönüştürülebiliyor. Bu deneyler sırasında yeni oluşan bazı pozitronların hareketi antiprotonun hareketine iyi uyum gösterdi ve bir atom oluşturdular. Bunlar antihidrojen atomlarıydı ancak yakalanamadılar ve kısa sürede çevrelerindeki olağan madde tarafından yokedildiler. CERN'deki bilimadamları yakın bir gelecekte bu yeni egzotik atomları inceleme olanaklarını bulabileceklerini umuyorlar. Öncelikli olarak, atomlar için geçerli olan fizik yasalarının, örneğin kuantum mekaniğinin antimadde için de geçerli olup olmadığını bilmek istiyorlar. Yıllardır laboratuvarlarda antimadde üretmek mümkün oluyor. Örneğin, ilk antiproton 1950'lerde üretilmişti. Pozitron ilk olarak 1930'larda bulunmuştu. Ancak bugüne kadar anti-atom oluşturulması ya da algılanması mümkün olmamıştı. Şimdi CERN'de bulunan Düşük Enerji Antiproton Halkası içinde yavaşlatılan antiprotonlar bir dizi fizik deneyinin gerçekleştirilmesini sağlıyor.

AIP (American Instutite of Physics) Bulettin, 4 Ocak 1996

Kuluçkada bir dinozor

Dinozorlara ait ilk fosiller bulunduğundan beri, insanlar bu sürüngenlere büyük ilgi göstermişlerdir. Sayısız teori, öykü ve filmde başrolü kimseye bırakmayan dinozorlar, en son *Jurassic Park* filmiyle yaygın bir biçimde gündeme gelmişlerdi. Yaygın kanının aksine dinozorların hepsi hantal dev hayvanlar değillerdi; birçok dinozor grubu küçük, hatta tavuk iriliğinde türlerden oluşuyordu. Bunlardan bir gruba, bilek kemiklerinin kuşlarda olduğu gibi birbirine kaynaşmış olması ve lades kemiklerinden dolayı *maniraptor* adı veriliyor. Aslında birçok yapısal özelliklerinin maniraptorlara benzemesi nedeniyle, çoğu paleontolog tarafından kuşlar da bir çeşit geç dinozor olarak kabul ediliyorlar. Kuşlarda yaygın olan yuvalanma ve kuluçka davranışının maniraptor atalarında ve diğer dinozor gruplarında da ortaya çıkmış olabileceği bir süredir öne sürülüyordu.

Moğolistan'ın Gobi Çölü'nde ortaya çıkarılan yeni bir fosil bu savı destekleyen çok önemli bir bulgu. Oldukça iyi korunmuş olan fosilde *Oviraptor* cinsinden bir birey tam 22 yumurtanın üzerinde oturmuş durumdayken ölmüş ve taşlaşmış. Daire şeklindeki yuvanın ortasındaki hayvan, ayaklarını tam altında toplamış durumda yatıyor. Dinozorun gövdesinin içinde yumurta bulunmaması yumurtlama eylemi sırasında ölmediğine, ancak kuluçkaya yattığına işaret ediyor.

Kuşlarda kuluçka, yumurtaları belli bir sıcaklıkta tutmak amacını taşır. Dinozorların "sıcakkanlı" olup olmadıkları bir tartışma konusu olmakla birlikte, *Oviraptor* 'un ister yumurtalarını sıcaktan korumak için, ister onları sıcak tutmak için olsun kuluçkaya yattığı savı doğru gözüküyor. Bu durumda kuşlardaki benzer davranışın kökenlerinin sanıldığından daha eskiye gittiği düşünülebilir.

Nature, 28 Aralık 1995

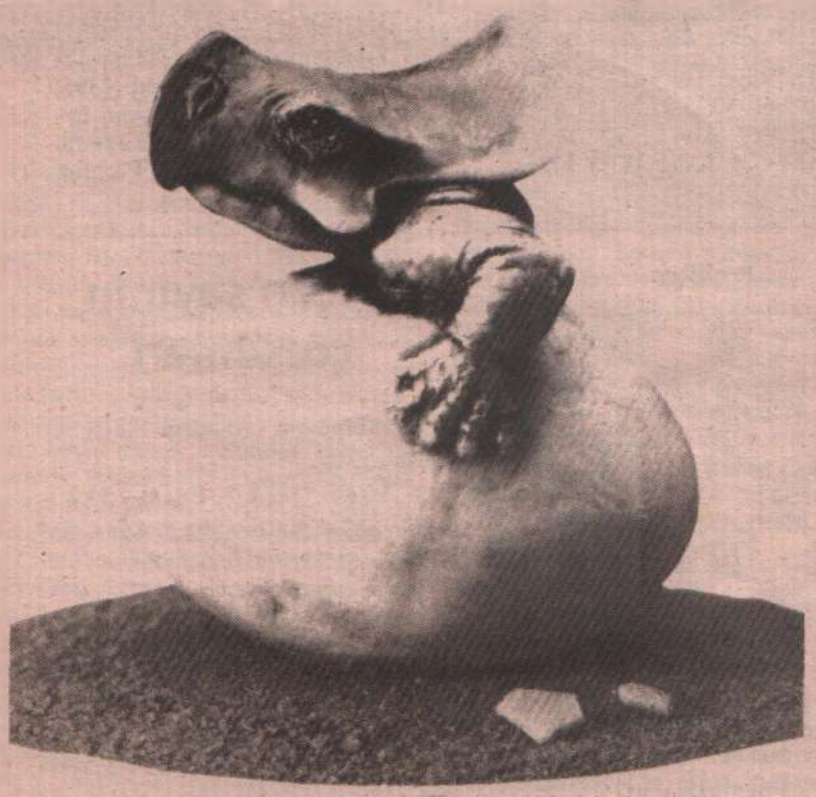

Bilim Sözlüğü

Bu ay, Bilim Sözlüğümüz, Periyodik Cetveli oluşturan elementlerin ana sınıflamalarının tanımlamalarından oluştu.

Metaller: Yüksek ısıl ve elektriksel iletkenliğe sahip, ışığı iyi yansıtan, dövülebilen ve sünebilen maddelerin ortak adıdır.

Kimyasal elementlerin yaklaşık dörtte üçü metaldir. Alüminyum, demir, kalsiyum, sodyum, potasyum ve magnezyum yer kabuğunda en bol bulunanan metallerdir. Metallerin çoğu, cevherlerde bileşik halindedir, ama bakır, altın, platin ve gümüş gibi bazı metaller, kolaylıkla tepkimeye girmediklerinden doğada çoğunlukla serbest halde bulunurlar.

Metaller genellikle kristal yapılı katıdır ve atomların yakın birleşmiş biçimde dizildiği basit bir kristal yapısına sahiptir. Metal atomların en dış kabuklarındaki elektron sayısı, dolu bir kabuktaki elektron sayısının yarısından daha azdır. Bu özellikleri nedeniyle birbirleriyle kolay bileşik oluşturmazlar. Dış kabuklarında görece daha çok sayıda değerlik elektronu bulunan oksijen, kükürt gibi ametallerle kolayca tepkimeye girerler.

Alkali Metaller: Periyodik tablonun IA grubunu oluşturan, artan atom numaralarına göre lityum (Li), sodyum (Na), potasyum (K), rubidyum (Rb), sezyum (Cs) ve Fransiyum (Fr)'a alkali metal denir. Bu grubun üyeleri diğer elementlerle, özellikle oksijenle birleştiklerinde alkalileri (asitleri nötrleştirebilen güçlü bazları) oluşturduklarından alkali metal adını alırlar. Alkali metaller çok etkin olduklarından, doğada serbest halde bulunamaz, +1 değerli oldukları basit ve suda çözünür iyon bileşiklerinin minerallerini oluştururlar.

Alkali metallerin erime ve kaynama dereceleri, civa ve gazlar dışında, tüm elementlerden daha düşüktür, bu da kristal örgülerinin gevşek yapıda olmasından ileri gelir. Havadaki oksijen ve subuharıyla bile hızla tepkimeye girdiklerinden, laboratuvarlarda bu elementleri gazyağı gibi hidrokarbonlar içinde saklamak gerekir.

Sanayide yaygın bir kullanım alanları vardır. Nükleer reaktörlerde ısı aktarımı için, ısı iletkenlikleri yüksek olan sıvı sodyum ve sıvı lityum kullanılır. Uzay araçlarında yakıt olarak kullanılan sezyum tuzlarından ayrıca ışık çoğaltıcı lambalarda, kızılötesi lambalarda ve spektrofotometrelerde yararlanılır. Potasyumun yapay gübre üretiminde önemi büyüktür. Ayrıca çeşitli alaşımlara da katılırlar.

Toprak alkali metaller: Periyodik tablonun IIA grubundaki berilyum (Be), magnezyum (Mg), kalsiyum (Ca), stronsiyum (Sr), baryum (Ba) ve radyumdan (Ra) oluşan elementler dizisidir.

Bu metallerin toprak alkali olarak adlandırılması, simyacıların ortaçağda suda çözünmeyen ve ateşten etkilenmeyen maddelere toprak adı vermelerinden kaynaklanır. Soda ve potas gibi alkali maddelere benzeyen topraklara alkali topraklar adı verildi. Element olduğu düşünülen bu toprkaların 1800'lerin başında metal ve oksijen bileşikleri, yani oksitler olduğu anlaşıldı ve oksitleri alkali toprakları oluşturan metaller, toprak alkali metal olarak adlandırıldı.

Toprak alkali elementler diğer metaller gibi elektriği çok iyi iletirler. Yeni kesildiklerinde gri-beyaz renkli bir parlaklıkları vardır, ama özellikle grubun ağır üyeleri havada kolayca kararırlar. Hepsi dövülebilme özelliğine sahiptir, ama sertlikleri çok değişiktir. Toprak alkali metallerin erime ve kaynama noktaları düzenli biçimde değişmemekle birlikte, alkali metallardan daha yüksektir. En dış kabuklarında iki elektronları vardır. Bu elektronlar atomlarından kolay kopar ve bu iyonlaşma, toprak alkali metallerin ayırdedici özelliğidir. Çoğu oksitlerle ve birçok ametalle kolayca birleşirler. Doğada hiçbir zaman katışıksız metal halinde bulunmazlar.

Ametaller: Sertlik, mekanik uyarlanabilirlik ya da elektrik iletkenliği gibi metallere özgü özellikleri göstermeyen maddelerdir. Genellikle karbon, azot, fosfor, oksijen, kükürt, selenyum, flüor, klor, brom, iyot ve soygaz elementlerine ametal denir. Bu elementlerin pek az ortak özelliği vardır; çoğu gaz, brom sıvı, geri kalanlar ise katıdır.

Ametallerin atomları genellikle küçüktür ve en dış kabuklarında görece olarak daha çok elektron bulunur. Soygazlar dışındaki ametallerin elektron kabukları doluya yakındır ve soygazların kararlı elektron düzenine kavuşabilmeleri için yalnızca birkaç elektron almaları yeterlidir. Bu nedenle ametallerin atomları, başka atomların elektronlarını belirgin biçimde kendilerine çekme eğilimi gösterirler. Ametal elementlerden birkaçı hem yerkabuğunun büyük bir bölümünü oluşturur, hem de canlıların var olabilmesi ve gelişmesi için yaşamsal önem taşır.

Halojenler: Periyodik cetvelin VIIA grubunu oluşturan beş ametal kimyasal element; flüor (F), klor (Cl), brom (Br), iyot (I) ve astatin (At) bu grupta yer alır. Halojenler çok kolay tepkimeye girdiğinden doğada serbest halde bulunmaz. Yerkabuğunda en bol miktarda bulunan halojen bileşikleri, flüor elementinin yaptığı bileşiklerdir. Halojen grubunun en ağır elementi olan astatin, yarı ömürleri çok kısa olan radyoaktif izotoplardan oluştuğundan doğada bulunmaz.

En yaygın kullanılan halojen elementi klordur. Birçok kimyasal işletmede, serbest haldeki klordan su arıtma tesislerinde de yararlanılır. Sodyum, günlük yaşamda en çok kullanılan kimyasal bileşiklerden biridir. Flüorürler ise diş çürümelerine karşı diş macunlarına ve içme sularına katılır; bunun yanı sıra organik flüorürler soğutucu ve yağlayıcı olarak da uygulanır. İyot, en yaygın kulanılan antiseptik türüdür. Bromdan ise, motorlarda kurşun çökelmesini önlemek için benzine katılan etilen dibromürün hazırlanmasında yararlanılır.

Soygazlar: Periyodik cetvelin VIIIA grubunu oluşturan helyum (He), neon (Ne), argon (Ar), kripton (Kr), ksenon (Xe) ve radon (Rn) bu grupta yer alır. Soy gazların hepsi yer atmosferinde bulunur ve atom arttıkça bollukları azalır. Soy gazlar normal koşullarda renksiz, kokusuz ve yanmayan gazlardır. Atomları çok kararlı elektron yapısına sahip olduğundan, elektron alıp vermezler ve başka elementlerle çok ender olarak paylaşırlar. Bu nedenle eylemsiz gaz olarak da adlandırırlar.

Soy gazların önemli kullanım alanlarından birkaçı tepkin olmamalarına ya da tepkinliklerinin çok düşük olmasına dayanır. Örneğin oksijene karşı ilgileri hiç olmadığından yanmazlar ve bu özellikleri nedeniyle helyumdan balonlarda güvenli bir kaldırma gazı olarak, helyum ve argondan da kesme, kaynak yapma ve metal arıtma gibi işlemlerde eylemsiz gaz atmosferi olarak yararlanılır. Soygazlar elektromagnetik ışınımları diğer maddelere göre daha yalın biçimde soğurur ve salarlar. Düşük basınç altında bir cam içindeki soygazdan elektrik akımı geçirildiğinde gaz parlak bir ışık salar. Bu nedenle çok radyoaktif olan radon dışındaki soygazlar flüorasan lambalarda ve elektrik panolarında kullanılır.

(Hazırlayan: Serdar Çelik)

İstanbul Takımlar Ligi'nin ilk yarısı bitti: Epsilon lider

Satranç Geliştirme Merkezi'nin düzenlediği 1996 yılı İstanbul Takımlar Ligi'nin ilk yarısı bitti. Oniki takımın çift turlu olarak döner sistem oynadığı ligin ilk yarısını, masa sıralamasına göre **Hakan Erdoğan, Rupen Asaturoğlu, Hakan Han, Selim Gürcan** (Kaptan), **Gökhan Demir, İzak Romi, Fikri Cengiz, Volkan Yirik, Yalçın Özbal** ve **Bedii Sarıoğulları**'ndan oluşan Epsilon takımı önde bitirdi.

Dört masa üzerinden oynanan ligin ilk yarısının sıralaması şu şekilde:

1. Epsilon 32,5 puan
2. Slazenger 32 puan
3. Kadıköylüler 29 puan
4. Gambit Satranç Merkezi 27,5 puan
5. Satranç Geliştirme Merkezi 27 puan
6. Milano AŞ 26,5 puan
7. Bosna Sancak 21,5 puan
8. İstanbulspor 20,5 puan
9. Bakırköy Belediyesi 19,5 puan
10. Galatasaray 15 puan
11. Ferahspor 9,5 puan
12. Netaş 3 puan

Şimdi son turdan iki oyun izleyelim:

Tamer Karatekin (İstanbulspor) - **Pervane İsmailova** (GSM)

1. e4 c6 2. d4 d5 3. e5 Ff5 4. Af3 e6 5. Fe2 c5 6. Fe3 Vb6 7. b3 Ac6 8. 0-0 cxd4 9. Axd4 Axd4 10. Fxd4 Fc5 11. c3 Ae7 12. a4 Fxd4 13. a5 Fxf2+ 14. Kxf2 Ve3 15. Vd4 Vxd4 16. cxd4 0-0 17. a6 bxa6 18. Fxa6 Kab8 19. Ad2 Ac6 20. Ka4 Kb4 21. Kxb4 Axb4 22. Ff1 Ac2 23. Af3 Kb8 24. g4 Fg6 0-1

Selim Gürcan (Epsilon) - **Tolga Demirel** (Kadıköylüler)

1. e4 c5 2. Af3 Ac6 3. d4 cxd4 4. Axd4 Af6 5. Ac3 d6 6. Fg5 e6 7. Vd2 a6 8. 0-0-0 Fd7 9. f4 b5 10. Fxf6 gxf6 11. Şb1 Vb6 12. Axc6 Fxc6 13. Ve1 Fe7 14. f5 b4 15. Ae2 e5 16. Ag3 h5 17. h4 Vc5 18. Fd3 a5 19. Ve2 a4 20. Fc4 Fd8 21. Axb5 Kxh5 22. Fxf7+ Şxf7 23. Vxh5+ Şe7 24. Vh7+ Şe8 25. Khe1 a3 26. Kd3 Ka7 27. Vg8+ Şd7 28. Ked1 Fe7 29. Ve6+ Şd8 30. h5 Fa4 31. b3 Fb5 32. Kg3 Kc7 33. Kg8+ Fe8 34. Vc4 Vb6 35. Vf7 Vb5 36. h6 Ff8 37. Vxf8 Ke7 38. Vxf6 Vc5 39. Kxd6+ 1-0

Ünlüler satranç oynuyor

Tolstoy (solda) damadıyla satranç oynarken (1908).

Ünlü Rus romancı **Lev Tolstoy**, sık sık satranç oynardı. Özellikle çiftliğinde inzivaya çekildiğinde, kendisine sessiz bir ortam sağlayan bu oyunu oynamaktan büyük zevk duyardı.

Söylentiye göre böylece karısının dırdırından kurtulurmuş. "Beni karımından uzak bir yere gömün!" diyen usta yazar satranç oynamakta pek de haksız değil (şaka da olsa güzel).

Tolstoy - E. Mood
(Yasnaya Polyana)

1. e4 e5 2. f4 exf4 3. Af3 g5 4. Fc4 g4 5. Ae5 Vh4+ 6. Şf1 d5 7. Fxd5 f3 8. gxf3 Vh3+ 9. Şe1 g3 10. d4 (10. Ve2!) 10... g2 (10. ... Vg2!) 11. Kg1 Vh4+ 12. Şe2 Ah6 13. Kxg2 c6 14. Fxh6 cxd5 15. Fxf8 Şxf8 16. Ve1! Ve7 17. Ac3 f6 18. Axd5 Vd6 19. Vg3! fxe5 20. Vg7+ Şe8 21. Vxh8+ 1-0

Satranç tarihinden

1927 New York turnuvası özellikle, **Capablanca**'nın Dünya Birinciliği için rakibinin kim olacağı açısından önem taşıyordu. Turnuvaya, sürekli, ünvan maçı için fırsat kollayan **Alyehin**, ünlü satranç kuramcısı ve oyuncusu **Nimzoviç**, dönemin parlak oyuncuları **Vidmar, Spielman** ve **Marshall** davet edilmişti. **Capablanca** da turnuvada oynuyordu. Turnuvanın birincisi veya **Capablanca**'nın birinci olması halinde turnuvanın ikincisi **Capablanca**'nın rakibi olacaktı.

Altı oyuncunun 4 tur üzerinden oynadıkları turnuva **Capablanca**'nın ezici bir üstünlüğüyle sona erdi. Gerçi **Alyehin** ikinci olarak, ünvan maçı yapma hakkı kazandı, ancak kimse onun "Capa"yı yeneceğini sanmıyordu. Ama mucize gerçekleşti ve bu turnuvadan üç ay sonra yapılan Dünya Birinciliği ünvan maçında **Alyehin**, yenilmez bir satranç makinesi olarak adlandırılan **Capablanca**'yı yenerek Dünya Şampiyonu oldu.

1927 New York turnuvasının sonucu şu şekildeydi:

1. **Capablanca** 14 puan
2. **Alyehin** 11 puan
3. **Nimzoviç** 10,5 puan
4. **Vidmar** 10 puan
5. **Spielman** 8 puan
6. **Marshall** 6 puan

Capablanca'nın Beyaz taşlarla oynadığı aşağıdaki oyun bu turnuvanın en iyi oyunu olarak güzellik ödülü almıştır:

Capablanca-Spielman
(Vezir Gambiti)

1. d4 d5 2. Af3 e6 3. c4 Ad7 4. Ac3 Agf6 5. Fg5 Fb4 6. cxd5 exd5 7. Va4 Fxc3+ 8. bxc3 0-0 9. e3 c5 10. Fd3 c4 11. Fc2 Ve7 12. 0-0 a6 13. Ke1 Ve6 14. Ad2 b5 15. Va5 Ae4 16. Axe4 dxe4 17. a4 Vd5 (diyagram)

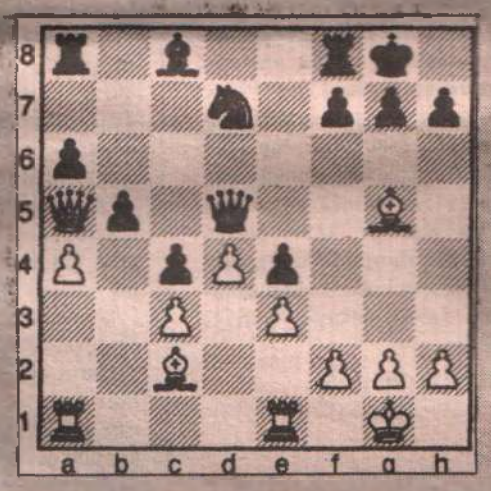

18. axb5!! Vxg5 19. Fxe4 Kb8 (19... Ka7 20. b6! Vxa5 21. bxa7) 20. bxa6 Kb5 21. Vc7 Ab6 22. a7 Fh3 23. Keb1 Kxb1+ 24. Kxb1 f5 25. Ff3 f4 26. exf4 1-0

FIDE Rating Listesi

Geçen sayıda geçici ratingleri verirken sıralama **Karpov** (2781), **Kasparov** (2777), **Kramnik** (2754) şeklindeydi. FIDE'nin 1 Ocak 1996'da yayımladığı FIDE Rating listesinde, Kasım ayında Belgrat'daki süper turnuvayı kazanan **Kramnik**, bu turnuvadan elde ettiği ratingle ilk sıraya yerleşti. Kasım ayındaki turnuvalar sonucu listedeki ilk on oyuncu şunlar:

1. **Kramnik** (2775) 2. **Kasparov** (2775) 3. **Karpov** (2770) 4. **İvançuk** (2735) 5. **Kamski** (2735) 6. **Anand** (2725) 7. **Topalov** (2700) 8. **Gelfand** (2700) 9. **Şirov** (2690) 10. **J. Polgar** (2675)

Elliüç Türk oyuncusu FIDE listesinde yer alıyor. İlk sekiz oyuncumuzun ratingleri şu şekilde:

1. **Suat Atalık** (2535) 2. **Can Arduman** (2410) 3. **Suat Soylu** (2395) 4. **İlhan Onat** (2355) 5. **Hakan Erdoğan** (2325) 6. **Yakup Bayram** (2320) 7. **Ali İpek** (2310) 8. **Feridun Öney** (2305)

Kombinezon

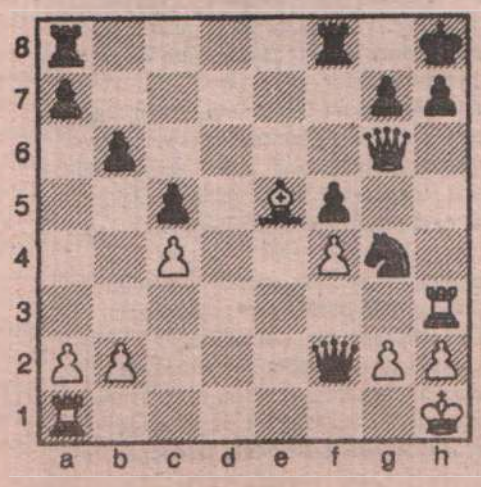

Siyah oynar kazanır

Etüd

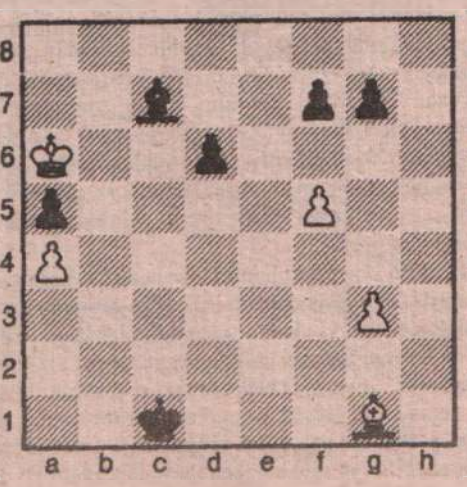

Beyaz oynar kazanır

Problem

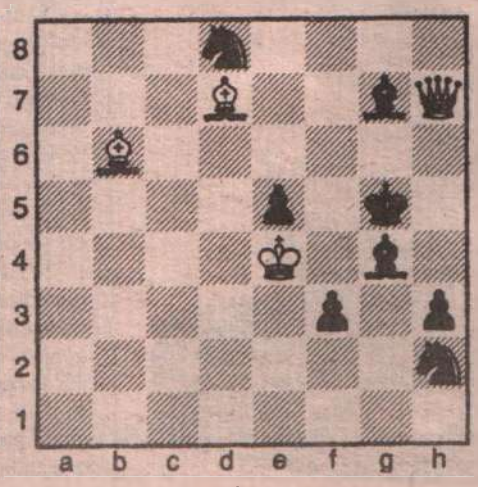

3 hamlede mat

Geçen sayının çözümleri

Kombinezon (Alyehin-Fletscher, Londra 1928)

1. Vxe4! fxe4 2. Fxe4+ Şh8 3. Ag6+ Şh7 4. Axf8+ Şh8 5. Ag6+ Şh7 6. Ae5+ Şh8 7. Af7 mat.

Etüd (A. Troçki)

1. Kb4! Vc8 2. Kb8! Vh3 3. Kh8! Ah4 4. Kxh4! Vc8 5. Kh8! Vb7 6. Kb8! ve Beyaz, veziri kazanır.

Problem (J. Kohtz, 1903)

1. Fh1! g2 2. Şxg2 Şe4 3. Vd4 mat.

Bulmaca 63

Ödüllü Sözcük Bulmacası

(Hazırlayan: Levent Uluçer)

Merhaba!

Hayır, spor evrenseldir dedik, **Ender**'in önerisini dinledik (Kendisi devamlı öneri sunar, ben pek beğenmem, bu sefer de haklı çıktım!). Hadi dedim bu ayki konumuz da spor olsun! Ne bileyim böylesine tepki alacağını, aslında inanın hazırlarken ben de pek hazetmemiştim. Özür dilemekten başka yapacak bir şey yok! Ah akılsız kafam, kendi duyularımı dinlesem ya, neyse. Birinciler abonelendi. İkinciler ve üçüncüler kitaplandı. İlk üç ve yanıtlar; Sayın Çöçü halterciyi yanlış hesaplamışsınız 2 puan yükseldiniz, ne kıyak ama!

1) **Dursun Çöçü** / Ankara (379)
2) **Gökcan Erus** / Adapazarı (374)
3) **Neşe Argun** / Adapazarı (368)

İşte birincimizin yanıtları:

1) SATRANÇ; tanım (26)
2) FINA; tanım (11)
3) Serbest VURUŞ; Bir futbol terimi (27)
4) PSV Eindhoven; Hollanda'nın futbol takımı (16)
5) PELE; Tanım (11)
6) Muhterem ÖZYURT; 1960-61, 1964-65 yılları arasında Futbol Federasyonu'nun başkanı (31)
7) SPOR ALEMİ; Tanım (32)
8) UĞUR GÜLER; (E) Joker C Brövesine sahip antrenör. (Tercüman Büyük Futbol Ans. C1, S66) (42)
9) VOLE PASI; Futbolda vole vurulabilecek nitelikteki pas (28)
10) ZEUS; Tanım (17)
11) Çift FORVETLİ; Futbolda, iki ileri uç adamıyla oynayan takım (33)
12) AVANS; Yarışta kendine güvenen yarışçının rakibine tanıdığı tolerans (18)
13) NAİM SÜLEYMANOĞLU; Tanım (62)
14) RÜŞTÜ; FB'nin kalecisi (25)

Son üç ve sonuncu birincimizin yanıtları;

1) **Hakan Şimşek** / İstanbul (257)
2) **Gökcan Erus** / Adapazarı (263)
3) **Güler İnal** / Söke (276)

1) SATRANÇ; tanım (26)
2) FINA; tanım (11)
3) J. KEANE; 1909 yılında Avustralya Tenis Şampiyonluğu'nda çift erkeklerde E. F. Parker ile birlikte şampiyon olan tenisçi (10)
4) AAA; Amatör Atletizm Birliği (3)
5) PELE; Tanım (11)
6) Y. MİYAKE; 1964 ve 68'de Olimpiyat şampiyonu olan Japon güreşçi (18)
7) SPOR ALEMİ; Tanım (32)
8) AĞRI DAĞI; İlk kez 1829'da Alman J. J. ve Parrot'un tırmandığı Türkiye'nin en yüksek dağı (29)
9) J. WIENESE; 1968'de tek çiftlerde dünya ve olimpiyat şampiyonu olan Hollandalı kürekçi (16)
10) ZEUS; Tanım (17)
11) Boş bırakıldı!
12) ADANA Demirspor; Futbol takımı (10)
13) NAİM SÜLEYMANOĞLU; Tanım (62)
14) L. DANEK; 1972 Olimpiyatları disk atma şampiyonu Çek sporcu (12)

Ender'in hata.. pardon benim hatamdan ötürü geçen ayki spor temalı bulmacamız yoğun bir talep görmedi. Hele emekli emekçimiz **Kerim Tezel** istikrarlı bir şekilde tematik bulmacaya muhalefetini sürdürüyor. Sayın **Tezel, Galilei** de yalnızdı! Ama çoğu okurumuz memnun, yeni bulmacakoliklerimizden (henüz iki aylık dergikolik) **Nihat Gökhan Göğüş** sporla arasının iyi olmamasına rağmen oturup çözdüğünü söylüyor. Ricası kağıt kalitesinin arttırılması. **Nihat** kardeş bu çok yazıldı çizildi ama para en büyük sorun olarak karşımızda dikiliyor. Örneğin sen öğrenci halinle 150 bin liraya bu dergiyi alabilir miydin? Ama en azından *Bilim ve Ütopya* ciltleri çıkıyor, artık böyle bir seçenek var. Ama tabi ki yaşayandan ümit kesilmez, hele *Bilim ve Ütopya* gibi devamlı büyüyen bir dergiyse...

Söke'den **Güler İnal** o nasıl veda mektubu öyle, inanın duygulandım hem de üzüldüm, vallahi bunlar gerçek duygularım. Hele benim yüzümden kazak kaybetmeniz. Sayın **İnal** bulmacada sorduğumuz "Spor Alemi" adlı sorumuz yüzünden iddiaya girmiş bir kazak kaybetmiş, ya **Kenan Kara**? O da takım elbise kaybetmiş!.. Olacak iş mi şimdi bu, hadi dedik bu bulmaca bir bakıma yarış, uğraşan didinen kazanır. Bir de gittik geçen ay spor temasını seçtik (bu başlı başına rekabet demek, haliyle). Siz bu ikisini iyi karıştırmışsınız galiba, yani kendimi suçlu gibi hissetmeye başladım. Hayır ben üç-beş yazımla sizi bu hale getirdiysem, bu büyük (neresi büyükse!) basının yazıp çizdiklerinden sonra bu insanlar... neyse düşünmeyelim. Sayın **İnal** artık kitap okumak istediğini, ayrıca Söke'de sanat hayatının canlanmaya başladığını, artık bulmacayı bırakıp insanlara, yaşama dönmek istediğini filan yazmış. Hayır, ne yaptım ki, alt tarafı bulmaca işte!... Ara sıra da olsa sizi görmek isterim ("ölümü gör!" desem, pek faydası olmaz ama... neyse), lütfen ama! İzmir Selçuk'tan **Ufuk Eyidil**, siz oturun öylesine güzel bir bulmaca hazırlayın, ama bir göz atıp kuralları okumayın, afferin size, bulmacamız tematik, her soru ve yanıt o ayın konusu ile ilgili olmalı, neyse bu ay çok gönderen yok da kura ile kitap kazandınız, dikkat ama!

Sonuncu birincimiz **Hakan Şimşek**, öneriniz çok güzel ama ben hiç karıştırmayalım diyorum, ben daha bu kuralları tam yerleştiremedim, iyice dağıtırız gibime geliyor. Bu joker harf olayına sayın **Kerim Tezel** de veryansın ediyor ama oldukça kullanan var ve eminim zamanı gelince sizin de işinize yarayacak, ama "kare" joker yok, yalnızca "harf" joker var, harfi nasıl kullanırsanız kullanın. Fazla buraya da girmeyelim yine dağıtabiliriz (görüyorsunuz artık bende korkmaya başladım). Abonelik ya da kitap konusunda sorusu olanlar dergiden **Nalân Hanım**'ı arayabilirler! Ayrıca kura ile kitap kazanan diğer okurlarımız; Ankara'dan **Nihat Gökhan Göğüş** ile Söke'den **Ali Top. Ergun Adaklı**, geçen ay derecelere girdiğiniz halde, mektubunuz çok geç elimize ulaştı. Bu ayki konumuz *FELSEFE*, felsefeyle ilgili kişi, terim, yer ne bulabiliyorsanız yazın ama yalnız Felsefe! Görüldüğü gibi soru ve sütun azalması var, kendim için bir şey istiyorsam namerdim, sırf siz daha az yorulun diye valla! Geçen ayki kitap ödülümüz **Perkins Gillman**'ın "Kadın ve Ekonomi"siydi. Bu ayki ödülümüz ise **Doğu Perinçek**'in "Toplum ve Devlet" adlı kitabı.

NOT: Son anda (geçen ay da olduğu gibi) **Ergun Adaklı**'nın yanıtları geldi! Sayın Adaklı geçen ay dereceye girmişti ama, bu ay da hatasından ötürü dereceye giremedi. Ama benim de bir hatam ortaya çıktı. Böylece 4. kuralı değiştiriyorum. Lütfen 4. kuralı OKUYUN! Sayın **Adaklı** 2. soruyu FINA yerine FIVB yazmışsınız bu da yanlış olmuş. Daha doğrusu FIVB sözcüğünü bulamadım. Kaynak da belirtmemişsiniz, 7. sütunu da boş bırakınca iki hata ortaya çıkmış, bu da beni yeni bir kurala yöneltti. **Dursun Çöçü** son anda birinciliği kaptınız, yanıtlarınızı erken gönderin diyorum, ama dinleyen kim!

PUANLAMALAR:

A, E = 1
I, İ = 2
O, Ö = 3
U, Ü = 4
B, C, D, K, = 3
Ç, F, N, P = 4
L, M, S, T = 5
G, H, R, Ş, Y = 6
Ğ, J, V, Z = 7
Q, W, X = 2

KURALLAR:

Bulmacamız konusaldır. Her ay değişik bir konuyla ilgili bulmacamız olacaktır. 1) Yukarıda görüldüğü gibi her harf puanlandırılmıştır. Bulmacada amaç, en çok sayı toplamı getiren sözcüğü kullanarak, genel toplamda *en çok* sayıya ulaşabilmektir. Ya da bu harflerin toplamında *en az* puan toplamına ulaşabilmektir. 2) Dikey ve yatay sütunlardaki karelere, tüm kareler doldurularak anlamlı birer sözcük yerleştirilmelidir. 3) Bir ya da birden fazla sütun istenirse boş bırakılabilir, yani o ayın konusuyla ilgili kullanmak istediğiniz bir sözcük diğer harflerle tam olarak çakışıp bulmacaya ya da puanlamanıza bir katkı sağlamıyorsa, ya da sizi zorluyorsa o sütunu ya da sütunları boş bırakabilirsiniz. 4) İlk önce numaralandırılmış sorular doğru olarak yanıtlanmalıdır. Tersi durumda bulmacanız tümden geçersiz sayılacaktır. Tüm sütunları doğru olarak yanıtlamaya çalışınız. Eğer *tüm soruları* doğru yanıtladığınıza inanıyorsanız, bir sütunu siz devre dışı bırakabilirsiniz. Ben *en az puanlamada* sizin en yüksek puanlı sütununuzu puanlama dışı bırakacağım. Yok eğer tersini yaparsanız ve ayrıca soru sütunlarından birini de yanlış yanıtlamış olursanız otomatikman puanlama dışı kalırsınız! 5) Sözcükler anlamlı olduğu sürece ek alabilir (Ör: FALCI). 6) Aynı sözcüğün yinelenmesi, ancak değişik anlamları varsa olanaklıdır. 7) Sözcükler tersinden tanımlanamazlar (BACANAK, KANACAB gibi). 8) Kişi ad ya da soyadları, ya da her ikisi (Ör: MAO, MAO ZEDUNG, ZEDUNG), yapıt adları tümü ya da bölünerek (Ör: OYUNLARLA, YAŞAYANLAR; Oğuz Atay'ın bir kitabı) kullanılabilir. 9) DİSK, ODTÜ, CR, ZA, USA gibi kısaltmalar kullanılabilir. 10) Bilinen ansiklopedi ve sözlüklerin dışında kalan (Ör: Anabritannica, Derleme Sözlüğü, Türk ve Dünya Edebiyatçıları Ans.), eski ya da görece az bilinen kaynaklardan bulunmuş sözcükler, hangi kaynaktan bulunmuşsa kaynağın adı, yayınevi ve sayfa numarası ayraç içinde belirtilmelidir. 11) Kimi yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe'deki yazılışları farklı olabilir. Yabancı sözcüğün yazılışı hangi kaynaktan alınmışsa kaynağın adı yazılmalıdır. En çok puan getiren sözcüğü kullanmak elbette sizin yararınızadır. Ya da en az puanı almayı hedeflediyseniz, en az puanı getiren sözcüğü kullanmak sizin yarınıza olacaktır. (Ör: ZEDUNG-ZEDONG) 12) Güllük Dağı, İstanbul Boğazı, İnsuyu Mağarası örneklerindeki Dağı, Boğazı, Mağarası tamlamaları sözcük puanlandırmalarına kabul edilmez. Bu durumda Güllük, İnsuyu gibi tamlanan sözcük kullanılmalıdır. 13) Özel adlar dışında (kişi, yer vb.) hiçbir yabancı sözcük kullanılmayacaktır. 14) Bulmaca çözümünde bir kez olmak üzere, bir harf joker olarak kullanılabilir. Yani yanlızca bir kez olmak üzere bir harf ekleyebilir ya da çıkarabilirsiniz. 15) Bulmacadaki her madde ya da kural, okurlardan gelecek tepkilere göre değiştirilebilir ya da eklemeler yapılabilir. Her türlü eleştiri ve önerilerinizi bekliyoruz. Puanlamalar arada bir değişecektir, lütfen her zaman puanlamanızı son ayın dergi puanlamasına göre yapın.

Derginizi kesmek istemiyorsanız, bulmacayı *fotokopi çekerek* ya da *ayrı bir kağıda* yazarak varsa telefon numaranızı da ekleyerek her ayın 23'üne kadar adresimize gönderiniz: "Bilim ve Ütopya Ödüllü Sözcük Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul". Postadaki gecikmeleri göz önüne alarak yanıtlarınızı şu numaraya *faxlamayı* tercih ediniz: 0212-288 48 05. Eğer olası ise çektiğiniz faksın kontrolunu telefon açıp öğrenin. Sıralamada en çok puan toplamını alan ve en az puanı alan okurumuz abonelik kazanacaktır. Eğer mektubunda belirtirse abonelik yerine kitap da isteyebilir. En az puanı alan ve en çok puanı alan 2. ve 3. olan yarışmacılar kitap ödülü alacaktır. Ayrıca yanıt yollayanlardan kura ile tespit edeceğimiz kişi ya da kişilere (bu rakam toplam gelen bulmaca sayısına göre değişecektir) kitap armağan edeceğiz. Lütfen kendi puanlamanızı *dikkatli hesaplayınız*. Oldukça fazla yanıt geldiğinden ötürü bunları birer birer hesaplamama olanak yok. Eğer ilk üçe giremediyseniz (ki ilk üçer sıranın yanıtlarını bir bir kontrol ediyorum), sizin puanınız kendiliğinden puanlama dışı kalır.

Kolay gelsin!

İŞTE ŞUBAT AYI BULMACAMIZ

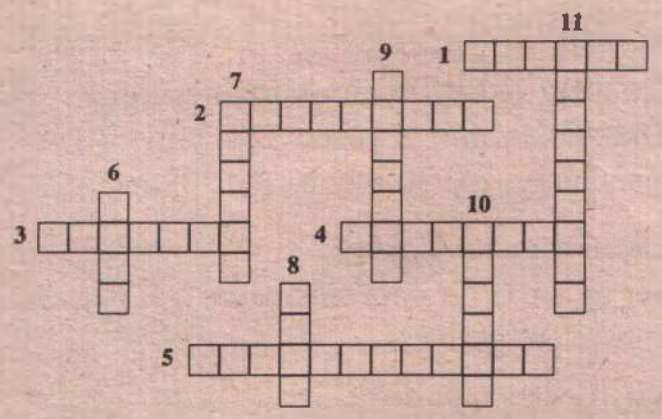

Konu: Felsefe

2) Uygur Türkleri Budacılığı ve yeni Şamanlık

3) Karşıtların itişmesi, nizâ (Osmanlıcasını yazmayın, Türkçesinde "I" harfi var)

5) Türk felsefecisi. Daha çok estetik üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır. Sanat Ontolojisi, Marksist Estetik, Modern Resim yapıtlarından bazılarıdır. İtalya ve Avusturya'dan ödül almıştır. (Ayrıca benim "Yüksek Lisans"ta Sanat Teorisi dersi hocamdır)

11) Rus devlet adamı ve düşünür Lenin'in, Marksist çevrelerdeki dağınıklığı ele aldığı ve parti örgütlenmesiyle ilgili yazılarının yer aldığı 1902 tarihli yapıtı.

Yayınevleri, kitapçılar, sinemalar, tiyatrolar, dergiler, gazeteler, radyolar, televizyonlar, lokantalar, oteller, cafeler, bârlar, bilgisayar firmaları, bankalar, dayanıklı tüketim malı üreticileri, sanat galerileri, mobilyacılar, müzik yapımcıları, dersaneler, hastaneler, klinikler, tıbbi malzeme üreticileri-satıcıları, sigorta şirketleri, konfeksiyoncular, hava yolu firmaları, yabancı dil kursları, eleman arayan firmalar, gıda firmaları, ayakkabıcılar, fotoğraf malzemesi satıcıları...

Hedef kitlenize **Bilim ve Ütopya** ile ulaşmayı düşünmez misiniz?

Okur profilimiz

- ✓ Bilim ve Ütopya'nın aylık bayi satışı 7000, abone sayısı 2500, büro satışı ise 1500
- ✓ Okurlarımızın yüzde 65'i meslek sahibi. Bunların çoğunluğunun aylık geliri 25-50 milyon TL arasında. Yüzde 40'ı evli
- ✓ Kültürlü ve seçkin bir okur kitlesi. Okuyucularımızın yüzde 52'si üniversite mezunu, yüzde 30'u üniversite öğrencisi
- ✓ Okurlarımızın yüzde 82'si her ay en az bir defa sinemaya, tiyatroya ve konserlere gidiyor.
- ✓ Yüzde 52'si evinde veya işyerinde bilgisayar kullanıyor.
- ✓ Genç ve dinamik bir okur yapısı: Okurlarımızın yüzde 45'i 25 yaşından, yüzde 80'i ise 35 yaşından genç.

İlan tarifemiz

Arka Kapak (renkli) (24.5x34.5 cm)	60.000.000
İç Sayfalar (renkli) (24.5x34.5 cm)	50.000.000
Siyah beyaz tam sayfa (24.5x34.5 cm)	40.000.000
Siyah beyaz 1/2 sayfa (24.5x17 cm)	20.000.000
Siyah beyaz 1/4 sayfa (12x17 cm)	10.000.000
Kutu ilan (8x6.5 cm)	3.000.000

- İlan bedelleri ilanın yayım tarihinden itibaren 30 günlük çekle ödenir
- Kutu ilanların ederi peşin alınır.
- Fiyatlarımıza KDV dahil değildir.
- Rezervasyonlar ayın 22'sine kadar yapılır.
- Hazır ilanlar dergi merkezine en geç ayın 25'ine kadar ulaştırılır.

Telefon: (0212) 212 10 66 Fax: (0212) 288 48 05